

54685

1961 SZEP 19.

ACTA ACADEMIAE PEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS

A
SZEGEDI PEDAGÓGIAI FŐISKOLA
ÉVKÖNYVE

1961

I - II

SZEGED, 1961

54683

ACTA ACADEMIAE PEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS

A
SZEGEDI PEDAGÓGIAI FŐISKOLA
ÉVKÖNYVE

1961

ELSŐ RÉSZ

SZEGED, 1961

CSUKÁS ISTVÁN és MEGYERI JÁNOS

közreműködésével

szerkesztette:

BENKŐ LÁSZLÓ

Kiadásért felelős a Szegedi Pedagógiai Főiskola igazgatója
Megjelenés 1961

Példányszám: 200 — Terjedelem: 24 A/5 iv

Szegedi Nyomda V. 61-1736

I. NYELV ÉS IRODALOM

MEGJEGYZÉSEK A SZLOVÁK JÓZSEF ATTILA-KÉPHEZ

Írta: CSUKÁS ISTVÁN

Nevét a szlovák sajtóban csak 1937 elején írták le először, pedig költészetének útját jóval előbb egyengették már a kedvező körülmények. Csehszlovákiai magyar napilapok, folyóiratok már a húszas évek közepétől közöltek verseiből. Híre a munkásmozgalom útján is eljutott északi szomszédainkhoz. A Lebukott c. költeményt a mozgalom közvetítésével Pozsonyban nyomtatták ki először 1931 őszén, Az Út-ban, a szerző neve nélkül [1]. A burzsoá cenzúra a verset megcsönkította, az utolsó szakasz közlését nem engedélyezte. A Lebukott-al együtt küldték ki a Párbeszéd és a Kurucok beszélnek c. verseket is, ezeknek a megjelenésére azonban már nem kerülhetett sor [2]. A harmincas évek elején a költő is Csehszlovákiába készül, ahova Fábry Zoltán kommunista író hívta meg előadások tartására [3].

Éppen az utazási előkészületek hozták össze József Attilát a budapesti csehszlovák követség sajtóattaséjával, ANTON STRAKÁVAL, akihez ettől kezdve baráti kapcsolatok fűzték. Ez az ismeretség magában rejtette annak a lehetőségét, hogy a magyar költő versei hamarosan eljussanak a szlovák olvasókhoz is. STRAKA lakásán gyakran fordultak meg magyar írók, köztük József Attila is. A követség magyar—csehszlovák irodalmi estjein [4] a szomszéd nép íróival személyes találkozásra is sor került. STRAKA kezdeményezte és szerkesztette a magyar nyelvű csehszlovák lírai antológiát is [5], maga készítette költőbarátai részére a nyersfordítást [6]. E munka során ismerkedett meg József Attila a cseh proletár líra úttörőjének, a fiatalon elhunyt JIRÍ WOLKER-nek a verseivel, amelyek közül hatot az ő tolmácsolásában tartalmaz a fordításgyűjtemény.

A körülmények tehát kedvezőek voltak ahhoz, hogy József Attila költészetét a szlovák közönség is megismerje. A Lebukott megjelenése, a szlovenszkói baloldali magyar értelmiségiek érdeklődése a költő iránt érlelte a szlovák irodalomhoz való közvetítés lehetőségét. STRAKA és a körében megforduló csehszlovák írók útján pedig a közvetlen kapcsolat tárhatta volna szélesre a kapukat József Attila versei előtt már a harmincas évek derekán. Erre azonban nem került sor. STRAKÁT a magyarországi jobboldali sajtó éles támadásai után visszarendelték [7], s így közvetlen gyakori kapcsolata József Attilával megszakadt. Barátságuk utolsó nemes gesztusa volt STRAKA levele GYÓRY DEZSŐHÖZ 1937 november végén, amelyben azt javasolja, hozzák a nagybeteg költőt Stószfürdőre gyógyulni, ahol „a magyar és nem magyar tisztelőinek szeretete” várja [8]. A költő betegsége miatt a tervbevett csehszlovákiai felolvasóköri

is elmaradt, illetve József Attila nélkül zajlottak le a szlovenszkói Szép Szó-estek. A felvidéki haladó magyar körök irodalmi közvetítő tevékenysége is erőteljesnek bizonyult. A szlovák baloldali sajtó nem vette át a Lebukott-at és azután sem közölt magyar irodalmi műveket, nem használta fel azokat a politikai munka eszközeként.

A kecsegtető reményekből mindössze annyi valósult meg, hogy a szlovák irodalom vezető folyóirata, a Slovenské Pohľady 1930. év elején a Cseh- és szlovák költők antológiáját ismertető recenzióban megemlítette a költő nevét — hibásan. A fordítások méltatásában főleg „Darvas és Attila“ (!) munkáját emelték ki [9].

A csendet 1937 őszén a költő halálának híre törte meg. Ez év decemberében egymást követték Szlovenszkón a magyarnyelvű József Attila estek, megemlékezések. Előadás hangzott el a pozsonyi rádióban, emlékestet rendezett a Magyar Demokrata Írókör, a munkásakadémiák pozsonyi, kassai csoportjai, a magyar dolgozó ifjúság egyesülete, a Szikra, a pozsonyi főiskolások Eötvös József köre [10]. Ez a hullám törte át azután a nyelvi válaszfalakat és játszott szerepét abban, hogy szlovákul is megszólaltak József Attila eszméi. A pozsonyi rádió szlovák műsora keretében ANDREÁNSZKY ISTVÁN újságíró 1938. január 5-én előadást tartott a Szép Szó célkitűzéseiről és megemlékezett József Attila költészetéről, a magyar—csehszlovák közeledést szolgáló műfordítói tevékenységéről is [11]. A szlovák sajtó is felfedezi A Dunánál költőjét. A Slovenský Deník, a liberális burzsoá Hodža-párt napilapja 1938. február 16—17-i száma két részben közli ugyancsak Andreánszky cikkét, amelyben a szerző a Szép Szó körének irodalmi és politikai nézeteit ismerteti a felolvasó körúton tartott előadások, megbeszélések alapján és ezen belül foglalkozik József Attilával is [12]. A két közlemény központi gondolata — amely címében is kifejezésre jut — a középeurópai népek együttműködése s a magyar írók ilyen irányú tevékenysége. A szerző a Szép Szót és írógárdáját Jászy Oszkár Huszadik százada és Ady örököseként mutatja be a szlovákoknak. E szellemi örökség tartalma „az európaiság és a Duna menti népek közeledése“, „az irodalom felszabadítása a politika nyomása alól, egyben azonban az irodalom számára a politizálás jogának a biztosítása“. Ez az a program, amelyet a Szép Szó köre a századforduló polgári hagyatékából a magáénak vall, de tovább is lép elődeinél, mert céljaiért, „gazdagabb politikai és gazdasági tapasztalatok, következetesebb szociális és világpolgári felelősség“ alapján harcol. A Huszadik század „szociológiai és szociográfiai kezdeményezését“ azonban a Szép Szó írói már túlhaladottnak tekintik. A cikkíró ezt azért tartja érdekesnek, mert „Magyarországon éppen a falukutató szociográfia vezetett a szellemi élet megújulásához“. Ez abban nyilvánult meg, hogy „az írók felkeresték a falusi lakosságot... tapasztalataikat a nyilvánosság elé tárták... Amde a haladó és szociális érzületű értelmiségi ifjúság és annak írói köre körülbelül két év előtt hajlamos volt arra, hogy reform-terveinek megvalósításában idegen jelszavak után menjen. Abban az időben, éppen ez a körülmény érlelte meg a Szép Szó megalapításának a tervét.“ A szerző itt a Szép Szó és a falukutatók, a népi írók ténylegesen megievő ellentétére mutat rá. Mivel azonban a kérdést leegyszerűsítve kezeli és nem tesz különbséget a folyóirat polgári íróinak csak részben haladó, mert egyoldalú és eszmeileg hibás elutasító álláspontja, valamint József Attila marxista alapon álló, tehát ideológiailag megalapozott kritikája között, a szlovák olvasó előtt úgy tűnik, hogy a

költő politikai nézetei teljesen összhangban álltak szerkesztőtársainak polgári-urbanus szemléletével. És bár ismerte a szerző — mert idézi — József Attilának a Szép Szó első számában megjelent programadó cikkét, nem veszi észre, hogy „az emberi egység”, amelynek megteremtését a költő sürgeti és az irodalom eszközeivel szolgálni kívánja, nem más, mint az antifasiszta erők összefogása, tehát demokratikus tömegmozgalom, olyan társadalom megteremtése céljából, amely megvalósítja a „magamagát fegyelmező, rendbefoglaló szabadságot”. Ez pedig alapvetően különbözik a folyóirat többi íróinak sok szempontból haladó, végeredményben azonban a tömegeknek hátatfordító polgári koncepciójától. Sőt, mivel a szükséges különbségtétel nélkül állapítja meg a szerző, hogy „a Szép Szó írógárdájának József Attila volt a legjelentősebb tagja”, a cikk az olvasóban olyan költő képét vázolja fel, aki nemcsak hogy fenntartás nélkül azonosítja magát a folyóirat ideológiailag és politikailag ellentmondásos irányvonalával, hanem egyben a vezető alakja is a „szociális és világpolgári felelősség”-gel megindított irodalmi-politikai vállalkozásnak.

Mindamellet — a néhány életrajzi adaton kívül — tudomást szerez a szlovák közönség a cikk alapján arról, hogy „az emberi fájdalomnak nagy költőjét”, a haladó gondolat törhetetlen harcosát veszítette el a magyar irodalom; hogy a fiatalon elhunyt költő „Ady óta a magyar líra legnagyobb meglepetése volt s utolsó politikai verseiben a dunai népek együttműködéséért szállt síkra”, — ennek a gondolatnak a jegyében fordította magyarra csehszlovák és román költők verseit.

A Slovenský Deník a kiaknázható politikai lehetőségek miatt adott helyet a Szép Szóról és József Attiláról szóló írásnak. De már ekkor megnyilvánul a szlovák irodalmi körök érdeklődése is József Attila iránt. A kezdeményező lépést a szlovák írók egyesületének a folyóirata, a Slovenské Smery tette meg. Polgári irányzatú szerkesztési elveivel összhangban állott a magyar irodalmi művek rendszeres közlése, annál is inkább, mivel egyik szerkesztője, E. B. LUKÁČ kitűnő ismerője volt a magyar irodalomnak. Ady, Szabó Lőrinc és mások versei mellett több olyan cikk is megjelent e lapban, amelyek irodalmunk egyes kérdéseivel foglalkoznak. Érthető tehát a szerkesztő bizottságnak az az elhatározása, hogy az 1938. márciusi számban megemlékezik a tragikus sorsú magyar költőről. Versfordításra Ady fáradhatatlan népszerűsítője, E. B. LUKÁČ vállalkozott [13].

A tervből egyelőre csak a Medvetánc c. kötet mottójaként szereplő népdal-idézet lefordítására került sor, Básnikom (A költőkhöz) címmel [14], a megemlékezés pedig csak egy hónapi késéssel, az áprilisi számban jelent meg. A címe: József Attila básnik, ktorý zutekal zo života, (József Attila a költő, aki elmenekült az életből) [15]. A cikk szerzője ismét ANDREÁNSZKY, aki most sem ad részletes értékelést. Idézi a költő halála alkalmából elhangzott elismerő megnyilatkozásokat, részben megismétli előző cikkének megállapításait a népek barátságát hirdető költőről, említve a Wolker-fordításokat. Ezen túl azonban cikke tartalmaz néhány utalást József Attila művészetére, annak tartalmi és formai értékeire is. Költészete jellemző vonásaiként megemlíti az elvhűséget, a magas művészi igényt, a tartalom és a forma összhangját. Politikai nézeteit elvontan vázolja fel: új társadalmi rendről álmodott, a humanizmus ideáljai lelkesítették, a jog és a szabadság elnyomói ellen harcolt. A forradalmi munkásosztály költője, aki „tudatos jövőbe lát”, ebből a méltatásból még nem rajzolódik ki a szlovák olvasók előtt. Sőt a cikk befejező mondata: „A forma

tökéletes mestere, aki a zárt művészi formát magasztos — de talán elérhetetlen gondolatokkal töltötte meg —“ a benne kifejezett kétkedéssel csökkentette annak a forradalmiságnak az erejét is, amelyet fentebb általános, elvont utalásaival megsejtetett. A homályosan vázolt képhez nem sokat tett hozzá az előzőleg közölt versfordítás sem. Az irodalom iránt érdeklődő szlovákok a két közlemény alapján legfeljebb József Attila művészetének és öngyilkosságba taszító szenvedéseinek az összefüggésére, életműve hitelességére vonhattak le következtetéseket, anélkül azonban, hogy költészetéből ízelítőt kaphattak volna.

Ugyancsak 1938. elején találhatók az első nyomok az Elán c. folyóiratban, amelynek márciusi (7) száma József Attila egyik Flóra-versét (Flóra. 2. Rejtelmek.) hozza E. B. LUKÁČ tolmácsolásában. A fordítást a költő halálával kapcsolatos megemlékezésnek szánták, erre utal a szerző neve előtt a kereszt és a név körül vont gyászkeret. Az 1930-ban alapított Elán a „művészi individualizmus“ híve, „nem köti magát semmiféle új irányzathoz“, főfeladatának tekinti az olvasók rendszeres tájékoztatását a hazai és külföldi irodalomról [16]. Ez a szerkesztési program tette lehetővé, hogy lapjain folyamatosan jelenjenek meg magyar művek is (főleg versek), szlovák fordításban. A folyóirat évfolyamai számos Ady-, Babits-, Juhász Gyula-, Tóth Árpád-verset őriznek. Így az is természetes, hogy József Attila haláláról — mint a magyar irodalmi élet egyik szomorú eseményéről — az Elán is megemlékezett. Az már azonban feltűnő, hogy E. B. LUKÁČ megelégedett az egyetlen, nem is a legjellemzőbb vers lefordításával és nem tartotta szükségesnek a költő jelentőségéhez, emlékéhez méltó cikk megírását is. Azért szembeötlő ez, mert E. B. LUKÁČ a folyóiratok és a könyvtermés alapján állandóan figyelemmel kísérte irodalmunk fejlődését és a rendelkezésére álló sajtóban a kisebb jelentőségű magyar irodalmi eseményekre is reagált. Tájékozottsága, a kapcsolatok szélesítését sürgető buzgalma és nem utolsósorban költői és műfordítói tehetsége folytán ő volt a szlovákok között a legalkalmasabb arra, hogy méltó emléket állítson a magyar költőnek. Hogyan mondhatott le erről a kínálkozó lehetőségről az a LUKÁČ, aki több mint két évtizeden át olyan szívósan — és nem érdemtelenül — tartotta az első helyet irodalmunk közvetítésének szlovák munkásai között? E kérdés feltevése azért indokolt, mert az adandó válasz egyben felfedi azokat az okokat és tényezőket is, amelyek éveken át meghatározták a szlovákok József Attila-képének jellegét — tájékozottságuk mélységét és terjedelmét.

Az 1943-ban megjelent Na brehu čiernych vód c. antológia [17] bevezetőjében E. B. LUKÁČ a magyar—szlovák irodalmi kapcsolatokról ad áttekintést. A közeledés szükségességét a szomszédság tényéből vezeti le. Az együttműködés formái között megemlíti ugyan a gazdasági és politikai kapcsolatokat, de ezekkel szemben bizalmatlan. Véleménye szerint az ilyen kötelékek erősen konjunktúrálisak, bizonytalanok, „a legkisebb kedvezőtlen rezdülés hatására szétszakadnak“. A két nép mély és tartós barátságához csak a kultúra alkotásainak cseréje vezethet: „A kölcsönös tiszteleten és megértésen alapuló rokonszenv csakis a szellemi értékek kölcsönös cseréje útján lehetséges“ [18]. Lényegében itt az ismert híd-elméletről van szó, a gazdasági, politikai érdekellentétek megoldásának az illúziójáról az irodalom, a művészet erejével. Az adott történelmi helyzetben — a magyar—csehszlovák viszony szempontjából — volt ennek a szemléletnek némi reális alapja. Horthyék Magyarországá és a

burzsoá Csehszlovák Köztársaság között valóban csak „konjunkturális“, inga-tag, ideig-óráig tartó gazdasági és politikai együttműködés volt elképzelhető. Ilyen körülmények között „a kölcsönös tiszteleten és megértésen alapuló rokon-szenv“ erősítésében a szellemi értékek cseréje tartósabb hatású lehet, mint a szeszélyesen változó gazdasági és politikai tényezők. Lényegében azonban LUKÁČ szemléletében a gazdasági, társadalmi tényezők lebecsülését és a szellemi értékek fölényét hangsúlyozó, sajátosan polgári-entellektüel ideológia megnyilatkozását kell látnunk. Ez a szemlélet jellemezte a két háború közti szlovák irodalmi élet több olyan jelentős alakját, akik — e meggyőződéstől indítatva — irodalmunk szinte programszerű közvetítésére vállalkoztak. E szemlélet mellett ösztönözte őket az az előny is, amely magyar iskolázottságukból, nyelvtudásukból és irodalomismeretükből származott. Az iskoláskori élmény mély nyomai életük későbbi szakaszában is elő-előtűnnek. KRČMÉR hágyatékában fennmaradt egy magyáryelvű dialógus-töredék [19] kézírata, amelyben „két szlovák ember a prágai magaslatokon magyar ügyekről“ beszélget. Ebben mondja az egyik: „Mi még magyar iskolát jártunk. Magyar volt Shakespeare-ünk, részint még Turgenyevünk is.“ A két háború között a magyar irodalom szlovák népszerűsítői túlnyomórészt ennek a generációnak a tagjai. Hogy mit vesznek át, mit fordítanak, az világnézetük, politikai felfogásuk mellett egyéni vonzódásuk, ízlésük, temperamentumuk függvénye. Ady mindnyájuk számára lenyűgöző élmény. KRČMÉR — akiben az újért való lelkesedés megfért a hagyományok tiszteletével — visszanyúl irodalmunk régebbi korszakaiba is. Ezzel szemben LUKÁČOT és BENIAKOT a Nyugat köre vonzotta elsősorban és Ady-n kívül Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Juhász Gyula, majd Illyés és Szabó Lőrinc művészete érdekelte. Ami megragadja őket, az tartalomban a modern polgári hangulatok légköre, a humanista szemléletű ember érzés- és gondolatvilága, a társadalmi bajok haladó polgári brálata, formában pedig a választékos nyelv, a ritmus zenéje, a mesteri megoldások. Ez a művészi ízlés határozta meg azt is, hogy mit értékeljenek József Attilában, versei közül melyeket ültessék át szlovák nyelvre. Elfogadták nagy művészek, tudták, azt is, hogy forradalmár-költő, mint Ady, de észrevették a különbséget is. Adyt forradalmiságában is követték, József Attilát már nem. LUKÁČ 1949-ben megjelent műfordítás-kötetének [20] előszavában egyebek közt arról beszél, mi fogta meg őt a világirodalom nagy költőinek műveiben. József Attiláról ezt írja: „neuveriteľne krehké ľúbostné vyznanie Józsefa Attilu — i toto vie tento veľký revolučný básnik“. (József Attila hihetetlenül finom szerelmi vallomása, ehhez is ért ez a nagy forradalmi költő.) V. BENIAK is fordította már József Attilát a 40-es évek elején, de a proletárforradalom költőjének hangját csak a felszabadulás után szólaltatja meg.

Ezért nem kerül sor a Slovenské smery-ben és az Elán-ban a költő emlékéhez méltó reprezentatív fordítások bemutatására, és ezért nem vállalkozott sem LUKÁČ, sem más az Elán írói közül arra, hogy kísérletet tegyen József Attila életművének méltatására. Ez volt az egyik oka annak, hogy a proletárlíra nagy magyar képviselője hosszú ideig nem válhatott ismertté a szlovákok között.

A másik a költő halálát követő évek történelmi megpróbáltatásaival, az idők megnehezült járásával van összefüggésben. A fasizmus tombolása meggátolta József Attila művészetének teljes, lényege szerinti értékelését. Lukáček is csak a cenzúrázott Cserépfalvi-kiadásra támaszkodhattak. Ha szándék és

képesség csábította volna is őket a költő igazi arculatának megrajzolására, a körülmények hallgatást parancsoltak. Hiszen még a politikailag „veszélytelen” polgári költők bemutatását is gyanú kísérte. Amikor 1939. őszén az Elán a szlovák írószövetség lapja lett, LUKÁČ hosszabb cikkben fejtette ki nézeteit a magyar—szlovák irodalom cseréjének fontosságáról és feladatairól [21]. Itt sürgeti egy terjedelmesebb lírai antológia összeállítását, amelyben a Nyugat nagy költői mellett József Attilának is helyet kér. A következő számban cikksorozatot indít a nagy lírikus nemzedék bemutatására. Kosztolányi, Tóth Árpád, majd Juhász Gyula kerül sorra [22], de itt vége is szakad a vállalkozásnak, mert a szerkesztőség a gyanúsítások ellen védekezni kényszerül. Hogyan kerülhetett volna itt sor a Munkások költőjére?

Pedig József Attila költészete foglalkoztatta a szlovák irodalom művelőit és nemcsak LUKÁČ nemzedékét. 1940. elején a fiatalabb korosztály egyik képviselője jelentkezik néhány fordítással és a költőt bemutató cikkel, a Nové slovo c. folyóiratban. Ez a folyóirat rövid időre (csak egy évfolyama jelent meg, 1939—40-ben, a 10. számmal megszűnt) összekapcsolta a fiatal szlovák líra két irányzatát, a harmincas évek elején fellépő ún. „katolikus modern”-eket és az évtized közepén alakult szürrealista csoportot. A két irányzat vezető képviselői, RUDOLF DILONG, illetve RUDOLF FÁBRY részt vettek a Nové slovo szerkesztésében is. A három versfordítást (Diamant-Gyémánt; Hľa už som našiel domovinu — Ime, hát megleltem hazámat; Vidíš? — Látod?) követő cikk [22] vegyesen mutatja a két modernista irányzat egyes jegyeit: a vallásos szemléletet, bizonyos érdeklődést a szociális kérdések iránt és a formai elemek hangsúlyozását.

A szerző — egyben a versek tolmácsolója is — A. BREZÁNY, a cikk tanúsága szerint elég tájékozott a József Attila-irodalomban. Számontartja az összegyűjtött versek három kiadását, több költeményre utal, hivatkozik a költőről megjelent visszaemlékezésekre, kötetait említi, tud apróbb életrajzi mozzanatokról stb. A viszonylag gazdag tényanyag alapján kialakított képet azonban alapvetően meghatározza a szerző szemlélete, a folyóirat sajátos irányvonala. Legerőteljesebben megrajzolt vonásait így lehetne összefoglalni: A sorsüldözött, tragikus életű József Attila a megalázott kisemberek köréből jött, maga is haláláig küzdött a nyomorúsággal. „Harcos elszántsággal törte át nehéz életének korlátait”, és vált „művelt, szociális költővé”. Verseiben gyakran felhangzik a kitörő átkozódás „az ember sötét sorsa és szociális állapota” miatt. Pályája kezdetén a nyomor és a „kavargó szocialista ideológiák” hatása alatt olyan költeményeket is írt, amelyek „sértik az ember erkölcsi érzékét”. (Isten, Istenem, Hosszú az Úristen). Az 1936—37-ben keletkezett verseiben azonban már „teljesen megbékél az istennel”. A „szociális költészet hangvételéhez” a szabad versben lelte meg a legjobb kifejezési formát, művészetére Ady nem, ellenben Kassák, Kosztolányi és Juhász Gyula hatott. A forma, a kifejezések, a szó erejének legmagasabb fokát a Külvárosi éj c. kötetében érte el.

A társadalmi valóságot és a költő forradalmi világnézetét elködösítő keresztény-szociális részvét festi át ezt a képet. BREZÁNY írása mégis többet mondott József Attiláról mindannál, ami előtte szlovák nyelven elhangzott. A költő életének részletes ismertetése, műveinek említése, az utalások hazai fogadtatására, egyes vezető írókhoz való kapcsolatára — a néhány téves

megállapítás mellett is — sok új mozzanattal gyarapították a szlovák olvasók tájékozottságát.

Az 1943-ban megjelent lírai antológia, a Na brehu čiernych vôd József Attilát már a modern magyar líra nagyjai között szerepelteti. Ot versét közli, köztük a Favágó-t, JÁN PONIČAN fordításában. A szükséges óvatosság azonban a szerkesztő SZALATNAI REZSŐT arra kényszerítette, hogy a költőt bemutató rövid bevezetőjében a tehetséges, de szerencsétlen, sorsüldözött, beteg embert hangsúlyozza [23]. A könyv előszava szerint pedig (E. B. LUKÁČ írása) József Attila „istenibb társadalmi rend után vágyik“ [24]. Ez a beállítás is szerepet játszhatott abban, hogy — noha a Tiso-rendszer fasiszta sajtója hetekig tartó harcot indított az antológia ellen — a támadó cikkekben szó sem esett József Attiláról és a Favágó-ról. A sovíniszta indulat kódén át nem fedezték fel a „döntsd a tőkét“ forradalmiságát. Feltehetően meg sem értették a verset. A fordító ugyanis a magyarban kettős értelmű „tőke“ helyébe a „kmeň“ szót ültette, amelynek szlovák jelentése fatörzs, néptörzs, esetleg szótó, s így nehezen hozható kapcsolatba a tőkés renddel.

Néhány folyóirat közöl még a költő verseiből a háború alatt és közvetlenül az 1945. utáni években: az Elán 1941-es számai (Veľkomestá — A nagyvárosokat; Siedmy — A hetedik; S čistým srdcom — Tiszta szívvel; V. BENIAK fordításai), az 1944-es Nový rod (Ustatý človek — Megfáradt ember. Ford. ŠTÍTŇICKÝ) és a felszabadulás utáni Tvorba (1948-ban: Betlehemskí králi — Betlehemi királyok, V. BENIAK fordítása; 1949-ben: Moja matka — Anyám; Len ten nech číta, — Csak az olvassa; Pieseň — Ringató; Flore — Flóra 2. Rejtelmek; V čo veríte... — Miben hisztek... —; Čistě srdce. — Tiszta szívvel, E. B. LUKÁČ tolmácsolásai.)

E. B. LUKÁČ itt említett fordításai — kiegészítve a legelsőként átültetett „Aki dudás akar lenni“ négy sorával — ugyanez évben még egyszer megjelentek a Záhrada útechy c. kötetben. A hét vers előtt József Attila fényképe látható. Az 1938-as Slovenské smeryben és az Elán-ban közölt első tolmácsolások óta 11 év telt el s az eredmény mindössze hét fordítás. Az újraközlés azt húzza alá, hogy csupán ez és ennyi érdekelte LUKÁČ-ot a költő életművéből. Amit könyve bevezetőjében mond, József Attilára is érvényes: „Azt választottam ki, ami megtetszett, mint séta közben, ha virágot szed az ember“ [25].

Az 1937. és 1949. közé eső évek legfontosabb eredménye abban jelölhető meg, hogy a költő neve és néhány verse viszonylag széles körben ismertté vált. A fordításokat közlő folyóiratok olvasótáborára egész Szlovénzkóra kiterjedt és nem mellékes az sem, hogy ismert nevű, vezetőszerpet játszó költők (LUKÁČ és BENIAK) méltatták figyelemre József Attila művészetét A SZALATNAI szerkesztette antológia körül kitört vihar pedig a legjobb eszköz volt arra, hogy a magyar lírikusok, köztük József Attila verseit is országszerte népszerűsítse. Ezt a hatást még fokozták azok a támadások, amelyek az antológiát megjelentető „Elán“-kiadót és annak vezetőjét, az ugyancsak országos hírnű költőt, JÁN SMREK-et érték. Persze túlzás volna azt állítani, hogy József Attila neve a dolgozó tömegek közé is eljutott. Csak a szlovák társadalom vékony rétege ismerhette meg, írók, irodalombarátok, a tanulóifjúság, a vidéki értelmiség folyóiratolvasó tagjai.

De ezek tájékozottsága sem terjedt túl a költő nevének, hányatott életének és néhány versének az ismeretén. Hiszen a fordítást végző szűk írói kör

előtt sem volt teljesen tisztázott József Attila költészetének tulajdonképpen lényege és jelentősége. Érdeklődésüket legalább annyira felkeltette a tragikus sorsú ember, mint a művészi értékek. Ez a kettősség jut kifejezésre abban, hogy a „nagy költővel“ mindig együtt említik a „szerencsétlen embert“, de úgy, hogy az „országos pusztulás“ hangsúlyozott méretei mellett az enyhe kételkedés árnya esik a költői nagyságra. Ilyen kétely érződik E. B. LUKÁČ szavaiban is: „Lehet, hogy a nehéz élet, a sorscsapások, a létért vívott küzdelem és a szörnyű vég is sokat hozzátesz az ő véres dicsfényéhez“ [26]. V. BENIAK — összegyűjtött fordításaihoz írott megjegyzéseiben — ugyanezt a gondolatot még egyértelműbben fogalmazza meg, amikor kijelenti, hogy József Attilát „megrázó sorsának hatása alatt“ kezdte fordítani, akkor, amikor még legfeljebb „nagy“, nem pedig „híres“ költő volt [27]. A művészetét jellemezni kívánó megállapítások, annak tartalmi és formai jegyeire utaló nyilatkozatok pedig annyira általános jellegűek és sommásak voltak, hogy nincs gyakorlati jelentőségük a József Attila-kép kialakításában. A lefordított versek alacsony száma, szűk tematikai skálája sem volt alkalmas arra, hogy az olvasói élmény közvetlen benyomásainak segítségével pótolja, amit a hiányos tájékoztatás elmulasztott.

Mindezek eredményeként a szlovák olvasó az 1937. és 1949. közti években József Attilát mint a Horthy-Magyarország hányatott életű, megrázó sorsú „nagy“ költőjét ismerte meg. Művészete a mérhetetlen emberi szenvedés „adekvát“ kifejezése. Ez a kép összhangban állt azzal a kerettel, amelyben megjelent a folyóiratok irányvonalával, a fordítók világnézetével és irodalmi ízlésével, végül a polgári-értelmiségi olvasók igényeivel.

A rendelkezésre álló anyag tanúsága szerint látszólag az 1945-ös év sem változtatta meg a költőről formált képet a szlovákoknál. A valóságban azonban a felszabadulás teremtette meg József Attila költészetének a megismeréséhez is a feltételeket. A magyar proletárlíra legnagyobb alakja a „proletár utókor“-ban került méltó helyére szomszédainknál is. Méltó helyére került kettős értelemben is: a világirodalom nagyjainak rangjára emelték, verseit pedig egy 5500 példányban megjelent önálló válogatás, a szocialista kultúra legnagyobb szlovák sajtóorgánuma és számos különböző kiadvány vitte szét a legszélesebb dolgozó tömegek közé.

A költő életművének a bemutatására a nagysikerű Petőfi- és Ady-kötet fordítója, JÁN SMREK vállalkozott. Válogatása a Nie ja volám (Nem én kiáltok) [28] 88 verset ölel fel. Ezekből a kötet megjelenése előtt már 1951-ben mutatóban közli a sajtó a Hazám, A város peremén (Kultúrny život), az Anyám, az Ars poetica (Nové slovo), A Dunánál (Svet socializmu) c. verseket. 1952-ben a Kultúrny život bemutatja a Curriculum vitae-t és a Tiszta szívvel, a Falu, a Levegőt! és az Ady emlékezete c. költeményeket. A következő évben kiadott világirodalmi antológia, a Výbor zo svetovej literatúry a Curriculum vitae-n kívül József Attila 9 versének adott helyet. (Tiszta szívvel, Favágó, Aki szegény, az a legszegényebb, Külvárosi éj, Anyám, Hazám, Mondd, mit érlel, Tömeg, Levegőt!) E néhány verscím is mutatja, itt már nem a sorsüldözött, beteg költő áll előtérben, hanem a munkástömegek életérzését, vágyait szavakká formáló művész, akinek költészete számára szomszédainknál is megnyílt a legszélesebb nyilvánosság.

JÁN SMREK fordítói munkájában a BÁLINT GYÖRGY szerkesztette, háború alatt megjelent gyűjteményt (József Attila összes versei és műfordításai. Buda-

pest, Cserépfalvi.) vette alapul. Mivel azonban ez a cenzúra következtében egyes verseket nem tartalmazott, másokat meg némi szövegváltoztatással közölt, a fordító felhasználta az 1945-ös kiadású Döntsd a tőkét c. válogatást is. Arra törekedett, — mint ezt a kötethez fűzött kiegészítő megjegyzéseiben mondja —, hogy könyve felölelje a költő termésének legjavát. Ezt lényegében sikerült is elérnie. A közel 90 vers átfogja József Attila költői tematikájának teljes szélességét, érzékelteti eszmei és művészi fejlődésének fő vonalát. A válogatás legnagyobb érdeme, hogy végre konkrétan érzékelhető formában tárulnak fel költészetének azok a vonásai, amelyekre a háború előtti szlovák József Attila-irodalom csak általánosságban, elvontan utalt. A SMREK tolmácsolásában megszólaló „nagy versek“ mutatnak rá arra, hogy az „elvhűség“, a „szabadság eszméje“ József Attilánál nem kevesebbet jelent, mint a marxizmus—leninizmus elveihez való ragaszkodást és a munkásosztály szabadságáért, a szocialista társadalomért folytatott harcot a maga teljes történelmi konkrétságában. És azoknak az 1937-ben „elérhetetlennek“ tűnő gondolatoknak, amelyeket „a forma tökéletes mestere“ verseiben kifejezésre juttatott, éppen az utóbbi másfél évtized története adja meg a teljes hitelét, bizonyosságul arra, hogy nem utópiáról volt szó. Még teljesebb volna a kép, ha SMREK a forradalmi versek közül lefordította volna a Szocialisták-at és a Lebukott-at is. De József Attila szerelmi lírájának bemutatása is hiányos az Óda nélkül.

SMREK könyve a kiszemelt verseket József Attila ismert kötetcímeinek a felhasználásával csoportosítja. Mivel azonban anyaga elrendezésében egyrészt az 1940-es Cserépfalvi-kiadás, másrészt pedig az 1945-ös Döntsd a tőkét c. kötet beosztását követi, könyvének felépítése eléggé önkényes és zavaróan hat. A fordító megjegyzése c. utószóban kapunk némi felvilágosítást a kötet összeállításáról, de a felhozott indokok sem igazolják az önkényes eljárást. Mivel a fordító nem egyenletesen válogatott az egész termésemből, az 1940-es Cserépfalvi-kiadáshoz képest egyes köteteket összevont és így könyvének cikluscímei nem egyeznek meg teljesen a felsorolással, amely a fordításokhoz csatolt tanulmányban (HORVÁTH MÁRTON, Proletársky bánsnik József Attila) [20] olvasható. De önkényes a kötetcímek sorrendje is, ami az idegen olvasó számára megnehezíti a költő fejlődésének figyelemmel kísérését. SMREK könyve ugyanis a Nagyon fáj-t, József Attila legutolsó kötetét, a Döntsd a tőkét elé helyezi és ezzel nemcsak a történeti sorrend ellen vét, hanem a mondanivaló alakulásának, a művészi eszközök változásának a hullámvonalát is hamis módon tünteti fel. Ez tévesztette meg a Slovenské pohľady kritikusat is, aki — József Attila fejlődéséről szólva — azt állítja, hogy a költő a Nagyon fáj c. kötetében „jutott el a proletár tudatosság területére“ [30], holott az eszmei fejlődésnek ezt a fokát nem 1936-ban, hanem jóval előbb, a harmincas évek elejére elérte a költő, ahogy ezt Döntsd a tőkét, ne siránkozz címen megjelent kötete tanúsítja.

Ha a válogatás hozzáértéssel vonultatja fel — kisebb hiányoktól eltekintve — József Attila költészetét, vajon a tolmácsolás megőrzi-e a versek eredeti tartalmi értékeit, művészi sajátosságait?

JÁN SMREK kitűnő költő, fölényesen tudja kezelni és a gondolati, érzelmi tartalom kíváncsi szerint alakítani a nyelvi anyagot. Bár 1945 előtt műfordítással nem foglalkozott, kitűnő Ady- és Petőfi-kötete a fordítói képességek teljes fegyverzetében mutatják be. Tehetsége lelkiismeretességgel, fejlett filológiai érzékkel párosul, továbbá olyan intellektuális és hangulati simulé-

konysággal, amelynek a segítségével fel tudja venni a tolmácsolásra váró költő eredeti alapállását és ebből kiindulva teremti újjá szlovák nyelven a fordítandó vers belső világát. Ezért nemcsak a tartalmi és a szöveghűség, hanem a mondanivalót hordozó formai elemek, a versszerkezet, a ritmus, a rím, a költői képek szempontjából is színvonalas munkát végzett. Azok a darabok a legsikerültebbek, amelyek a népköltészet formáit követik. Kitűnően szólaltatja meg a fordító az ún. szegényember-verseket (Szegény ember szeretője — Chudákova milá (112); Aki szegény, az a legszegényebb — Chudobný, kto je najchudobnejší, (115); tökéletes hatású a Medvetánc (Medvedí tanec) (63); A hetedik (Siedmy) (61); A kanász (Svinský pastier) (65); a Betlehemi királyok (Betlehemskí králi) (57) és mások. Nem okozott nehézséget a szabad vers sem, képei, kötetlenebb nyelve SMREK tolmácsolásában az eredeti színvonalon szólalnak meg. (Miért mondottál rosszat nékem — Prečo si mi zlé riekol slovo (23); Hajnalban kel föl, mint a pékek — Jak pekári za svitu vstáva (37)). Az ilyen jellegű versek nem tették túlzottan próbára SMREK műfordítói képességeit, könnyedén, erőltettség nélkül, természetes módon viselik a szlovák nyelv rájuk szabott ruháját.

József Attila költészetének talaja azonban nem mindenütt egyforma. Vannak olyan rétegei, amelyeknek a megmunkálása a fordító minden erejét igénybeveszi, sőt gyakran megoldhatatlan feladatok elé állítja a legrátermettebb vállalkozót is. SMREK maga is tudatában volt ennek, s megjegyzéseiben rámutat „a nem könnyű metaforák és tősgyökeres kifejezések” interpretálásának a nehézségeire [31]. Valóban a költői képek tömörsége, merészsége, eszmei és hangulati tartalma, a képek és nyelvi elemeik érzelmi és logikai összhangja tette SMREK számára József Attilát „helyenként nehezen megfejtethető” költővé, főleg a társadalmi-forradalmi irányú versekben, de néhol egybűt is.

József Attilánál is — mint minden igazán nagy költőnél — megtalálható a képalakítás egysége, harmóniája, kettős értelemben is: a képek nyelvi elemei és a téma, a környezet, a táj hangulata között, tehát érzelmi-hangulati vonatkozásban, de megnyilvánul ez az összhang a képek értelmi-logikai oldaláról is. És ez nemcsak az egyes képek keretein belül lelhető fel, hanem végigvonul az egész versen, a verset alkotó képsoron.

Ez a sajátosság gyakran okozott SMREK-nek nehézségeket. A város peremén c. vers második szakaszában a 2—6. sor így hangzik: „És mint nehéz esők / vastag rongyai mosogatják / a csorba pléhtetőt — / hiába törli a bú szívünkről / a rákövesedőt”. / SMREK ezt így teszi át: „A ako strechu štrbavú / smýva dážd, ktorý dlho padá — / nám nadarmo žiaľ stiera so srdca / to, čo sa na ňom naukladá”. / (130). (És mint a csorba tetőt lemossa az eső, mely hosszan esik, hiába törli le a bánat szívünkről azt, ami arra ráakodik.) SMREK nem tudta megragadni és a saját nyelvén közvetíteni a költői képnek azokat a stíluselemeit, amelyek a külváros, a gyártelep hangulatának hordozói. A „nehéz esők vastag rongyai” metaforát nemcsak kifosztja a jelzők elhagyásával, hanem meg is semmisíti azáltal, hogy egyetlen szót használ fel abból az „esők”-et. Így az eredeti hasonlat első részének alanya is megváltozik (— a „vastag rongyai” helyett — az eső —) és a kép máris elveszítette sajátos funkcióját — nem váltja ki bennünk az asszociáció révén a gyárak komor csarnokaiban megszokott látvány, a gépek tisztítására használt vastag rongyok képzetét. A „nehéz esők vastag rongyai” olyan kép, amely csak „a város peremén”

születhetett olyan költő fantáziájában, aki a munkásosztály szemével nézi a világot. (L. még: „S olajos rongyokban az égen / megáll, sóhajt az éj“. Külvárosi éj.) A milió és a kép hangulati összhangját SMREK nem tudta megőrizni, de csorbát szenved a kép logikai egysége is. József Attila nem véletlenül használ többszámot: „esők“, „rongyai“ és gyakorító, illetőleg folyamatos igealakot: „mosogatják“, „törli“. Hosszantartó (egy egész történelmi korra kiterjedő), ismétlődő és eredményre nem vezető jelenségről van szó. A „csorba pléhtetőt“ újból és újból befedi a korom, mint ahogy a munkásosztály életét is megüli a kapitalizmus. A szlovák fordítás nyelvi elemei nem követik a kép logikáját. A hasonlat első részének egyes-számú alanya (dážď — eső), valamint az első és a második rész állítmányai (smýva — lemossa, stiera — letörli) nem fejezik ki a finom jelentésbeli árnyalatot. Egyébként erősen valószínű, hogy József Attila szép és találó metaforáját, SMREK a rím érdekében áldozta fel, hogy a második, a negyedik és a hatodik sorvég összecsengjen („na dušu sadá“ — ktorý dlho padá — naukladá).

De találunk másutt is ilyen sikertelen megoldást. A Hazám harmadik szonettjének második versszakában József Attilánál ezt olvassuk: „S a gondra bátor, okos férfit / ki véde menthetlen honát, / mint állatot terelni értik, / hogy válasszon bölcs honatyát.“ Smrek szavaival: „A muž rozumného nútia / keď krb mu vzali, aby hľa / jak vôl šiel voliť, do zhlúpnutia / otca vlasti, dľa pravidla“. (És az értelmes férfit kényszerítik, mikor családi tűzhelyét elvették tőle, hogy ime, mint az ökör menjen választani a megbutulásig honatyát, a szabály szerint.) Itt a Horthy-rendszer embertelenségéről, cinizmusáról van szó. Az ország terheit viselő munkást-parasztot, aki az urak hazájáért vérét ontotta a háborúban, állampolgári jogainak gyakorlásában is embertelenül megalázzák: baromként terelik a választásra, mert Magyarországon nyílt szavazás van, ami a népképviselőt cinikus meggyalázása. SMREK ezt nem értette meg. Zavarta őt az előző strófa utolsó sora is: „Szétveret falut és tanyát“, értelmileg ehhez kapcsolta a „mikor a családi tűzhelyét elvették“ sort. Nem ügyel a kép nyelvi elemei és a kifejezendő gondolat és hangulat logikus összefüggéseire sem. Elhagyta a „gondra bátor“ jelzős kifejezést és ezzel nemcsak az „okos férfi“ alakja lett szürkébb, szegényebb, hanem az emberhez méltó hősies magatartásnak (gondra-bátor, okos...) és az állati megalázottságnak az ellentéte is csökken. De a fordító a képet egyéb vonatkozásban is összekúsálta. Az eredetiben a „mint állatot terelni értik“ kifejezés a nép megalázottságának a formájára és mértékére utal, tehát a *nép állapotára*, SMREK kifejezése pedig („kényszerítik... hogy mint az ökör választani menjen“) magára a *cselekvésre*, a választásra vonatkozik. Ha az egész strófát ebben a tömondatban foglaljuk össze: a nép választ, — akkor József Attila szövegében a szóbanforgó kifejezés mint állapothatározó az alanyhoz, SMREK szövegében pedig mint módhatározó az állítmányhoz kapcsolódik. Így eltolódik mondatbeli szerepe, ezzel megváltozik jelentése is. Mert nem úgy választ a nép, mint az ökör (az ökör nem szokott választani), hanem úgy terelik mint az állatot. A kép és jelentése, valamint építőanyaga, a nyelvi elemek közti összhang SMREK szövegében felbomlott. József Attila a versszak két része közötti ellentétből fakadó tehetetlen kiszolgáltatottság atmoszférájába — finom érzékkel — gúnyos keserűséget is kever (... „terelni értik“). S ehhez a következő sorban ironia csatlakozik („bölcs honatyát“). SMREK egyiket sem érzékelteti: a „kényszerítik“ sokkal szegényebb tartalmú és szürkébb

hangulatú nyelvi megoldás, a „bölcš“ jelzõt pedig egyszerűen figyelmen kívül hagyja. Ezek helyett a 2., 3. és a 4. sorvéget — félreérthetetlenül azért, hogy rímet kapjon — önkényesen megtoldja (... 2.: aby hfa. — hogy lám; ... 3.: do zhlúpnutia — a megbutulásig; ... 4.: dfa pravidla — szabály szerint). A három betoldás közül az első a gúnyos keserűséget (amelyből erő is sugárzik) szelíd fejcsoválással degradálja, a második értelmetlen, sőt zavaró, hiszen József Attilánál éppen az ellenkezőjéről van szó (a bátor, okos férfiról, aki azért, hogy az urnákhoz tereljek, még nem lesz ostoba, csak embertelenül megalázott), a harmadikból érzik némi ironia, de maga a kifejezés lapos, költőtietlen.

Hogy mennyire tiszteletben kell tartania a fordítónak a képek hangulati és logikai összefüggéseit, összhangját József Attila verseiben, az egyébként igen ügyesen tolmácsolt Külvárosi éj is mutatja. A magyar szövegnek ezt a két sorát: „S piros kisedet álmodik / a vasöntõ az ércformákba“, SMREK így teszi át: „a slievač nad kadlubom sní, /dietatko si vñom uliat huta“ (az öntõ az öntõminta fölött álmodik, arról töpreng, hogy kisedet önt abban). József Attila — mint a nagy mesterek — egyetlen színfolttal, a „piros“ jelzővel életre-kelti a képet. Megtölti forradalmi levegővel: az álombeli „piros kised“ a munkásosztály jövője, a győztes forradalom. Éppen a képbe sűrített eszmei tartalom hívja fel a figyelmet arra az összefüggésre is, amely a „piros kised“ és a versnek egy távolabbi részében található komor kép között áll fenn: „S odébb mint boltos temető / vasgyár ,cementgyár, csavargyár. / Visszhangzó családi kripták. / A komor földtámadás titkát / őrzik ezek az üzemek“. A gyár, a tőkés nagyipar nemcsak temető, kriptá a munkásnemzedékek számára, hanem a jövő, a „piros kised“ bölcsoje is, aki felnőve megfejt majd a komor földtámadásnak, a tőkés kizsákmányolás lerázásának a titkát. SMREK a „piros“ jelzõt figyelmen kívül hagyja, s ezzel kettős hibába esik: megfosztja a képet eszmei tartalmától, s az előbb említett távolabbi összefüggések homályban hagyásával csökkenti a vers egészen logikusan végighúzódo és a képek kapcsolataival is egységbe foglalt forradalmi mondanivalót. Az előbbieket következtében — mivel a lényegyet kiemelte belőle, — a kép összeomlik, értelmetlenné válik: „arról töpreng, hogy kisedet önt abban“.

Ha a fordító kezében megsérül a képek logikai szerkezete, azt az egész vers megsínyli. Ez történik az Anya első két sorában. „Az őszi eső szürke kontya / arcomba lóg zilálva bontva“, olvassuk a magyar szövegben. SMREK-nél (Matka, (77).) ez így hangzik: „Jesenný dážd jak čepca strapce / visí mi s čela, v tvár mi člapce. (Az őszi eső, mint a konty fürtje, lóg a homlokomról, az arcomba csapdos.) Itt az történt, hogy SMREK a magyar metaforát (az ... eső ... kontya) hasonlattá bontotta szét (dážd jak čepca strapce — az eső mint a konty fürtje) ezzel megváltozott a szavak mondatbeli szerepe: az „eső“ birtokosjelzőből alany lett, a birtokviszonyból eredő szorosabb kapcsolata a „szürke konty“-tyal megszűnt, illetve áttevődött a költőre, akiből az eltorzult kép folytán zilált kontyú öregasszony lesz (... mint a konty fürtje lóg a homlokomról ...) A hasonlattá lazítás megfosztja az „őszi esőt“ a megismerés maximális fokától, amely pedig szükséges ahhoz, hogy a kép érzelmi-hangulati és logikai tartalma világos legyen: az őszi eső = szürke kontyú anya — aki szélverte, egyhangú csapkodásával babusgatja az emberi magárahagyatottságában „csecsre vágó“, újból megtalált gyermekét. Az őszi-anya az elmúlás, a halál jelképe, rátalált halálbavágó gyermekére. A fordító nem tudta

érvényesíteni a vígasztalan hangulatot zeneileg alátámasztó négyesrímmű megoldást sem, a szlovák változat páros rímképletű.

A hibák másik csoportjába sorolhatók az olyan esetek, amikor a fordító vagy a szöveg kellő megértésének hiánya, vagy a megfelelő idegen nyelvi visszaadás nehézsége következtében vét a képek realizmusa ellen; vagyis amikor nincs ereje megragadni és kifejezni a kép mögött levő, illetőleg annak tartalmát alkotó társadalmi valóságot. Az Ady emlékezete c. vers 3. szakaszában mondja József Attila: „Teste a földé. Földművésé a lelke / ezért koppan a kapa néhanap“. / SMREK ezt így fordítja (Pamiatka Adyho, (135).): „Telo dal zemi. Dušu roľníkovi, / preto vše motyka sa zarazí. / (Testét a földnek, lelkét a földművesnek adta, ezért akad meg folyton (mindig) a kapa.) A magyar szövegben a kapa koppanása a paraszt elkeseredését, lázongását jelzi, azét a parasztét, akit Ady lelke, forradalma izgató hagyatéka hevít. Ámde József Attila verse szerint a kapa csak „néhanap“ koppan: a kép a valóságos társadalmi helyzetet tükrözi, a Horthy-rendszer terrorja keményen elfojtotta a parasztok mozgolódásait, ritkán akadt lehetőség a keserűség és a forradalmi szándék kinyilvánítására. A néhanap koppanó kapa = a Horthy-Magyarország szegény-parasztjainak időnként kirobbanó elkeseredésével. SMREK-nél „a kapa folyton megakad“, ez a kép tehát nem adekvát tükrözi a konkrét társadalmi valóságnak. Egyébként nem szerencsés SMREK igéje sem: a „megakad“-hoz nem kapcsolódik az indulatkitörés, a „zörgés“ képzeté úgy, mint a „koppan“, tehát zajt, összeütközést jelző szóalakhoz. Ugyanitt a következő két sor: „Sírja hárommillió koldus telke, / hol házat épít, vet majd és arat.“ SMREK szövege szerint: „Zobrákov zástup trojmilionový / na jeho hrobe raz siat bude si.“ (A koldusok hárommillió tömege az ő sírján egyszer vetni fog.) József Attila ebben a két sorban — egymással összefüggő, de két különálló eseményt mond el: az Ady sírjából, forradalmi hagyatékából életrekelő és megvalósuló földosztást és azután a földhöz jutott szegénység építő, boldog életét. Az első sorba belesűríti a magyar parasztság ezeréves pörének zárójelenetét, a másodikban ennek következményeire utal. Az első sor főmondat-jellege is aláhúzza az „új honfoglalás“-nak a történelmi jelentőségét. A „sírja... telke“ azonosítással a költő sírját országos arányúvá nagyítja, és ezzel együtt a vers egyéb részeinek utalásaitól támogatva a szóalak által jelölt tárgyi jelenséget eszméivé, a forradalmi tanítások megtestesülésévé változtatja. Ebben a keretben azután elfér a „hárommillió koldus“, illetőleg a következő sorban az építkező, szántó-vető parasztok tömege. SMREK egyetlen mondatba vonja össze a két sort, így nem esik hangsúly a parasztok életében beálló történelmi fordulatra. De lefékezett az egész kép szuggesztív hatása is, mert a felnagyítás elmarad. A gondolatsornak éppen azt a láncszemét hagyja el SMREK (sírja — telke), amely Ady nyugvóhelyét az egész ország felnagyított jelképévé varázsolja. Marad tehát a prózai megállapítás: „a koldusok hárommillió tömege az ő sírján egyszer vetni fog“. Így éppen a művészet sikkad el és homályba borul a mögötte rejlő társadalmi-történelmi valóság is.

De találunk másutt is ilyen példát. A Hazám-ban a 3. szonett utolsó versszaka így hangzik: „Hisz »nyiltan« dönt, ki ezer éve (magával kötve mint a kéve) sunyít vagy parancsot követ.“ A nép fékentartása a parasztból nevelt csendőrrel (az aratási munkából kölcsönzött hasonlattal: magával kötve mint a kéve) az úri-Magyarország lényeges vonása volt. A kép a társadalmi valóságnak ezt a jegyét pontosan tükrözi. A szlovák fordítás azonban nem oldja

meg ezt a feladatot: „Veď volí »voľne« ten, čo asi / tisíc rokov už privyká si / na rozkaz, lebo kopanec. / (Hiszen „szabadon“ választ az, aki már vagy ezer éve hozzászokott a parancshoz, vagy a rugáshoz.) Mint látjuk, SMREK kihagyta a kéve-hasonlatot és így a vers a magyar nép szenvedéseiről szóló híradás egy mondatával szegényebb lett.

A legnagyobb nehézséget a fordító számára láthatóan azok a versek jelentették, amelyekben a marxista történet- és társadalomszemlélet egyes elemei képszerű, vagy közvetlen gondolati formában nyernek megfogalmazást. Azért bonyolult feladat ez, mert egyszerre kell eleget tenni két követelménynek: az ideológiai-eszmei mondanivaló semmiféle lazaságot nem tűrő, pontos megfogalmazásának, egyben pedig a vers formai követelményeinek. Ez utóbbiak pedig gyakran csábítanak szókihagyásra, szórendi cserére stb., ami veszélyezteti az előbbi feladat megoldásának a sikerét. A város pérémen 5. versszakában ez áll: „Papok, katonák, polgárok után / így lettünk végre mi hű / meghallói a törvényeknek; / minden emberi mű / értelme ezért bűg mibennünk / mint a mélyhegedű.“ SMREK fordítása szerint: „Po kňazoch, vojakoch a po meštiakoch / napokon všetka viera / v zákone sa sústreďuje v našich zrakoch; / a preto všetok smysel diela / ľudského hučí v nás / jak struny čella.“ („Papok, katonák és polgárok után végül minden hit törvénné összpontosul a mi szemünkben; és ezért az emberi mű minden értelme bűg bennünk, mint a cselló húrjai.) József Attila itt a forradalmi proletáriátus történelmi szerepét határozza meg: a kapitalizmus a saját sírásóját teremtette meg az ipari munkásosztályban, a történelem folyamán vezető szerepet játszó kizsákmányolók után és azokkal szemben ez az egyetlen osztály, amely képes felismerni a társadalmi fejlődés törvényeit. Elsősorban neki érdeke e törvények érvényesülése (mert ezzel megszűnik a kizsákmányolás) s éppen ezért „hű meghallója a törvényeknek“. Ez teszi alkalmassá arra, hogy az emberi világot történetileg, törvényszerű folyamatában szemlélje, ezért méltó örököse a múlt minden értékének, hordozója „minden emberi mű értelmé“-nek. A munkásosztály hivatásának ezt a megfogalmazását SMREK nem tudja elvégezni. A „minden hit törvénné összpontosul“ kifejezésnek semmi köze József Attila verséhez és egyébként sem igaz. A „minden hit“ a „papok, katonák, polgárok“ hitét is magában foglalja, az pedig nem válik törvénné a munkásosztály szemében, — éppen az ellenkezője áll fenn. Továbbá: SMREK „az emberi mű minden értelmé“-ről beszél, vagyis az értelmezések, magyarázatok többféleségéről. Csakhogy a munkásosztály nem fogad el minden magyarázatot az „emberi mű“ megfejtésére, csak egyetlen egyet, a marxizmus tudományát, ezzel viszont valóban megfejtí „minden emberi mű értelmé“-t.

Ugyanennek a versnek a tizedik szakaszában József Attila — a termelő eszközökről szólva — élesen rámutat a tőkések és a munkásosztály között fennálló alapvető különbségre. A burzsoázia nem tud uralkodni többé az óriási arányúra fejlesztett termelőerőkön, tehetetlenül nézi a termelés anarchiáját, amely a tőkés rend egyik alapvető ellentmondásából, a tőke — munka ellentétéből táplálkozik. A technika elvadulásának a fő oka éppen a tőkés magántulajdon, az, hogy a termelőeszközök az egyik társadalmi osztálynak *pusztán tulajdona*. A tőkés egyéni érdekek helyett a társadalom szolgálatába állítani csak a munkásosztály tudja a modern technikát, „ki néki enni maga adott“. SMREK nem ügyelt gondosan a magyar szöveg ideológiai tartalmára, egyetlen szót hagyott el, de a legfontosabbat: „a k nemu, čo je vašim vlastníctvom /

modlit sa budete“ /, (s hozzá, ki a tulajdonotok, imádkozni fogtok): Hasonló ideológiai elcsúszás van a 14. versszakban, ahol az eredetiben arról az új rendről esik szó, amelyben megvalósul az összhang az egyén vágyai, érzésvilága, törekvései és a társadalom között. (... az elme tudomásul veszi... a termelési erőket odakint s az ösztönöket idebent...) SMREK szövege így hangzik: „... výrobné sily tam von a dnu pudy, / pudy za krídly vrát.“ (A termelőerőket odakint és bent az ösztönöket, az ösztönöket a kapuszárnyak mögött.) Főlölesleges és csak a rím kedvéért betoldott kiegészítésével összezavarja az idézett szöveg első részében már világosan megfogalmazott gondolatot. Végül a vers utolsó sorainak tolmácsolásában — ahol a kommunista költő jövőbe vetett hite, büszke hivatástudata szólal meg, ahol megjelenik a harmóniát hozó új társadalom képe, amelyért a költő együtt harcol-dolgozik osztályával, a fordítót — éppen a legnagyobb lendületet kívánó résznél — cserben hagyta az ereje. „A költő... tudatos jövőbelát / s megszerkeszti magában, mint ti / majd kint, a harmóniát“ — olvassuk József Attila verse végén. SMREK ezt így mondja el: „Básnik... vidí do povedomej budúcnosti / a v sebe strojí harmoniu, čo vy / sestrojíte raz v budúcnosti“. (A költő tudatos jövőbe lát, és harmóniát teremt (készít) magában, amit ti megteremtetek egyszer a jövőben.) József Attila a vers fő mondanivalóját, a munkásosztály történelmi tettének célját és gyümölcsét: az ember igazi felszabadulását és boldogságát azzal hangsúlyozza, hogy az egész vers utolsó szavaként — méghozzá rímelő helyzetben — írja le a „harmóniát“. SMREK sorvégre a „budúcnosti“-t helyezi (a versformához és a tartalomhoz teljesen idegen önrímként). A sorközbe rejtett „harmónia“ pedig — a vers lényege — hangsúlytalanná válik. Ezzel szemben, a figyelmet a kétszeresen szereplő és rímeltetett „budúcnosti“ (a jövő) vonja magára. Így SMREK szövege az új társadalom megvalósulását túlzottan a távoli jövőbe vetíti, ráadásul a „raz“ — egyszer — határozószót is beszúrja a mondatba, amely a távoli jövő mellett még a megvalósulás bizonytalanságát is sugalmazza. Mindez sokat elvesz József Attila szép versének eszmei tartalmából, gondolati tisztaságából, de bágyadtá teszi a vers érzelmi töltését, agitatív erejét is.

A Munkások c. versben arra mutat példát a magyar költő, hogyan lehet a marxizmus, tehát a tudományos elmélet egyes igazságait a tudomány tételeinél nem kevésbé meggyőző formában a költészet nyelvén kifejezni. A 3. versszakban egyebek között ez áll: „A munkabér, a munkaerő ára / cincog zsebünkben, úgy megyünk haza.“ Az első sor a tőkés munkabér pontos meghatározása a politikai gazdaságtan szerint és a kizsákmányolás tényére mutat rá: a tőkés nem a munkát fizeti meg, hanem a dolgozó munkaerejét vásárolja meg és használja el a termelésben. A 2. sor („cincog zsebünkben...“) a kizsákmányolás fokát jelzi. SMREK nem vállalkozott arra, hogy ezt a költői alkotás tudatosságára, ideológiai megalapozottságára valló részletet a maga teljességében visszaadja. Ezt írja: „... Pišti mzda / nám vo vaškoch, keď berieme sa z práce, / a cesta domov pustou sa nám zdá.“ (Cincog a bér a zsebünkben, amikor a munkából távozzunk, és az út hazafelé sivárnak tűnik nekünk.) A szlovák szöveg tehát csak a munkabér alacsonyosságáról beszél és — az önkényesen betoldott résszel: „az út hazafelé sivárnak tűnik nekünk“ — annak lehangelő hatásáról. Ezzel az érzelmek területére rántja a verset, holott az egész költemény — és a szóbanforgó két sora is — a tudatosság és eszmeiség legmagasabb fokán megrajzolt helyzetkép — nemzetközi és hazai viszonylatban — amint az illik is ahhoz az osztályhoz, amely „osztályharcban vasba öltözött“.

Végül még egy példa a költői kép marxista eszmei tartalmának az elsikkadására. A Favágó 2. versszakának utolsó sora a magyar szövegben ezt mondja: „Tövit töröm s a gallya jut”. JÁN SMREK fordítása szerint ez így hangzik: „Sěkám v kmeň a tu haluz len.” (A törzsbe vágok és itt csak gally van.) Az eredeti szöveg képszerű formában a tőkés kizsákmányolást ábrázolja, megmutatva a termelt érték és a munkabér egymáshoz való arányát is. A megtermelt javak tőkés elosztási módját pontosan jelzi a *jut* ige: az osztozkodást a tőkés szabja meg, a javát elveszi, a munkásé csak az értéktelen hulladék, ami marad, a „gallya”. SMREK nem találta meg ehhez az eszmei tartalomhoz a megfelelő nyelvi formát. Az „itt csak gally van” igen keveset ad vissza József Attila gondolatából.

88 verset — József Attila költői termésének a legjavát — lefordítani óriási feladat. Ezért nem volna méltányos SMREK munkáját csak a sikertelen vagy hiányos megoldások alapján megítélni. Egyébként is ezek száma — bár a magyar költő alkotói módszerének, művészi-emberi szemléletének legsajátosabb vonásairól van szó, — elenyésző a teljes értékű részletek, vagy egészében tökéletes hangzású tolmácsolások sokaságában. Ennélfogva a kötetből kibontakozó költői portrét nem torzítják el, legfeljebb a kép élességét csökkentik. A fordító mentsége — egyben dicsősége is —, hogy József Attila verseinek közvetítésével az úttörők szerepére vállalkozott. Nagy alkotások meghódítása rendszerint nemzedékek műve. SMREK ebben a munkában nem támaszkodhatott az elődök eredményeire, mert nem voltak elődei. Az a tizennégy vers, amely 1938-tól előőrsként feltűnt a szlovákoknál, József Attila életművéről keveset, a nagy szocialista versek írójáról pedig — az egyetlen Favágó-t kivéve — éppenséggel semmit sem árult el. Így a fordítónak — a Megjegyzések-ben említett segítség mellett — teljesen a maga erejére, leleményére és tehetségére kellett támaszkodnia, hogy a polgári költészettel szemben merőben új hangvételő, művészi eszközeiben sajátosan igényes, eszmei tartalmában és szemléletében pedig kommunista líra hú tolmácsolásának felelősségteljes feladatát megoldja.

A szlovák dolgozók az „igazi” József Attilával találkoznak a Nie ja volám lapjain. Amit a versekhez még tudni kell — a költő életéről — megkapják a kötet elején közölt Curriculum vitae-ben. Amiről a fordítások nem, vagy nem egészen pontosan beszélnek — a költő művészi, politikai fejlődése, kapcsolata a munkásmozgalommal —, azt pótolja, kiegészíti, vagy éppen korrigálja HORVÁTH MÁRTON-nak e fordításokat követő tanulmánya.

SMREK tolmácsolásai József Attila költészetének hivatalos és teljes elismerését jelentik északi szomszédunknál. A könyv borítólapját díszítő kép: a sötét tárnában vonuló bányászcsapat, a címlap előtti rajz: a szenvedő asszonyarc (mindkettő JÁN MUDROCH alkotása), az 5500-as példányszám, továbbá az a körülmény, hogy a kötet számos darabját előzetesen és a könyv megjelenése után is a sajtó széles körben terjesztette, arra vall, hogy a magyar munkásosztály költőjét a terjesztés teljes apparátusának a felhasználásával kívánták népszerűsíteni a szlovák dolgozók legszélesebb tömegei között. A nemzetközi rangú magyar proletárlíra beiktatása ez a szlovák munkásosztály szocialista kultúrájának az értékei közé. Ezt mutatja a vezető irodalmi folyóiratban, a Slovenské pohľady-ban közölt négylapos recenzió is [32], amely részletes elemzést ad SMREK könyvről, és — kisebb kifogások hangoztatása mellett — teljes elismeréssel nyilatkozik a fordító munkájáról.

Ezt a hivatalos fogadtatást néhány év múlva, 1957-ben más jellegű irodalmi esemény követte: V. BENIAK Večerná blýskovica c. antológiájának megjelenése [33]. BENIAK ebben a könyvében a XX. századi magyar líra kiemelkedő alakjainak műveiből készített fordításait gyűjtötte össze, köztük 38 József Attila-verset. Bár a szlovák írószövetség kiadvállalatánál, a Slovenský spisovateľ-nél jelent meg, a kötet nem keltett visszhangot a szlovák sajtóban. Kevésbé volt alkalmas arra is, hogy külön hangsúlyt adjon József Attila költészetének (ez nem is volt célja), mivel a 38 vers csak töredékét képezi a terjedelmes kötetbe foglalt, nagyszámú Ady-, Babits-, Kosztolányi-, Tóth Árpád-, Juhász Gyula-, Illyés-versnek. Így nem a hivatalos elismerés és értékelés alkalma volt, inkább a magánvélemény, magánérdeklődés megnyilvánulása olyan szlovák költő részéről, aki a két háború közti évtizedekben jelentős szerepet játszott irodalmunk tolmácsolása terén. BENIAK — a kötet utószavában SMREK könyvéről szólva — el is határolja magát a hivatalosnak tekintett népszerűsítő vállalkozástól, amikor megjegyzi, hogy fordításai néhány évvel régebbiek Smrekénél és ő „maga fedezte fel önmaga számára a költőt” [34]. A kötet legtöbb darabja is a felszabadulás előtti közvetítő munka terméke, kivéve József Attila verseit. Éppen József Attila példája mutatja, hogy a történelmi változások milyen nagy mértékben tudnak hozzájárulni egy-egy költői életmű arányainak teljesebb felméréséhez, és ennek kapcsán ösztönzést adni az alaposabb megismerésre olyan személyeknek is, akik előzőleg — ízlésük, szemléletük folytán — csak egyes vonások iránt tanúsítottak érdeklődést. BENIAK a „nagy” költőt már a negyvenes évek elején felfedezte, első fordításai: A hetedik, Tiszta szívvel, A nagy városokat az Elán 1941-es évfolyamában jelentek meg. De „híres” költővé csak a munkásosztály felszabadulása tette számára József Attilát. Ennek a költészetnek az igazi értékét az a nagy történelmi fordulat hitelesítette, amelyet BENIAK fogalmazásában a költő „előre, világosan látott és műveiben megjósolt” [35]. Az érdeklődés arányainak az eltolódását és Beniak szemléletének megváltozását világosan mutatja az is, hogy a Večerná blýskavica-ban közreadott 38 József Attila-fordítás közül mindössze a fenti három jelent meg a felszabadulás előtt (az Elán-on kívül az 1943-as Na brehu čiernych vód c. antológiában is, utánközlés formájában), 1945. után pedig egy, a Betlehemi királyok (Betlehemi királyi, Tvorba 1948, 9—10. sz.) Bár József Attila költészetével már mintegy két évtizeddel a Večerná blýskavica megjelenése előtt megismerkedett, a fordítások túlnyomó részét a felszabadulás után készítette, közvetlenül a háborút követően [36].

Mivel járultak hozzá a szlovák József Attila-képhez BENIAK fordításai? Válogatásában — a Szépség koldusa kivételével — mindegyik kötet képviselve van. A legnagyobb helyet a Nincsen apám, se anyám (8 vers), a két utolsó kötet, a Külvárosi éj (6 vers) és a Nagyön fája (7 vers) kapta. Nagy számban kerültek a fordítások közé az utolsó versek darabjai, összesen 10 költemény. A válogatás részben fedi SMREK kötetének tartalmát, (21 vers azonos), részben szélesíti, kiegészíti a SMREK által felölelt versek körét és így ahhoz képest tárgyja a szlovák olvasók áttekintését. Nem vonatkozik ez a politikai-társadalmi problémát érintő költeményekre. Ezek száma BENIAK könyvében mindössze 9, köztük is a legfontosabbak: A város peremén, Mondd mit érlel, Áradat, a Fagy. Az utóbbi kivételével mind megtalálható a Nie ja volám-ban is. Ezzel szemben nagyobb teret biztosít BENIAK könyve József Attila szerelmi lírájának. (A „fedésben” nem levő versek többsége ilyen.) Kiegészíti ezt a rövid, szür-

realista fejlődési szakaszt tükröző Medáliák-ciklus, továbbá néhány olyan — a legutolsó időszakban keletkezett — vers, mint a Már régesrég, Miben hisztek, Talán eltűnök hirtelen. Ezzel Beniák fordításai új vonásokat raknak a szlovák József Attila képre, és árnyalják, egyénítik is azt.

BENIAK fordításai színvonalban megközelítik SMREK kötetét. Erényeik és hibáik is jórészt megegyezők. A legsikerültebb darabok itt is a szabadversek (Nem én kiáltok — Nie ja kričím. (335); Érted haragszom, nem ellened — Pre teba sa hnevám, nie na teba, (336). Kopogtatás nélkül — Bez klopania. (337), és a népköltészet formáit idézők, mint a kitűnő Betlehemi királyok — Betlehemi králi, (349), A hetedik — Siedmy (357), vagy a tökéletes átültetésű Medvetánc — Medvedí tanec (359).

Beniák gyakorlott fordító, régóta és rendszeresen foglalkozik a modern magyar líra tolmácsolásával. József Attila bonyolultabb és sajátos törvényszerűségeket mutató képalkotása azonban neki sem könnyű feladat. Hibái hasonlóak azokhoz a fogyatékoságokhoz, amelyekre SMREK fordításaiban már rámutattunk. Néhány példa:

A Mióta elmentél c. vers találóan szemlélteti azt a — népköltéssel rokon — művészi megoldást, amikor a költő a környezet tárgyi jelenségeire ruházza át a maga hangulatát és így azt tárgyiasítva szemléletesebbé, konkrétabbá teszi. „Mióta elmentél, itt hűvösebb / a sajtár, a tej, a balta nyele, / puffanva hull a hasított fa le / s dermed fehéren, ahogy leesett.“ A tárgyak hűvössége, a hasított fa hullása — puffanása, fehér dermedtsége, a kép harmónikus egységében érezteti a magára maradt szerelmes lelkiállapotát. BENIAK azonban nem tudta maradéktalanul visszaadni a versszak atmoszféráját: „Odkedys' odišla, studenšim sa zdá hrotok, mlieko, porisko sekery / prská drevo, štiepané v ívery, / poleno zmeravie, kam dopadá“. (Mióta elmentél, hidegebbnek tűnik a sajtár, a tej, a balta nyele, pattog a szilánkokra hasított fa, a hasáb megmerevedik, ahova leesik.) Beniák a hangulat objektíválódását nem tartja tiszteletben: nála nem „hűvösebb“, hanem „hidegebbnek tűnik“ a környezet és ezzel gyengíti e sajátosan alkotott képek hangulathordozó funkcióját. A „puffanva hull“-ó fahasáb képével pedig, amelynek vizuális és akusztikai hatása is hordoz valami lehangelő, szomorú érzést, teljesen ellentétes, vidám hangulati rezonanciát vált ki a szilánkokra hasított fa pattogása. A kép szemléletességét József Attila azzal is fokozza, hogy a „hull“ és igekötője közé beszorítja a mondat alanyát jelzőjével együtt és így — mint valami lassított filmen — késlelteti az állítmányban kifejezett történet lefolyását, a következő kapcsolt mondatban pedig folyamatos igealakot használ („dermed“). BENIAK az első ige (hull... le) helyett a prská — pattog igét használja, a másodikat pedig befejezett alakjában szerepelteti (zmeravie — megdermed). Ezen kívül elhagyja a „fehéren“ határozót, aminek következtében megint a látnivalók száma csökken. Ugyanebben a versben a „kapkodva öltöző szél“ képe sem olyan telt, élő és plasztikus, mint az eredeti változat.

Még nehezebben birkózik meg BENIAK azokkal a versekkel, vagy részekkel, amelyekben az eszmei-ideológiai tartalom pontos és félreérthetetlen megfogalmazást vagy képszerű ábrázolást követel. A város peremén c. vers 5. szakaszában, ahol József Attila arról beszél, hogy csak a munkásosztály képes a társadalmi folyamat törvényszerűségeinek a felismerésére, BENIAK is nehezen tájékozódik. Ezt írja: „Po kňazoch, vojakoch, buržujoch / na rade teraz sme my / byt nositeľmi zákonov / a teraz v nás to duní / tá všeludskosti výstavba, /

jak hlboké struny“. (Papok, katonák és burzsujok után most rajtunk a sor, hogy a törvény hordozói legyünk, és most bennünk ezt zúgja az emberiség műve [felépítése], mint a mély húrok.) BENIAK utószavából kiderül, hogy a „törvények hordozói“-n a törvények „véghezvivőit“, beteljesítőit érti [37]. József Attila azonban a „törvények hú meghallói“-ról beszél, a folyamat irányának megértéséről és még nem a beteljesítésről, a véghezvitelről. A finom megkülönböztetés indokolt is, hiszen még nem a győzelmes, tehát a törvényeket beteljesítő, hanem a döntő csata előtt álló, a kapitalizmus viszonyai között élő munkásosztályról van szó. A törvény betöltését a forradalom győzelme teszi majd lehetővé. BENIAK nem a korba helyezve akarja megérteni a verset, hanem a felszabadulás utáni, megváltozott erőviszonyokat vetíti vissza a múltba. Erre ugyanebben a versben még más példa is akad. A 10. szakaszban a tőkés termelés anarchiájáról, a technika féktelen tombolásáról beszél József Attila s ezzel kapcsolatban mondja: „... mind térdre omloatok / s imádkoztok hozzá, ki pusztán / a tulajdonotok“. BENIAK ezt így fordítja: „Klaniete sa mu hlboko, / čo vás bol majetok“. (Mélyen térdet hajtotok előtte [az előtt], ami a ti tulajdonotok volt.“) Itt is megfélemedezik BENIAK arról, hogy a vers a tőkés viszonyokról beszél, tehát arról az időről, amikor a tőkés magántulajdon még nem szűnt meg. Itt is a felszabadulás utáni állapotot vetíti vissza a múltba, s emellett nem hangsúlyozza a tőkés-pusztta tulajdonjogi viszonyát sem a termelő-eszközökhöz, megkülönböztetésül a munkásosztálytól, amely a termelőeszközöket mozgásba hozza, amely a gépeknek „enni ad“.

Súlyos ideológiai és politikai hiba csúszott be a Világosítsd föl (Vysvetli mu. (372)) c. vers 2. szakaszába, amit csak a vers teljes félreértésével lehet magyarázni. A versszak egy része magyarul így hangzik: „Talán dűnnyögj egy új mesét / fasiszta kommunizmusét — / mivelhogy rend kell a világba, / a rend pedig arra való, / hogy ne legyen a gyerek hiába / s ne legyen szabad, ami jó.“ BENIAK fordításában: „V rozprávočke provravíš mu / o fašizmu, komunizmu — / pretože poriadok musí byť / a poriadok ten je na to, / nedá sa deťom všetko ľubiť, / čo dobré, odobrať, mu to“. (Mondogass mesét neki a fasiszmusról, a kommunizmusról, mivelhogy rendnek kell lenni, ez a rend pedig arra való, nem lehet mindent szeretni a gyerekeknek, ami jó, el kell venni tőle.) József Attila verse epés satíra a farkas-erkölcsöket hirdető, a tömegeket ködös ideológiákkal megzavarni törekvő imperializmus ellen, amely a „rend“ demagóg jelszavával készíti elő a háborút. BENIAK fordítása, amely az eredeti jelzős szerkezetet („fasiszta kommunizmus“) felbontja és ezzel eltünteti magát a fogalmat, a képtelenség ideológiáját, lényegében egyenlőségi jelet tesz a fasiszmus és a kommunizmus közé, mert a fordítás szerint mind a kettő gyereknek való mese és — a versszak második részével összefüggésben — mind a kettő olyan rendet jelent, amely a gyerekeket megfosztja örömeiktől. A versszak utolsó sorainak önkényes megváltoztatása következtében pedig elmarad az imperializmus háborús lényegének („hogy ne legyen a gyerek hiába“) a leleplezése is.

Végül az Ars poetica-ból két példa arra, hogyan csorbulhat ki az eszmei mondanivaló éle a fordító kezén a legkisebb vigyázatlanság, vagy a formai igények erős csábítása következtében. „Költő vagyok — mit érdekelne / engem a költészet maga?“ — kezdi a verset József Attila. Akkor is világos volna ez a hitvallás, ha a következő versszakok nem fejtenék ki részletesen: az igazi költőhöz nem méltó az öncélú művészet. BENIAK végig lefordítja a verset, mégsem érti, vagy nem tudja saját nyelven megragadni az első mondat lényegét: „Som

bánsnik — prečo by ma nadchnúť / mala teda poézia?“ (Költő vagyok, ennél fogva miért kellene fellelkesítenie engem a költészetnek?) Éppen az a szó maradt el, amely József Attila állásfoglalásának a lényegére mutat. Ugyanitt az 5. versszak első két sora így hangzik: „En túllépek e mai kocsmán, / az értelemig és tovább!“ BENIAK szövege szerint: „Postúpil som za dnešnú krčmu / aj ináč. — No, veď chápته ma!“ (Túlléptem a mai kocsmán, egyébként is. — No, hát értsetek meg!) „Az értelemig és tovább“: a polgári költészet „mímelt mámorú“ kocsmája helyett a lét törvényeit tükröző értelem, a világos gondolatok igazsága és a harc azok valóraváltásáért, ebben látja költői hivatását József Attila. Művészetének legszembeötlőbb vonásai domborodnak itt ki: az intellektuális és az agitatív jelleg. Erről azonban semmit sem mond BENIAK szövege. Ehhez hasonló önkényes megoldás más versekben is található. Nem vezet ez minden esetben lényeges hibákhoz, de a verssorok kitöltéséért, a jó rímért tett engedmények többé-kevésbé mindig bántó hatásúak. Ilyenek találhatók a következő költeményekben is: Tiszta szívvel — S čistým srdcom. (340). Mondd, mit érlel — Povedz, čo chystá, (355). Nagyon fáj — Veľmi bolí, (373). Talán eltűnök hirtelen — Možno, že zmiznem odrazu, (386). stb.

Érdeemes összevetni BENIAK fordításait azzal a képpel, amelyet a könyv utószavában rajzol a magyar költőről. Szembeötlő a különbség a versek tematikai válogatása és az utószó között. Utaltunk már arra, hogy BENIAK érdeklődése főleg a magánélet (szerelem, szenvedés, lelki gyötörődés stb.) problémáival foglalkozó versekre terjedt ki. Fordításai között jelentéktelen számban vannak a dolgozó-tömegek nagy kérdéseit tárgyaló, tehát politikai témát feldolgozó költemények. Ezzel szemben a kötetet kiegészítő utószó József Attilát kizárólag politikus költőként mutatja be. A művészről, a magánemberről — azon túl, hogy az éhezést és a nyomort politikai életútjának állandó kísérőjeként emlegeti —, egyáltalán nem beszél, holott a Nyugat nagy költőinek bemutatását ugyanebben a kötetben viszonylag részletes esztétikai elemzéssel, művészetük tartalmi és formai sajátosságaira való gyakori hivatkozással végzi el. A magyarázatot BENIAK irodalmi ízlésében, szemléletében kell keresni. Egyéni művészi vonzódása, amely eligazította, irányította a válogatásban és végső soron meghatározta a lefordítandó versek körét, vezető szerepet játszott a magyar költő megítélésében, értékelésében is. Ha BENIAKOT a proletárforradalom éneke, a politikus költő ragadta volna meg, minden bizonnyal ennek megfelelően mutatta volna be a fordításokon keresztül is József Attilát. Őt azonban első sorban a szerelmi élményt újszerűen megszólaltató, a társadalmon kívül rekesztett, bonyolult lelki problémákkal küzdő, szenvedő ember érdekelte. Idéztük már utószavából a „nagy“ és a „híres“ költő megkülönböztetését. E most tárgyalt probléma oldaláról nézve úgy tűnik, itt nemcsak megkülönböztetésről, hanem szembeállításról is szó van. BENIAK utalásából kiderül, hogy az ő szemében József Attila már a felszabadulás előtt „nagy“ költő, illetőleg „legfeljebb nagy költő“ volt, „híres költővé“ pedig napjainkban vált. BENIAK a „nagy“ költőhöz, a modern lírikushoz vonzódott első sorban, ez jut kifejezésre fordításaiiban. A „híres“ költő, a proletárforradalom politikus-művésze kevésbé érdekelte. A fordításokkal a művészet előtt hódolt, az utószó pedig a hivatalos értékeléshez való igazodás, nem a mély érdeklődés megnyilvánulása. Nem is tud teljes magyarázatot adni a költő politikai útjára. Látja, hogy valami új jelenséggel áll szemben, utal arra, hogy József Attila előtt is voltak a magyar irodalomnak olyan alakjai, akik „a szegénységből, paraszti vagy munkás sor-

ból származtak“ és akik „a polgári viszonyok között is többé-kevésbé hűek maradtak bölcsőjükhöz“. De József Attila más, ő „proletár maradt a proletárok között“. Az osztályhűség titkára azonban csak félig ad BENIAK magyarázatot. Helyesen állapítja meg, hogy a magyar költő politikai nézeteit osztályhelyzete, a munkásosztályhoz való szoros tartozás és az állandó nélkülözés formálta, fejlesztette. Verseivel osztálya győzelméért harcolt. „Kidöntjük a kapitalizmus korhadt kapuit, megragadjuk a hatalmat, hogy a világnak új harmóniát adjunk“ — foglalja össze BENIAK A város peremén c. vers politikai programját. Mindez azonban úgy tűnik, mintha József Attila politikai fejlődésében, a munkásosztályhoz való viszonyában kizárólag az osztályélményeknek, a nélkülözésnek, tehát érzelmi és ösztönös tényezőknek volna formáló szerepe. Ezt a költőt „az éhezés és a nyomor elkísérte haláláig és meghatározta az útját a harcposzton proletáriátus soraiban“ — olvassuk BENIAK utószavában. Majd — miután tévesen azt állítja, hogy értetlenségből ez az *osztály* a költőt mint értelmiségit átmenetileg eltaszította magától — így folytatja: „És annak ellenére, ahogyan elbánt a sors ezzel az emberrel, ez a *költői hite* (t. i. a proletáriátus győzelmében) rendületlenül megmarad.“ Nincs itt egyetlen szó sem József Attila marxista ideológiai iskolázottságáról, tudományosan megalapozott meggyőződéséről, materialista világnézetéről. Pedig ez utóbbiaknak sem volt kisebb szerepe a költő politikai szilárdságában, következetességében, mint az osztályélményeknek. Az élményekből épült a „költői hit“ érzelmi skálája, de gondolati tartalmát, a „hit“ szilárd fundamentumát a forradalmi elmélet adta. BENIAK a politikai-költő arcképvázlatából kihagyta ezt az alapvető vonást. Hogy ez milyen következményekkel járt a politikai tartalom művészi ábrázolásának tolmácsolásában, a fordítások elemzésénél példákkal mutattuk meg.

BENIAK könyvével — egyelőre — megszakadnak azok a nyomok, amelyeken haladva vizsgáltuk a szlovák József Attila-kép alakulását. A tényanyag összefüggései azt mutatják, hogy a folyamat három fordulóra tagozódik, mindegyikben más körülmények között és más eredményekkel ment végbe a magyar költő találkozása a szlovák irodalommal. Az első a harmincas évek elején kezdődik és az évtized közepéig terjed. A csehszlovákiai kisebbségi sajtó és a magyar baloldal figyelme már magában rejtette a fordítások megindulásának a lehetőségeit. A közvetlen kapcsolatot ekkor ANTON STRAKA jelentette, aki szomszédainak irodalmában tájékozódni segített a magyar költőnek és a személyes találkozások alkalmain keresztül egyengette József Attila verseinek útját a csehek és a szlovákok felé. A demokratikus, baloldali gondolkodású STRAKA révén kedvező feltételek vannak ekkor kialakulóban a magyar proletárlíra bemutatkozásához a szlovákok között is. A találkozás azonban konkrét eredményeket csak az egyik oldalon hozott, József Attila fordításai szóltatták meg magyarul WOLKER és BEZRUC verseit. STRAKA távozása és a kedvezőtlenül alakuló politikai viszonyok, valamint a költő életének nehézségei megakadályozták, hogy a biztató kezdet a másik oldalon is sikerre vezessen.

A második szakasz a költő halálával kezdődik. A tragikus esemény széles hullámokat vert a csehszlovákiai magyar sajtóban is, és ez váltotta ki az első szlovák visszhangot. A szlovákok érdeklődésének felkeltésében fontos szerepet játszott a költő megrendítő egyéni sorsa. Művészetében elsősorban az emberi szenvedés, a nyomor, a „pokoljárás“ lírai megszólaltatását értékelik. Jellemző, hogy a Medvetánc mottójául szolgáló népdalidézet, az „Aki dudás akar lenni“ hangzik fel először szlovák nyelven 1938. márciusában. Hárman is lefordított-

ták és a SMREK- valamint a BENIAK-köteten kívül három helyen is megjelent. A proletárforradalom költője, és ezzel együtt József Attila nagyságának igazi arányai ebben az időben rejtve maradnak a szlovákok előtt. Ennek okát egyrészt a fasizmus erősödő nyomásában kell keresnünk. Emellett a szlovák irodalmi élet egyes vezető írói, főleg LUKÁČ, de BENIAK is, akik egyben a kölcsönös kapcsolatok terén is meghatározó szerepet játszottak, mint József Attila fordítói a saját szemléletük és ízlésük szerint tájékoztak a költő művei között. A polgári demokrácia megszabta látószögükből kimaradt a forradalmi munkásosztály énekes. Ezt a képet a szlovák irodalmi baloldal egyik képviselője, JÁN PONIČAN villantotta csak fel, egy alkalommal, az 1943-as Na brehu čiernych vôd — Favágó fordításával. Bár a szlovákok tájékozódása József Attiláról ebben az időben igen mérsékelt, mégis nevét és néhány versét a szlovák folyóiratok szétviszik az országban. Visszhangja nincs, de híre terjed.

A felszabadulás teremtette feltételek között bontakozott ki József Attila költészete a szlovákoknál is teljes gazdagságában. A harmincas évek eltorlaszodott lehetőségei, a szlovák polgári irodalom próbálkozásai után az épülő új társadalom nyitotta meg az utat a szlovák dolgozók között is. SMREK kötetével, BENIAK fordításaival a szlovák tömegek kultúrforradalmának élő és ható tényezőjévé vált József Attila életműve is. A versek száma ma már meghaladja a százat, olyan válogatásban, amely nyomon követi a költő fejlődésének útját. Számos költeménye kétszer, a legismertebbek, mint A város peremén négy, a Favágó három, a Tiszta szívvel pedig összesen hat alkalommal jelentek meg különböző helyeken nyomtatásban. A versek tematikai megoszlása sokoldalúan mutatja be a költőt és viszonylag teljes képet ad. Néhány olyan költemény, mint a Szocialisták, az Eszmélet, az Elégia, az Óda, a Gyermekeké tettél még fordítóra vár.

A József Attila-kép művészi kidolgozottsága — a sok kitűnően sikerült megoldás mellett — további árnyalásra, finomításra szorul. A sajátos művészi eszközök érvényre juttatásának csak a nehézségeit látják a fordítók, de törvényszerűségeik tanulmányozásában, titkaik megfejtésében még nem jutottak el a kellő mélységig. Ez a feladat nemcsak az esztétikai érzéket, fordítói rátermettséget teszi próbára. Ennél is nagyobb szerepe van a fordító ideológiai tudásának, marxista szemléletének. Ezidőszert a szlovák József Attila-portré ez utóbbi téren mutat legnagyobb fogyatékosságokat. A „megszólalásig hű” kép felmutatásához — a művészi megoldások tökéletesítése mellett — a további fordítások eszmei tisztaságán, fokozott ideológiai igényességén át vezet az út.

JEGYZETEK

- [1] FÁBRY ZOLTÁN, József Attila szlovenszkói emléke. Új szó 1949. január 1, 10.
- [2] Uo.
- [3] SZÁNTÓ JUDIT, József Attila műfordításairól. Csillag (1954). VIII, 1504—510.
- [4] Československé—maďarské večierky. Slovenský večerník 1932. január 15.
- [5] Cseh és szlovák költők antológiája. Budapest, 1936.
- [6] KOMLÓS ALADÁR: József Attila és Jiří Wolker. Irodalomtörténet 1949. 2, 317.
- [7] Uo.
- [8] FÁBRY ZOLTÁN, József Attila szlovenszkói emléke. Új szó 1949. január 15, 5.
- [9] J. K. GARAJ cikke a Slov. pohľady-ban 1937. 53. évf. 2. sz. febr., már. 117.
- [10] V. L.: József Attila emlékestek Szlovenszkón. Szép szó 1938. január—február: 123.

- [11] A. J.: József Attila emléke Szlovenszkóban. Szép szó 1938. március: 194.
- [12] ŠT. ANDREÁNSZKY, Maďarskí spisovatelia pre myšlienku podunajskej spolupráce. Slovenský denník 1938. február: 16—17.
- [13] A. J.: József Attila emléke Szlovenszkóban. Szép szó 1938. március: 194.
- [14] Slovenské smery 1937. március: 147.
- [15] ŠT. ANDREÁNSZKY, József Attila básnik, ktorý zutekal zo života. Slov. smery. 1937—38. évf. 165.
- [16] Elán, 1930. I. évf. 1. sz.
- [17] Na brehu čiernych vôd. (Výber z modernej maďarskej lyriky.) Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta SZALATNAI REZSŐ. „Elán“ kiadás. Bratislava, 1943.
- [18] I. m. 8.
- [19] Matica Slovenská archivuma.
- [20] E. B. LUKÁČ, Záhrada útechy. Tranoscius. Liptovský Svätý Mikuláš, 1949.
- [21] E. B. LUKÁČ, Výmena duchovných produktov. Elán 1939. 1—2. sz. szeptember—október.
- [22] Elán 1939. 3. sz. (november); 1939. 4. sz. (december); 1940. 5. sz. január.
- [23] Na brehu čiernych vôd. 99. l.
- [24] I. m. 15.
- [25] E. B. LUKÁČ, Záhrada útechy. Trannoscus. Lipt. Svätý Mikuláš. 1949.
- [26] Na brehu čiernych vôd. 15.
- [27] Večerná blýskavica 462. Slov. Spisovateľ. Bratislava, 1957.
- [28] József Attila: Nie ja volám. Výbor básní. Preložil JÁN SMREK. Slovenský Spisovateľ. Bratislava, 1952.
- [29] I. m. 185.
- [30] E. MAJCHER: József Attila: Nie ja volám. Slov. pohľady 1952. LXVIII. 10—11. sz. 863.
- [31] I. m. 201.
- [32] E. MAJCHER, József Attila: Nie ja volám. Slov. pohľady. 1952. LXVIII. 10—11, 861—864.
- [33] V. BENIAK, Večerná blýskavica. Antológia z maďarskej poezie XX. storočia. Slovenský Spisovateľ kiadása. Bratislava, 1957.
- [34] I. m. 462.
- [35] I. m. 461.
- [36] I. m. 462.
- [37] I. m. 461.

ЗАМЕЧАНИЯ К СЛОВАЦКОМУ ОБРАЗУ АТТИЛЫ ЙОЖЕФА

И. ЧУКАШ

А. Йожеф (1905—1937) величайший поэт венгерской литературы между мировыми войнами, создатель пролетарской поэзии в Венгрии. В его стихотворениях выражаются на высшей степени марксистского сознания судьба, стремления, чувства страдающего под фашистским гнетом, и борющегося за свое освобождение рабочего класса и деревенской бедноты, «три миллионных нищих». Он создал для венгерской литературы такому глубоко новому содержанию оригинальную художественную форму, которая приспосабливает и развивает дальше как традиционные формы, так и средства изображения свободного стихотворения экспрессионизма и народной поэзии. Его поэтическое поведение определяется своими пролетарскими классовыми переживаниями и научно обоснованным революционным сознанием.

Настоящая статья рассматривает, при каких условиях встретилась — в рамках венгерско-словацких литературных связей — поэзия А. Йожефа со словацкими читателями, какие факторы формировали представления о поэте, созданные нашими северными соседями, какими успехами ознаменовались стремления интерпретации, и в какой степени последние верно отражают личность поэта.

Фактический материал, разработанный автором статьи показывает, что поэзия А. Йожефа, с точки зрения словацкого литературного сознания переходила три фазы. Печать венгерского меньшинства в Чехословакии, внимание венгерского прогрессивного движения уже скрывали в себе возможность начала переводов. Непосредственной связью в это время является Антон Страка, прессатташе Чехословацкого посольства в Будапеште; он помог венгерскому поэту ориентироваться в литературе наших со-

седов, и посредством личных встреч выравнивать путь поэзии А. Йожефа к чешским и словацким читателям. Благодаря демократически мыслящему Страка создались благоприятные условия для представления словацким читателям венгерской пролетарской лиры. Но встреча принесла результаты только на одной стороне. А. Йожеф переводил стихотворения чехословацких пролетарских поэтов Вокер и Безруч на венгерский язык. Отозвание Страка, неблагоприятные политические отношения и затруднения в жизни поэта помешали, чтобы начальные успехи привели к практическим результатам.

Вторая фаза начинается с смерти поэта в конце 1937 г. Трагическое событие сообщалось и в венгерской печати Чехословакии и вызвало там первый широкий отклик. В возбуждении интереса словацкого народа большую роль сыграла личная трагическая судьба поэта. В его искусстве словацкие читатели ценили прежде всего лирическое выражение человеческого страдания, нищеты «мук ада». Характерно, что в марте 1939 года, первым на словацком языке, прозвучало стихотворение «Кто хочет стать волюнщиком», взятое из народной поэзии и являющееся мотто сборника «Медвежий танец». Это стихотворение перевели даже трое, и появилось оно на трех местах кроме сборников Смрек и Бениак. Настоящий поэт — поэт пролетарской революции в это время еще остается скрутом перед словаками. Причина этого заключается в усилении фашистского гнета. Но кроме этого и некоторые ведущие писатели словацкой литературы, прежде всего Лукач, но также и Бениак, сыгравшие ведущую роль и во взаимоотношениях, переводили стихотворения А. Йожефа по своему вкусу и по своим воззрениям. Со своими буржуазно-демократическими взглядами они не знали что начать с певцом революционного рабочего класса. Единственным исключением представляется только перевод стихотворения «Лесоруб» левостороннего представителя словацкой литературы Яна Поничана, вышедший в 1943 г. Хотя известность А. Йожефа среди словаков в это время очень ограничено (на словацкий язык были переведены всего 14 стихотворений, и кроме этого пять статей и одна радиопередача занимались поэтом), но его имя и несколько стихотворений распространяются в стране словацкими журналами. Поэт пока не имеет отклика, но становится все известнее.

В благоприятных условиях после освобождения поэзия А. Йожефа разворачивается в Словакии во всем своем богатстве. После ограниченных возможностей и неудачных попыток словацкой буржуазной литературы 30-ых годов, строящееся новое общество открывало дорогу для поэзии А. Йожефа к словацким трудящимся. Со сборником Смрека и переводами Бениака творчество А. Йожефа стала живым и действующим фактором в культурной революции словацких масс. (József Attila: Nie ja volam. Vybór básní. Preložil Jan Smrek. Slovenský Spisovateľ. Bratislava, 1952. V. Beniák: Vecerna blyskavica. Antológia z maďarskej poezie XX. storočia. Slovenský Spisovateľ. Bratislava, 1957.)

Число переведенных стихотворений теперь уже больше ста, и их отбор верно отражает творческий путь поэта. Многие стихотворения поэта появлялись дважды, а самые известные, как «Ночь окранны» — четыре раза, «Лесоруб» трижды, а «Чистым сердцем» шесть раз в различных журналах и газетах. Тематическое распределение стихотворений показывает поэта многосторонним и дает относительно полную картину. Несколько стихотворений, как «Социалисты», «Элегия», «Сознание», «Ода» и др. еще ждут перевода.

Художественная обработка образа А. Йожефа — несмотря на многие отличные интерпретации — нуждается в дальнейшем утончении, нюансировке. Переводчики замечают только трудности особенных художественных средств, и не достигли пока соответствующей глубины в изучении их закономерностей и в решении их тайн. Эта задача требует не только эстетического чутья и высококачественных способностей переводчика; огромную роль играют идеологическое знание, марксистское мировоззрение переводчика. В нынешнее время образ А. Йожефа показывает недостатки как раз в этом отношении. К разработке подлинно верной картины ведет путь — кроме совершенствования художественных решений — через идейную чистоту и повышенную требовательность с идеологической точки зрения.

BEMERKUNGEN ZU DEM SLOWAKISCHEN BILD VON ATTILA JÓZSEF

Von

I. CSUKÁS

Attila József (1905—1937) ist die hervorragendste Gestalt der ungarischen Lyrik in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen, er ist der Schöpfer der proletarischen Dichtung in Ungarn. In seinen Gedichten gibt er dem qualvollen Leben, den Bestrebungen, dem Lebensgefühl der unter der faschistischen Unterdrückung leidenden, für die Befreiung kämpfenden revolutionären Arbeiterschaft und der Dorfarmut, der „drei Millionen Bettler“ mit dem höchsten marxistischen Bewußtsein Ausdruck. Er schuf für die in der ungarischen Literatur vollständig neuen Gedanken eine eigenartig individuelle, künstlerische Form, die die hergebrachten Formen sowie auch die Mittel und die Darstellungsweise des expressionistischen ungebundenen Verses und der Volksdichtung benutzt und weiter entwickelt. Die in ihm tief verwurzelten Klassenerlebnisse des Proletariats und das wissenschaftlich unterbaute revolutionäre Bewußtsein bestimmen seine Haltung als Dichter.

Die Studie untersucht, unter welchen Umständen die Begegnung der Dichtung Attila Józsefs im Rahmen der ungarisch—slowakischen literarischen Beziehungen vor sich gegangen ist, welche Faktoren das bei unseren nördlichen Nachbarn von dem Dichter konstruierte Bild ausgestaltet haben, von welchem Erfolg die Vermittlungsbestrebungen gekrönt waren, und inwiefern das so entstandene Porträt das wahre Antlitz des Dichters darstellt.

Die Zusammenhänge des von dem Verfasser aufgearbeiteten Tatsachenmaterials zeigen, daß die slowakischen Relationen der Dichtung von Attila József auf drei Etappen zerfallen. Die erste Etappe beginnt am Anfang der 30-er Jahre und dauert bis zur Mitte des Jahrzehntes. Die Aufmerksamkeit der Presse der Minderheiten Tschechoslowakiens und der ungarischen Linken barg schon damals die Möglichkeiten in sich, die Übersetzungen zu beginnen. Damals bedeutete Anton Straka, der Presseattaché der Budapester tschechoslowakischen Gesandtschaft die direkte Verbindung. Er half dem ungarischen Dichter, sich in der Literatur unserer Nachbarn zu orientieren, er ebnete durch die Ermöglichung persönlicher Begegnungen den Gedichten Attila Józsefs den Weg zu den Tschechen und den Slowaken. Durch den linksgerichtet demokratisch denkenden Straka waren damals günstige Bedingungen dafür im Entstehen, daß die ungarische Proletar-Lyrik auch den Slowaken bekannt werden könne. Die Begegnung brachte aber nur auf der einen Seite konkrete Resultate. Die Übersetzungen Attila Józsefs gaben den Versen des tschechischen Proletar-Dichters Wolker in ungarischer Sprache Ausdruck. Die Zurückberufung Strakas und die sich ungünstig gestaltenden politischen Verhältnisse verhindern aber, daß die hoffnungsvollen Anfänge zu praktischen Erfolgen führen.

Die zweite Etappe beginnt mit dem Tod des Dichters, Ende 1937. Das tragische Ereignis schlug auch in der ungarischen Presse von Tschechoslowakien breite Wellen, dadurch wurde dann der erste slowakische Wiederhall geweckt. Das erschütternde Schicksal des Dichters spielte eine wichtige Rolle in dem Erwachen des Interesses der Slowaken. In seiner Kunst würdigt man in erster Linie den lyrischen Ausdruck der menschlichen Leiden, des Elends, der „Höllenfahrt“. Es ist charakteristisch, daß im März 1938 zuerst das als Motto seines Bandes „Bärentanz“ gewählte Zitat aus einem Volkslied, „Wer ein Dudelsackpfeifer werden will“ in slowakischer Sprache erklingt. Es wurde sogar von drei Dichtern übersetzt, und ist außer in dem Smrek- und dem Beniak-Band noch an drei Stellen erschienen. Der Dichter der Proletarierrevolution und damit auch die richtigen Maße der Größe Attila Józsefs blieben den Slowaken zu dieser Zeit noch verborgen. Den Grund hierfür müssen wir einestheils in dem steigenden Druck des Faschismus suchen. Außerdem orientierten sich einzelne leitende Schriftsteller des slowakischen literarischen Lebens als Übersetzer Attila Józsefs nach ihrer eigenen Anschauung und ihrem eigenen Geschmack in den Werken des Dichters. Es waren dies hauptsächlich Lukáč, aber auch Beniak, die beide auch in Hinsicht auf die Schaffung der gegenseitigen Beziehungen eine entscheidende Rolle spielten. In ihrem durch die bürgerliche Demokratie bedingten Gesichtswinkel fand der Sänger der revolutionären Arbeiterklasse keinen Platz. Nur einmal ließ ein Vertreter der literarischen Linken, Ján Poničan, in 1943 dieses Bild in seiner „Holzschneider“-Übersetzung „Na brehu čiernych vôd“ aufleuchten. Obwohl die Slowaken zu dieser Zeit noch recht wenig über Attila József wußten, (im ganzen waren 14 seiner Gedichte übersetzt worden, ein Radiovortrag und fünf Artikel hatten sich mit dem Dichter beschäftigt) wurde doch sein Name und auch einige seiner Gedichte durch die slowakischen Zeitschriften im Lande bekannt. Es gibt noch keinen Wiederhall, aber der Ruf des Dichters verbreitet sich.

Die durch die Befreiung geschaffenen Bedingungen machten es möglich, daß sich die Dichtung Attila Józsefs auch bei den Slowaken in ihrem ganzen Reichtum entfalten konnte. Nach den behinderten Möglichkeiten der 30-er Jahre, nach den Versuchen der slowakischen bürgerlichen Literatur eröffnete die im Aufbau begriffene neue Gesellschaft den Weg zu den slowakischen Arbeitern. Mit Smreks Band (József Attila: Nie ja volám. Výbor básni. Preložil Ján Smrek. Slovenský Spisovateľ. Bratislava. 1952), mit Beniaks Übersetzungen: Večerná Blyškavica. Antológia z maďarskej poezie XX. storočia. Slovenský Spisovateľ. Bratislava. 1957.) wurde das Lebenswerk Attila Józsefs ein lebender und wirksamer Faktor der Kulturrevolution der slowakischen Massen. Die Zahl der Gedichte beträgt heute schon über hundert, und zwar in einer solchen Auswahl, die den Entwicklungsweg des Dichters verfolgt. Viele seiner Gedichte sind zweimal, die bekanntesten, wie „An der Peripherie der Stadt“ viermal, der „Holzschneider“ dreimal, „Mit reinem Herzen“ im ganzen sechsmal an verschiedenen Orten im Druck erschienen. Die Thematik der Gedichte stellt den Dichter vielseitig vor und gibt ein verhältnismäßig vollständiges Bild. Einige solcher Gedichte wie „Sozialisten“, „Bessinnung“, „Elegie“, „Ode“, „Du bist zum Kind geworden“ warten noch auf ihren Übersetzer.

Das künstlerisch ausgearbeitete Bildnis Attila Józsefs benötigt — trotz der vielen ausgezeichnet gelungenen Lösungen — weitere Schattierung und Verfeinerung. Die Übersetzer sehen nur die Schwierigkeiten dessen, die künstlerischen Mittel zur Geltung zu bringen, sind aber im Studium von deren Gesetzmäßigkeiten und in der Lösung von deren Geheimnissen noch nicht weit genug in die Tiefe gedrungen. Diese Aufgabe stellt nicht nur das ästhetische Gefühl und die Begabung und Geeignetheit des Übersetzers auf die Probe. Eine noch größere Rolle spielt das ideologische Wissen, die marxistische Anschauungsweise des Übersetzers. Zur Zeit weist das slowakische Porträt Attila Józsefs auf letzterem Felde noch die größten Mängel auf. Um ein „sprechend ähnliches“ Bild zu schaffen, muß bei den weiteren Übersetzungen, bei der Vervollkommnung der künstlerischen Lösung der Aufgabe, der Weg über die ideelle Klarheit und über die Steigerung des Anspruchs auf ideologische Hochwertigkeit gehen.

A TISZA—MAROS SZÖGE RÉGI HALÁSZATÁNAK NYELVI EMLÉKEIBŐL

Írta: INCZEFI GÉZA

A Tisza—Maros szöge Tápé község határához tartozik. A község birtoka a Tisza mindkét partjára kiterjed, és a faluval szemben ömlik a Maros a Tiszába. E két nagy víz meg a belőlük táplálkozó belvizek kitűnő halászóhelyek voltak. A Tisza—Maros szöge gazdag volt ereken, fokokban, tavakban, és ezeket a két nagy folyó áradáskor újra meg újra megtöltötte vízzel, hallal egyaránt. Ilyenkor még a kaszálók sem maradtak szárazon, mert „az ár vizektől anyira *el Nyomatottak*, hogy rész szerint Csatakkal, rész szerint pedig csak Gyükény (!) és Kákával *fel fordultak*, és csak Némely száraz Esztendőben valla mi hasznát Lehetett venni“ (1786). A halászóvizek területe évenként változott a folyók áradása szerint. Nagyobb vízár idején a „Kákás víz *futta rétségből* álló Kafzállot“ (1811) is bérbeadták halászóvíznek, de a haszonvétel csak akkor kezdődött, „midőn már a' Tiszának árja annak partjait *meghágván*, a' réti térséget vízzel elárasztaná“ (1856). Ha az árvíz elmaradt, akkor kaszálóként hasznosították. Nagy árvízkor az is megtörtént, hogy a réteken levő víz a „nagy Tiszával *közösülésben* maradt“ sokáig (1835). Ezekre a sekély vizű „lapályos és *vízálta* földekre“ a legelő jószágot nem bocsájtották, hogy a halászatot ne zavarják. Mikor a töltések építését a két folyó mentén megkezdik, akkor már a halászóvizek jövedelme megcsappan. A haszonbér magától megszűnik, ha ezek a rétek „a további víz *ofstromlásoktól* meg mentetnek“ (1846). Az árvíz ellenséggént tör az emberre, így a vele kapcsolatos szókincs gyakran a hadi életből való. Megszemélyesítik a vizet, és emberi cselekvést vagy tulajdonságot jelölő szó teszi szemléletessé a képet. Leggyakrabban ige (vagy továbbképzett származéka), melléknév (igenév) a megszemélyesítés szófaja [1]: „a víz ... szegény emberek házaiban, istállójában *berohanván*“ (1751), „a' vizek *megtérték*“ (1794), „az Maros vize az ... Töltéseknél ... *ki nem ronthat*“ (1817), „a' Tisza árja *meg hágván* ezt a' ... partot“ (1820), „a' tartós árvíz *ofstromlotta* Lakó Helyünket“ (1828), „a Maros *ki törései*“ (1833), „a Maros Vize *kartékony csavargásai*“ (1833), „a *mar-dafó* és *ki tsapongo* Maros vize“ (1830), „a' Tisza *dühös* árja“ (1839).

A folyók szabályozásával a falu határának halászóvizei kiszáradtak, és ezzel a régi halászat is elenyészett. Tápé község bevételeinek tekintélyes része azonban még a múlt század közepe táján is a halászatból és a halászóvizek árendájából származott. A község régi számadásaiból kitűnik (Szegedi Áll. Levéltár, Tápai számadások), hogy az 1838—39. esztendőben Tápé község teljes

jövedelme 3569 váltóforint 82 krajcár volt, és ebből 880 forint 3 krajcárt tett ki a falu körüli állóvizek árendája. Csak a *Holttiszta* (térképen 2. szám) bére ebből 403 váltóforint 30 fillér. Egy másik irat szerint a *Holttiszát* 1836-ban „700 forint váltoba és 150 font jó halért” adták bérbe. A többi halászhely bére egy és harminc forint között váltakozott (l. a mellékletet). A makai határban levő *Kingéc* halászatának árendája évi 600 forint pengőben, vagyis 1500 forint váltóban, ezenkívül természetben egy mázsa száraz és egy mázsa füstölt halat, egy akó halzsírt, másfél mázsa friss tokhalat vagy kecségét és egy mázsa más halat kellett szállítani bér fejében a makai uraságnak. Emellett a korcsma jövedelme Tápen 1382 forint, a révé meg 700 forint volt. Az árak összehasonlítására szolgáljon, hogy az 1830-as években Tápen 1 véka zab ára 1 forint, egy hízott sertés 48 forint, 100 kéve nád 15 forint, „egy kotsis ló” ára 140 forint volt. E néhány adat is igazolja, hogy a halászhelyek még a múlt században is fontosak voltak a falu gazdasági életében.

A levéltár iratai között (Tápai iratok, Tápai számadások, szám nélkül) fennmaradt néhány bérleti szerződésből megtudjuk, hogy a vizekben nagy halászatot (rekesztéssel, nagy hálóval, „*Duna Hállóval*”) és „úgynevezett kis halászatot *kecsével, villikkel, kerítővel, Pirityel, Tapogatóval* és más készülékekkel” folytattak [2]. A halászó vizeket „*köz kotya vetyén*”, „*kotyáláson*” adták bérbe, így a *Holttiszát* és ehhez tartozó ereket, vízállásokat. Ezek a „*Karotza* (Karóca), *Csikos ér, Bogdány, Sujmos, Hortyos és Hot Marosfnak* Tápe Helysége határához tartozandó fele” (1838). A legjövedelmezőbb a rekesztő halászat volt, amelynek szigorú rendje alakult ki: „Az Hót Tífszának *rekesztje* a Tífsza partyától mint egy 120. Lépésnyire tétéfsen le, és pedig akkor a midőn a *Rekesztnél* a Hót Tífszának a partya mind a két felől száraz lesz”. A rekesztésig ezekben a tavakban, erekben, a rét mélyfeketésű részein, „a *térséges vizekben*” a lakosság halászhatott a maga céljaira *veifszel, méte-léfszel*, külső apró *tűrös* halászzattal (l. helyesen *tükrös* [2]), és nevezetesen *szigonyozással* is ... minden féle apró *tűrös* halászat ... leszzen meg engedve”. Ha azonban ezeken a helyeken „valamelly *Czimeres halakat*, tudni illik *Tokot, vizát* vagy *sőreget* fognának, tartoznak ezeket ... bé jelenteni” (1822). A *Holttiszán* kívül a *Porgány*, a *Bogdányér torka* és a *Sulymosfok* is el volt rekesztve. Ezek a halászhelyek (különösen a *Porgány*) közlekedési útvonalak is voltak, azon jártak a hajók a *Porgányhoz* csatlakozó Szárazéren egészen Földeákig. Még vásárokra menő megrakodt „*örögh hajók*” is közlekedtek ezeken a vizeken. A vízi közlekedés azonban zavarta a halászatot, ezért a csónakok járását szabályozni kellett. A nagyarányú rekesztő halászat miatt a *Holttiszán* a csónakok közlekedését korlátozták: „A csónakokat két szer napjában a rekesztés után is halászatkor tudni illik a *rekeszt* végénél hogy keresztül huzhassák meg engedni tartoznak”. Ha éppen folyt a halászat, akkor kikötötték a csónakot egy póznához: „a *vonyó hállot* tarto tsonaktól felül 200 lépésnyire tétéfsen le a *pozna*, a hol a kint lévő csónakofok a halászat idejéig várakozni fognak”. Az átjárás lebonyolítását a szabadon hagyott kapunál 1843-ban egy pannaháti halász végezte, aki ezért a szolgálatáért *Bogdány*nál a rekesz mellett egy ingyen vejszehelyet kapott. De arról is van emlékün, hogy nem nyitottak kaput az érkező csónakoknak, hanem „a’ rekesznél örökös halászok (a csónakot) a’ Szárazra ki fordítván, azt a rekesz meg kerülésével a’ viz másik részére által tenni segitenek”.

A Tisza—Maros közébe a halak áradáskor nyomultak be, és vonulásukat biztosítani kellett. Ezért a bérleti szerződésekben kikötötték, hogy „Áradáskor a midőn a Hót Tisza hegyin lévő porondot a víz el veszi, akkor a nagy hálloval a Tiszába a már kiadott Nagy Tisza árendáfoknak a méjjet és a Réh kötélén felül a nagy hállóval halászní egyik oldalon sem szabad“. A halászok mellett másoknak is megélhetést biztosított a víz. A gyűjtögetők sulymot, páklyát (a gyékény virágját) szedtek a vizekben. De a halászok munkáját nem zavarhatták, ezért „*Pokának (!) zsáknak* (valót) ott helyben a Hót Tisza hátán, gyéként pedig tsupán a mi a rekeszthez szükséges a külső réteken szedhetnek“.

A halászok a vizek mellett „halhasító *Gunyhót*“ és a „halak szárítására meg kívántató *Tanyákat*“ építettek; ezek számára általában 900 négyszögöl területet jelöltek ki. Ezek az épületek a vidék jellegzetességei voltak, ezért a térképek is feltüntetik őket. Így a Balla-féle térkép (1776) „*Cassa Piscatoria*“ néven jelöl néhányat közülük. A legjelentősebb a *Porgánytoroknál* volt, erre az öregek is emlékeznek. Az egyik halszáritó a *Kürü tanyája* nevet viselte (1776/77). A *tanya* itt már építményt is jelöl (a régebbi 'vízszakasz' jelentés mellett), ezért átmenetnek tekinthető a mezőgazdasági névhez. Talán a *Toposdombon* is volt halszáritó régen [3].

A halászhelyeket névvel jelölték, de ezek nagy részét a vizek lecsapolásával elfelejtették. Ezért értékes számunkra a levéltárnak egy irata, mely a Tápairét 54 vejsz helyének nevét megőrizte a múlt század derekáról.* A *vejsze* (*vejsz, vész*) ősi halfogó eszközünk (vö. 1383: „ad vnam clausuram in eadem piscina habitam, que *Weisz* vocaretur“, CodDipl. X/I, 111). Gyékénykötéssel font nádfalból áll, amely a halak útját elrekeszti, és a falból kiágazó kürtőjében a halak megrekednek [4]. A „*Veisz Árenda*“ a halászhely bérét is feltünteti, ebből gazdasági értékét meg lehet állapítani. A neveket jelentéstani rendszerezésben mutatom be, közlöm a névmagyarázatokat, és a legtöbbnek a helyét a térképvázlaton (és a név után) számmal jelölöm. Ahol lehetett, a régi ereket, vízállásokat is megrajzoltam, mások helyét csak szám jelöli a térképvázlaton.

I. Köznévi eredetű nevek — 1. *Ér, tó, fok: Czigányba a nagy ér* (19) < *cigány* 'visszafelé, nem eredeti irányba folyó víz kanyarokban nagy vízálláskor' (NYÍRI i. m. 105). *Kis ér végén felül, Kis ér örvenyínél Csikos éren* (16). A ma is ismert *Csíkosér* (< *csík* 'Cobitis fossilis L.') környékén egy régi érnél volt a vejszehely. Az *örvény* az ér kanyarában forgó víz volt. *Sebesfoknál a szárnya*. Helye ismeretlen. A *sebes* 'sodrásos, gyors folyású' *seb* alapszava még 1821-ben ismert volt a környéken: „a víz rohanása fenntartatván, annak folyamattya *sebjét* el jádza (az új gát)“. A *fok* 'nagyobb vízzel közlekedő vízer'. A vejsze egyik kiágazása (szárnya) volt a Sebesfoknál. *Büdöstó mellett a határnál* (24). Ez a neve a vidéken a kénhidrogén kigőzölgesű, poshadt tavaknak. A vízállás Tápé és Maroslele határán volt. 2. *Alakmeghatározó nevek* — *hát, fenék, köldök: Büdös tó hát goétnál* (24). Valahol a Bogdány és Büdöstó körül volt, pontosabb helye ismeretlen. A *goét* alakot íráshibának kell tartani gójé helyett (l. lenn). *Farkasfenék* (22) < *farkas* 'lupus' + *fenék* 'mélyfekvésű terület'. *Hosszutóhát, Hosszutóhát alól* (10). Róla régebbi adat 1780 k.: *Hoszu Tó hátt*. A névadó *Hosszútó* ÉNy—DK-i irányú víz volt, ebből emelkedett ki egy földhát, ármentes domborulat. *Sulymoskődök* (14) a *Sulymos* nevű vízállás kerek, köldökszerű nyúlványa. 3. *hegy a)* 'a halászhely eleje,

die Spitze': *Porgán hofszú to hát hegye* (20), ezzel szemben *Porgán hofszú to farka* (15) 'a halászhely vége, das Ende' (l. még Hódi Geci hegyét) < *Pordány* csn. (< délszláv *prudan* 'hasznos, üdvösséges'). Gyakori délszláv szn.-ként már a XII. században. Magyar földrajzi névként máshol is előfordul, így *Lajta-Pordány*, *Rába-Pordány* és *Valka-Pordány* neveken (KARÁCSONYI MNy. IV, 174, CSÁNKI II, 48, 54, 120). Személynévként a városban meg a környékén ismeretes volt a múltban, -i képzős származéka is előfordult. 1485-ban *Pordány János* szegedi lakos (VARGA, Szeged tört. I, 177), az 1522-es tizedlajstromban szerepel Szegeden *Johannes Pordany*, *Franciscus Pordany* (REIZNER, Szeged tört. IV, 103). Feltehetően a mi nevünknek is *Pordány* volt a régi alakja, mint a Kiszombortól D-re, Romániában fekvő falunak: *Paradan munustura*, majd *Pardan*, *Pordan* (CSÁNKI I, 701, BOROVSKY, Csanád vm. tört. III, 498). Mindkét *Hosszútóhát* a *Porgány* nevű határrészen volt, és a *Porgány* előtag csak itt fordul elő. *Sulymos ködök hegye* (12). A *Sulymosködök* (l. ott) nevű víz eleje, hegye (l. még Hódi Geci hegye). **b)** *hegy* 'kemény sziget, insula' (vö. MÉSZÖLY, ÓmSzöv. 98, MNy. XXVII, 276 kk., HERMAN, MHaK. I, 479, N. SEBESTYÉN MNy. XLII, 21): *Sir hegynek által ellen* (25). Más levéltári adat 1732: „a nagy kerülő vagy *Sir hegy* körül Gyéként vágván“. < *sir* 'ítatásra szolgáló gödör és elletéskor az állatot védő mélyedés neve' (vö. GYÖRFFY, Magyar falu 218, TÁLASI, A Kiskunság 43, 100). A *Sirhegy* párhuzamos *Nagykerülő* neve a Bogdányér nagy kanyarát jelöli, amely a szigetet övezte. Ilyen *hegy* 'insula' még ezen a területen *Bogdánhegy* (l. ott), *Hosszúérhegy*, *Keselyhegy*, *Serhegy* (INCZEFI, Szeged környékének földrajzi nevei 79). **4. Állattartás:** *telek* 'a földet megszálló települése, a jóság nyári éjszakázásának és téli szállításának állandó helye' (vö. BELÉNYESI Ethn. LXV, 394 kk., TÁLASI i. m.: 110). *A teleknél*, *Telek ajja*, *Kis telek köze*, *Kifebbik kis telek ajja* (4). Mai emléke a környékén a *Kisteleki járó* (ösvény). *Csordacsapás*. Helye ismeretlen. A legelőre járó marhacsorda útvonala, ösvénye mentén volt a vejszehely. *Molnárok kaszállójánál*. Helye ismeretlen. A tápai vízimolnárok rétje volt, amelyet kaszáltak. **5. Hangutánzás:** *Hortyos alfo fávba*. Más levéltári adat 1838: *Hortyos*. Helye ismeretlen. A névadás alapja a sáros, vizes talajon közlekedő ember lépésének hangja -s képzővel. **6. Építmény:** *A töltés mellett*. A Maros vagy Tisza menti régi töltés környéke. **7. Növényzet:** *Csaténál* (7) < *sáté* régi és mai nyelvjárási *csaté* alakja 'sásos, vastag fű'. Jelentését megvilágítja egy régebbi szöveg 1780 k.: „Ferenczy Péter kaßálója viz állásos, *Csaté* szénát Termő.“ A név eredeti alakja *Csatéfok* volt, amely a XVIII. századból fennmaradt 1776/77: *Csaté fok*, 1780 k.: „Csikos Er, *Csaté* és Kesej hegyei (!) *Fokokkal*“. *Tüsök ajja*. Helye ismeretlen. A tüskés terület alsó része. *Veszős ajja*. Helye ismeretlen. Egy füzes alatti halászhely volt. **8. Birtokhatár:** *Határ fánál*. Helye ismeretlen. A maroslelei és algyői határon lehetett. A birtokhatárok jelölésére árkokon, földhányásokon kívül élőfák is szolgáltak. **9. Közlekedés:** *A Ré felin alól*, *A Ré felin felül* (1). A Tiszán átvezető *révjárás*, *rév* (nyelvjárási *ré*) balparti régi vejszehelyének megjelölése. 'A rév oldalán alul (felül)'. *Csónak út köze*. Helye ismeretlen, de a Tisza szemben levő oldalánál is előfordul a név a XVIII. századtól 1776: *Csonik uttya*, 1805: „a Tápai szállók mellett elmenő csonik utat... azon csónak út mégyen... az Határ (mentén)“, 1808: *Tsonik utya*. A Tiszán vagy más vizeken való átkelést szolgáló csónakhoz (nyelvj. *csónik*) vezető járó ('ösvény') neve, ezenkívül a rekesztő halászatnál a csónakokon közlekedők számára biztosított szabad víziút a vejszék között. Ezek

használatát a halászati szerződésekben is biztosították. A mi nevünk a víziutat jelöli. A név jelentése 'két csónakút közötti vízszakasz'. *Hajóút* (9). Más neve *Hajósér* (1860). A *Holttiszta* (2) folytatása volt keletre. Régen áradáskor nagy vize lehetett, mert neve arra mutat, hogy ilyenkor hajók is közlekedtek rajta.

II. Személynévi eredetű nevek — 1. *Gúnynév*: *Csimota*, *Csimotánál a bokor nád mellett*, *Kis tsimota feneke*, *Kis tsimota dereka* (17). < *csmete* nyelvjárási *csimota* változata 'utód, gyermek'. Bizonyára gúnynév lehetett,ilyent közöl az OklŠz.: Stephano dicto *Chymöta* (1419). 2. *Malajdok és szerkezetei*: *malajdoknál*, *Kis Malajdok ajja*, *Kutas malajdok*, *Székes malajdoknál* (13). Más levéltári adatok és szerkezetek 1780 k.: „*Malajdok nevezetű Székes Szigetecskék*“, 1781: „a Tápai réten *Malajdokokon*, 1863: *Malajdokhalom*. Eredete ismeretlen, talán a török (kun?) eredetű *Malaj* szn. (RÁSONYI MNy. XXVIII, 102–3) valamilyen továbbképzett alakja lehet (vö. a RÁSONYI által közölt *Malajbek* szn.-vel). Régen a vízből kiemelkedő székes szigetek voltak, ezért találjuk *Malajdokokon* többszámú alakban is. Település lehetett, mert a területén végzett ásatáskor honfoglaláskori temető került elő a partos részén (SZÉLL, Dolgozatok a szegedi egyetem Régiségtud. Intézetéből XIX, 176–9). 3. *Családnév (gúnynév) + köznév*: *Bogdán hegybe* (22). Rövid alakban is előfordul, 1738: *Bogdányon*, 1776: *Bogdány*, 1784: *Bogdányi*. Más szerkezetei: *Bogdányér*, *Bogdányfok*, *Bogdánytó*. < *Bogdány* csn. (< szláv *Bogdan* csn., Miklosich PON 33) + hegy 'kemény sziget' (l. *Sírhegy*). *Goét oldal*, *Büdös to hát goétnál* (24). Az idézeteket íráshibának tartom *Góje* helyett egy 1780-ból való adat alapján: „*Bogdány, Góje Erével és Zsegenye fokjával*“. A *Bogdány* egyik ere lehetett, ezért a környékére helyezhető. < ismeretlen eredetű *góje* 'a szegediek gúnyneve a tápaiak ajkán' (vö. SzegSz. tápai gencsnél). *Kutas foka* (11). < *Kutas* csn. (1522: *Kwthas*, *Kwtas*, REIZNER i. m. IV, 108, 116) + *foka* 'nagyobb vízből kiszakadó vízer'. *Mester foka*. Helye ismeretlen. < *Mester* csn. + *foka* (l. *Kutas foka*). *Topos dombja* (21) < *Topos* ragadványnév (< *topos* 'dohányszárító oszlop', SzegSz.) Lehet, hogy a *topos* 'mit grossen Hüften' vagy 'teletalpú' (Okl., MTsz.) jelentésű szó az alapja a csn.-nek. Személynév voltára mutat a levéltári adat utótagján levő *-ja* birtokos személyrag. A *topos*-nak 'halszáritó' jelentése is van, ezért az se lehetetlen, hogy köznévi eredetű az elnevezés, a toposdombi régi halszáritó a névadó (PÉTER LÁSZLÓ Nyr. LXXXVIII, 391). 4. *Családnév + keresztnév + köznév*: *Hódi Geci dereka*, *Hódi Geci hegye*. Helye ismeretlen. < *Hódi* csn. + *Geci* a *Gergely* ma már itt kihalt becézőalakja (1729: *Savanyú Gecz*) + *derék* '(a halászóhely) középső része' vagy *hegye* '(a halászóhely) eleje'. (l. *Sülymos ködök hegye*). *Nagy Péter örvénye* (8). Régebben rövid alakban fordult elő 1776: „*Divert. Péter Örv.*“, 1780 k.: *Peter-örvényében* levő *Tó Posványos*, 1784: *Peter Örvénye*, 1808: *Péter örvénye*. Különös, hogy a teljesebb alak régebbről nem került elő. < *Nagy Péter* szn. + *örvény* 'a víz forgója'. 5. *Köznév + családnév + köznév*: *Nagy vetyő torka* (23), helyesen *Nagyvetye torka*, mert a *Vetye*, *Vetyehát* ma is ismert név, és róluk régebbi adatunk is van 1803: „*Lelei Pufztának a Vetye nevezetű résziben*“. 1810: „*Vetye árendáját*“; 1725: „*Vettyi háti Terenumunkra*“, 1747: *Vettye hátt*, 1776: *Vetye hát*, 1784: *Vetye Hát*, 1806: *Vetye Hát*, 1830: *Vetye Hátán*, 1847: *vetyeháti* hajlat, 1862: *vetyeháti* erdőben. < *Vejtech* szláv eredetű személynév (MELICH NyK. XLIV, 359; Szláv jöv. I, 2, 132, CSÁNKI II, 659). Ebből ugyan *Vetye* ismeretes (uo.),

de lehet rövidülés. Egy adat szerint 1199-ben *Vejteh* Csanád megye főispánja volt (BOROVSKY, Csanád vm. tört. I, 69, 326). A XIII. században is előfordul a szn. a mi területünkön: 1256: „Michaele... ac fratre suo *Weyteh*“ (ÁUO, VII, 431). Szentes határában van *Vetyefők* (NYÍRI i. m. 11).

III. Bizonytalan, ismeretlen eredetű nevek: *Kerekenye*. Helye ismeretlen. Hasonló végződésű nevünk a Hódmezővásárhelyhez tartozó *Horgonya* (SZEREMLEI, Hódmezővásárhely tört. I, 87, 100). Valamilyen idegen (szláv?) eredetű név lehet. *Zsegenye* (18). Szerkezetei: 1811: *Zsegenye ér*, 1780 k.: *Zsegenye fokjával*. Másfelé is előfordul a név (FÉNYES II, 255). Eredete ismeretlen. *Kis karotza* (5). Eredete ismeretlen. *Meneték* (6). A többször előforduló *Meneteki hajlással* azonosítható, amely a régi Maros torkolata előtti nagy kanyart jelölte. 1776/77: „*Diverticulum Meneteki Hajlás*“, 1780 k.: *Meneteki hajlás*, 1785: *Metek Hajlás*, 1808: *Meneteki hajlás*, 1859: *meneteki hajlat*. A *menedék* romlott alakja lehet.

A Tisza—Maros szögének nagyszámú vejszehelye a régi virágzó halászat utolsó emléke. A régi halászok már nincsenek meg, az élők emlékében is csak homályosan él, hogy a mai gazdag szántóföldeken még a múlt század közepe táján sok-sok tápai ember halászzattal szerezte meg élelmét.

JEGYZETEK

[1] vö. FÁBIÁN—SZATHMARI—TERESTYÉNI, A magyar stilisztika vázlata 101.

[2] vö. HERMAN, MHALK. 283, 284, 303, 324, 333.

[3] ILIA MIHÁLY adata Nyr. LXXXIV, 391. Közli PÉTER LÁSZLÓ.

[4] vö. HERMAN, MHALK. 79; NYÍRI, A kihalt szentesi víziélet 47, 79; SzegSz.

*1845ik E [zt. Vei [z Árenda

No	váltóba	
	f	X
1- Hodi getzi Hegye	2	30
2- Hodi getzi dereka	2	30
3. A teleknél	10	—
4 A Ré felin alól	10	—
5. A Hot ti [za le [zájánál	2	30
4(!) A Ré felin felül	10	—
5(!) Mester foka	2	30
6 Czigányba a nagy ér	1	—
7. Hortyos alfo [ávba	3	—
8 Kis malajdok ajja	2	30
9. Reke [ztve a malajdoknál	2	30
10 Székes malajdoknál	30	—
11 Csonak ut köze	1	—
12 Kutas malajdok	2	—
13 Porgán ho [szzu to farka	20	—
14 Kerekenye	22	30
15 Zsegenye	22	30
16 Tü [ök ajja	2	30
17 Telek ajja	2	30
18 Nagy vető torka	10	—
19 Goét oldal	20	—
20 Bogdán hegybe	1	—
21 Búdös to hát goétnál	2	30
22 Csorda csapás	20	—
oldal 264 f (!)		

által vett oldal		264	—
No	váltóba		
	f	X	
23 Topos dombja	2	—	
24 Farkas fenék	10	—	
25 Ho [zu tohát	5	—	
26 Sujmos ködök	30	—	
27 Sujmos ködök -hegye	2	—	
28 Csimota	10	—	
29 Kutas foka	1	—	
30 Hajo ut	1	—	
31 Ki [ebbik kis telek ajja	2	30	
32 Kis telek köze	2	—	
33 Sebes foknál a [zárnnya	1	—	
34 Határ fánál	1	—	
35 Kis ér végén felül	1	—	
36 Kis karotza	1	—	
37 Kis ér örvényinél	1	—	
csikos éren	1	—	
38 Menetek	1	—	
39 Csaténál	1	—	
40 Molnárok ka [zálojánál	1	—	
41 Kis tsimota feneke	1	—	
42 Ho [zu tohát alól	2	30	
43 Hot ti [zán alól	8	—	
44 ve [zös ajja	2	30	

45	Kerek Sujmos	2		50	Sir hegynek által ellen	2	10
46	Porgán ho[fszu to hát hegye	2	30	51	Kis tsimota dereka	2	
47	Csimotánál a bokor nád mellett	2		52	A töltés mellett	2	10
48	Nagy péter örvénye	1			ö[ze[sen	308	40(!)
49	Büdös to mellett a határnál	2	20		Feljegyzé		
					Balogh János Jegyző		

(Szegedi Áll. Levéltár. Tápai iratok. Szám nélkül).

ИЗ ПАМЯТНИКА ЯЗЫКА РЫБОЛОВСТВА УГЛА РЕК ТИСА И МАРОШ

Г. ИНЦЕФИ

Угол, образованный реками Тиса и Марош, до регулировки этих рек был заливной территорией, и большая часть дохода близко лежащей к ней деревни Тапе происходила из дачи в наём мест рыболовства. Но вода часто причинила и бедствия,

потому что во время наводнения вражки наступила на жителей. И так запас слов рыболовства часто происходит из военной жизни. Большие реки служили и в качестве транспортных путей, по которым можно было ехать и на дальнейшие места. Средства рыболовства препятствовали водному транспорту, поэтому был введен строгий порядок движения. Только временами пропускали суда, или перекладывали долги через преграды. На размер рыболовства указывают данные из середины прошлого века. Они рассчитывают 54 места рыболовства на этой небольшой территории. Один арендаторский договор сохранил названия этих рыболовных мест. Их назвали по нарицательным и личным именам. Названия, происходящие от нарицательных имён, обозначали формы мест для рыболовства, их растительность и т. д. Названия, происходящие от личных имён, образовались путём словосочетания. После регулировки вышеупомянутых рек старые озёра и речки высохли и ныне на месте старой рыболовной территории лежат богатые поля.

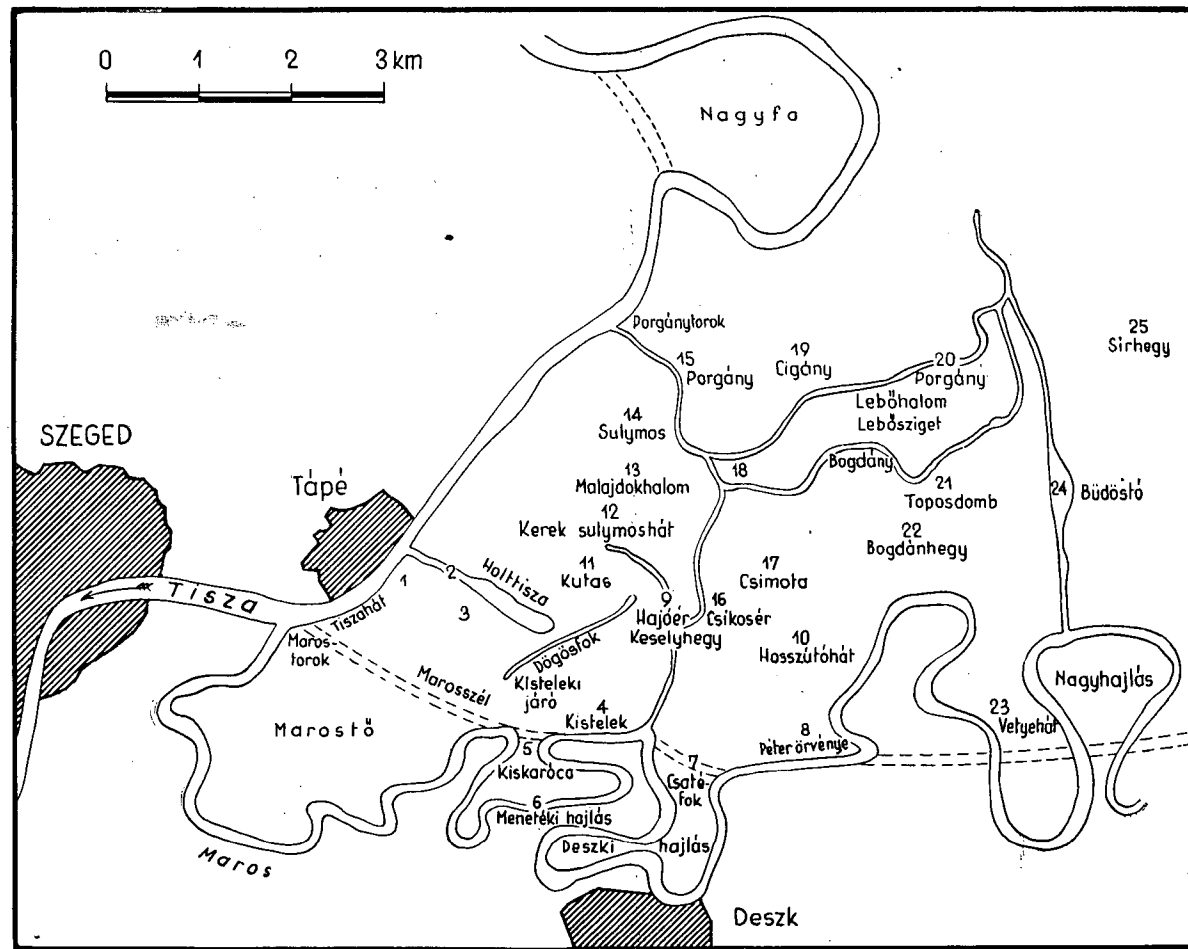
AUS DEN SPRACHLICHEN ANDENKEN DER ALTEN FISCHEREI IM WINKEL DER FLÜSSE THEISS UND MAROS

Von

G. INCZEFI

Der Winkel der beiden Flüsse, Theiss und Maros war vor der Regulierung der Flüsse eine wasserumspülte Gegend, und ein beträchtlicher Teil der Einnahme des in der Nähe liegenden Dorfes Tápé stammte aus dem Pacht der Fischerstellen. Zur Zeit der Überschwemmung verursachte aber das Wasser grosse Not, denn die Flut der beiden grossen Flüsse fiel den Menschen als Feind an, deshalb stammt der damit verbundene Wortschatz oft aus dem Kriegsleben. Von den Fischerwässer waren die grösseren Wasseradern zugleich Verkehrslinien, auf denen die Einwohnerschaft auch auf weitere Gebiete schiffte. Die Geräte der Sperrfischerei hinderten aber den Verkehr, deshalb führte man eine strenge Ordnung im Verkehr ein. Die Überfahrt wurde für die Schiffe nur zeitweise ermöglicht, die Kähne aber wurden manchmal über die Sperre hinübergelegt. Das Ausmass der Fischerei zeigt, dass von diesem kleinen Gebiet aus der Mitte des XIX. Jahrhunderts Angaben über 54 Fischzäune im Archiv in einem Pachtvertrag bewahrt wurden (s. Anhang). Die Fischzäune wurden benannt, und ihre Namen stammen aus Appellativen oder aus PN mit vielartiger Namengebung. Die Namen Appellativen Ursprungs bezeichnen die Form, den Ort, die Vegetation, eine Fischerhütte und andere; die aus PN stammenden Namen bestehen aus einem mit PN zusammengesetzten Appellativum. Mit der Regulierung der Flüsse trockneten die einstigen alten Teiche, Wasserläufe aus, und heute sind üppige Ackerfelder auf den alten Fischerstellen.

SZEMELVÉNYEK AZ OROSZ ÉS SZOVJET SZÉPIRODALOM ANTIKLERIKÁLIS ÉS ATEISTA FEJEZETEIBŐL

Írta: ORGOVÁNY ZOLTÁN

Az emberi társadalom fejlődése során voltak olyan korszakok, amelyekben a legmagasabb emberi eszménynek a vallást tartották. Míg a középkorban az egyik embereszmény a szent ember volt, addig napjainkban a vallásnak már egyáltalán nincs ilyen központi szerepe az emberi kultúrában. Sőt eltávolodtunk már meglehetősen attól a felfogástól is, amelyik még néhány évtizede is sok követőt vonzott, hogy az emberi értékek ranglétrájának csúcán az isteneszme, a vallás, az ember vallásos élményei állanak. A természettudományok ugrásszerű fejlődése, amely igen sok, eddig titokzatosnak látszó kérdésre adott tudományos választ, erősen megtépázta a vallás világi hatalmát.

A szocialista társadalom építése aktív, hazáját, népét szerető, az egyedül tudományos világnézettel, a marxizmus—leninizmus eszméivel felvértezett emberek sokaságát követeli meg. Türelmes, kitartó, de kérlelhetetlen harcot kell folytatnunk a múltnak az emberek tudatában élő sötét maradványaival is. Ezek közé a maradványok közé tartozik a vallás, a vallásosság érzése. Bár mind gazdasági életünkben, mind kulturális forradalmunk során elváltuk azokat a gyökereket, amelyekből a vallásosság érzése fakadhat, tagadhatatlan, hogy a vallásnak ma is nagy tömegbázisa van, hogy a vallásos élmény milliók lelki szükségletét elégíti ki.

Mivel magyarázható ez? Azzal, hogy még sokan nem rendelkeznek tudományos világnézettel, a természet és a társadalom sok jelenségét képtelenek megérteni, megmagyarázni. Azzal, hogy a szocialista tábor ellenségei élesztgetik az emberek tudatában még a múltból eredő maradványokat. A tőkés országoknak továbbra is érdekük, hogy a mi dolgozóink az előítéletek rabjai legyenek, annál könnyebben befolyásolhatják őket. Magyarázható azzal is, hogy tudományos-ateista propagandánk a nép széles rétegei között még nem kielégítő.

A kapitalista országokban az egyház most is az államapparátus alkotó része, a tömegek elnyomásának eszköze. A tőkésék nem sajnálják a pénzt a különböző vallási szervezetek fenntartására. Az egyház ellenőrzése alatt állnak az iskolák, az irodalom, a mozi és a színház is. Kísérleteznek azzal is, hogy a tudományt is a vallás alá rendeljék. A kizsákmányolók mindig a társadalom kisebbségét alkotják. És mert a kisebbség nem képes a többség felett pusztán erőszakkal uralkodni, ezért alkalmazza a lelki elnyomás eszközét, mint amilyen a vallás is.

„A II. Internacionálé csődje“ című cikkében Lenin ezt írta: „... Minden elnyomó osztálynak uralma fenntartása érdekében két társadalmi funkcióra van szüksége: a hóhér és a pap funkciójára. A hóhérnak el kell fojtania az elnyomottak tiltakozását és felháborodását. A papnak vigasztalnia kell az elnyomottakat, ecsetelnie kell előttük a szenvedések és áldozatok enyhülésének távlatait az osztályuralom fenntartása mellett (ezt különösen könnyű megtenni akkor, ha az ember nem kezeskedik arról, hogy ezek a távlatok »megvalósulhatnak« ...), hogy ily módon kibékítse őket az osztályuralommal, távolítsa őket a forradalmi akcióktól, megtörje forradalmi szellemüket, kiölje belőlük a forradalmi akaratot...“ [1].

Az egyház védte és támogatta a királyok hatalmát. Azt hirdette, hogy azt az isten hozta létre, a királyokat pedig kinevezte az isteni akarat hordozóinak. Az imperialista hatalmak a rothadó kapitalista világ megerősítése és fenntartása érdekében ma is a vallásba kapaszkodnak.

Nekünk nincs szükségünk a vallásra. Nálunk csak kárt okoznak a vallási eszmék. A valamiféle felsőbbrendű erőben való hit gyengíti az emberi észet, akaratot, a véletlenek rabjává teszi, meggátolja azt, hogy aktívan részt vegyen a társadalmi életben, hogy annak megváltoztatója legyen. A vallásos nézetek károsak, mert elhallgatják a tudomány jelentőségét. A vallás azt tanítja, hogy az ember nem tud mindent megismerni, hogy nem lát előre, mi fog történni a jövőben: az „isten útjai kifürkészhetetlenek“, várni kell, mit ad isten. Ebből adódik, hogy az ember képtelen megváltoztatni saját életét, nem vehet részt a társadalmi élet megjavításában, tétlenségre van kárhoztatva. Valójában a tudomány segít nekünk a természet törvényeinek megismerésében, hogy azokat az emberiség szolgálatába állíthassuk, a tudomány hat az ember tudatának és a kultúrának a növekedésére, az fejleszti az ember alkotó kezdeményezését.

A vallásos elképzelésekkel behálózott ember ellenségeink vak eszközévé válhat. Ezért kell állandó harcban állni a vallási előítéletekkel.

E dolgozatban a teljesség igénye nélkül feltárjuk a klasszikus orosz irodalom antiklerikális és ateista megnyilatkozásait.

Lapozzuk át a történelem fejezeteit. Emlékezzünk a cári Oroszország szörnyű képeire!

Előttünk a régi jobbágytartó Orosz-föld. Hatalmas térségein szerte hangzik a panaszdal. Koldus módra tengődik a nép, senyved a cári önkényuralom és a jobbágyrendszer kibírhatatlan nyomása alatt. A zsarnoki önkényuralom sehol sem nehezedett már úgy rá az ország lakosságára, mint itt, ahol még a XIX. század elején is a feudális jobbágyi rabszolgaság a maga középkori formájában állott fenn. Százmillió ember nyögte a hatalmas birodalomban a szolgaság jármát s az arisztokraták és a nemesek néhány tízezer korlátlanul uralkodott, bőségben és pompában élt, a földettúró milliók verejtékes munkájának gyümölcséből. A cári önkényuralom és a feudális társadalmi rend biztosítottak látszott, az urak gondtalanul éltek, mert a központi hatalom gondoskodott arról, hogy a nép állati tudatlanságban maradjon és ne mozdulhasson el attól a rögtől, amelyhez balvégzete születésekor kötötte.

A vallás és az egyház pedig igazolta, támogatta ezt az igazságtalanságot, mondván, hogy „így volt és így lesz“, hogy az isten teremtette a gazdagokat és a szegényeket. A vallás, a nép ópiuma, türelemre, alázatosságra tanította a népet, a túlvilági boldogság ígéretével vigasztalta, s ezzel segítségül szol-

gált a jobbágynyúzó földbirtokosoknak és a gyárosoknak, hogy azok még inkább kordában tartásuk és kifosszák a dolgozókat. Maguk az egyházak és a kolostorok is hatalmas kizsákmányolók voltak. Az óriási birtokkal rendelkező kolostorok földjein a muzsikok dolgoztak látástól vakulásig, emberfeletti munkájukat gazdáik mint isten előtt kedves dolgot, mint a vallás nevében való önfeláldozást könyvelték el.

„Aki egész életében dologzik és nélkülöz, — írta Lenin, — azt a vallás arra tanítja, hogy legyen alázatos és türelmes a földi életben, s azzal vigasztalja, hogy mennyei jutalmat remélhet. Azokat pedig, akik a mások munkájából élnek, a vallás arra tanítja, hogy legyenek jótékonyak a földi életben, és így nagyon olcsó igazolást ajánl nekik egész kizsákmányolói életük számára és méltányos áron adja el nekik a jegyeket az égi boldogságra.“ [2].

„Szenvedjétek és gyönyörködjétek szenvedéseitekben!“ — így hangzott a vallás felszólítása.

A nép legjobbjai — a nagy orosz írók —, akik nem tudták részvétlenül nézni a nép szenvedéseit, és akik gyűlölték az elnyomást, az erőszakot, síkra szálltak a vallás ellen, a cári önkényuralom és a földbirtokosok ellen. Műveikben tükröződött az orosz élet reális képe, a vallás igazi arca is.

A nagy orosz írók megvetették a vallás által hirdetett béketűrést és alázatosságot, engesztelhetetlenek voltak a szenvedésekkel szemben, bátorságra szólították fel a robotoló dolgozókat, bíztak az ember alkotó erejének felvirágzásában, igyekeztek előmozdítani, hogy a rab-ember munkás-alkotóvá, egy új, boldog élet harcosává váljék.

Makszim Gorkij az orosz irodalmat „egy mesés gyorsasággal felépült csodálatos szentélyhez hasonlította. Ebben a szentélyben „tündöklő fénnel ragyognak a szépséges és hatalmas elmék, a szent tisztaságú szívek — az igazi művészek elméi és szívei“. Gorkij joggal fűzhetette még ezt is hozzá: „A mi szentélyünkben gyakrabban és hathatósabban hangzott el az egyetemes emberi szó, mint másokéban.“ Éppen ezért nevezte Gorkij az orosz irodalmat „az emberiség lelkiismeretének“ [3].

* * *

1. „Nemcsak az orosz irodalomban, hanem az orosz társadalmi tudatban is RAGYISCSEV volt a forradalmi gondolat és forradalmi érzés kezdeményezője“ [4]. Ő az első orosz író-forradalmár, aki a könnyel és vérrel írt „Utazás Pétervárról Moszkvába“ című híres könyvében, Katalin kegyetlen századában, vakmerő bátorsággal fejszefogásra szólítja fel Oroszországot. „Szétnéztem magam körül — s lelkemet az emberiség szenvedései megsebeztek“ — írja művében [5].

Ragyiscsev leleplezi a földbirtokosokat, akik korlátlan hatalmukat kihasználva, és magukat isten nevével igazolva, elveszik a parasztoktól „nem csak a föld ajándékát — a kenyeret és a vizet, de magát a fényt is“ [6]. A parasztok nyomorának szörnyű képét festve feltárja a földbirtokosok telhetlenségét és kegyetlenségét: „Mohó fenevadak, telhetetlen piócák, mit hagyunk mi a parasztnak? Azt, amit elvenni tőle nem tudunk, — a levegőt. Igen, egyedül a levegőt!“ [7].

Izzó gyűlölettel támadja a nép vérén és szenvedésein alapuló önkényuralmat. Látva azt, hogy a földesurak és a cári tisztviselők felhasználják az egyházat és a vallást a nép elnyomása érdekében, az író felemeli dühödt hang-

ját az egyház ellen: „Mindig a papok agyalták ki azokat a bilincseket, amelyeket különböző korokban az emberi értelemre raktak, ők nyirbálták meg a szárnyait, hogy ne tudja röptét a nagyság és szabadság felé irányítani“ [8].

A Szabadság című ódában RAGYISCSEV bemutatja az egyház és az önkényuralom érdekeinek egységét, a nép elnyomására alkotott szövetségét:

„Tekints e széles tartományra,
Hol sápadt rabság trónja áll . . .
A cár hatalma védi a hitet,
A hit támogatja a cári hatalmat,
Az embert nyomja mindegyik:
Ez értelmüket vonja láncra,
Az szándékukat irtja, vágja,
A »köz-hasznára«, — hirdetik.“ [9].

Az egyházat rajzolja meg az elriasztó, visszataszító szörnyeteg alakjában:

„És ime szörnyűséges állat,
akár a hidra száz feje,
mely könnyek nélkül meg nem állhat,
de szája méreggel tele,
nem kér hatalmat földi téren,
fejével ő az égig ér el,
ott van hazája, hirdeti,
kísértést, árnyat szórva szerte,
csalás, hazugság bármi terve,
ám kényszerít, hogy higgy neki.“ [10].

Az önkényuralom elleni harcot RAGYISCSEV csak úgy tudja elképzelni, ha a dolgozók egyidőben harcot folytatnak az egyház szellemi járma alól való felszabadulásukért is. Arra szólítja fel a parasztokat, hogy ne várják az égiek kegyét, hanem gyűjtsák fel a földesurak pajtáit, épületeit, tűzzel-vassal harcolják ki a szabadságot [11].

Ragyiscsev forradalmi eszméi hatással voltak nemcsak kortársai politikai gondolatainak fejlődésére, hanem a haladó írók következő nemzedékeire is.

2. Ragyiscsev után a haladó eszmék zászlóvivőiként léptek fel Oroszországban a nemesi forradalmi dekabristák. A dekabristák az orosz felszabadító mozgalom első periódusának legkiemelkedőbb alakjai voltak. Harcoltak a jobbágyrendszer ellen, objektíven fejezték ki a parasztság rendszerellenes hangulatát, törekvéseit. De nagyon távol álltak a néptől. Nem értették meg, hogy az önkényuralom, a jobbágyrendszer megdöntése, a forradalom és a politikai harc végigvitele lehetetlen a nép részvétele nélkül. A parasztfelkelés eszméje érthetetlen volt számukra.

A dekabrista eszmék légkörében kezdte bontogatni költői szárnyait és „énekelte meg Ragyiscsev nyomában a szabadságot“ [12] ALEKSZANDR SZERGEJEVICS PUSKIN.

A nagy nemzeti költő könyörtelenül lerántja a leplet az önkényuralomról, „a barbár nemességről“, amely erőszakos hazugsággal kisajátította magának a földművelő munkáját is, tulajdonát is, idejét is, és nyíltan támadja az alázatot és tűrést prédikáló vallást is.

Dühösen harcol a költő az előítéletek, a népbutítás ellen. Még ifjúkori művében, a „Gabriász“-ban, megtépázza a Krisztus szentségéről szóló mithosz nimbuszát, fellép a csodákba való hit ellen.

A szellemi elnyomás iránti gyűlöletét fejezi ki PUSKIN a népbutító Fotyij apátról írt epigrammájában, aki I. Sándor uralkodása idején az egyik legreakciósabb egyházfi és a hírhedt cári zsandár-miniszter, Arakcsjev közeli támogatója volt:

„Félig fanatikus, félig szélhámos,
Lelki fegyveréül szolgálak
Átok, kard, kereszt és korbács“ [13].

Amilyen forrón szerette a költő az életet, a szabadságot, a fényt, ugyanolyan szenvedélyesen gyűlölte a vallási fanatizmus sötétségét. A bátorság, az új élet kezdeteibe, a napnak a sötétség, az észnek az előítéletek felett aratott győzelmébe vetett hit hatja át a Mihajlovszkojei száműzetésében írt „Bachus dal“ című költeményét:

„A múza-kar éljen, az ész tüze éljen!
Szent Nap sugarazzad erőd!
Mint elhal a lámpa világa
A hajnali bíbor előtt,
Úgy vesszen az áltudomány a homályba,
Ha szellemi láng veti fényét.
Üdv! éljen a Nap, tűnjék a sötétség!“ [14].

3. Büszke harcban állt az éggel az orosz irodalom Puskin utáni korszakának kiemelkedő költő-egyénisége, MIHAIL JURJEVICS LERMONTOV is. Ő a bátor, becsületes, szabad, erős, nagyszerű emberről álmodott. De a XIX. század 40-es éveinek Oroszországában, a költőt körülvevő valóságban a legjobb emberek tétlenségre és pusztulásra voltak kárhoztatva. A költő nem tudott megbékülni a népet elnyomó rendszerrel, amely visszatartotta a haza továbbfejlődését. Gyötrődve latolgatta az emberi méltóság jogait és sorsát. Műveiben a nemesség parazita életét bírálta, háborgott a gonoszság és az erőszak, a népbutítás és a vallás ellen, amely támogatta és igazolta a szociális igazságtalanságot.

Megteremti a költő Démonnak, „az egek büszke ellenségének, a tudás és szabadság királyának“ alakját, aki felkel minden ellen, ami gúzsbaköti az emberi értelmet és akaratot. Démon tagadja a vallás azon állítását, hogy a világon minden harmónikusan van megteremtve, megvetéssel néz az emberi társadalomra:

... „hol
Nincsen sokáig tartó szépség
S való boldogság sincs sehol,
Hol félszeg szenvedélyek élnek,
Hol csak bűn van meg büntetés,
Hol törpe fények fázva félnek
Szeretni is, gyűlölni is...“ [15].

Szenvedései mérhetetlenek, nem tudja, hogyan harcoljon, de nem is békül ki az éggel.

Egy minden élet elnyomó spanyol inkvizítor-páter visszataszító arcát rajzolta meg LERMONTOV „Spanyolok” című ifjúkori drámájában. Kaukázusi száműzetésének éveiben szerezte a szabadságszeretettel, a szabad élet utáni vágygal áthatott nagyszerű elbeszélő költeményét, a „Mciri”-t. Az erőszak, a gonoszság, a túrés és alázatosság elleni büszke ellenállás kifejezése ez a költemény. Mcirit, egy fiatal cserkészfiút az oroszok elrabolnak és kolostorba zárnak azzal a szándékkal, hogy papot nevelnek belőle. A fiú azonban szenvedélyesen vágyik a szabadság és a természet után. Egy napon megszökik, s három napon keresztül bolyong az úttalan rengetegben. Megvív egy tigrissel, fellángol benne a szerelem első sejtése, de szabadságát nem szerezheti vissza: nem találja meg az utat hazájába. Végül társai akadnak rá és lázasan, haldokolva viszik vissza a kolostorba.

A kolostor-börtön képe — fullasztó celláival és homályos, néma falaival — az önkényuralmi Oroszország szimbóluma. A költő szembeállítja ezzel a világgal az izgalmak és ütközetek csodálatos világát, „ahol az emberek szabadok, mint a sasok”. A papokkal, akik elfutnak az élettől, félnek attól, vihar idején félelmükben arcra borulva imádkoznak az oltár előtt, szembeállítja a büszke, szabadságszerető Mcirit. A füllesztő cellából a fényre, szabadba kitörő Mciri a boldogságot nem a túlvilági életben látja, hanem a szabadságért vívott harcban. A vers eszmeisége azt hirdeti, hogy még a halál is jobb, mint a rabság: Mciri kész volt egész életét feláldozni azért a három napért, melyet szabadon töltött.

Az istenhez és az éghez szóló egyenes felhívást foglalnak magukban a következő szavai:

... „néhány szabad percért
A meredek és sötét szirtek között,
Ahol gyermekkoromban játszadoztam,
Az édent és az örökkévalóságot felcserélném én.” [16].

Az elbeszélő költeményt a kortársak úgy fogták fel mint harci felhívást.

LERMONTOV tiltakozik minden ellen, ami a nyikolájevi Oroszország botcsinálta rendszerének körülményei között gúzsbaköti az emberi szabadságot. A kormány és a papi személyek nemhiába gyűlölték és üldözték a költőt nemcsak életében, de még halála után is. Nem temetőben temették el, hanem egy kerítés mögé, ahol papi szertartás nélkül hantolták el az öngyilkosokat. Hamarosan ezután pedig, egyházi személyek rendelkezése elkészült egy „Utolsó ítélet” című kép, amely a poklot ábrázolta, ahol a többi bűnossal együtt égett Lermontov is. A haladás és a felvilágosodás ellenségei, a népbutítók így akarták az isten neve mögé rejtőzve eltörölni a nagy költő nevét.

4. Az orosz nép felszabadító harcának második szakaszában, a forradalmi gondolat fejlesztésében kimagasló szerepet töltöttek be a forradalmi demokraták olyan neves képviselői, mint V. G. BELINSZKIJ, A. I. GERCEN, N. G. CSERNISEVSKIJ, N. A. DOBROLJUBOV, NY. A. NYEKRÁSZOV és SZALTIKOV-SCSEDRIIN.

A nép iránti szeretet, az alkotó erejébe és a ragyogó jövőjébe vetett rendíthetetlen hit lelkesítette őket a régi rend sötét erőivel szemben folytatott hősi

küzdelemre. Sem a nélkülözések, sem az üldözések nem tudták megtörni büszke szellemüket. Nyíltan léptek fel a jobbágyrendszer és a cári önkényuralom ellen, a társadalom forradalmi átszervezésére mozgósítottak.

Miközben a forradalmi-demokratikus eszmék megszilárdításáért harcoltak, szenvedélyesen támadták a miszticizmust, a vallást, felléptek minden reakciós jelenséggel szemben, amely gátolta az előrehaladást, a babonával és más vallásos előítélettel szemben, amely megtévesztette a kisemmizettek eszét és szívét.

A demokraták mint harcos ateisták szálltak síkra, a társadalmi rendszer bírálatát összekötötték a vallás kritikájával. Nehéz volt nyíltan leleplezni az egyház hatalmával támogatott pravoszláv vallást, de a demokraták megtalálták a módját. Lerántották a leplet a többi vallásról, feltárták valamennyi vallás reakciós jellegét, kimutatták, hogy a vallás maszlag a nép számára, az értelmi és társadalmi fejlődés fékezője, a kizsákmányolók támogatója, akik sötéttségben tartják a réptömegeket, hogy uralkodhassanak fölöttük.

BELINSZKIJ, a jobbágyrendszer, az önkényuralom és a vallás dühödt ellensége írta harcostársának Gercennek: „Az »isten« és a »vallás« szavakban én tudatlanságot, sötétiséget, láncokat és korbácsot látok és úgy szeretem most ezt a két szót, mint az utánuk következő négyet.” [17].

Gogolhoz írott híres levelében, amely Lenin szerint „egyike volt a cenzúrázatlan demokratikus sajtó legjobb alkotásainak, amelyek megtartották hatalmas, élő jelentőségüket a mi korunkig is” [18], hadbaszállt a jobbágyrendszer, a cári önkényuralom és a szociális elnyomást igazoló egyház ellen. A levél megírására az adott közvetlen okot, hogy Gogol „Válogatott részletek baráti levelekből” című könyvében megtagadta egész addigi munkásságát, írói múltját, melyben leleplezte a feudális orosz társadalom rothadságát, és felcsapott a cári elnyomás és az orosz ortodox egyház dicsőítőjének. Belinszkij kijelentette levelében: „...nem lehet hallgatni, ha a vallás köpönyege alatt a kancsuka védelmére valaki hazugságot és becstelenséget prédikál igazság és erkölcs gyanánt...” [19]. Ez a levél a haladó ifjúság számára a harci cselekvések programja volt.

BELINSZKIJ levelében rámutatott arra, hogy Oroszország nem a vallásban, hanem a civilizáció, a felvilágosodás és a humanizmus sikereiben látja menekvését. „Oroszországnak az adott prédikációkra (elég sok prédikációt hallgatott már!), nem imákra (elég imát szajkózott már!), hanem arra van szüksége, hogy a népben felébredjen a sok-sok évszázadon keresztül sárba, ganéjba taposott emberi méltóság érzete — jogokra, törvényekre van szüksége, amelyek nem az egyház tanításának, hanem a józan észnek és az igazságosságnak felelnek meg” [20]. Bízott abban, hogy a nép nem a vallásban találja meg menekvését, hanem önmaga épít ki széles utat saját maga számára, és áll a művelt emberség élére.

Hangsúlyozta a nagy kritikus, hogy a pravoszláv egyház mindig „a korbács támogatója, az egyenlőtlenség védelmezője, a hatalom hízelgője, a zsarnokság kedvében járója volt” [21]. „A mi papságunkat mélységesen lenézi és megveti az egész orosz társadalom, az egész orosz nép, — írja BELINSZKIJ. — Kiről költötte az orosz nép a legrágárabb meséket? A pópáról, a pópánéról, a pópa lányáról és a pópa cselédjéről. Kiket nevez az orosz nép hatókröknek? A pópákat. Hát vajon nem a pópa-e a falánkság, a szolgalelkűség, az arcatlanság megtévesztője Oroszországban valamennyi orosz számára?” [22].

BELINSZKIJ hazugságnak minősítette Gogolnak azt a megállapítását, hogy az orosz a legvallásosabb nép a világon A Levél írója szerint „a vallásosság alapja a pietizmus, az áhitat, az istenfélelem, az orosz ember pedig vakaródzva ejti ki az isten nevét“ [23].

Az éleseszű kritikus azt állította, hogy az orosz a legateisztikusabb nép: „Vegye szemügyre jobban és meglátja, — ajánlja Gogolnak —, hogy ez természeténél fogva mélyen ateista nép. Még sok benne a babona, de nyoma sincs már benne a vallásosságnak. A babona a civilizáció haladása során eltűnik, de a vallásosság gyakran jól megfér ezzel a haladással. Élő példa erre Franciaország, ahol még most is sok meggyőződéses katolikus van a felvilágosult és művelt emberek között és ahol még mindig sokan vannak, akik bár elszakadtak a kereszténységtől, mégis makacsul kitartanak valami Isten mellett. Az orosz nép nem ilyen: a misztikus exaltáció nem természete, ehhez túlságosan is józan feje van, túlságosan világos, pozitív észjárása, és talán éppen ebben rejlik jövőbeni sorsának roppant esélyei.“ [24].

Ez a levél, amelyben könyörtelenül lelepleződik az önkényuralmi jobbagyrendszer társadalmi alapelve és ideológiája, Belinszkij forradalmi-demokratikus és materialista elveinek fejlődésében a tetőpontot jelentette.

Az orosz forradalmi demokraták megvetéssel bélyegezték meg az egyház és az önkényuralmi állam reakciós szövetségét. GERCEN rámutatott arra, hogy a monarchia a vallás támogatásán alapszik: a monarchia eredete — teokratikus. „A monarchia — írta —, inkább teokrácia: az isteni jog tartja fenn, mindig támogatta a vallást, a vallás mindig támogatta a monarchiát. Jehova és Jupiter nélkül — nincs cár, a földi cár feltételezi az égit.“ [25].

Nem nézhette lelki fájdalom nélkül a parasztok engedelmisségét. Amikor a cári csendőrök 1861. április 12-én a Kazanyi tartomány Bezdno falujában közé lőttek az önkényuralom és a földbirtokosok ellen felkelő paraszttömegnek, GERCEN felháborodottan írta „Harang“ című lapjában: „Ó, ha szavaim eljuthatnának hozzád, orosz föld fáradhatatlan művelője és mártírja!... Ha eljutna hozzád a hangom, hogy megtanítanálak én megvetni lelkipásztoraidat, akiket a pétervári zsinat és a német császár állítottak föled... Gyűlölöd a földesurat, gyűlölöd az őröket, félsz tőlük — és tökéletesen igazad van; de bízol még a cárban és a főpapban... Ne higgy nekik! A cár velük van és ők a cáré!“ [26].

Az egyház és az állam szövetségére nem egyszer rámutatott CSERNISEVSKIJ és DOBROLJUBOV is. DOBROLJUBOV azt írta, hogy „az egyik legfőbb erő, amely a nép életét irányítja, — a vallás, állandó szövetségben volt a királyi hatalommal, és hogy a hatalmas befolyással rendelkező vallás szolgái nem az újításoknak és az önkényességnek, hanem az engedelmisségnek, önmegtagadásnak, a kialakult rend és szokások megóvására nyerték meg a népet.“ [27].

Az orosz forradalmi-demokraták könyörtelen bírálattal illették a katolikus egyház létrehozását és tevékenységét, leleplezték a pápaságnak, mint a szabadság megfojtójának és a tudomány gonosz ellenségének szégyenteljes szerepét. Politikai intrikák, hamisítások, csalás, az ellenfelek lemészárlása, hatalomvágy, kapzsiság, erkölcsi feslettség, képmutatás, belviszály, véres háborúk — a pápai udvar elkerülhetetlen velejárói.

GERCEN azt is észrevette, hogy a pápaság története tele van botrányokkal és büntetésekkkel, hogy a pápai udvar régóta az a hely volt, ahol a hazugság, a csalás, a pompa és a nyerészkedés virágzik. Rámutatott arra, hogy a kora-

beli pápai udvar messze eltávolodott a középkortól. A következőképpen rajzolja meg IX. Pius pápa környezetét:

„Körülvették az összes bíborosok, akik jelen voltak Rómában, — milyenek ezek a boldogtalanságtól fújó arcok, az inkvizícióra emlékeztetnek... Mily fényesen jut kifejezésre ezeknek a családtalan öreguraknak minden vonásában és minden mozdulatában a kétszínűségben és könyörgésekben eltöltött élete, a bármiféle szabadság iránti gyűlölet, a hatalomvágy, az irigység, a bosszúállás, mindenféle emberi érzés és melegség hiánya... Képzeljék meg ehhez hozzá a kellemetlen kappanhangú éneklést, a kihizlalt monszinyorok, a túltáplált kanonokok tömegét, akik valamilyen visszataszító bizalmaskodással helyezték át testsúlyukat egyik lábról a másikra, egysorban a kiaszott, sárga jezsuitákkal és a távoli kolostorokból jött félvad szerzetesekkel, — és megértik, milyen benyomást keltenek.“ [28].

Ugyanakkor, amikor a forradalmi-demokraták haragjuk minden erejét a pápaságra fordították, amikor nevétségessé tették a római pápák kapzsiságát, képmutatását, kétszínűségét, erkölcsi lazaságát, általánosságban is feltárták a papság igazi arcát. Harcba szálltak a nép öntudatát elhomályosító, akaraterejét gyengítő és megbénító vallásos babonákkal, megmutatták, hogy a papság kihasználva a nép elmaradottságát, legendákat prédikál állítólagos csodákról, szentekről, élő hatalmasságokról.

Ez iránt a nép megcsúfolása iránti felháborodását legélesebben GERCEN fejezte ki: „Hisz a csodákban gyermek lelkével a paraszt, a szegény, a nemeség által kifosztott, a hivatalnoki kar által meglopott, a szabadsággal becsapott, az elviselhetetlen munkától és kilátástalan nyomortól elfáradt paraszt, — hisz bennük. Túlságosan elnyomott és túlságosan szerencsétlen ahhoz, hogy ne legyen babonás... És ti, csábítók, kik e szerencsétlent utolsó rongyáig kifosztottátok, nem szégyenlitek ezeket az eszközöket használni? Lelki koldussá, szellemi vakká akarjátok tenni, a fanatizmus sötétségébe taszítva, — milyen fekete emberek vagytok ti valamennyien, milyen gonosztevői vagytok ti mindnyájan a népek... Miben vagytok ti azonosak a néppel? — kérdezi Gercen a papságtól. — És miben vagytok azonosak általában az emberekkel? Azzal csapjátok be a népet, hogy ti is körszakállt viseltek. Tréfán kívül anyagi méltóságúak vagytok, bennetek nincs semmi emberi“ [29].

GERCEN arra is rámutatott, hogy a vallás nem létezhet misztika, csodába való hit nélkül, hogy az egyház minden korban a nép és a tudomány ellen lépett fel. Azt írta: „Sem a renaissance, sem a reformáció nem szakított az egyházzal; egyszerűsítették, humanizálták, díszítették és új kiadásban rajongták körül.“ [30].

Még élesebben lépett fel a vallás ellen NYIKOLÁJ GAVRILOVICS CSERNISEVSKIJ. A szaratovi pap fia, aki gyermekkorában vallásos nevelést kapott, a későbbiek során a vallás és az egyház leghírhedtebb ellenségévé, a forradalmi ifjúság vezérévé válik. CSERNISEVSKIJ látta, hogy „a jobbágyság helyett az emberek gigondoltak már sok mást“ és látta a földesurak és a cári tisztviselők szabad garázdálkodását is a parasztok között, ezért jutott arra a véleményre, hogy a teljes megbocsátásról és a felebaráti szeretetről szóló krisztusi prédikációk csak kárt okoznak. „Ime már tizenharmadik évszázada, hogy folyik a krisztusi tanítás az emberek között a szeretetről és az igazságosságról, de sok sikert hozott-e ez a tanítás?“ — elmélkedik naplójában.

A nagy gondolkodó és író kezdi megérteni, hogy csak maga a nép képes a szabadságot megszerezni, hogy szét kell oszlatni az isten mindenható erejébe vetett hitét, harcra kell szólítani az elnyomottakat.

CsERNISEVSKIJ kihangsúlyozta, hogy nem lehet az emberiséget megszabadítani az őt elnyomó rendszerektől mindaddig, amíg meg nem szabadítják a fizikai szükségtől, azaz az anyagi szegénységtől és nyomortól. Hiábavaló prédikációval nem lehet az emberek anyagi jólétét megteremteni, sem olyan körülményt, amely lehetővé tenné a fogyatékosok, az egoizmus és a tudatlanság felszámolását. De nem lehet az anyagi jólét hiányát az erkölcsösségről és a szeretetről szóló szent beszédekkel sem pótolni.

Filozófiai cikkeiben és szépirodalmi műveiben CsERNISEVSKIJ felszólította az ifjúságot, hogy emelje fel a népet, magyarázza meg neki, lehet más rend is, melyben nem lesznek elnyomottak, de amelyet ki kell vívni. A nyugat-európai felvilágosítóktól eltérően ő megértette, hogy csak a forradalom vezetheti ki a néptömegeket a nyomorból és a jogtalanságból.

Istentelenségéért, a hatalom iránti gyűlöletéért és forradalmi tevékenységéért a cári kormány állandóan üldözte CsERNISEVSKIJ-t. Letartóztatták és a Péter-Pál erődbe zárták. De senki és semmi nem tudta arra kényszeríteni, hogy megtagadja eszméit.

A forradalmi demokrácia vezére leleplezte a vallási morált, amely megnyomorította, elcsúfította az embereket és a rab félelem meg az élettől való menekülés szellemében nevelte őket.

Az egyháznak azzal az embergyűlölő állításával, hogy a nő — „tisztátalan erő“, „pokolfajzat“, hogy a férjének alázatos szolgája kell hogy legyen, CsERNISEVSKIJ szembeállította a nő szabadságának és egyenjogúságának követelését. A „Mit tegyünk?“ című regényében Vera Pavlovna alakjában az orosz nő olyan típusát rajzolta meg, aki harcol saját függetlenségéért, azért, hogy részt vehessen az ország társadalmi életében. „Fő dolog — a függetlenség, — mondja. Nem akarom korlátozni senki szabadságát, de magam is szabad akarok lenni“ [31]. CsERNISEVSKIJ bebizonyította, hogy nem az egyház határozza meg a házasság tartósságát, hogy az igazi család megalapításának legfontosabb feltétele a dolgozóknak a szükség és az igazságtalanság alól való felszabadítása, a közös érdekek, a család tagjainak kölcsönös megértése és tisztelete.

A vagyonosok hatalmának, tétlenségének, élősdiségének leleplezésével egyidőben dicsőítette az író a rabság béklyóitól megszabadult ember lelkes alkotó munkáját.

Az egyházi személyek törekvései, hogy megtagadtassák Csernisevskijjel ateista eszméit és visszatérítsék az „igazhitűség ölébe“ — eredménytelenül jártak [32]. Élete végéig hű maradt nézeteihez, melyek a forradalmárok több nemzedékét lelkesítették hősi harcra.

Harcostársai és követői — a nép elkeseredésének és bosszújának énekesé, NYIKOLAJ ALEKSZEJEVICS NYEKRASZOV és az éleshangú satirikus, MIHAIL JEVGRÁFOVICS SZALTIKOV-SCSEDNIN is megértették, hogy a nép boldogsága a rabság és a vallás béklyóitól való felszabadulásban rejlik.

NYEKRASZOV a paraszt életében „szegénységet, tudatlanságot, sötétséget“ látott, tudta, hogy „a paraszti boldogság föltocktól lyukacsos, bütyköktől görbe“. A költő tanúja volt annak, milyen gyakran vált a nép a kizsákmányoló rendszerből fakadó sötétség és tudatlanság áldozatává. „A vörösorrú fagykirály“

című poemájában elbeszéli Prokl jobbágy korai halálát, akit javasasszonyok és kuruzslók gyógyítottak:

„Tipródva a hóban egész napon át
Izzadt-vacogott a puszta fagyán.
Napnyugtakor újra befogta lovát
S kifúlva loholt a szekér után.

Terhével a városig — két nap az út;
Lerakja, megindul hazafelé,
Nincs benne erő már: szuszra se jut,
Lázás: csak úgy izzik a teste belé.

Vén anyja kilencszeri főzete sem,
Fürdője se jó neki; hasztalanul
Borogatja szárazon és vízesen:
Szegény beteg így se, amúgy se javul.

Hol a javasasszony? Jöjjön el ő!
Jön, megkeni, mormol bűvös imát . . .

— — — — —

„Hadd el, csepűrágó! Ostobaság!“
Mondja Dárja-menyecske, a kis feleség —
„Én értem a módot, elűzi baját!“
S felkapja magára meleg bekecsét.

Ott fenn van a zárda a hegy tetején,
(Kifúlt a lehellete, míg odaért)
Felzörgeti a papot éj idején
A kis csodatévő szent ikonért.

Megkapja, szalad vele visszafelé;
De Proklon már a halotti lepel;

Odatartja a képet az arca elé,
Prokl rámered, ajka zihálva lehel,
És csendesen elhunyt . . . [33].

NYEKRÁSZOV éppúgy mint tanítója, Belinszkij, megértette, hogy az orosz nép természeténél fogva nem vallásos. A „Javasasszony“ című költeményében, melyet a jobbágyfelszabadításról szóló reform életbe lépése előtt néhány nappal írt, a költő rámutat a parasztok öntudatának a növekedésére, ráeszmélteti őket arra a következtetésre, hogy a bánattól és keserűségtől való felszabadulásuk nem a csodákban rejlik, hanem abban, hogy meg tudnak-e szabadulni uraiktól.

A „Ki él boldogan Oroszországban?” című elbeszélő költeményében, amelyben a költő bemutatta a korabeli társadalom különböző kizsákmányoló rétegeinek az élősdiségét, rablógazdalkodását, NYEKRÁSZOV feltárta a népnek a papsághoz való viszonyát is:

— „Most nézzük meg, testvéreim,
A tisztelet hogy áll?
Ez egy kicsit kényes dolog —
Nem lesz ezért harag? ...

Mondjátok, hét igazhitű, —
Kit hívtok úgy ti, mint aki
Lovak fajtájából ered? ...
Szorongva kit kerültök el,
Ha úton jártok s szembejön? ...

— Bolond történetet,
Illetlen nótát, verseket,
Becsmérlő csúf szólásokat
Kiről szereztetek? ...

Tisztes papnét, szemérmetes,
Ártatlan papleányokat,
Jó papjelölteket hogyan
Neveztek, szóljatok?
Gúnnyal kinek kiáltotok
Utána: Hó, nyehó ...“ [34].

Bemutatta a költő, hogyan zsákmányolták ki a rabló-földbirtokosok a népet az isten nevével takarózva. Obolduj Oboldujev földbirtokos elmondja, hogy

„Ha jött a húsvét ünnepe,
Nem volt a birtokon, kívül
Csókot ne váltsak én!
Olyankor egy nagy asztalom
Salon-szobánkban megterül,
Piros tojás van rajta, sok,
S túróslepény, kalács!
A feleségem, nagymama,
Fiaim, sőt leányaim
A legrosszabb muzsikkal is
Csókot cserélnek ott.
„Krisztus feltámadt!” — „Fel!” — s eszik
Sört, bort iszik minden muzsik,
A hosszú böjt után“. [35]

De ez a „Krisztusban való testvériség“ keresztül-kasul át van hatva a képmutatással és csalással. Ellenben szükség van rá azért, hogy igazolja:

„Törvényem — az akaratom,
A rendőrségem — két ököl!
Ütök — szem szikrázik bele,
Ütök — s egy ép fog nem marad,
Ütök — s az arccsont ropog!“ [36].

Az orosz parasztok a vallásban nem érdekeik védelmezőjét, hanem koldus-mivoltuk előidézőjét kezdik látni:

„Magadban dolgozol,
De ha munkádnak vége van,
Három részes jelentkezik:
Isten, a cár s az úr!“ [37].

A forradalmi-demokraták bátor és rettenthetetlen harcosa, SZALTIKOV-SCSEDRIIN eszének és tehetségének minden erejét a dolgozók felszabadításának szentelte.

A nagy szatirikus leleplezte a jobbágynyúzó földesurakat, de ugyanakkor feltárta a bűnös cselekedeteket igazoló vallás reakciós lényegét is. A „Galavljov család“ című regényében bemutatta a vérszívó földbirtokos alakját, aki a tulajdonát féltő kapzsiságát, gyűjtögető szenvedélyét, lelketlenségét és keményszívűségét hazugsággal és képmutatással álcázza. Ilyen Juduska Galavljov. Nemhiába vált a neve Oroszországban az aljas képmutatók, árulók és kétszínű emberek köznevévé. A kizsákmányoló kapzsisága és lelketlensége álszenteskedéssel is párosul. Kiszípolyozó mivoltát istenre való hivatkozással igazolja. Foka nevű parasztját Juduska minden függetlenségétől megfosztva arra szólítja fel, hogy bízson az istenben: „Ha mi nem feledkeznénk meg az istenről, ő sem feledkeznék meg mirőlünk, adna mindent bőviben: rozsocskát, zabot, krumplit, nesze egyél!“ [38]. Fókának, aki gabonát kért kölcsön Juduskától, még a lélegzete is elállt a vérszopó ajánlatára: „Nem szeretek isten áldásával kereskedni — mondja Juduska . . . — Én most kiméretek neked hat csetveriket, te pedig nyolc nap múlva nyolc csetveriket adsz nekem vissza“ . . . [39].

Halálba taszítva saját fiát, imádságokkal, földig való hajlongásokkal, erkölcsi példabeszédekkel mentegeti magát: „Ami az istennek tetszik, az is fog történni“. Az egyház és a törvények segítenek neki a környezete kirablásában, gazdaságának növelésében, a fosztogatásban, a képmutatásban és az árulásban. Juduska alakja az álszenteskedés és a képmutatás iránti gyűlöletet és undort váltja ki bennünk.

Mint a többi forradalmi-demokrata, SZALTIKOV-SCSEDRIIN is lerántotta a leplet a papság képmutatásáról és tükrözte a nép iránta való megvetését. „Karácsonyi mesé“-jében elbeszéli, hogy a pap gyönyörű prédikációt tartott a templomban az igazságról, azt parancsolta a híveknek, hogy szeressék az igazságot és az vezérelje őket az életben. Sokaknak tetszett ez a prédikáció. Szerjózsa Ruszlancev, egy földbirtokos asszony fia, az istentisztelet meghallgatása után elhatározta, hogy az igazság szerint fog élni. De amikor tanácsért fordult a paphoz, aki az egyházi szolgálat befejezése után az ő birtokára ment

az ebéd elköltésére, a pap azt válaszolta neki: „A templomot azért létesítették, hogy benne ünnepélyesen hirdessék az igazságot“ [40]. Az író megmutatta, hogy az igazságról, a felebaráti szeretetről szóló prédikáció csupán az önkény és az igazságtalanság álcázása volt. A nagy szatirikus arról a korról álmodott, amelyben a nép megtalálja a valódi igazságot a szabad életért vívott harcban.

5. Bátor és szenvedélyes ellenfele volt az egyháznak LEV NYIKOLÁJEVICS TOLSZTOJ is. Az író-óriás munkásságában és nézeteiben kifejezésre jutó ellentmondásokat saját korának ellentmondásossága határozta meg. Gyenge volt mint „predikátor“ és „nevetséges“ — Lenin szerint —, mint „prófeta“, de annál erősebb mint leleplező, aki képes volt letépni kora valóságáról mindenféle álarcot [41].

Ilyen leleplező erejű TOLSZTOJ „Feltámadás“ című regénye. A regényíró megtámadja benne a társadalom minden tartópillérét, az államapparátust, a bíróságot és az egyházat is. Megrajzolja a pusztulásra ítélt néptömegek koldus életének képeit, megmutatja, hogy a hatalomnál álló cári hivatalnokok, bírák, ügyvédek, esküdtek — lelketlenül intézik a rájuk bízott emberek dolgait.

Pillantsunk be a könyvben ábrázolt bírósági terembe. Itt mondanak ítéletet a szociális körülmények áldozatává vált Katyusa Maszlova fölött, aki azon a szörnyű éjszakán, mikor elhagyta őt Nyehljudov herceg, megértette, hogy az istenről szóló szavak csupán ködösítés volt.

Van itt egy másik vádlott, „két kivont kardú rendőr őrzi“. Sovány, keskenyválló fiú, akit 3 rubel 67 kopejka értékű régi szőnyegek ellopásával vádolnak. A gyerek munkanélküli, éhségtől kopognak a szemei, az ügyész pedig igyekszik bebizonyítani, hogy ez a társadalomra veszélyes élőlény. És mindezt a bírósági komédiát Krisztus töviskoszorús alakjával igazolják, amely az ügyész írópolca mellett a falon függ.

Az író végigvezet bennünket a borzalmas, émelygésig bűdös börtöncellákban, ahol éhes, beteg, meggyalázott emberek vannak bezárva. A bejáratnál pedig ismét Krisztus képe, az emberek feletti szörnyű gúnyolódás igazolásaként.

Talán a szent atyák iránti legerősebb gyűlöletérzést a börtöntemplomban ábrázolt istentiszteleti kép váltja ki: „Az istentisztelet abban állt, hogy a pap furcsa és nagyon kényelmetlen brokát-ruhát öltött magára, kenyérdarabkákat rakott egy kis tálba, majd borba mártotta őket s mindenféle nevet meg imádságot mormolt hozzá. A kántor közben szüntelenül imádkozott, előbb hangosan darálta a szöveget, majd pedig énekelt, a rab kórussal felváltva. Az imádságok ó-egyházi szláv nyelven voltak írva s így már magukban is eléggé érthetetlenek voltak, a darálás, éneklés pedig még érthetlenebbé tette őket. Tartalmuk lényegében abban állott, hogy az ég áldását kérték a cár őfelségére és családjára.“ [42].

Az istentisztelet lényege az volt, hogy feltételezték: a pap által szétvágott és borba mártott kenyérdarabkák, bizonyos szertartásos mozdulatok és imádságok hatására átváltoznak isten testévé és vérévé. Az átváltozás ceremóniájának befejezése után csupán néhány gyerek ízlelte meg isten testét és véréét. „Végül a pap hátra vitte a válaszfal mögé az arany csészét, megitta az isten maradék véréét, és megette testének maradék darabkáit, gondosan lenyalta bajuszát, megtörölte a száját meg a csészét, aztán a lehető legjobb hangulatban, finom borjúbőr talpával nyikorogva, ruganyos léptekkel kijött a válaszfal mögül.“ [43].

A pap azonban el akarván valamivel szórakoztatni a szerencsétlen rabokat, a szokásos ceremóniákat megtoldotta még egy soronkívülivel. Megállt a sok-sok viaszgyertya fényében tündöklő, aranyozott, kovácsolt istenkép előtt (arca, keze fekete volt), amely állítólag ugyanannak az istennek az ábrázolása volt, akit az imént megevett és furcsa, hamis hangon, félig szavalva, félig énekelve, dicsérni kezdte Krisztust. A foglyok pedig földre hullottak és újra felálltak, megrázták a félfejükön megmaradt haját és csörgették bilincseiket, melyek véresre dörzsölték csonttá aszott lábukat.

„Mostmár csak egyetlen utolsó ceremónia volt hátra: a pap felvette a nagy asztalról a rajtafekvő aranyozott keresztet, melynek mind a négy végét zománcozott képecskék díszítették, s kilépett vele a templom közepére. Előbb a felügyelő lépett oda a kereszthez, hogy megcsókolja, utána a fegyőrök, s egymást taszigálva és halkán szitkozódva a foglyok járultak a kereszthez. A pap, aki közben a felügyelővel beszélgetett, a keresztet meg a kezét az elébe járuló foglyok szájába, néha orrába dugta, és a foglyok igyekeztek megcsókolni a keresztet is, meg a pap kezét is. Így ért véget a keresztény istentisztelet, mely megtévelyedett felebarátaink lelki épülését és fölemelését szolgálja.“ [44].

Ilyen mesterien mutatja be TOLSZTOJ az elnyomást, erőszakot és az önkényt támogató egyháznak, a társadalmi rendszer hűséges szolgájának szertartási komédiáját.

Annak ellenére, hogy TOLSZTOJ politikai gyengesége következtében nem volt képes levonni a szükséges következtetéseket a társadalmi rendszer bírálataból, „Feltámadás“ című regényének leleplező oldalai az uralkodó rend felett mondtak ki szigorú ítéletet.

A cári kormány és az egyház pontosan ezért üldözte az író. Féltek leleplező hangjától, kiközösítették az egyházból, egyházi átokkal sujtották napenként azért, mert szavaik szerint „felkelt az Ura és Krisztusa ellen“. A haladás ellenségei ezzel a lépéssel le akarták járatni az író tekintélyét, el akarták fojtani haragos hangját, de sikertelenül.

6. Különös erővel támadták az írók az egyházat és cinkosait a felszabadító mozgalom harmadik, proletár szakaszában, amikor széles néptömegeket kellett harcra mozgósítani, bebizonyítani nekik, hogy az új gazdák, a kapitalisták — még vérszomjasabbak és képmutatóbbak, mint elődeik voltak. A kommunista párt forradalomra, a tőke megdöntésére és a munkás-paraszt hatalom megteremtésére szólította fel a dolgozó milliókat. Ezidőtájt szólalt meg az új, forradalmi irodalom megalapítója, ALEKSZEJ MAKSZIMOVICS GORKIJ.

Harcos szenvedéllyel támadta az emberek vak életének „ólmos disznóságait“, akik számára „az ötkopekes — az égi Nap“, akik képesek még egymás nyakát is átharapni egyetlen kopejka miatt.

„Okurov városka“ című elbeszélésében leleplezi az író a kispolgári okurovi Oroszország „pókfészkrét“, amely behálózza az ember öntudatát ragadós okurovi gondolatokkal és hittel.

A vallás mindig a képmutatás és a hazugság forrása volt. A kereskedők, a gyárosok istenfélő jámborsággal fedik be erkölcstelen, becstelen életüket. Erről a következőképpen beszél GORKIJ az „Aki az életet keresi“ (Foma Gorgyjejev) című elbeszélésében, a gőzhajón, a szertartás képét rajzolva: „A hajóra érkezünkkor a beszentelés már folyt. Foma félrehúzódott és az egész szertartást a kereskedők háta mögül figyelte.

Amazok ájtatos csendben álltak ott; arcuk áhítatba mélyedt; szívvel-lélekkel imádkoztak, nagyokat sóhajtottak, mélyeket hajlongtak és ájtatosan emelték szemüket az égre. Foma hol erre, hol arra tekintett, és eszébe jutott mindaz, amit ezekről az emberekről tudott.

Itt volt például Rjeznyikov Lup, — ez úgy kezdte karrierjét, hogy nyilvános házat tartott fenn és egyik napról a másikra gazdagodott meg. A szóbeszéd szerint megfojtotta egyik vendégét, egy gazdag szibériait... Zubov fiatalkorában parasztok kézimunkájának összevásárlásával foglalkozott. Kétszer is csődbe ment... Kanonov húsz évvel ezelőtt gyújtogatás vádjával terhelten állott a bíróság előtt, sőt most is vizsgálat folyt ellene kiskorú leány elcsábítása miatt. Vele együtt, de immár másodízben jelentették fel Robusztov Kirillov Zahart, egy alacsony, kövérkés kereskedőt, akinek kerek arca és vidám kék szeme volt... Ezek közt az emberek közt úgyszólván egyetlen egy sem volt, akiről Foma ne tudott volna valami megszégyenítőt...

— Képmutatóskodnak! — szólta önmagában Foma. A mellette álló púpos, félszemű Guscsin Pavlin, aki nemrég kergette ki a világba félbolond bátyjának gyermekeit, most bensőségesen suttogott és megmaradt szemét a borús ég felé forgatta:

— „Uram! Ne sújts le engem a Te haragodban, se bosszúállón meg ne büntess engem.“ És Foma úgy érezte, hogy ez az ember a maga rendíthetetlen, mély hitében valóban Istenhez fordul kegyelemért...

Mindez belevésődött Foma emlékezetébe és csodálkozásra készítette ezeket az emberek iránt, akik ilyen rendületlenül hittek Isten kegyelmében, és mégis olyan könnyörtelenek voltak embertársaikkal szemben.

— „Nem az életnek adtatok formát, — hanem trágýadombot csináltatok belőle! Kezetek nyomán a bűz és rothadás terjedt el. Nincs bennetek emberi lelkiismeret, nem gondoltok egy percig sem az Istenre. A bankó a ti Istenetek, s a lelkiismeretet kivágtátok magatokból... Hová űztétek vajon? Ó, ti vérszopók. Idegen erőből éltek... Idegen kezek munkálkodnak érettetek. Hány ember ontott véres könnyeket miattatok? Ó, ti címeres gazemberek! Az ördög még a pokolba se fogad be benneteket. Nem is tűzben, hanem forró trágýalében kéne elevenen megfőzni benneteket. Évszázados gyötrelmem se tenné jóvá bűneiteket“ [45] — vágja a ragadozók szemébe Gorkij Foma Gorgyjejev szavaival. Az idézett részletből kitűnik, a burzsoáziának azért van szüksége az istenre, hogy igazolja a dolgozók nehéz osztályhelyzetét, hogy isten legfelsőbb akaratával tudja kendőzni a nép előtt elkövetett bűneit.

„Az éjjeli menedékhely“ című drámájában lerántja a leplet a jámbor, istenfélő vigasztalókról.

Barlangszerű pince tárul elének. Súlyos, alacsony kőboltozatok, füstösek, vakolatuk lehullt. Szürke falak, a falak mellett mindenütt priccsek, melyeket rongyok takarnak. És itt, ezen a helyen összezsúfolva húzzák meg magukat azok az emberek, akiket a kapitalista világ az emberi élet mélyére lökött. Itt enyésznek el a legjobb emberi tulajdonságok: a Színész tehetsége, Vaszka Pepel bátorsága, Szatyin esze, Nasztya álma az igazi szerelemről. Minden értékes, jó tulajdonság sárba vész, az ember elveszti nevét, az igaz földbe vetett hitét, paradicsomot ígérnek neki a túlvilágon a földi szenvedésekért.

Szatyin szavaival GORKIJ így leplezi le Luka vigasztaló hazugságát: „Az öreg — nem sarlatán. Mi az igazság? Az ember — az az igazság. És ezt az öreg tudta... Ti nem tudjátok. Ti — buták vagytok, mint a kő... Én megértem az

öreget... Igenis! Hazudott, mert sajnált benneteket, hogy az ördög vinne el, ahányan csak vagytok. Vannak emberek, akik hazudnak — szánakozásból a felebarátjaik iránt... Én — tudom! Én — olvastam ezt! Gyönyörűen, lelkesen, lelkesítően hazudnak! Van vigasztaló hazugság, kibékítő hazugság... A hazugság igazolja azt a súlyt, amely agyonnyomta a munkás kezét, és a hazugság még az éhenhalókat is vádolni tudja... Én — ismerem a hazugságot! Aki lélekben gyenge... és aki idegen nedvekből él — annak kell a hazugság... Az egyiket fenntartja, a másik e mögé rejtőzik, de aki a maga lábán áll... aki független és aki nem idegen kenyeret zabál, minek annak a hazugság? A hazugság — a rabok és az urak vallása... Az igazság a szabad ember istene! Minden az emberben van! Minden az ember számára van!“ [46].

„Az anya“ című híres regénye főszereplőjét, Pelageja Nyilovnáat az egyház megadásra tanította. A félelem állandó útítársa volt életének. Félt mindenkitől és mindentől, de legjobban az istenveréstől. Az életben minden elkerülhetetlennek tűnt előtte, hozzászókkott, hogy gondolkodás nélkül engedelmeskedjen. S egyszercsak bátor csengésű szavakat hallott. Úgy érezte, hogy a forradalmárok — fia Pável és elvtársai —, elszánt szavai mögött az a hatalmas, kiapadhatatlan hit rejtőzik, hogy a rossz, a gonoszság nem örökké tartó dolog, a dolgozók fel tudják építeni az új, szebb, jobb világot, amelynek azonban ára van, harcolni kell érte. És a félelmet, amely Pelageja Nyilovna lelkét eltöltötte, kezdte felváltani az a kívánság, hogy részt vegyen az új világért folyó harcban. Nem hitt tovább az istenben, mert megtalálta a valódi igazságot, az újért való harc igazságát.

„Látom, hogy derék, jó emberek vagytok és egy nagy, nehéz ügynek szenteltek magatokat, — mondja Pelageja Andrejjal folytatott beszélgetés közben. A népért, az igazságért élték. Meg is értem az igazságokat: amíg gazdagok vannak, a népnek semmi sem juthat, se igazság, se öröm“. [47]. Ennek az igazságnak a hatására azonban újjászületik Nyilovna. A passzív áldozatból a népi boldogság öntudatos harcosává válik.

GORKIJ feltárta írásaiban az egyház reakciós lényegét is: „Minden egyház alapvető feladata volt: sugalmazza a szegény hívőknek, hogy számukra nincs boldogság a földön, az az égben van számukra elkészítve, és hogy az idegenek részére végzett rabszolgamunka, — isten előtt kedves dolog.“ Másutt azt olvashatjuk: „Az egyház — az emberi ész és a lelkiismeret ellen irányuló erőszak-szervezet... Az egyház saját nevelőjének és gazdájának, a kapitalizmusnak a kiszolgálója, — igen súlyos betegségekkel van megfertőzve. Ezek a betegségek elpusztítják az egyházat. Elismerem, hogy a burzsoázia időnként néha fontosságot tulajdonított az egyház „erkölcsi tekintélyének“, — de az is igaz, hogy az pusztán a „lélek rendőrségének“, a dolgozó népet elnyomó szervezetek egyikének a tekintélye volt. Az egyház „vigasztalt“? Nem vonom kétségbe. De az ilyen „vigasztalás“ csupán az értelem elfojtásának egyik eszköze volt.“ [48].

A nagy humanista író méltó visszavágást mér azokra, akik a „gyűlölet prédikálását“ vetették szemére. Egyik amerikai levélre adott válaszában azt írja: „Önök szememre vetik, hogy »gyűlöletet prédikálok« és azt tanácsolják nekem, hogy inkább a »szeretetet hirdessem«.“ Önök talán képesnek tartanak engem arra, hogy a munkásoknak ilyesfélét sugalmazzak: „Szeressétek a kapitalistákat, hiszen eltékozzolják a földetek kincseit, — szeressétek azokat az embereket, akik a ti vasatokat fegyverek gyártására használják, hogy ezekkel a fegyverekkel végül titeket mészároljanak le, — szeressétek a semmirekellőket,

akiknek akaratától a ti gyermekeitek éhen vesznek, — szeressétek azokat, akik saját nyugalma, bendőjük érdekében titeket elpusztítanak, — szeressétek a kapitalistát, mert az ő egyháza tart benneteket a tudatlanság homályában... Az ellenség iránti szeretet prédikálása — az embergyűlölet prédikálása... Az igazi humanizmus magába foglalja a dolgozóknak az emberiség ellenségei, a kizsákmányolók, az új háború gyújtogatói iránti maró gyűlöletet.“ [49].

Az író tanúja volt annak, hogyan igyekeznek hatalmon maradni a bomba, az akasztókötel és a kereszt segítségével a tőke pusztulásra ítélt ragadozói.

A világimperializmus szolgálatában álló vallás dühödt leleplezése GORKIJ „A köztársaság királya“ című pamfletje.

— „És mi a véleménye a vallásról?“ — kérdezte a szerző a köztársaság királyától, aki életének értelmét a rabló módra való meggazdagodásban látja.

— „Hohó! — kiáltott fel vidáman, a térdére ütt és szigorú ráncokba szedte a homlokát. — Véleményem szerint nagyon okos dolog. A vallás nélkülözhetetlen a nép számára. Én magam is hívó vagyok. Sőt vasárnaponként prédikálok is a templomban... bizony!... Természetesen az egyik szegény-negyedben prédikálok. A szegényeknek mindig szükségük van a jó szóra és az atyai tanácsra. Elmondom nekik... Ne engedjétek az irigység ravasz ördöge befolyásának, űzzetek el magatoktól mindent, ami földi... Ne tartsátok sokra a földi életet, hiszen az csak az ördög találmánya, aki megrontja a lelkeket... Ne engedjétek át szíveteket az irigység démonainak. Mire is irigykedhetnétek? A földi javak — pusztá délibáb, a sátán agyafurt játéka... A szeretet és jámborság útján haladjatok a mennyország felé, némán tűrjétek mindent, ami kiszabott rátok. Szeressetek mindenkit, még azt is, aki megaláz benneteket...“

— Ne hallgassatok azokra, akik szívetekben fel akarják kelteni az irigység bűnös érzését. Folyvást azon lovagolnak, hogy az egyik ember gazdag, a másik szegény. Ezek az uszítók — az ördög küldöttei, hiszen az Úr megtiltotta, hogy az emberek irigykedjenek egymásra... Ne higgyetek azoknak, akik egyenlőségről prédikálnak nektek, s a sátán többi emizáriusainak... Hordjátok engedelmesen a keresztet és önmegtartóztatástok enyhíteni fogja annak súlyát. Isten legyen veletek, gyermekeim s ha ő veletek van, akkor nem szenvedhettek szükséget!“ [50].

A milliomos nagyszerűen fel tudja használni a vallást, ismeri értékét, azt tartja, hogy „a vallás olyan mint a gépolaj. Minél kiadósabban olajozzuk vele az élet gépezetét, annál kevésbé súrlódnak az alkatrészek, annál könnyebb dolga van a gépésznek“ [51].

Ami pedig a szocialistákkal való kapcsolatát illeti, kijelenti: „A szocialisták elleni harchoz feltétlenül több papra és katonára van szükség.“ [52]. A milliomos szavaival GORKIJ mesteri módon tártá fel a kapitalizmus egész belső fortélyát, azt, hogy a vallás segítségével kordában tudja tartani a dolgozók tömegeit és a hazugság mérgével mérgezi öntudatukat.

A kapitalista erkölcs lényegét Amerikáról szóló pamfletjében így fejti ki Gorkij, egy amerikai szájába adva a szót:

— „Mindenkinek azt prédikáljuk, — ne lopj! Valóban kínos lenne, ha állandóan meglopnának bennünket. De ugyanakkor, noha van elég pénzünk, mégis szinte ellenállhatatlan ösztön hajszol bennünket, hogy még többet csenjünk hozzá... Nyilván ön is rendíthetetlenül vallja a nemes elvet — ne öl!“

Tudniillik ön is szereti az életét, amely kellemes, értékes és tele van szépségekkel. De egy nap az ön szénbányájában a munkások fizetésemelést kérnek.

Ön kénytelen katonaságot hívni és piff-puff! — pár tucat munkás már holtan fekszik a földön . . .“ [53].

A szovjet írók I. Össz-szövetségi Kongresszusán Gorkij megnyitó beszédében többek között a következőket mondta: „Ügy állunk ki, mint a pusztulásra ítélt világ bírái, mint olyan emberek, akik az igazi humanizmust hirdetik, a forradalmi proletáriátusét; ezt a hatalmas osztályt arra hívatta a történelem, hogy megszabadítsa a dolgozók egész világát a gyűlöletről, kapzsiságtól, közönységességtől, ostobaságtól — minden rútságtól, amivel a munka embereit századok folyamán eltorzították. Ellenségei vagyunk a tulajdonnak, a burzsoá világ rettenetes és aljas istennőjének, s ellenségei vagyunk az állati individualizmusnak, amit ennek az istennőnek a vallása hirdet.“ [54].

7. VLAGYIMIR VLAGYIMIROVICS MAJAKOVSZKIJ, a szovjet korszak legjobb, legtehetségesebb költője „*Nadrágban járó felhő*“ című *poemájának* második kiadásához készített előszavában a következőket írta: A „Nadrágban járó felhő“-t (első elnevezése: „A tizenharmadik apostol“ volt, de a cenzúra kihúzta, vissza nem állítottam, megszoktam) a mai művészet katekizmusának tartom. „Le a ti szeretetetekkel!“, „Le a ti művészetetekkel!“, „Le a ti rendszeretekkel!“, „Le a ti vallásotokkal!“ — ez a négy rész négy felkiáltása.“ Így a költő maga magyarázza meg az előszóban a költemény ideológiai tartalmát.

Költeményének forradalmi tartalmát szembeállította a teljes megbocsátás keresztényi tanításával, melyet az egyház és az állam vállalva használ fel az öntudatos dolgozók elnyomására. Az isten alakját meglehetősen lealacsonyította a műben, komikus felfogásban ábrázolta. A lázadó költő gúnyos, vakmerő szavakkal fordul hozzá:

„Azt hittem — nagy isten vagy, mindent bíró világ-úr,
pedig csak kontár isten vagy te, kicsike!“ [55].

MAJAKOVSZKIJ a satirikus költemények egész sorát írja meg, amelyekben feltárja a vallási előítéletek káros voltát. A „Tyitről és Ványkáról szóló eset, amely megmutatja, hogy az ateistának sokkal jobb“ című versében a költő leleplezi a babonák ártalmasságát. Tyit azt tartotta, hogy a vihar az istentől van, és semmit sem tett az ellene való harc vagy védekezés érdekében. Egy vihar okozta tűzvész után, összes vagyonából csak a „megkeresztelt feje és a kunyhójából származó másfél zsák szén“ maradt neki.

„Nem segített
sem az atya-isten,
sem a fiú,
sem a szentlélek“ . . .

„Ivanov Ványa azonban
Másfajta ember . . .
Míg Ilja egész évben imádkozott,
Vett Ványka és villámhárítót alkalmazott.“ [56].

A költemény azzal a felhívással fejeződik be, hogy ne higgyünk a vallásban, amely arra kárhoztatja az embert, hogy meghajoljon a természet megfog-

hatatlan erői előtt, hanem higgyünk a tudományban, amely az embert a természet alkotójává teszi:

„A következtetés magától adódik,
(Nem kell szenvedésre hajtani fejet);
Paraszt,
Ne higgy semmilyen istenben,
Bízz egyedül a tudományban!” [57].

A „Feltámadásunk” című költeményben a kuruzslás és a csodákba való hit elleni harcra szólít fel a költő:

„Ragadd ki a gyeplőt isten kezéből!
Ki csodákkal bolondítja a világot!
Az emberi törvényeket —
nincs közük istenhez! —
a földön
mi magunk
alkossuk meg! [58].

MAJAKOVSZKIJ-nak a vallási előítéletekkel szembeni aktív küzdelemre szóló harci felhívását magukévá tették olyan jeles szovjet írók is, mint A. SZ. SZERAFIMOVICS, NY. A. OSZTROVSZKIJ és sokan mások.

SZERAFIMOVICS a következőket írta a húszas évek elejéről: „Abban az időben a vallásellenes front egyik legfontosabb terület volt. A papok akkor még igen nagy befolyással rendelkeztek a széles néptömegek, különösen a parasztság között. Meg kellett ingatni az önkényuralomnak ezt az évszázados erődítményét. Én a papi népbutítás leleplezőjeként léptem fel. Az anyagot vallásellenes agitációs eszközeim számára jórészt közvetlenül az életből merítettem.” [59].

Legismertebb vallásellenes elbeszélései: „A csoda”, „Két istenfélő anya”, „Isteni gondviselés”, „A szent áldozás rejtélye”. „A csoda” című novellájában Szerafimovics megmutatja, hogyan használták ki a papok az egyszerű emberek hiedelmét, babonását.

A száraz sztyeppét egy szörnyű hideg időben elöntötte a víz. Miután tudomást szerzett erről a pap, magához vette öreg, megfeketedett ikonját és az esemény színhelyére rohant. A kozák falu másik végéről egy másik pap sietett szintén ikonnal a kezében. A dolog veszekedéssé fajult köztük. Aztán kibékültek, mert meglátták, hogy gyülekezik a nép az eseményre. Elhatározták, hogy a víz megjelenését, mint az ikonok hatására keletkezett csodát fogják magyarázni az embereknek. A csoda híre futótűzként bejárta az egész falut. „Vezetik a félkezűeket, sántákat, vakokat, elaggottakat, elcsigázottakat, nyavalyatörőket, megrokkantakat, hisztériás nőket. És valamennyien csodálkozva és könnyezve isszák a szent vizet és csókolgatják az ikonokat... A papok körül pedig gyűlnek a pénzcsomók, a sült kenyerek, tojások, szalonnák, báránybőrök, búzával telt zsákok.” [60]. Így folyt ez négy napig. Akkor munkások érkeztek és elmondták, hogy a víz azért folyik a sztyeppén, mert a vízvezetékek megrepedtek. A csöveket megjavították, behányták a kiásott földet és elmentek. És a sztyeppe rövidesen ismét csendes és kihalt lett. A vizet pedig beitta a föld.

A „sötétség“ eloszlatásában, az egyszerű nép felvilágosításában aktív szerepet tölt be Ny. A. OSZTROVSZKIJ is. A „Vihar szülöttei“ című regényében bemutatja a lengyel arisztokrata-rablókat, a lengyel hódítókat és más reakciósokat, akik minden erejükkel igyekeznek visszafordítani a történelem kerekét és leszámolni a forradalmi néppel. Ábrázolja az ellenforradalmi tábor, amelyben nem kis szerepet játszanak a katolikus egyház képviselői — a Vatikán védenői, akik aktívan vettek részt a németek oldalán az ukrán földek meghódításában, és az Antant hadjáratában a fiatal Szovjet Köztársaság ellen. Benedikt püspök, „az isteni szó alázatos prédikátora“, ez a kissé összeaszalódott, „múmiára hasonlító“, gonosz öregúr, epés mosollyal teljesítve a Vatikán egyenes utasítását, bujtogatja a lengyel mágnásokat, hogy „ott erősödjenek meg, ahol van támasz“. „Isten látja lelkemet — magyarázza behizelgő hangon —, ha önöknek lenne erejük, úgy én áldásomat adnám az átkozott bolsevikok kiirtására nem csak Lengyelországban“ [61]. OSZTROVSZKIJ regénye bizonyossága annak, hogy a tőkés hatalmak az egyház támogatásával a legvisszataszítóbb cselekedetekre is képesek, csakhogy fenntartsák a pusztulásra ítélt kapitalista rendszert.

A ma szovjet embere, az új világ építője régen nem hisz istenben. Bízik ellenben a nép alkotó erejében és értelmében. Önfeláldozó munkájával kovácsolja saját boldogságát itt a földi életben. Ilyen Kondrát Majdannikov, SOLOHOV „Feltört ugar“ („Új barázdát szánt az eke“) című regényének hőse. Nehezen adja rá fejét a közös gazdálkodásra. De lassan megérti, hogy a paraszti boldogulás útja a kolhozba vezet. Visszaemlékszik Kondrát éhínséges gyermekkorára és szegény anyjára, aki azt parancsolta neki, hogy boruljon le a feszület előtt és könnyezve imádkozzék a boldogságért. A boldogság azonban nem jött. És most megváltozott az élet. „Kondrát már régen nem hisz az istenben, de bízik a kommunista pártban, amely az egész világ dolgozóit vezeti a szabadsághoz, az azúrkék jövő felé.“ [62].

Az igazi csodákat napjaink Majdannikovai viszik végbe. Önfeláldozó munkájukkal közelebb hozzák a nagyszerű holnapot . . .

* * *

Az említett írók és művek felsorakoztatásával csupán annak bemutatása volt a célom, hogy az orosz és szovjet szépirodalmi klasszikusok milyen éleslátóan fedték fel és értették meg a társadalom mozgató rugóit, milyen szemléletesen és meggyőzően mutatták be a vallás és az egyház valódi arcát és szerepét az emberi társadalomban műveik sok más kérdést boncolgató sorozatában. Az elmondottak bizonyítják: az ateista nevelés kérdésében bizalommal fordulhatunk az orosz és szovjet szépirodalmi „szentély“ kikristályosodott elméihez, még az atomkorszak hajnalán, a műholdak és űrhajók születésének időszakában is.

JEGYZETEK

- [1] LENIN, Művei 21. kötet. Szikra 1951. 227—28.
- [2] LENIN—SZTÁLIN, A vallásról 1952. 9—10.
- [3] BLAGOJ, A klasszikus orosz irodalom világraszóló jelentősége 1951. 38.
- [4] Uo. 14.
- [5] RAGYISCSEV, Utazás Pétervárról Moszkvába 1951. 55.
- [6] Ua. 219.
- [7] Ua. 219.
- [8] Ua. 173.
- [9] Ua. 195. (9. vsz.)
- [10] Ua. 195. (7. vsz.)
- [11]
- [12] 1949. 881. Az idézet Emlékművem c. versének korábbi változatából való.
- [13]
- [14] PUSKIN válogatott versei. Kétnyelvű klasszikusok sorozat 1957. 193.
- [15] LERMONTÓV válogatott költeményei 1951. 235—36.
- [16]
- [17]
- [18]
- [19] TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, Az orosz irodalom kincsháza. É. n. 229.
- [20] Ua. 230.
- [21]
- [22] TRÓCSÁNYI: i. m. 232.
- [23] Ua.
- [24] Ua.
- [25]
- [26] Ua.
- [27]
- [28]
- [29] Ua.
- [30] Ua.
- [31] CSERNISEVSKIJ, Mit tegyünk? 1954. 35.
- [32] VÖ. ZERCSANYINOV RAJHIN SZTRAZSEV, Az orosz irodalom története 1951. 287. (A „Polgári kivégzés” c. fejezet.)
- [33] NYEKRÁSZOV válogatott költeményei 1950. 97—98.
- [34] NYEKRÁSZOV, Ki él boldogan Oroszországban? 1950. 25—26.
- [35] Ua. 95.
- [36] Ua. 94.
- [37] Ua. 54.
- [38] SZALTIKOV—SCSEDRIN, A Galavljov család 1954. 219.
- [39] Ua. 220.
- [40]
- [41] LENIN, Tolsztoj Leó, mint az orosz forradalom tükre c. 1910-ben megjelent tanulmányában ragyogó bírálatát adja a nagy író munkásságának. (Az irodalomról 1949. 64—65.)
- [42] Tolsztoj, Feltámadás 1954. 122.
- [43] Ua. 123.
- [44] Ua. 124.
- [45] GORKIJ, Gorgyjejev Foma É. n. 362—63.
- [46] GORKIJ, Válogatott Művei 10. Színművek 1952. 157—58; 161.
- [47] GORKIJ, Az anya 1950. 105.
- [48] GORKIJ, Az igazi kultúra 1950. 304, 307.
- [49] Ua. 303.
- [50] Ua. 109—11.
- [51] Ua. 112.
- [52] Ua. 113.
- [53] Ua. 128.
- [54] GORKIJ, Irodalmi tanulmányok 1950. 389.
- [55] MAJAKOVSKIJ válogatott versei 1947. 68.
- [56]

- [57] Ua.
- [58] Ua.
- [59]
- [60] Ua.
- [61] OSZTROVSZKIJ, A vihar szülöttei 1951. 49.
- [62] SOLOHOV, Új barázdát szánt az eke 1951. 313.

ОТРЫВКИ ИЗ АНТИКЛЕРИКАЛЬНЫХ И АТЕИСТИЧЕСКИХ ГЛАВ РУССКОЙ И СОВЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

3. ОРГОВАНЬ

Составитель сочинения, не имея притязания на полноту, излагает в хронологическом порядке, от Радищева до Островского, что русские «инженеры человеческих душ» с какой зоркостью раскрыли и поняли движущие пружины общества, как образно и убедительно показали они в своих произведениях, разбирающих и ряд многих других вопросов, подлинное лицо и роль религии и церкви в человеческом обществе.

AUSLESE AUS DEN ANTIKLERIKALEN UND ATHEISTISCHEN KAPITELN DER RUSSISCHEN UND DER SOWJETISCHEN BELLETRISTIK

Von

Z. ORGOVÁNY

Der Verfasser zeigt — ohne Anspruch auf Vollständigkeit — in chronologischer Reihenfolge von Radjischtschew bis Ostrowskij, wie scharfsichtig „die russischen Ingenieure der menschlichen Seele“ die Triebkräfte der Gesellschaft entdeckt, und wie anschaulich sie in ihren Werken, neben der Analyse vieler anderer Fragen, das wahre Gesicht und die wahre Rolle der Religion und der Kirche in der menschlichen Gesellschaft dargestellt haben.

A DIVATLAPOK SZEREPE MAGYARORSZÁGON A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉNEK IRODALMI ÉLETÉBEN

Írta: TURÁK JÁNOS

I.

AZ ÖNKÉNYURALOM ALATT. (1867-IG)

Az élvonalbeli irodalom mellett nem hagyható figyelmen kívül a másod-, harmadrendű irodalom sem, mely gyakran fontos tényezője a kor társadalmi, politikai életének is. — Írók hatnak egymásra, hatnak az olvasókra, de tagadhatatlan, hogy maga az olvasóközönség is irodalmat alakító tényező. Még Jókai is tekintettel volt olvasótáborára ízlésére, és volt idő, amikor eléggé kézzelfogható ez az alkalmazkodási törekvése. Írói fejlődésének arra a szakaszára gondolok, amikor a divatlapokban „A bojárleány” [1] típusú romantikus Jókai-novellák elég szép számmal jelentkeztek. Mivel a XIX. sz. második felének divatlapjaival foglalkozom [2], az említett tény lényeges, hiszen a divatlapoknak ebben az időszakban más folyóiratokhoz viszonyítva nagy volt az olvasóközönsége, melynek ízlését, olvasási igényét figyelembe kellett venni. A divatlapok funkciójával foglalkozni nem érdektelen tehát, annál is inkább, mert szerepük még feltáratlan. Azok a tanulmányok, melyek velük foglalkoznak, a problémát legtöbbször elintézik azzal, hogy „irodalomtörténeti jelentőségük nincs, egyetlen érdemük, hogy voltak”, stb. Az irodalmi életben betöltött szerepükről érdemben nem szólnak szerzőik, nem is szólhatnak, mert ahhoz tüzetesebb vizsgálódásnak kellett volna alávetniök azokat (kivételt csak azokkal a divatlapokkal tettek, melyeknek szerkesztője ismert nagy író, mint pl. Vajda János).

Mahotka Jenő [3] és Bikácsi László [4] disszertációja a leggyakrabban használt forrás, az ő értékelésük a későbbi tanulmányok kiindulási alapja. E disszertációk, de a későbbi tanulmányok is érthetetlen módon elmennek amellett, hogy a divatlapok 1849 után fontos funkciót töltenek be: olyan olvasótáborral rendelkeznek, amilyennel e korszakban (az 50—60-as években) szinte egyetlen folyóirat sem, s már ezért is jelentős tényezői irodalmi életünknek, következésképp figyelemreméltó az irodalomtörténeti szerepük.

Nagydiósi Gézáné adatai szerint is pl. a Hölgyfutárnak 1856-ban 1800, a Napkeletnek 1857-ben 2000, a Családi Körnek 1860—1863 között 1400 előfizetője volt [5].

Ehhez még néhány adat: A Nővilágnak egyedül kb. 5000, a Nefelejcsnek 1000 (Friebeisz lapja), Bulyovszky Nefelejtsének 1859-ben 1400 előfizetője volt. Tehát az említett divatlapok összesen kb. 12 600 előfizetővel rendelkeztek. Olvasóközönségük pedig ennek a számnak legalább ötszöröse, hisz gondolnunk kell a kölcsönzésnek a korabeli nehézkes posta és közlekedési viszonyok miatt igen elterjedt szokására, mi által az előfizetőkön túl is jelentősen megnövekedett az olvasótáboruk.

Ez a szám teljes jelentőségében mutatja meg a divatlapok egyik legfontosabb funkcióját, az olvasótoborzást. Hogy ez milyen széles körben folyt, különösképpen akkor tűnik ki, ha példának felemlítjük Arany János Figyelőjét, mely 800 előfizetőnél nemigen számlált többet, de viszonylag hosszan tengődött 300—400 előfizetővel. Minden túlzás nélkül mondhatjuk tehát, hogy ez a nagy tömegű olvasóközönség tette lehetővé Jókai írói pályájának oly gyors és sikeres magasra ívelését is.

A divatlapok olvasótáborra nagyon vegyes, legtöbbjük nő, s ez természetes is, hiszen a divatlap-szerkesztők — s ez lapjaiknak szintén fontos funkciója — elsősorban a nőket kívánták megnyerni; az ő számukra tárván ablakot a tudomány, a művészet, a politika, a gazdasági élet területére, ezzel — a nők olvasási igényének kielégítésével — mintegy egyenrangúsítva őket a férfiakkal.

A női olvasókkal a XIX. század második felében már számolni kellett. Arany János Figyelője jórészt azon bukott meg, mert ő erről nem vett tudomást. Vajda János Nővilág-a pedig azért olyan olvasott, mert a nőknek szánja, a nőknek szerkeszti lapját, tudomásulvéve igényüket, mit fejleszteni is akar a részükre válogatott olvasmányanyaggal, a számukra írt kritikával stb. A nők igényeinek fokozása, ízlésük nevelése szintén fontos funkciója a divatlapoknak, valamint a sokszor be nem vallott politikai tájékoztatás, sőt irányítás is. Más kérdés, hogy milyen ez a nevelés és irányítás.

A magyar nyelv terjesztése az idegen nyelvű olvasók között szintén nem lebecsülendő céljuk. Különösen nem, ha itt ismét számba vesszük azt az eredményt, amit a divatlapok elértek ezen a területen. Bulyovszky Nefelejtse például kizszorította az Iris és Bazár című német divatlapot, a Családi Kör a Gartenlaubot, a Nővilág az Augsburger Allgemeine Zeitungot, az Illustrierte Zeitungot stb., amelyeknek sokezres olvasóközönsége később már Jókain nevelődött.

A divatlapok funkciói között, éppen a nagy olvasóközönség kialakításában, jelentős a vidéki olvasók szervezése. A szerkesztői üzenetek, a rejtvényfejtések, a hirdetések, levelezések és az előfizetőkre vonatkozó egyéb adatok (pl. az előfizetés nyugtázása) szerint a divatlapok igen jelentős számú vidéki olvasóval rendelkeztek (50—70%). Márpedig a XIX. század második felének első évtizedeiben alig volt néhány szépirodalmi folyóirat, mely törődött a vidéki olvasók igényeivel.

A divatlapok szerepét vizsgálva, éppen az olvasóközönség szempontját véve alapul, fel kell tenni a kérdést: milyen volt ez az olvasóközönség, milyen volt az irodalmi ízlése, kik voltak azok az írók, akik ezt az igényt kielégítették, és milyen fajsúlyú irodalommal.

A divatlapok olvasóközönségéről annyit már megállapítottunk, hogy nagyjából nőkből tevődött össze, és hogy igen nagy százalékban vidéki. Több adat mellett főleg a szerkesztők programjai azt mutatják, hogy „az úri kisasszonyok” asztalára szánták a divatlapokat („kisasszonykákat mulatva ok-

tató“ célt tűz ki a Divatcsarnok). A Délibáb előfizetői közt is elsősorban azokat találjuk, akik könnyen ki tudják fizetni az előfizetési díjat: a birtokos rétegeket a fő- és köznemesség leszármazottjait, de leginkább a vagyonos polgárságot. Az olvasók zömét a fiatalabb nemzedék adja, és azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a polgárság egy része német nyelvű olvasmányokon nevelődött.

A szabadságharc előtti időkben viszonyítva tehát az olvasóközönség összetétele megváltozott: az arisztokrácia és a nagybirtokosok rovására, azok jelentőségét erősen csökkentve, előtérbe nyomult a polgár (iparos, kereskedőréteg), mint az erősen meginduló kapitalizálódás terméke. Ez a polgári olvasó már kellemesen, békésen óhajt élni, a forradalomra gondolni sem akar, s ezért tetszik neki az ötödrangú romantika, mely a jelenből az álmok világába viszi, s mely elsősorban francia import, vagy az annak hatására létrejött divatlap romantika.

Az 1855-ös Nefelejcs irodalom-rovata áttekintést ad az olvasóközönségről, azt osztályozza és ízlésüket vizsgálja, kritizálja: „Az öregebb nemzedék szívesen olvassa a Kisfaludyakat, Kölcseyt, Berzsenyit, Fáy, stb...“ „Az ifjabb nemzedék az irodalom legújabb termékei után nyúlt. Bő a termés, s így nem ismerik a műveket eléggé. Az újabb francia romantika íróink közt számos követőre találván, józan s szigorú kritika hiányában annyira elharapódzott, hogy az ifjabb olvasóközönség egy részének elmontechristosodott ízlése csak hajborzasztó és kebellázító irányzatokat, vagy botrányszerű ú. n. humoreszkeket vadász, a valóban jó és szép iránt alig van érzéke, a kedélyélet festéseit és a lélektani mélyebb fürkészeteket unalmas szóhalmaznak tekintve mellőzi, neki csak a tények kellenek, feszítő, ingerlő, rohanó modorban előadva s mert ezt a század első tizedeinek íróinál nem találja fel, hallván ezen kívül a nemzeties irányzatról is harangozni valamit, mit a legutóbbi korban bőven szórni szokott sallangos szóvirágokból állni hisz, őket — magas szemöldökkel, a zeünök és küyvrinek és copfok avult iskolájába sorozza.“ [6]. Nem az most az érdekes, hogy az ismeretlen kritikus nemzedékek harcával magyarázza az új uralkodó ízlést, hanem hogy elítéli azt, hogy kárhoztatja az újabb francia romantika hatását, mely helytelen irányba viszi az olvasókat. Nevelni akar tehát. Ha ehhez hozzávesszük, hogy 48 után a nagyobb irodalmi műveltségű arisztokrata és nagybirtokos magyar irodalmat alig olvasott, mert számára csak a külföldi volt a színvonalas irodalom, akkor látjuk csak, hogy mennyire megváltozott az olvasóközönség összetétele és ízlése a szabadságharc bukása után. (Az 50-es években 6000 példányban jártak a fővárosba divatos külföldi lapok.) [7]. — 1848 után a művelt középbirtokos nemesség is más: igénye, ízlése olyan irodalmi termékek felé vonzza, melyek megfelelnek politikai állásfoglalásának, a passzív rezisztenciának. A jelentől menekülve a múlt dicsőségéről kíván olvasni és csak olyan lapokat vesz kézbe, melyek ezt az igényét kielégítik. A múltat dicsőnek, a jövőt csillogónak pedig elsősorban a divatlapok rajzolták (természetesen vannak kivételek is), olvasóikat olyan világfájdalmas hangulatba ringatva, hogy a haza sorsán való kesérgésben szinte már hazafiként tetszeleghettek önmaguknak. (Ilyen hangulatot áraszt Lévai néhány verse is. Pl. „Egy aluvó mellett.“ [8].

Összegezve: a polgár (ő a többség) és a művelt középbirtokos romantikát akar; az előbbi a rém-, kaland-, tündérromantikát, az utóbbi pedig hazafias romantikát, mely elringatja, a múltat és jövőt csillogónak rajzolja, aminek foly-

tán magát vitéz hazafinak képzelheti. — Ennek az igénynek a kielégítésére szállítják a divatlapok a francia, angol és magyar harmadrendű romantikát. Még a közölt zeneművek is e hazafias hangulatot árasztják. Pl. Travnyik János: Magyar c. zongorára írt darabja [9]. Ez magyarázza, miért pártolják az 1859-es Kazinczy-ünnepségeket. (az 1859-es politikai eseményeken kívül), az Akadémia megnyitását, a magyar ruhadivatot, miért veszik a divatlapok költői és beszély-írói oly sokszor tárgyukat a szabadságharcból, s miért üt meg oly merész hangot egyik-másik [10], avagy ellenkezőleg: miért olyan szervilis a legtöbb [11]. Ez a hazafiság, melyet legtöbbször a cenzúra miatt rejtteni is kell, de amelyet komolyságához mértén szépen is kell kifejezni, lesz az allegorikus művek termőtalajává is.

Az eddigiek során nagy vonásokban ismertettük a divatlapok olvasóközhöziségét, igényét, ízlését, sőt utaltunk arra is, hogy milyen írógárda állt rendelkezésükre. Erről a problémáról azonban még szólnunk kell, hogy eloszlassuk azt a téves hitet, amit az idevonatkozó irodalom terjesztett, ti., hogy a divatlapok olvasmányanyaga selejtes, ötödrangú, tehát az irodalmi életben, irodalmunk fejlődésében nem játszott szerepet. Utaltam már arra, hogy a francia, angol (a német kevésbé) és a magyar jellegtelen, rémromantika az, amit divatlapjaink többsége tálal, de rá kell mutatnom, hogy a külföldi irodalom (nyugati és keleti egyaránt) jelentős alkotásainak tolmácsolásában is komoly szerepet játszottak a divatlapok. Szerkesztőik kényszerhelyzetben voltak, nagyobb részüknek ugyanis nem volt élvonalbeli írógárdája, a meglevők zöme tehetségtelen utánzó, akikről Gyulai joggal mondta, hogy „a klasszicizmus idealizmusát a fantasztikusig, a népiességet a póriasságig és realizmusát az ízléstelenségig túlozzák”. Tehát a divatlapok rászorulnak a fordítások közlésére [12]. A divatmelékletek szállítói révén a külfölddel is kialakultak irodalmi kapcsolataik. Ugyanis ezek a szállítók mellékesen tudósítóként is szerepeltek a divatlapoknál. Pl. Országh Antal, aki Párizsban fotográfus és tollrajz készítő volt, de cikkeket is írt nagyobbbrészt a Divatcsarnokba és a Magyar Sajtóba, s. Bulyovszky Ne-felejtésében a Párisi Szemle c. rovat anyaga is tőle való. Vállalkozott műfordításra is. Dumas Párisi Mohikánok c. regényét ő fordítja magyarra Friebeisz előfizetői részére, s kéziratban egész sor színműfordítása maradt fenn [13].

A francia romantika elterjedtségét természetesen pusztán a „tudósítókkal” magyarázni nem lehetne. Ezeknek szerepétől eltekintve sem szűnt meg annak hatása a szabadságharc leverése után, legfeljebb módosult; addig agresszív irányú volt, most regresszív irányba csapott át: divatosá lettek az exotikus keleti és spanyol témák.

Most a selejtes francia romantika árasztotta el e lapokat és színházainkat is. S ennek meg volt a maga oka. Az az ellenszenv, melyet a Bach-rendszer (és a szabadságharc leverése) váltott ki, az érdeklődést a német irodalomról a francia irodalomra tolta át. Amint tudjuk, a forradalomtól megrémült arisztokrácia és a nagypolgárság a romantika világába menekült. Kedves olvasmányaik lesznek, a legendás, misztikus, a lovagvilágba, a fantasztikusba vezető romantikus művek. Ekkor lesz olvasott nálunk Lamartine, divatos műfaj a történeti regény. Ekkor született újjá a népies műdal.

A divatlapjainkban jelentkező romantikára tehát az a jellemző, hogy túlsúlyban van benne a fantasztikus, a különös, a kalandos elem. Ezt elsősorban a francia ötödrangú romantika és a hatásaként létrejött magyar képviseli, de ritkábban az érzelmes természetű német romantika is, az angol, lengyel és orosz

romantikával egyetemben, a vers, a beszély és a dráma műfajában egyaránt. Az ötödrangú romantikusok mellett azonban jelen vannak az élvonalbeliek is: Roger de Bauvoir, Dumas Sándor (ifjú és az idős), Feuillet, Féval, Hugo, Lamartine, Méry, Merimée, Jules Sandeau, G. Sand, Souliex, Sue; Byron, Burns, Dickens, Longfellow, Moose, Smith J. F.; Heine, Lenau; Lermontov, Puskin stb.

A francia romantikus dráma Sejour: „A kártyavető“ c. drámatípusban van képviselve (1863). — (Bulyovszky többször figyelmeztet színházkritikájában ennek a hatásnak a veszélyeire, de mint szerkesztő mitsem tesz ellene.)

A hazai romantikusok közül legolvasottabbak: Abonyi Lajos, Degré, Deák Farkas, Kovács Pál, Jókai, Obernyik stb. — Jókait „A bojárleány“ típusú kalandos, keleti töröktárgyú novellák képviselik, s ezek szakadnak le leginkább a valóságtól.

A romantikus jelleg — amint láttuk — a tematikában döntő módon kifejezésre jutott, szintúgy a meseszövéseben. A cselekmények érdekfeszítők, az emberábrázolást illetően halványabb ez a jelleg. A színpompás romantikus nyelvnek már nyoma sincs. Ezeknek az írásoknak a nyelvezete szürke és jellegtelen. Hiányzik a romantikus írásmodor, s hiába keressük a hatalmas hugói látomásokat, a plasztikus leírásokat, a romantikát oly jellemző elmélkedéseket, értekezéseket is. Amit kapunk az csak kalandos, fantasztikus, világfájdalmas történet, melynek íróiról Gyulai joggal mondja, hogy „nincs érzékük a lényeges mozzanatok, az eszme és érzés stílusbeli egysége iránt. Ezt pótolni akarják aprólékos részletezéssel, az epizódok és egyéb nem-szerves elem halmozásával. Ez tespedtté, dagályossá teszi stílusukat.“ [14]. A közönség hatására hozzászoktak a divatlap írói az elnagyolt, pongyola íráshoz, a tervszerűtlen folytatásos regények közléséhez.

A divatlapok teljes esztetikai értéktelensége nem bizonyosodott be, bár ezen a vonalon a divatlapok eddigi kritikusainak meglátása nagyobb részt helyesnek mondható. Irodalomtörténeti jelentőségük azonban kétségtelen, tekintve vitathatatlan érdemüket a nagy olvasóközönség kialakításában, a női olvasók igényeinek kielégítésében, ízlésük nevelésében, a vidéki olvasók szervezésében, a nemzeti érzés ápolásában, a magyar nyelv terjesztésében az idegen nyelvű olvasók között, az élvonalbeli-külföldi irodalom bizonyos mérvű tolmácsolásában és általában a még fejletlen ízlésű tömegek olvasási igényének kielégítésében.

A részletekig ható tárgyalást későbbre hagyva, körülbelül ennyiben foglалható össze a divatlapoknak az önkényuralom idején betöltött funkciója.

JEGYZETEK:

- [1] Nefelejcs, 1855. 1. füzet 2.
- [2] Hölgyfutár (1849—56) szerkesztői: Nagy Ignác, Berecz Károly, Tóth Kálmán.
 Délibáb (1853—58) szerkesztői: gróf Fesztetich, Friebeisz István.
 Divatcsarnok (1853—63) szerkesztői: Császár Ferenc, Friebeisz István, Császár Ferenc,
 Szilágyi Virgil, Szabó Richárd, Vértesi Arnold.
 Nefelejcs (1854—1855) szerkeszti: Friebeisz István.
 Nővilág (1857—1864) szerkeszti: Vajda János, Bajza Lenke, Bajza Jenő.
 Napkelet (1857—1860) + 1862) szerkeszti Vahot Imre.
 Nefelejcs (1859—1875) szerkesztői: Bulyovszky Gyula, Friebeisz István.
 Családi Kör (1860—1880) szerkeszti: Szegfi Mórné sz. Kanya Emilia.

- Gombostű 1862 januárjában indul és az év végén beolvad Bulyovszky Nefejejsébe, szerkeszti: Rózsaági Antal.
- Németnyelvű hazai divatlapok:
 Der Spiegel (1850—52), Luna (1850—53), Euphrosine (1851), Pester Sonntagsblatt (1853—55), Sonntags Zeitung (1856—60), Hunnia (1861—1862), teljes címén: Hunnia, Wochenschrift für ungarische Mode, Literatur, Kunst und öffentliches Leben. Zeitbilder von Ungarn (1861—62), Zipserbote (1861—65), Der Salon (1863—65).
- [3] MOHÁTKA JENŐ, Szépirodalmi folyóirataink története az abszolutizmus korában.
- [4] BIKÁCSI LÁSZLÓ, Egy korszak irodalmi élete. (1861—1867).
- [5] NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ, Magyarországi női lapok a XIX. sz. végéig. (Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve. 1957.)
- [6] Nefejejs (1855. 1. füzet 8.) Irodalomrovat. (Fáy: Jávör orvos és szolgája Baktör Ambrus c. regényének ismertetése.)
- [7] NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ i. m.
- [8] Nefejejs (1854. dec. 9.)
- [9] Nefejejs (1855. 1. füzet 12.)
- [10] Kuthy Székely Katalin c. elbeszélését 1853-ban lefoglalta a rendőrség.
- [11] Bulyovszkyról (egyik „legóvatosabb“ szerkesztő) Protmann (a magyar sajtóviszonyok legfőbb rendőri ismerője) az alábbi jellemzést adta: „ravasz, képmutató, politikailag teljesen megbízhatatlan, hős tisztelője Kossuth felforgató tanításainak, teljes lélekkel pártolja a magyar önállósági tevékenységet, csendes, de határozott ellensége a mostani kormányrendszernek“.
- [12] Egy divatlap (Bulyovszky Nefejejsének) írói és költői:

a) magyar írók:

Beszély írók: Abonyi Lajos, Andorka Gyula, Áranyi Lajos, Ábrai Károly, Balázs Sándor, Beöthy Zsolt, Berczik Árpád, Bulyovszky Lilla, Csepely Sándor, Deák Farkas, Degré Alajos, Dobó László, Daminkovics Mária, Erdődi Sarolta, Emilia, Firtosi, Hollós László, Julian Ede, Kazár Emil, Komáromi Kálmán, Kulcsár József, ifj. Kun Pál, Lauka Gusztáv, Lányi Kálmán, Limbek-Fekete Lujza, Major Béla, Pataki József, br. Podmaniczky Frigyes, Remellay Gusztáv, Sajó (Jókai?), Szabó Richárd, Szana Tamás, P. Szathmáry Károly, Sziklássy Gyula, Tarcsay Károly, Toldy István, Tóvölgyi Titusz, Urvány Lajos, Vadnai Károly, Várady Gusztáv, Veresmarthy Bertalan, Veréczy Júlia, Vértesi Arnold, Zilahy Imre.

Lirikusok: Aszodi, Balogh Zoltán, Balázs Frigyes, gr. Beleznay Lujza, Beöthy Zsigmond, Benedek Aladár, Berczik Árpád, Berta, Bényei Gábor, Bodiz László, Borogán Hortenzia, Bulcsu Károly, Bulyovszky Gyula, Czakó László, Csalma, Csávolszky, Csátomjai, Csengei Gusztáv, Csermelyi Sándor, Csepeli Sándor, Csukási József, Dalma, Darmai Viktor, Dobrov László, Dobó Lajos, Dobó László, Dombay Hugó, Domonkos János, Dömény József, Dömötör Pál, Firtosi, Gyula, Halász Dezső, Hajnalka, Hiador, Hortenzia, Horváth Böske, Horváth Kálmán, Ibolyka, Ihász Márton, Imrefi János, Iza, Izidora, Jankai, Kálmán Róza, Keleti Teréz, Kojasi Lajos, E. Kovács Gyula, Kuthen, Kovassay Ede, Lauka Gusztáv, Linczy, Littway Viktória, Lisznyai Kálmán, Lóna, Losonczy László, Maczanek Amália, Majthényi Flóra, Margit, Marisovszky Gábor, Mezei Albert, Milassin Vilmos, K. Nagy Lajos, Ozoray, Pados J., Pados F., Palásti Sándor, Papp Gyula, Papp Gábor, Pásztói, Pichler Vilma, B. Pongrácz Emil, Rajka Teréz, K. Rác Károly, Rác Miklós, Rákossy Jenő, Rákosi László, Roboz, Sándorfi Zoltán, Sáni Lajos, Szalóczi Berta, Szántay Aladár, Szász Béla, Szász Gerő, Szász Károly, Szentmariay Lama, Szemere Bertalan, Szenvey Berta, Tamásfi Gyula, Tamási Dénes, Tamási István, Tarcsay Károly, Terka, Thaly Kálmán, Tihany, Tolnay Lajos, Tompa Mihály, Torkos László, Udvardy Géza, Ürményi Lajos, Várady Gusztáv, Vörös Gáál Karolina, gr. Wars Otilia, Wohl Janka, Zelemér, Zilahi Imre, Zoltai.

b) Idegen nyelvű írók művei magyar fordításban:

Francia írók:

About Edmond: Egész Páris. Fordította: Mártonffy Frigyes.

Arnaud Georges: Lucia (fordító nincs jelölve).

Bauvoire (Roger de Bauvoire): Alvise Ernő. Fordította: ifj. Zorn Vilmos.

Id. Dumas Sándor: Jane (fordító nincs megjelölve).
 Ifj. Dumas Sándor: Offland. Ford.: Szabó Janka.
 Hugo Victor: „Chauds du Crepusente“-iből ford.: Udvardi Géza.
 Epinay Marie: A kis királyné. Ford.: Feleky József.
 Lamartine: A tó. Ford.: Jánosi Gusztáv.
 Marchaud-Gerin Eugen: H Cantatore (fordító nincs megjelölve).
 Mousset Pál (után): Moliere XIV. Lajos udvarában. Ford.: Szabó Janka.
 Plouvier: Az álgyémánt értéke. Ford.: Zabazi.
 Santine: La picciola (A kicsinyke). Ford.: Mártonffy Frigyes.
 Segalar Anais: Dániel a kardalnok. Ford.: Szépfaludi Orsoly F.
 Soulie: A tábornok kocsisa. Ford.: Veresmarthy Bertalan.
 Sandeau (Jules S.): Az utolsó tündér (fordító nincs megjelölve).
 „A rongyos csizmák“. — Ford.: Rózsa Péter.
 „A facipő“. — Ford.: Bertin Pál.
 „Az útlevel“. — Ford.: Veresmarthy Bertalan.
 „Donna Louisa“. — Ford.: Dömötör Károly.
 „Egy kreolnő szerelme“. — Ford.: Varga Vilmos.
 „Egy udvari színész XIV. Lajos korából“. — Ford.: Szilárdka.

Angol írók:

Bernard Charles: Orvosi tanács. — Ford.: Varga Vilmos.
 Byron: A lánc és lant. — Ford.: P. Sarolta.
 Byron: A Giaur (fordító nincs megjelölve).
 Burns: Szívem a felföldön. Ford.: Tamásfi Gyula.
 Wilkie Collins: Házaseleti tragédia. Ford.: Ozoraly Árpád.
 Dickens: Roadway Anna naplója. Ford.: Dalos Gyula.
 Longfellow: A quadroom leány. Ford.: Tamásfi Gyula.
 Longfellow: A tengeri csönd. Ford.: Tamásfi Gyula.
 Longfellow: Az éjfélnél éneklő rabszolga (fordító nincs megjelölve).
 Scott: Szép Lucy. Ford.: Szabó Sándor.
 „A váratlan férj“. — Ford.: Varga Vilmos.
 „Az ébenfa szekrény“, (fordító nincs megjelölve).

Lengyel írók:

Czajkowszky Mihály: A kozák mennyegzője. Ford.: Sajó.

Spanyol írók:

Trueba A.: Jaun Zurica. Ford.: Lengyel Géza.

Orosz írók:

Lermontov: Béla, (fordító nincs megjelölve).
 Lermontov: A fenyő, (fordító nincs megjelölve).
 Kokolnik Nesztor: Iván őrmester. Ford.: Frincziczky Mihály.
 Puskin: Ancsár. Ford.: Zilahy Imre.
 Puskin: A hófergeteg. Ford.: Frinczinszky Mihály.
 Turgenyev Iván: Aszja. Ford.: Frinczinszky Mihály.
 „Annuska“. Ford.: Reviczky Szevér.

Német írók:

Geibel Emmanuel: Világ folyása. Ford.: Kajasi Lajos.
 Heine: Levéltelen. Ford.: Ábrányi Emil.
 Heine: Téli estén. Ford.: Ábrányi Emil.
 Heine: Jutka grófnő. Ford.: P. Sarolta.
 Heine: A pásztorlegény. Ford.: Csernei Gyula.
 Heine: Halleluja. Ford.: Szász Károly.
 Heine: Jelszó. Ford.: Szász Károly.
 Karl Alfonz: A hűtlen hevek. Ford.: H. Elma.
 Scheidl: Tharan Anna. Ford.: Kolyási Lajos.
 Schiller: Emmához. Ford.: Dr. Péterfi.

[13] Szinyei József, Magyar Írók Élete és Munkái.

[14] Gyulai Pál, Kritikai dolgozatok, 209.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- ANGYAL DÁVID, A magyar hírlapirodalom története a Bach-korszakban. — Falk Miksa é-
Kecskeméti Aurél elkobzott levelezése.
BIKÁCSI LÁSZLÓ, Egy korszak irodalmi élete (1861—1867). (Disszertáció.)
CSENGERY és VADNAI visszaemlékezései.
DÉNES TIBOR, Balzac és a magyar kritika 1858-ban.
FERENCZY JÓZSEF, A magyar hírlapirodalom története 1780—1867.
FIRTINGER KÁROLY, 50 év a magyar nyomdászat közelmúltjából.
FITZ JÓZSEF, 1848—1849. nyomdászata.
FRANKENBURG ADOLF, Emlékiratok. Pest, 1868.
GYULAI PÁL, Irodalmi irányeszmék. Ir. 1. 1860. 1.
IMRE SÁNDOR, Az irodalom és a társadalmi viszonyok. Koszorú 1864.
KERESZTHY ISTVÁN, Hírlapok és folyóiratok 1867-ig. Budapest 1916.
KENYÉRVIZY, Irodalmi napló. Hazai irodalom az időszaki sajtó és könyvirodalom rövid ismer-
tetésével.
KOMLÓS ALADÁR, Irodalmi ellenzéki mozgalom a XIX. szd. második felében.
NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ, Magyarországi női lapok a XIX. sz. végéig.
MAHOTKA JENŐ, Szépirodalmi folyóirataink története az abszolutizmus korában. Budapest, 1934.
NOVÁK SÁNDOR, Szász Károly élete és művei. Mezőkövesd, 1914.
ORAVECZ ELEONÓRA, Az 50-es évek kritikájának története, folyóiratokban és napilapokban.
Győr, 1932.
SZENT-IVÁNYI BÉLA, Szilágyi Sándor szerepe az irodalmi életben. Hatvan, 1930.
SZINYEI, Hírlapirodalmunk a XVIII. szd.-ban, a XIX. szd.-ban. Vasárnapi újság 1862—1866.
(passim).
SZINNYEI FERENC, Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban, I—II. Budapest, 1939—41.
SZINNYEI FERENC, Hírlapirodalmunk a Bach-korszakban.
VADNAI KÁROLY, Sajtóviszonyok a Bach-korszakban. Hs K. 1867. 11. sz.

РОЛЬ МОДНЫХ ЖУРНАЛОВ В ЛИТЕРАТУРНОЙ ЖИЗНИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА В ВЕНГРИИ

ЧАСТЬ I.

РОЛЬ МОДНЫХ ЖУРНАЛОВ ВО ВРЕМЯ АБСОЛЮТИЗМА (ДО 1867 Г.)

И. ТУРАК

Кроме первостепенной литературы надо обратить внимание и на второстепенную и третьестепенную литературу, которые часто являются важными факторами общественной и политической жизни эпохи. Следовательно, необходимо заниматься и модными журналами. Неправильным является мнение, по которому модные журналы не имеют никакого значения в истории литературы. Даже обвинение их в полной эстетической бесценности — неуместно.

Их значение бесспорно в возникновении широкой публики, в организации провинциальных читателей, в удовлетворении духовных запросов читательниц, в культивировании национального чувства, венгерского языка, в передаче до некоторой степени зарубежной литературы и, вообще в удовлетворении требований читательных масс с недоразвитым вкусом. Вредна их роль, которую они взяли на себя в распространении бесхарактерной французской романтики, в покровительстве эпигонской поэзии для того, чтобы удовлетворить вкус масс. Наличие шовинизма также вредно и в культивировании национального чувства. Венгерскую литературу абсолютизма и её развитие можно узнать только при выяснении роли модных журналов.

DIE ROLLE DER MODEBLÄTTER IM LITERARISCHEN LEBEN UNGARNS IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES XIX. JAHRHUNDERTS

I. Teil:

Die Rolle der Modeblätter zur Zeit des Absolutismus (bis 1867)

von

J. TURÁK

Neben der erstklassigen Literatur kann auch die zweit- und drittklassige Literatur, die häufig einen wichtigen Faktor des gesellschaftlichen und politischen Lebens eines Zeitalters bedeutet, nicht außer acht gelassen werden. Folglich muß sich mit den Modeblättern beschäftigen. Der Standpunkt, daß die Modeblätter keinen literaturgeschichtlichen Wert besitzen, ist unrichtig. Selbst die Anklage der vollständigen ästhetischen Wertlosigkeit besteht nicht ganz zu Recht.

Die Bedeutung dieser Blätter in der Ausgestaltung eines großen Leserkreises, sowie auch in der Organisation der Leser in der Provinz, in der Befriedigung der Ansprüche des weiblichen Publikums, in der Pflege des nationalen Gefühls, der ungarischen Sprache, bis zu einem gewissen Maße auch in der Publikation der erstklassigen ausländischen Literatur und im allgemeinen in der Befriedigung des Lesebedürfnisses der noch wenig literarischen Geschmack besitzenden Massen ist unbestreitbar.

Einen schädlichen Einfluß übten dagegen die Modeblätter dadurch aus, daß sie die jede Eigenart entbehrende französische Romantik verbreiteten, und daß sie die Dichtung der Epigonen lancierten, nur um den Geschmack der Massen zu befriedigen. Die zeitgenössische ungarische Literatur und deren Entwicklung kann nur durch Klarlegung der Rolle der Modeblätter ganz erfaßt werden.

ELLENTMONDÁSOK MÓRA PÁLYÁJÁNAK ELSŐ SZAKASZÁBAN

Írta: VAJDA LÁSZLÓ

Móra költőnek indult, országosan ismertté ifjúsági íróként lett — 1906-tól kezdve egyre növekedett népszerűsége —; mint a *felnöttek írója* azonban csak 1921-ben lépett ki a szegedi körtöltés mögül, de akkor egy csapásra meghódította ezeknek a táborát is. Városában már 1921 előtt is méltányolták a nagykorú olvasók, de csak újságírói minőségben. Indulásától, 1902-től kezdve figyelemmel kísérték a Szegedi Napló hasábjain megjelenő cikkeit, melyek értékben túlnőttek az akkori zsurnalisztika átlagos színvonalán. S ez nemcsak azokra a darabjaira áll, melyek a lap előkelőbb rovataiban láttak napvilágot, a vezércikk-, tárca- és az akkor divatos, szintén magasabb igényű állandó rovatokban, hanem azokra is, melyek az Újdonságok — napi hírek — rovatában szerénykedtek. Ebből a két évtizedes, a szó legszorosabb értelmében vett újságírói tevékenységből, melynek gazdag termése, ha mind betakarítanánk, sok kötetet töltené meg — ebből bomlott ki Móra írói munkássága. Nemcsak abban az értelemben, hogy az újságíró „csinálmányai”-t néha nyersanyagként, de legtöbbször félkészgyártmányként hasznosította az író, hanem olyformán is, hogy sajátos magatartása — világfelfogása és ábrázolásmódja — újságíró korában érlelődött meg. 1921-ben már teljes fegyverzetben lépett az olvasók elé, de hosszas készülődés előzte meg azt a pillanatot, mikor a legszélesebbkörű nyilvánosságnak is bemutatkozhatott. Fejlődésének a vezércikkek és az állandó rovatokban közzétett cikkek a legbiztosabb útjelzői. Ezt itt az utóbbiak alapján kíséreltem meg bemutatni; vezércikkeire csupán akkor utalok, ha a fejlődésrajz az ezekre való hivatkozás nélkül nem adna hű képet róla.

I.

A hősi szerep — a nagyszerű cél, a nehézségeket legyűrő célratörés és diadalmas célbafutás — mint annyi fiatalra, a pályakezdő Mórára is igéző hatással volt. Meséiben hőssé nőnek a vézna, mezítlábás, sápadtarcú fiúcskák, akik sokszor ugyan az életük árán, de eljutnak oda, ahová el akartak jutni. Azt lehetne mondani, hogy ezek mindössze az ifjúsági íróra kötelező példamutató szándék szülöttei, — de az újságíró is elragadtatással függesztette szemét a hősökre. A művészekre, akik nyomort, szenvedést, gyötrődést vállaltak az alkotásért, s azokra, kik elemésztették magukat, ha lidércfénynek bizonyult, mit oly bódultan kergettek. Még az orgona fűrtjei is azért voltak oly kedvesek számára, mert „harmatos hajnalban a messze csillagokra villognak

epedve“. Bizonyára nem józan, okos emberre valló megcsodálni ezt az egetvívó szenvedélyességet, de Móra nem is tartotta magát ezek közül valónak: elítélte a bölcs megalkuvást [1].

Az újságírói hivatásban rá is talált a hozzá leginkább illő hősi szerepre. A próféták, rapszodok, váteszek örökébe — mondotta — az újságíró lépett, és szent kötelességének tartotta, hogy méltó utódjukként a haladás fáklyahordozója legyen. Ezt a hősi szerepet betölteni a huszadik század első harmadában nem volt könnyű feladat. Még élete napáldozatán is gyötörte a gondolat, hogy képtelen volt hozzáőni. „Minket egy opportunus kor nevelt a maga képére, az örökös megalkuvások mezein tengődő óriási nyájja, amelynek szét kell züllenie, mert kiveszett belőle az a tehetség, hogy maga irányíthassa a sorsát. Mi már nem leszünk olyanok, amilyenek szeretnénk lenni, csak amilyenek lehetünk.“ Megdöbbenő vallomás ez annak az írónak a szájából, akit a haladásba vetett hite életetett [2].

1910-ben a haladás kettős útját jelölte meg: a fejlődést és a forradalmat. Ahogy ezeket elhatárolta egymástól, az már sejteti is, melyik a szíve szerint valóbb: „a forradalom azoknak a társadalmaknak a büntetése, melyek vagy nem akartak, vagy nem tudtak fejlődni“ [3].

Kritikai állásfoglalását tekintve biztosra vehetjük, hogy már a század első tizedében érettnek látta a helyzetet a forradalomra, mert oly sötét képet festett róla, hogy azt mással, mint a fejlődés elakadásával nem magyarázhatta. Végigpásztázta tekintetével a társadalom legkülönbözőbb életmegnyilvánulásait, s beteges tüneteiből a halál facies hyppocratica-ja meredt rá. Riasztók Móra nyomor-rajzai [4]. Mintha csak Dante Inferno-jában járnánk. Az író vagy közvetve, a pointírozott szerkesztésmóddal fejt ki véleményét — a tragédiába kergetett áldozatok fölött nyomban ítéletet mondanak bírói talárt öltött elvesztőik — vagy közvetlenül, a saját szavaival. Például: Egy nap-számosasszony a gazdától való félelmében nem merte abbahagyni munkáját, hogy utánaeredjen elkódorgó fiacskájának, s mikor fájdalmában jajveszékelve állt vízből kifogott holtteste mellett, így förmedt rá könyörtelen kenyéradója: „Most már hiába bömbölsz, ebadta. Mit hurcolod magaddal a kölködet még a munkába is? Mikor anélkül is elegen voltatok enni? Megállj, még be is csuknak gondatlanságodért!“ [5]. Mikor egy mosónő elpanaszolta a levelében, hogy egyetlen házigazda sem akarja lakónak fogadni, mert sok a gyereke, írónk így fakadt ki: „Miért van a mosónénak gyereke? Kell az neki? Szabad az neki? Mindenkinek szabad, csak a szegénynek nem szabad! Ott van a baj, hogy nem ismeri a Malthus tanait!“ [6]. Akár a társadalmi rend őreinek véstörvénysszéke elé állítja a szerencsétleneket, akár a társadalmi rend támadóinak nevében maga vádolja tönkretévőiket, ezzel csak a nyomor tragédiáját hangsúlyozza.

Az egyéni nyomor változatosságát feltáró víziókat szinte bekeretezi egy, a köznyomor határtalanságát ábrázoló vízió. Arra a kérdésre, hogy miféle, a magyarságra jellemző szimbólumot lehetne nyomtatni postabélyegeinkre, melyek rólunk adnak hírt a külföldnek, írónk így felelt: fölöttébb találó lenne, ha egy kivándorló hajót mutatna a bélyeg, amint éppen egy meztelen ember kéredzkedik föl rá, vállába sütve a magyar címer. Két csendőrk kergeti őt, az egyik díszmagyarban, monoklival a szemén, kopóval a lábánál, a másik meg püspöksüvegben [7]. Ennél megkapóbban alig lehetett volna érzékeltetni azt, hogy a nyomorért elsősorban a középkorból itt felejtett arisztokrácia és klérus

a felelős, mert egymással szövetkezve átmentették a feudalizmust a huszadik századba. Bűnös szövetségüket többször is támadta [8].

Vérlázító hatással voltak rá a feudalizmus maradványai. Vezércikkeiben gúnnyal, keserűséggel rontott az isten kegyelméből való királyoknak, akik komolyan vették emberisten mivoltukat, sőt annyira komolyan, hogy kipárolgott belőlük minden, ami emberivé teszi az embert, nehezebb fajsúlyánál fogva csak az isteni ülepedett meg bennük: a teljhatalom érzetében alázatot parancsoló ünnepélyesség [9]. Karcolataiban is nekirugaszkodott Ferenc Józsefnek, amiért önmagát becsülő szertartásossággal, kegyes atyaként ereszkedett le alázatos alattvalóihoz, jöllehet már rég elmúltak azok a patriarchális idők, mikor természetes volt ez a magatartás. Megvan egy nemzet — kiáltott föl 1903-ban — uralkodó nélkül is, de ha van uralkodója, attól mint legfőbb tisztviselőjétől, kötelességtudást követel [10]. Megtépázta a hercegeknek, báróknak is ezt a furcsa, énfenségük előtt tömjénező szertartásosságát, mi, úgy vélték, megkülönbözteti őket a többi közönséges halandótól, pedig lényegében nem volt más, mint nevetető s egyben bősztító anakrónizmus [11]. És fáradthatatlan volt abban, hogy gúnyt űzzön az alattvalókká gerinctelenedett közönséges halandókból, kik körüludvarolják mindazokat, akiket csak számon tart a gothai almanach, s túlsorduló lojalitásukban népük árulóivá lesznek [12]. Tisztában volt vele, hogy a magyarság határtalan királyhűségéről szóló mendemondák az aulikusok koholmányai, mert csak azok lojalisak, akik a hatalom sáncain belül vannak, de akik védbástyáin kívül rekedtek, azok rebellesek, s ezért váltig azt hajtogatta, hogy vaky szüntessük meg e rólunk költött hazugságot, vagy hagyjunk fel a folytonos felségsértéssel —, de semmiképpen se áltassuk tovább magunkat! [13]. Az arisztokrácia s lakájai mellé a klérust is odaültette a vádlottak padjára. Mikor egy pápáról készült filmet forgattak a moziban, epésen jegyezte meg, hogy inkább továbbra is rejtve maradt volna őszentsége a profanum vulgus előtt, mert ha félrehúzzuk a fátyolt a szaiszi képről, hamar kitudódik, hogy nem istent takar az. Egy háborúban kiadott püspöki körlevélhez ezt fűzte hozzá: „Önöknek, püspök atyám, egyebük is volna szép szavaknál. Önöktől olvasva jönnek az aranyak, és csak a pásztorlevelek olvasatlanul. Tüzelhetnek-e vele télen a nincstelenek, minthogy melegség kevés vagyon bennük?” [14].

A kapitalizmus vívmányáról, a burzsoá demokráciáról is csak elítélően tudott nyilatkozni. A mi polgárságunkból hiányzott az a polgári öntudat, melyet a nyugati polgárságban a nemességgel folytatott kemény harc és a fölötté aratott győzelem fejlesztett ki. Ez jólszituáltságából és kulturáltságából kovácsolt tőkét magának, a mienk pedig a nemesi cím és rang fényével akarta értékét emelni. Jó burzsoáink — írta — oly tömegesen bárósíttatják magukat, hogy hovatovább szétfoszlik az arisztokrácia nimbusza, mert hiszen amiből sok van, annak nincs olyan becse, mint amiből kevés, s így csak felvirrad majd a demokrácia hajnala [15]. Tehát inkább feudális, mintsem kapitalista jellege miatt támadta a polgárságot; ez az egyoldalú kárhoztatás a polgári radikálisokra jellemző, kiknek a szintjeig pedig Móra még ekkor nem ért el.

Hazugság a fundamentuma hát a burzsoá demokráciának, s így szükségképpen hazug a politikai programja is. Mindent a kisemberért — hirdetik a politikusok, s ha igazuk volna, akkor Magyarországon a legérdemesebb lenne szegényembernek lenni, mert fűt-fát ígérnek neki. Móra fanyar, keserű hangon leplezte le ezt a tömény demagógiát, s ilyenmő harcos írásainak ez a legfőbb

etikai és esztétikai értéke. A szegény ember javát akarja a sajtó — mondta — azt tanácsolván neki, hogy ne neveljen urat a fiából, inkább fojtsa vízbe. A szegény ember javára munkálnak a tudósok, mikor bebizonyítják neki, hogy a gyomorhaj legjobb orvossága nem enni szalonnát, s hogy nem pusztulhat bele az éhtífuszba, ha palotát építtet magának [16].

Mindent a kisemberért! — ezt harsogta a társadalom, de altruizmusa féktelen egoizmust takart. A jótékonykodók valósággal ostromot indítottak a lapok ellen, hogy számoljanak be róla, mily megható látvány volt, mikor a téli ruhával megajándékozott gyerekek meleg hálával rebegetek köszönetet az önzetlen emberbarátnak [17].

Mindent a kisemberért! — ezt harsogta az állam. S ha bekíváncsiskodunk a közigazgatás berkeibe, nyomban megakad a szemünk az ügybuzgalom mártírjain, akik lázas tevékenységnek tüntetik föl a semmittevést, s legkisebb gondjuk az ügyfelük [18]. A közoktatás mezején sem terem virág. Bűnös könnyelműséggel fecsérlik a pénzt a magasműveltségünket fitogtató intézményekre, de a nép műveltségének emelése senkinek sem szívügye, pedig egy szatmármegyei orvos jelentése illusztrálja, hogy mily alacsony az: a parasztság körében azért oly nagy a halandóság, mert ha egy fiatalasszony meghal, árvaít az ott divatozó szokás szerint megszoptatják a halottal. Ez könyörtelen illusztráció, de híven fejezi ki írónk fölfogását: hajítófát sem ér a kevesek magaskultúrája, ha a sokak még a kultúra alapelemeiben sem járatosak. S ugyan kiknek a köréből kerülnek ki azok a kevesek, akik részesülhetnek a közép- és magasfokú képzés áldásaiban? A kisemberek előtt bezárulnak a gimnáziumok és egyetemek kapui, mert ők nem tudják megfizetni a drága tandíjat. S az itt folyó tanításban is sok kivetnivalót talált Móra. Észrevette, hogy a tananyagnak semmi kapcsolata sincs az eleven élettel, a tanítási módszer lélekölő, s a korhadt iskolarendszer megdöntésére buzdított [19].

A művészetet meg a tudományt a kor két bálványistenének nevezte, mert csak a „beavatottak” tömjénáldozatát fogadták, a tömegeket azonban távol-tartották maguktól villámló tekintetükkal. Az öncélú művészet, öncélú tudomány kora volt ez, s írónk, akár Tolsztoj Leó, a képrombolók hevével támadta meg a büszke öncélúság gondolatát. Hol a tiszta művészet léleképítő ereje, ha Szél ángyó a nagyigényű képet idegenkedve, húzódozással nézegeti? S szabad-e telemázolni a vásznakat addig, míg vannak olyanok, kiknek ingük sincs? S mit ér a tiszta tudomány, ha senkit sem örvendeztet meg vagy boldogít? [20].

Az a kétségbeejtő látvány, mit a feudális színezetű kapitalizmus fundamentumára épült élet tárt elé, megingatta abban a hitében, hogy az alkotmány — a civilizáció e nagy vívmánya — egyáltalán alkalmas eszköz — a nép jólétének és műveltségének emelésére. A magyar alkotmány ugyanis — úgy látta Móra — inkább a nyomorúságot és elmaradottságot állandósította, s mert mind több alkotmányról bizonyosodott be, hogy azt a hatalmasok saját kényük kedvük szerint használják ki a nép ellen, mindennemű alkotmányt a sokakat a kevesek jármába törő igának tartott, s ha az alkotmányosságnak immár messze keleten is észlelhető diadaláról számoltak be a lapok, ő éppen ironizált a fejlődésnek eme újabb dokumentumán [21].

Mi sem mutatja inkább Móra kiundorodását ebből a feudalizmussal súlyosbított kapitalizmusból, mint azok a konklúziók, miket a látottakból vont le. Az egyik így szól: jaj az igazság hirdetőjének, mert az emberek halálra

keresik azt, aki el akarja venni tőlük a hazugságot; a másik így hangzik: legyünk gyengeelméjűek, mert csak a lelkiismeretek boldogok [22].

Ez a kritikailag fölvázolt sötét helyzetkép maga is sejteti, hogy itt már csak a forradalom segíthet, s erre való célzásnak tekinthető, hogy írónk következetesen idézte forradalmi hagyományainkat. Dózsa Györgyben a néprajzi törekvések első szószólóját látta, lázadását az elnyomottaknak az elnyomók ellen indított jogos és igazságos harcának tartotta, és azt kívánta, hogy a nemzet szobrának felállításával „rehabilitálja” a parasztvezér sárral megdobált alakját. Bacsányi Jánost, a méltatlanul elfeledett költő forradalmi magatartása miatt becsülte nagyra, és háborgott, hogy Petőfi csak névben él, eszméi csak szólások [23].

És folytonosan a forradalom közelségét emlegette. E jóslásokból bizony következtethetjük, hogy csupán szükségszerűségét állapította-e meg, vagy pedig kívánta is a jöttét; hogy csak elméleti forradalmár volt-e, vagy pedig gyakorlati forradalmár is? 1903–1905-ig inkább azt hangsúlyozta, hogy a forradalomnak előbb-utóbb ki kell törnie, mert ez a dolgok örök rendje, ez a fejlődés mindig erőszakos útja, ez az élet törvénye [24], s a nagy aratósztrájk zajában már hallani vélte az első igazán komoly dühöngését a vulkánnak, melyen haláltáncot járunk [25]. A stilizálás arról árulkodik, hogy most még nem hívta a forradalmat, inkább csak beletörődött, mint valami könnyörtelen, változtathatatlan végzetbe. 1906-ban az orosz forradalom látványa katartikus hatást váltott ki belőle, meggyötörte és fölemelte: „irtózatossá vált az irtózatossággal, amely megdöbben, de amely mégis a szabadság harca a zsarnokság ellen” — írta egyik vezércikkében [26]. Bizonyos belső küzdelemből tanúskodik e megállapítás. Ha borzad is a forradalomtól minden idegszála, vállalja, mert a nagyszerű cél szentesíti az „irtózatosságot”. Ez a szinte kettészakadt önmagával való küzködés érzik ki egy 1908-ból való önvalómásából is: „Van bennem annyi józanság, hogy belássam: forradalmi irányok nélkül megposhadna az élet. Carlyle vagy Taine francia forradalmát olvasva ma is lázba jövök, de azokat a forradalmi hiénákat, akik kiszórták az ancien regime halottjainak a hamvát a kriptából, csakúgy utálom, mint tizenöt éves koromban.” [27]. 1910 után, mikor egyre erősödött a reakció nyomása, mind rokonszenvezőbben szólt a forradalomról. 1911-ben egy vezércikkének bizonyossága szerint már az volt a vágya, hogy minél hamarabb törjön ki a vulkán, és vesse szét a vesznivaló világot [28]. 1915-ben pedig még ennél is tovább ment: lázított a forradalomra. Egy vezércikkében ezt olvashatjuk: „de ha csak közpolgár vagy, és történelmi név nélkül szolgálod a hazát, akár véred, akár verejtéked hullásával, akkor szorítsd össze a szád és az öklöd, és készülj arra a világháborúnál is keserűbb és döntőbb háborúra, amely a békekötés után következik el a magyar földön.” [29].

E forradalmi jóslatok azt mutatják, hogy Móra kezdetben inkább elméleti forradalmár, aki az önmagával vívott belső harcban érlelődött az idők követelésére gyakorlati forradalmárrá. Erre utal az is, ahogy századunk világháborút megelőző szakaszában vélekedett a forradalomnak már országszerte érezhető előszekéről, a gyakori sztrájkokról és tüntetésekről. A forradalmi gyakorlatnak ez a közvetlen közlőre való szemlélete eleinte bizony meglepett, s hol az osztálybéli védelmében emelte föl szavát, hol meg azt vonta kétségbe, hogy a mozgalom katonái, a munkások lennének hivatottak az új világ megteremtésére. 1905-ben az országos aratósztrájk idején ugyan

fölháborodott azon, hogy az „emberséges“ gazdák csendőrökkel lövettek a sztrájkolók közé, így akarván azokat munkára kényszeríteni, mégis a cselédek is kárhoztatta, lázadóknak és istenkáromlóknak bélyegezvé őket, mintha csak a „mindketten hibásak voltak“ elv alapján „igazságos bíróként“ iparkodott volna megszüntetni a viszályukat [30]. Egy ugyanezen az esztendőből származó írásában egyoldalúbb: érzelgős indokolással emelt vádat a sztrájkmozgalom ellen, mivel az azoknak a kezéből is kiütötte a mindennapi kenyeret, kik különben dolgozni akartak volna [31]. 1906-ban rosszmájúan a mosóteknő mártírjainak nevezte a mosónőket, s elménckedett, mily lélekemelő is tekintetünket megpihentetni a csírázó új társadalom eme hősein, kik mindaddig, míg nem kapnak a bérükön kívül három kupica pálinkát is, nem hajlandók dolgozni [32]. Ugyanebben az évben fejcsoválva állapította meg a kapu alatt trécselő asztaloslegényekről, hogy előre isznak a medve bőrére, s máris azon kapnak hajba, hogy mint osztotznak meg majd a hatalmon, ha a kezükbe kaparították [33]. E kifakadásokat olvasva joggal kérdezzük, hogy az az író, aki már a pályája elején is a fűszál-emberek boldogulásáért küzdött, miért vette most tőlük zokon, hogy a maguk módján ők is síkraszálltak a jogaikért? 1910 után már sokkal megértőbben kommentálta e forradalmi jelenségeket. 1912-ben egy vezércikkében a holnap hatalmának nevezte a munkásságot, melyet a ma hatalma könyörtelenül gyilkol [34]. 1913-ban pedig — szintén egy vezércikkében — beismerte, hogy a kormány elnyomásával szemben egyetlen hatásos fegyver a munkásság sztrájkja lenne [35].

E rövid áttekintésből annyi föltétlenül kiderült, hogy Móra fejlődésében 1910 fordulópontot jelentett. Az eladdig elméleti forradalmár ekkor teszi meg az első lépést ahhoz, hogy majdan gyakorlati forradalmárrá legyen. Egészen 1910-ig szinte bántó az az ellentmondás, mely a forradalomra vonatkozó kijelentéseit jellemezte: vallotta a forradalmi elméletet, de a forradalmi gyakorlattól visszariadt. Pszichikai gyökere van ennek az ellentmondásnak: eszével tudta, hogy az adott körülmények közt a haladásnak csak forradalmi útja járható, de szíve visszariasztotta attól, hogy rálépjen. Ékesenszólóan bizonyítja ezt az először 1913-ban papírra vetett *A szankülottok* c. írása [36]. Mindaddig, míg az értelem fölébe nem kerekedett nála az érzelemnek, a forradalom helyett a fejlődés oldalára állt. Csatájuk hosszú ideig tartott. 1910 annyiban vízvázasztó, hogy ettől kezdve előnyomulóban az értelem, ami nem annyit jelent, mintha időnként nem jutott volna szóhoz az érzelem is. Az 1910—1914-ig egyre fokozódó reakció, majd 1914—1918-ig a világháborúban dühöngő imperializmus hatására a tiltó *érzelmet* végleg elhallgattatta a parancsoló *értelem*. Ez a folyamat azonban inkább a vezércikkeiben figyelhető meg.

II.

Az észnek és a szívnek ebben az összeütközésében az értelem volt az előre lendítő, az érzelem pedig a visszatartó erő. Konfliktusukban a fiatal Móra legalapvetőbb jellemvonását kell látnunk, mi nemcsak a revolúció és evolúció problémájához, hanem következetesen más problémákhoz való viszonyában is kiütközött.

Így például a *primitívitás* és *civilizáció* kérdésében. Írónk ésszel fölérte, s rendjénvalónak tartotta, hogy végre hasznosítják a pusztát, mégis sajgott a

szíve, amiért épp e miatt veszni indult vadon szépsége [37]. Ebből a kontroverziából magyarázható az is, hogy olykor-olykor ingerkedően orron fricskázta a művelt embert: nézd, sok mindenben mennyivel különb volt nálad évezredekkel ezelőtt élt ősed, a természetes ember! [38]. A talmi alkotmányosságnál többre becsülte a nyílt önkényuralmat, mert ez leplezetlenül őszinte volt, az pedig körmönfontan hazug; ez megtúrta az élet poétikus ősi rendjét, az azonban utilitarizmusba fullasztotta. Magatartása annyiban progresszívnek tekinthető, hogy kiútálkozott a mondvacsinált polgári alkotmányból, annyiban viszont retrográdnak, hogy az elavultat nem tökéletesebbel, hanem tökéletlenebbel kívánta volna fölcserélni [39].

A *mítosz és realitás* kérdését hasonlóan „oldotta meg”. Értelmi belátással a kendőzetlen realitást követelte: „Nekem nem kell az eszményi, amit kieszeltek szegény hóbortos poéták, és rendszerbe szedtek hóbort nélkül való esztétikusok, százszor szegényebbek a hóbortos poétáknál. Nekem az élet úgy kell, ahogy van: a fölségében aljas, az iszapjában fölséges élet.” [40]. Mégis érzelmi rokonszenvezéssel fordult a dolgokat aranyfelhőbe burkoló mítosz felé, s föl-fölsírt a lelke, ha akár tapintatlanságból, akár tudásszomjából szertefoszlatták ezt. Mikor bálványok omlottak össze, aufklérista énjét jóleső meglepődöttség töltötte el, de szentimentális énjét enyhe fájdalom szorongatta [41]. Az ismereteket fölöttébb becsülte, s azt hihetnők, hogy mindössze az irodalomtudományt meddőségre kárhóztató pozitívista adatgyűjtőszenvedély ellen emelte föl szavát, ha ítéletében nem lenne általánosítás: „nekem fáj, ha a mítosz kódét elsöpri a kegyetlen tudás hideg szele.” [42].

Az *illúzió és argumentum* esküdt ellenségei egymásnak, mégis írónk egyiket sem vetette el. Ha valaki, hát ő ugyancsak tisztelte az argumentumokat, hiszen a súlyukkal ingatta meg a boldog ferencjózsefi idők legfőbb illúzióját, az önelégültséget, de dédelgetett illúzióitól messze-kergette őket. Anélkül, hogy kritikai éberségét föladta volna, — „a világ szép hazugságokon épül föl — meg is látszik, hogy milyen a fundamentuma” — emocionális elfogultsága így tört ki: „Ártani senkinek nem ártanak, de vegyétek el őket az emberi társadalomból, úgy széthullik, mint odakint a mezőkön a bogáncs érett bóbí-tája.” [43].

Ez a kétfelé hányódás jellemezte a vallás és tudomány kérdésében tanúsított állásfoglalását is. A civilizáció, a realitás, az argumentum értékebe vetett hite avatta őt a tudományok, mégpedig a természettudományok rajongójává. Kívüle alig volt szépírónk a XX. sz. elején, aki oly lelkesedéssel szólt a természettudomány addigi eredményeiről, s oly bizalommal viseltetett jövődő vívmányai iránt [44]. S mégis: primitívitás, mítosz és illúzió-igénye, mert kielégülést talált benne, tiltotta, hogy tagadja a vallás létjogosultságát. Az a paraszti vallásosság, melynek emlékét őrizte szívében, telve volt primitívitással. Primitívek voltak a szentek nem művészkéz faragta és festette szobrai, primitívek voltak azok a lelkek, melyeket a szentek áhitatra gerjesztettek, s primitív volt az a gyermeki naivitás, mi eltöltötte őket karácsony vagy húsvét ünnepén, s erőforrás volt számukra. Ez a két nagy ünnep keltette életre leg-szuggesztívebben a mítoszt, föltárván az istenember életútját, amit az egyszerű ember mindig áhitattal követett nyomon, — és fölvillantotta azt a boldogságot árasztó illúziót, hogy nem vagyunk magunkra hagyottak, valamennyiünk sorsát igazságosan intézi az isteni gondviselés. Persze, vallásos érzelme sohasem volt önfeledt, lépten-nyomon megzavarta azt az értelem, minek tiltakozását

és lázongását akarattal kellett csitítania, s ha ez a kísérlet balul ütött ki, a tudat, hogy önmagát csalja, veszélyeztette a hangulatot: „A lelkemben énekelek én is a pappal, tudom, csak múló hangulat ez, mégis úgy érzem, együtt voltam valakivel, akihez visszasóvárog a lélek.” [45]. Nem is lehetett egyéb múló hangulatnál, mert ő már csak úgy tudott volna térdre borulni isten és szentjei előtt, ha a sok „ha” ott nem lett volna [46].

Azt hiszem, a lelki konfliktusnak — a progresszív értelem és retrográd érzelem összeütközésének — a magyarázatát abban a társadalmi konfliktusban kell keresnünk, mely a Nyugathoz képest megkésettén, csak a XX. sz. első évtizedében lett nálunk igazán érezhetővé. Két életforma küzdött ekkor egymással. Az új urbánus életforma, mely a kapitalizálódás sodrába került, ipari s kereskedelmi gócponttá fejlett városainkban — elsősorban Budapesten, aztán Nagyváradon, Miskolcon — bomlott ki, és a régi provinciális életforma, mely az országnak a kapitalizálódás lázától viszonylag érintetlenebbül maradt területein — a főként még mindig földművelést, állattenyésztést folytató városokban, mint pl. Szeged, Kecskemét, Debrecen, és még inkább a falvakban — mély gyökerű volt. Ellentétük az urbanitás és provincializmus harcában robbant ki, melyben kiki a maga sajátos helyzete szerint foglalt állást.

Móra beleszületett, s belenőtt ebbe a provinciális életformába —, s ha elfogadjuk azt a közhelyszerű megállapítást, hogy érzelmi világunk általában konzervatív természetű, nyomban érthetővé lesz, hogy szíve a megszokotthoz való ragaszkodásra készítette mindaddig, míg esze tőle el nem térítette.

E provinciális életforma a *hazafiasságon, erkölcsösségen és vallásosságon* alapult, ezek az eszmények azonban mind elméleti elvontságukban, mind gyakorlati megvalósulásukban bizonyos torzulást szenvedtek. Ezt a konzervatív ideológusok, általában a vidéket akkor jellemző távlatnélküliségből, s mi ezzel szorosan összefüggött, kicsinyes érdekeikből eredően, vagy nem voltak hajlandók, vagy nem voltak képesek fölismerni. Amit hazafiasságnak mondtak, abban volt bizonyos nemes patriotizmus, rebellis hagyományainknak, elsősorban negyvennyolcnak kultusza a függetlenségek módján, de mindig szavakban és sohasem tettekben, mert tényleges rebellióra, „szabadságharc” meghirdetésére a *personal unió* és a dualizmus ellen — akkor csak ezzel vívhatták volna ki az általuk követelt autonómiát, — a függetlenségek sohasem vállalkoztak. Így a piros-fehér-zöld zászló magasztalásába és a fekete-sárga lobogó pocskondiázásába —, meddő álmodozásba fulladt ez a negyvennyolcasság. Volt azonban ebben a hazafiasságban — szintén függetlenségi forrásból eredő — jó adag nacionalizmus is, mely egyrészt a nemzetiségi törekvések letörésének s a nemzetiségek beolvasztásának követelésében, másrészt a nyugati eszmé-áramlatoktól való merev és gögös elzárkózásban nyilatkozott meg. Az erkölcsösség és vallásosság annyira összefonódott, hogy közhit szerint a vallástalanság egyértelmű volt az erkölcsstelenséggel. Az erkölcsösség inkább a hagyományos erkölcsi dogmáknak — a szerelem, a házasság tisztasága, becsületesség, szerénység, egyszerűség, őszinteség, jólelkűség — a hangoztatásában, mint a hozzájuk való ragaszkodásban merült ki. Így a patriarchális erkölcs jobbra már csak erősen repedező és pergő máz volt, mely alól gyakran kirikított a póré erkölcsstelenség. A vallásosság együgyű vagy ravasz jámborságban határozódott meg: a kényre-kedvre kiszolgáltatót nincstelenség együgyű jámborsággal túrték, hogy mind súlyosabb igát rakjanak a nyakukba az Úr nevében, a módosabbak pedig ravasz jámborsággal, Isten rendelkezésére hivatkozva gyűr-

ték lábuk alá a magatehetetleneket. Mégis: az együgyű és ravasz jámborok keresztényi testvériségben hallgatták a templomban a pap szájából az Igét, mi azoknak sokszor valóban egyetlen vigaszuk volt, de ezeknek mindig csak kamatoztatható tőke. Ime, így festett a humánus keresztény vallásosság. Ez az erkölcsösség és vallásosság, mi különben is elválaszthatatlan volt, annyira összenőtt a hazafiassággal, hogy hovatovább az eszményeknek ez a szentháromsága fémjelezte az igaz magyarságot — azt az „időfeletti örök magyarságot“, melynek hordozójául természetesen önmagukat kiáltották ki a provinciális életforma keretei közé szorultak, s ha ki másként értelmezte ezeket az eszményeket, vagy valamelyikének az értékét kétségbevonta, arra nyomban a magyartalanság bélyegét sütötték.

Egy szóval sem mondom, hogy az így fölfogott hazafiasság, erkölcsösség és vallásosság csupán a földművelő és állattenyésztő városok meg a falvak specialitása volt, ipari és kereskedelmi városainkban pedig teljesen talaját vesztette, — de mindinkább kiszorult onnan, mert a nagymérvű kapitalizálódás következtében a szemellenzős provincializmusnak gátat vetett a terjedő urbanitás, s ennek szószólói nagyobb bátorsággal, mélyebb műveltséggel, magasabbrendű érdekből tekintették a dolgokat, és a kritika mérlegére vetették e hagyományos eszményeket, vajon érnek-e még valamit a huszadik században, a megváltozott történelmi adottságok közepette. Így derült ki, hogy lomtárba való a hazafiasság, az impotens patriotizmus és imperialista nacionalizmus e sajátos keveréke, mert hisz nem a *nemzeti kérdés* — autonómiánk Ausztriával szemben s szupremáciánk a nemzetiségek fölött — hanem a *társadalmi kérdés* megoldása a soron levő feladat. A pátriarchális erkölcsösség enyhén szólva ábrándkergetésnek bizonyult, még inkább öncsalásnak, legfőként azonban mások megtévesztésének, hisz olyigen észrevehetőek voltak a félrelépések leplezésére szolgáló díszletek. A humánus vallásosság átlátszó propagandafogásnak tettett, mi csak arra való, hogy ideig-óráig késleltesse azt a könyörtelen osztályharcot, melyet itt-ott már a jámborságot sutba dobva vívtak az elnyomottak és elnyomók.

S akik Nyugat felé fordulva, a nyugati eszmeáramlatokból okulva vállalták ezt a korszakalkotó kritikai revíziót, — a proletár szocializmus vallóinak egyre előbbre törő csapata, mely az opportunistá vezetés ellenére is élen járt a bálványrombolásban, a polgári radikalizmus, s bizonyos mértékig a demokratizmus is — a provinciálisok időtlenné merevedett magyarság ideáljával szemben megalkották az urbánusok „korszerű magyarság“-ideálját.

A provinciális életforma eszményeinek e vázlatos rajza talán megérteti, hogy írónk, ki pályakezdése idején abban az életformában érezte magát otthonosan, miért vonzódott szívével annyira az evolúcióhoz, a primitívitáshoz, a mítoszhoz, az illúzióhoz.

Sok szál fűzte ehhez az avult életformához, s ezért nehéz volt kievickélnie belőle. A szülői ház függetlenségi hazafiasságra, pátriarchális erkölcsösségre és humánus vallásosságra nevelte. A nép alsó rétegeiben korántsem voltak annyira tartalmukat veszítettek ezek az eszmények, mint a magasabb körökben, s ezért nagy vonzóerővel lehettek a fogékony gyerekekre. Az apa, ki engesztelhetetlen negyvennyolcas, sőt negyvenkilences volt, az anya, ki sokszor siránkozott azon, hogy férjének rebellis hajlamai miatt nehezítették meg az urak életüket, és a Krisztus-atyafiság Könyvében keresett gyógyírt sebeire, írónkban később az előretaszító és visszariasztó erő szimbólumává nőhetett; az

édesék emléke buzdított, de óvatosságra is intett. A középiskola tovább fejlesztette benne ezeket az „erényeket“. Gimnazista korában oly tanárok hatása alá került, kik nem aljasodtak le Habsburg lakájokká, hanem „derék“ függetlenségek maradtak. Valószínű, hogy ezek a kedves pártjuk hirdette demokráciában is hittek, miről ugyan sokkal kevesebb szó esett, mint az autonómiáról vagy szupremáciáról, s talán legelőbb ők riasztották vissza diákjukat azoktól az irányzatoktól, melyek nem érték be a Kossuth megteremtette „magyar“ demokráciával, hanem Nyugat felé kacsintgatva a demokrácia nekünk „idegen“ formájának az átültetésével kísérleteztek. Móra egyetemi hallgató korában sem igen vetkezhette le ezt a vaskos előítéletet, mert bátyja révén, ki akkor már országosan elismert költő volt, a konzervatív irodalmi körökkel került kapcsolatba. Itt a Pesten is vidékinek maradt vagy éppen vidéki írók szinte kultuszt űztek a provincializmus eszményeinek az ápolásából, s főbenjáró bűnnek tekintették a „nemzeti karakterünket“ megmértelyező nyugati eszméáramlatok iránt való érdeklődést. Ez a légkör föltétlenül károsan hatott rá. Egyetemi tanulmányait abbahagyva rövid felsőlövői tanárkodás után Szegedre jött, s mivel a remélt tollnoki állást a főigazgatóságon nem kaphatta meg, a Szegedi Napló riporterévé lett. Szegeden egyhamar a fejére olvasták, hogy amolyan félbenmaradt egzisztencia, s azok a tollharcok, miket hitelét rontó ellenfeivel folytatott [47], arra vallanak, hogy ez a gyalázkodás, mit még csak hazugságnak sem bélyegezhetett, ellenállóbbá is tette, de meg is törte; fokozta benne a harcrakészség, de egyben a szárnyaszegettség érzését is, ezt az örökölt megoszoltságot, mit a szülői ház csatázásra ösztönző, de egyben óvatosságra intó élményeinek az emléke fejlesztett ki benne. Szeged, ahol végleg meglepedett, közel esvén a nemzetiségi területekhez, ez időtájt büszkén vallotta magát ama időfeletti, örök magyarság védőbástyájának — valóban inkább a magyar provincializmusnak volt déli végvára —, Szeged szintén a régihez való hűségre tanította. És ő hálás tanítványnak bizonyult. 1902-ben egymásnak vadította a vidéki városokat az a harc, mit a kulturális vezető szerepre való hivatottságuk elismertetéséért vívtak. Nagyvárad Debrecen, Szegedet és Kecskemétet elmaradottsága miatt alkalmatlannak tartotta erre, s a fiatal Móra e lecsökkentett nagy parasztvárosok védőügyvédjeként lépett föl. Névtelenül jelent meg ugyan cikke az újságban, de rávall annak minden sora [48]. Nagyvárad ambíciózus újságírói — mondta — subaszaga miatt kipellengérezik Debrecen, Szegedet és Kecskemétet, s azt tartják, hogy itt világtól elmaradt buckai emberek laknak, akik a tradíciók sallangjaival lenyűgözve esnek kétségbe azon a féktelen ambíción, mely gondtalanul gázolja össze a múlt minden vetését. „Lomtárba való vidéki erkölcsök, és dajkamesébe illő fajszeretet nevetségés bástyája mögé zárkózva élünk“ — ismétli a nagyváradai könnyen nyihorászó szilaj csikók vádjait, — köztük tán Adyét is —, s válasza a provinciális életforma jellegzetes apológiája.

III.

E provincializmus rovására írhatjuk, hogy Móra éveken át szívvel-lélekkel kitartott a függetlenségek mellett: rebellis hagyományaink — kuruckor, szabadságharc kora — élesztgetésével szította a patriotizmus paraszát [49], s a nemzetiségi mozgalmak iránt tanúsított értetlenkedésével, méltatlankodá-

sával és türelmetlenségével, olykor-olykor a nacionalizmus lángját is [50]. Ekkor elvakult függetlenségi módján nyilatkozott az urbanitásról, pedig a függetlenségek céljain már túllépett. Abban is, hogy a nemzeti kérést sokkal komolyabban vette mint ők, s vezércikkeiben szinte szabadságharcra tüzelt a personal unió és a dualizmus pórázán tartó Habsburg ház ellen [51]; abban is, hogy a társadalmi kérdés, miről azok rendszerint hallgattak, benne a tönk szélére jutott család szegénységében kifejtett megvesztegethetetlen szociális érzelme következtében személyes kérdéssé nőtt, s társadalomkritikájával valóssággal a forradalomra lázított.

A kapitalizmus kialakította urbánus életforma „divatja” elsősorban Budapestet hódította meg, mert az ipari és kereskedelmi föllendülés itt volt a legnagyobb mérvű. Az urbánus életforma, lévén a XX. sz. eleje a polgárság bomlási folyamatának a korszaka, a dekadencia melegágya volt, de sok vitalitás is feszült benne. Móra azt észrevette, de ezt nem.

Sokat foglalkozott metropolisunk nemi erkölcsével — pontosabban: nemi erkölcstelenségével. Úgy látta, hogy itt buján tenyészik a szerelmi aberráció minden faja: a flört — nem bűnbeesni, csak játékot űzni — a frivolitás — házasságtörés — a bestialitás, a perverzitás, és nemes felháborodással küzdött e bűnök ellen [52]. A nemi erkölcs szabadossága miatt — ez jellemző rá! — egyaránt felelősségre vonta a nőt és a férfit. A nőt, amiért hajlamos arra, hogy a kokottot tekintse eszményképének, ha nem is mindenben, de a divatban feltétlenül; a férfit, amiért azt hiszi, hogy neki minden szabad [53]. S felelősségre vonta a közvéleményt is. Undorodott attól az álhumanizmustól, mely sajnálkozással vette tudomásul a lejtőn megállni nem tudó nő tragédiáját, de a férfit, a bűnben fogant gyermek apját futni hagyta [54]. Valószínű, hogy az urbanitás hívei közül sokan megmosolyogták írónkat morálprédikátori magatartása miatt, melynek kétségtelenül volt némi provinciális íze, mert egyoldalúan ítélkezett. Kárhoztatta a romlott Budapestet, s a romlatlan vidéket állította elé követendő példának, mélyen hallgatva arról, hogy a vidék sem oly ártatlan már, vagy legföljebb a főváros mételyező hatásának tulajdonítva egyes kóros tüneteket [55]. Azt azonban, hogy a feddésnek volt alapja, a történelem igazolta. Móra szeme elé valóban a haláltáncát járó polgárság szexuális fertőjének a látványa tárult a század elején, mi joggal keltett benne utálokzást [56]. Hogy e kór nyugatosságunk átka rajtunk: Európa szemétszállítóivá lettünk, kritika nélkül hurcoltuk be annak minden mocskát, az ostoba divat, a lebujok, az orfeum ledérségét — mint egy vezércikkében [57] írta —, s az erkölcstelenség ragályát hatósági engedéllyel terjesztjük a nyugati írók (Boccaccio, Balzac, Mantegazza, Zola, Marcel Prevost, Bourget) műveivel — ezt a magyarságot mindennemű külföldi hatástól féltve óvó szűkkeblű hazafiság mondatta vele [58]. Ha ez nem tette volna elfogulttá, észrevehette volna, hogy az erkölcsi züllés a kapitalizálódás velejárója, nem pedig az elnemzetietlenedés következménye.

Igaza volt akkor, mikor könnyű fajsúlyú, léha, erkölcstelen darabok előadása miatt támadta a színházat, mert azt valóban előzönlötték a szexuális izgalomra vadászó harmad- és negyedrangú nyugati drámák és operettek. Zárórában — írta — Gorkijt és Tolsztojt adják, Pesten az Osztrigás Miciért őrzöngenek, s talán a bikaviadalokat is azért akarják itt meghonosítani, mert a publikum idegeit már a legförtelmesebb színpadi nuditások sem csigázzák föl, s hathatósabb izgatószeret kíván [59]. S mikor a János vitézt a szexuálisitást

fölkorbácsoló színpadi trükkökkel próbálták jól jövedelmező kasszadarabbá silányítani, a főhős parasztleány szerepét primadonnára bízva, ki trikóban táncolta végig a darabot — joggal hördült fel, hogy miért értékeli többre Fedák Sári lábát, mint Petőfi tehetségét [60].

Támadta azt az új irodalmat is, melynek Ady Endre volt a vezére. Még a nem irodalmi tárgyú cikkeiben is elhelyezett egy-egy robbanó petárdát, mik mindig hatásosan pukkantak, mert hiszen az olvasónak sejtelme sem lehetett arról, hogy ide vannak rejtve. Például Teslát úgy aposztrofálta, mint az igazi Holnap igazi költőjét, aki abban is különbözik a Holnap költőitől, hogy nem hirdeti magát se lángelmének, se prófétának, s nagyszerű költeményének — a napmotorok teóriájának — az alapeszméje világosabb, mint akárhány szimbólista versé [61]. E hirtelen-váratlan kibuggyant vádak — önérzettúltengés, feltűnési viszketegettség, érthetetlenség, modorosság — azonban összességükben sem tekinthetők ama averzió elégséges okának, amellyel Móra az új irodalom iránt viseltetett. Van ennek mélyebb oka is. A modernnek nyelvét „tájnelyvnek“, zsargonnak tartotta, mely eddig csak az orfeumok színpadán, a csirkefogók és utcai lányok látogatta lebujszokban volt otthonos, s visszahökkent már a stílusba is beivódott erkölcstelenségtől, mit különben a tematika még inkább hangsúlyozott az emberi testnek a régi irodalomban ismeretlen tájékait fedezve föl [62]. De talán még ennél is inkább ingerelte az, hogy a modernnek szakítottak az epigonok eltorzította hagyományokkal, s nyugati mintaképeket választottak maguknak. Ő legalábbis úgy látta, hogy az új irodalom mindenben Walt Whitmant utánozza, aki így fogalmazta meg költői programját: „harcolni veletek béke, szabályosság, megállapított törvények, hogy mindnyájatokat elpusztítsalak.“ [63]. A hazafiassága berzenkedett emiatt, és kevéssel Ady *Új Versei* c. kötetének a megjelenése után ironikusan jegyezte meg, hogy a modern költészet büszkén nevezi magát kozmopolitának, s joggal, mert sehonnai, se országa, se hazája [64]. De hazafiúi háborgásának jogos voltát ő maga is — Nyugat példájával igazolta. A németek alakította Werdandi szövetséggel, melynek az volt a célja, hogy védelmezze az egészséges német szellemből fakadt műalkotásokat legádázabb ellenségükkel, az ultramodernséggel, a modernség mögé búvó nemzetietlen külföldieskedéssel, az egészségtelenül dekadens életművészetrel szemben [65].

Móra a Petőfi és Arany morzsálékain tengődő epigonok irányának volt híve, ezeket magasztalta, mert az erkölcsösséget és hazafiasságot terjesztették. Gárdonyi verseiben: „semmi, csak távolról is laszcív hang, sehol egy érzéki kép, és mégse testetlen ez a poézis.“ A Bokréta c. antológia virágainak a színeiben — írta — a magyar nap tüze játszik, illatukban a magyar föld szaga érzik. Írói, úgy vélte, fölvehetik a harcot a Holnap íróival, „kik a magyar költészet mezőin mindent legázolva portyáznak, mi szívünknek szent és drága.“ [66].

Az új és régi irodalom perében Móra fölöttébb elfogult bíró volt, és ítéletét az idő hamarosan megcáfolta. Annak az új irodalomnak a művelői, melyet akkor kárhoztatott, ma már klasszikusaink, s a régi irodaloméi, kiket dicsért, ma már szinte csak nevükben élnek. Abban igaza volt, hogy — az egyéniség és nemiség túlzott kultusza miatt — bírálta az új irodalmat, ez a fogyatkozás azonban annyira nem ködösíthette volna el tisztánlátását, hogy ne vegye észre annak ragyogó értékeit is, ha hazafiassága nem vadította volna ellene.

A tudományok közül cikkeiben főleg a szociológiával foglalkozott — ez volt akkoriban az „új” tudomány —, s a mindinkább kínzó társadalmi kérdés megoldatlansága következtében nőttön-nőtt népszerűsége. Van abban valami furcsa, hogy ez az ép szociális ösztönű író mennyire viszolygott a szociológiától. Már csak azért is — mondta —, mert divatos tudomány, s ő azt, ami divatos, semmiképpen sem szenvedheti [67]. Igaz, hogy a fővárosi körökben sikké lett a szociologizálás, de húzódozásának ennél alapvetőbb oka volt. A szociológusok, úgy vélte, s itt azokra gondolt, akik a Huszadik Század baloldali csoportjához tartoztak, a bűnt betegségnek fogva föl, lebontották az erkölcsösség és erkölcstelenség válaszfalát [68]. Ők szervezték meg, a férfinak a nővel való egyenjogúsítását követelve, a feminizmus mozgalmát. Érdekes, hogy Móra, aki hevesen tiltakozott a kétkulacsos nemi erkölcs ellen, tehát e pontban közel került a feminizmushoz, mégis elítélte. Részben azért, mert félt, hogy a nőnek a férfival való egyenjogúsítása a nőnek és a férfinak az erkölcsi fertőben való egyenlősülését fogja maga után vonni, részben meg azért, mert ellenszenves volt neki az emancipált nő típusa, ugyanis az ő eszményképe a családjában, családjának élő feleség és anya, kinek életét teljesen betölti e kettős hivatás [69]. A nőemancipációért küzdő férfiakat tréfásan azzal riasztgatta, hogy míg az asszony a kaszinóban tart majd előadást a férfi-nem alárendelt voltáról, ők fogják otthon ringatni a bölcsőben síró gyereket [70]. Hazafiúi aggodalmat is keltettek benne e modern szociológusok. Csak azért szabadgondolkodók — mondta —, mert szabadon veszik át a nyugati nagy szellemek gondolatait, akik a forradalom előkészítésén fáradoznak [71], s vezércikkeiben síkraszállt egy magyar szempontú szociológia megteremtéséért [72]. E szociológia bírálata annyiban tényleg helytálló, hogy voltak oly irányai, melyek az individuális szabadosságnak is kaput nyitottak. Ám Mórát végső soron hazafiassága ingerelte ellene.

Látnivaló, hogy annak az averzióknak, mellyel Móra az új művészet és új tudomány iránt viseltetett, legmélyebb alapja az a nacionalizmusba hajló hazafiasság volt, mely az „egészséges magyarságot” féltette minden nyugati, tehát „egészségtelen” eszméáramlattól. S mikor emiatt vadmagyarkodással vádolták őt, feleletül — védekezés helyett — önérzetesen kifejtette kultúrprogramját: „Annyi bizonyos, hogy kozmopolita kultúrát űzni e helyen, ahol vagyunk, ártalmas dolog lenne, ennél fogva szükségesnek tartjuk a magyar hazafias irányt ápolását.” [73].

Voltak kinövései ennek az ország fővárosában kialakult életformának, azt azonban csakis a provincializmusból magyarázható szubjektív elfogultság rovására kell írunk, hogy Móra egy szemernyi értéket sem fedezett föl moráljában és kultúrájában. Következtesen becsmérően nyilatkozott a modernségről, s megvetően Pestről, mely annak kirepítőfészke volt. Nálunk nincs modernség hóbort és ízléstelenség nélkül — írta 1912-ben — se irodalomban, se művészetben, se társaséletben, s korát az ész nélkül való modernség korának tartotta, mely a legörültebb és legocsmányabb újat is többre becsüli a legbőlcsebb és legszebb réginél [74]. Budapest modernsége — röviden így summázta véleményét — a szennyben és fertelembe való tobzódás, sutbadobása a nemzeti gondolatnak, hiszen hovatovább semmi közössége nincs Budapestnek se a magyar földdel, se a magyar lélekkel. S mint a vidék „hú fia”, ironikusan helybenhagyta, hogy valóban Budapest az egyetlen „urbs”, s ami rajta kívül esik, az mind csak „provinc” [75]. De hogy ez az urbs mennyire nem kívá-

natos, azt Szabolcska Mihály példájával bizonyította, aki huszonnégy év alatt még huszonnégy órát sem töltött benne. Ezt Móra diadalmas öngazolásnak tekintette [76].

IV.

Azok a modern szociológusok, akiket Móra gúnyosan hivatásos szociológusoknak, tárcafilozófusoknak, szabadgondolkodóknak nevezett, mert az amoralitás és kozmopolitizmus teorétikusainak tartotta őket, azok voltak a progresszió zászlóvivői [77]. Nemcsak a proletárszocializmus, hanem a burzsoá radikalizmus, sőt helyzetünk sanyarúsága folytán még a polgári demokratizmus képviselői is. Írónknak, társadalomkritikáját tekintve, köztük lett volna a helye, de provincializmusa megakadályozta abban, hogy már ekkor hozzájuk csatlakozzék. Mint függetlenségi, eredendően is visszahúzódott tőlük, mert Nyugat felé kacsintgattak, a nemzeti kérdésről legjobb esetben hallgattak, s idegenkedése csak fokozódott a darabont-kormány idején, mikor ők bízva a propaganda fogásként kilátásba helyezett választójogi reform ígéretében, a Habsburg ház oldalán küzdöttek a függetlenségek ellen. Vezércikkeinek tanúsága szerint már előbb is, de most még inkább gyanút fogott, hogy ezek voltaképpen „osztrákak“, s a Habsburgok szolgálatában a nyugatosság ürügyén kísérlék meg önmagától elidegeníteni a magyart [78].

Mikor a függetlenségi párt vezetésével koalícióba tömörült ellenzéki pártok kerültek uralomra, s kormányuk képtelen volt valóra váltani a programját, mert Deák Ferenc példáját követve Kossuth Ferenc is kiegyezett az uralkodóházzal, megtört a varázs: Móra elszakadt a függetlenségektől. Vezércikkeiben csak 1910-ben, a kormány bukása tájt pellengérezte ki meddő magyarokodásukat, mely sírvavigadó impotenciát, petúrbáni indulatot és kurucimitációt eredményezett [79], mert a Szegedi Napló függetlenségi lap volt, s így nem dezavualhatta éppen vezércikkeiben a kormányt, karcolataiban azonban már 1907-től kezdve tanújelét adta növekvő bizalmatlanságának. Az uralkodó és Kossuth Ferenc közt létrejött paktum kritikájának tekinthető az, hogy 1907-ben Werbőczy alakjával példálódzott, aki mindig homlokegyenest az ellenkezőjét cselekedte annak, amit akart, s ily fullánkos megjegyzéssel kísérte „történelmi fontosságú“ találkozójukat: „ehol megkötötték a kiegyezést, ni — de nem beszélhetnénk inkább az időről!“ [80]. 1909-ben már azon töprengett, vajon mivel fognak foglalkozni a miniszterei, ha lebuktak. Mert nyugati pályatársaik ilyenkor tudóssá vagy művésszé vedlenek, de ők csak politikusok, méghozzá rossz politikusok! [81].

Mintegy négy évig tartott tehát a kiábrándulási folyamat (1907—1910) — 1910-től kezdve már több nyoma van annak, hogy írónk közeledni kezdett a polgári radikálisok csoportjához.

Addig a patriotizmus gyakran nacionalizmusba csapott át nála; patriotizmusa ezután is eleven erő maradt, de a nacionalizmus lekopott róla. 1911-ben már a magyarságot marasztalta el a nemzeti kérdésben [82]. Addig gyakran kifakadt a polgári demokraták és radikálisok ellen, mondván, hogy látszatra szabadgondolkodók, de pongyolában rendesen méltóságos urak s javíthatatlan doktrinérek, akik a valóságot nem veszik figyelembe [83]. Azután megbékült velük, bár egyideig némi vállveregetéssel kezelte őket. A pálfordulás már az 1910-ben írt vezércikkeiben észrevehető [84]. Azelőtt valósággal tajtékozott, ha

a szociáldemokratákról szólt, s gúnyolódott az „elvtársakon“, akik nem a világot akarják megváltani, csak magukat [85]. Azután lassan-lassan lecsillapodott, anélkül, hogy teljesen feloldódott volna velük szemben. 1910-ben még ejtett rajtuk egy-egy törzsúrást: ma már — írta — szimbolum lett Dózsából, de a szocializmus magának, s nem Dózsának akar szobrot emelni [86]. 1913-ban viszont egy vezércikkben már úgy nyilatkozott, hogy másban, mint a pártban, nem reménykedhetni [87].

1914-től kezdve egyre ritkultak a karcolatai, mert a világháború kitérése óta mind több gondot — bajt okozott neki a lap szerkesztése, s tömérdek vezércikket kellett ide írnia. Így radikalizálódását, sőt a szocializmushoz való közelkerülését a vezércikkek tárják elénk.

JEGYZETEK

Rövidítések: M. H. = Magyar Hírlap; Sz. N. = Szegedi Napló.

- [1] *Az okatlanokról a józanoknak.* Sz. N. 1905. nov. 5. — *Hét fehér koporsó.* Sz. N. 1905. dec. 3. — *Örökre, mindörökre...* Sz. N. 1907. jún. 23. — *Orgondék.* Sz. N. 1911. máj. 7.
- [2] *A sajtó tisztessége.* Sz. N. 1902. júl. 27. — *Angyalok elakadása.* M. H. 1931. dec. 20.
- [3] *Magyar imperializmus.* Sz. N. 1910. nov. 13.
- [4] *Dobó Sándor kubikos családja.* Sz. N. 1902. jún. 8. — *Sokadalom a városház udvarán.* Sz. N. 1902. jún. 22. — *De profundis.* I—II. Sz. N. 1902. dec. 4., dec. 7. — *A levélszekrényből II.* Sz. N. 1904. jún. 5. — *Mátyáska és Mártonka.* Sz. N. 1904. jún. 12. — *Kint a tarlón.* Sz. N. 1904. aug. 5. — *Tót Jánosék.* 1904. dec. 25.
- [5] *Kint a tarlón.* Sz. N. 1904. aug. 5.
- [6] *A levélszekrényből II.* Sz. N. 1904. jún. 5.
- [7] *Szimbolumok.* Sz. N. 1913. febr. 16.
- [8] *Az olvasó.* Sz. N. 1911. ápr. 30.
- [9] VAJDA LÁSZLÓ, MÓRA FERENC, *a vezércikkíró.* Szegedi ped. főisk. évkv. 1959. 93.
- [10] *Evfordulón.* Sz. N. 1903. szept. 27.
- [11] *Az etikett.* Sz. N. 1903. jan. 11. — *Gonzaga Júliák.* Sz. N. 1904. aug. 28.
- [12] *Mikor épült a szegedi városháza?* Sz. N. 1903. febr. 15. — *A kultuszminiszter úr nemzeti ünnepei.* Sz. N. 1904. szept. 13. — *A Dankó szobor helyéről.* Sz. N. 1909. ápr. 18. — *Kunigundáék.* Sz. N. 1910. okt. 16.
- [13] *Hogy „néz ki“ egy császár?* Sz. N. 1908. szept. 20. — *A felsegésztő deákok.* Sz. N. 1910. jan. 16.
- [14] *A pápa a moziban.* Sz. N. 1912. szept. 15. — *Püspök atyám.* Sz. N. 1914. aug. 27.
- [15] *Az új bárók.* Sz. N. 1910. máj. 29. — *Éljen a demokrácia!* Sz. N. 1911. dec. 10.
- [16] *Szegénység dicséreti.* Sz. N. 1905. szept. 8. — *Medvecukor.* Sz. N. 1910. ápr. 10.
- [17] *A levélszekrényből III.* Sz. N. 1904. jún. 17.
- [18] *Az ügybuzgalom mártírja.* Sz. N. 1906. ápr. 22. — *Rend a lelke mindennek.* Sz. N. 1912. szept. 8.
- [19] *Értesítők I.* Sz. N. 1904. júl. 21. — *Világjáró deákok.* Sz. N. 1904. aug. 7. — *Gyulai Pálék.* Sz. N. 1904. nov. 10. — *Tót Jánosék.* Sz. N. 1904. dec. 25. — *Miért halt meg Kosztics Miklós?* Sz. N. 1905. jún. 29. — *Nem. satíra.* Sz. N. 1906. máj. 20. — *Kultúrképek.* Sz. N. 1907. jan. 6.
- [20] *A tudomány örvé alatt.* Sz. N. 1906. jan. 6. — *Interpelláció.* Sz. N. 1907. febr. 24. — *Szent Rókus kutyája.* Sz. N. 1910. szept. 4.
- [21] *Vége az ezeregyéjszakának.* Sz. N. 1907. jan. 13. — *Nyáréji álom.* Sz. N. 1908. szept. 13.
- [22] *A pszichométer.* Sz. N. 1912. máj. 19. — *Legyünk gyöngélméjűek.* Sz. N. 1914. máj. 10.
- [23] *Petőfi napján.* Sz. N. 1902. júl. 31. — *Bacsányi „Lajos“ hamvai.* Sz. N. 1904. nov. 18. — *Dózsá szobra.* Sz. N. 1910. nov. 27.
- [24] *Csomópontos napok.* Sz. N. 1903. jún. 14.
- [25] *Ropognak a csendörpuskák.* Sz. N. 1905. júl. 2.
- [26] *A halál birodalma.* Sz. N. 1906. szept. 1.
- [27] *Szilánkok.* Sz. N. 1908. febr. 2.
- [28] *Legyünk suszterek.* Sz. N. 1911. szept. 15.

- [29] *Állj, ki vagy!* Sz. N. 1915. dec. 19.
- [30] *Ropognak a csendőrpuskák.* Sz. N. 1905. júl. 2.
- [31] *Sír egy napszámosasszony.* Sz. N. 1905. ápr. 9.
- [32] *Szilánkok.* Sz. N. 1906. okt. 7.
- [33] *Tatjana.* Sz. N. 1906. szept. 23.
- [34] *Óriási kacagás.* Sz. N. 1912. máj. 25.
- [35] *Várjuk a csodát.* Sz. N. 1913. márc. 9.
- [36] *A szankülöttok.* Sz. N. 1913. jan. 12.
- [37] *Sírató.* Sz. N. 1902. okt. 12.
- [38] *A múlt hazajár!* Sz. N. 1909. ápr. 25.
- [39] *Vége az ezeregyéjszakának.* Sz. N. 1907. jan. 13. — *Nyáréji álom:* Sz. N. 1908. szept. 13.
- [40] *Az eszményi nő.* Sz. N. 1907. máj. 5.
- [41] *A pápa a moziban.* Sz. N. 1912. szept. 15.
- [42] *Petőfi napján.* Sz. N. 1902. júl. 31.
- [43] *Vakok.* Sz. N. 1908. jan. 1. — *Panaszos buék.* Sz. N. 1910. jan. 1.
- [44] *A világ ura.* Sz. N. 1908. aug. 7. — *Fele valóság, fele álom.* Sz. N. 1909. jan. 1. — *Halálsugarak.* Sz. N. 1910. márc. 13.
- [45] *Falusi templomban.* Sz. N. 1912. nov. 3.
- [46] *Szent Rókus kutyája.* Sz. N. 1910. szept. 4.
- [47] *Mi az újságíró?* Sz. N. 1904. jún. 26.
- [48] *A titánok.* Sz. N. 1902. nov. 16.
- [49] *Ültessünk Kossuth-fákat!* Sz. N. 1902. júl. 13. — *A nemzeti emlékezések esztendeje.* Sz. N. 1903. jan. 1. — *Pro libertate.* Sz. N. 1903. máj. 16. — *Hősök kultusza.* Sz. N. 1910. okt. 9.
- [50] *Német szó a szegedi korzón I—II.* Sz. N. 1902. okt. 24., okt. 26. — *Rákóczi Ferenc és Janku Ábrahám.* Sz. N. 1904. május 27. — *Pohárköszöntő.* Sz. N. 1907. szept. 15.
- [51] *Örökké.* Sz. N. 1903. márc. 15. — *Hazugságok.* Sz. N. 1904. júl. 12.
- [52] *Carnis concupiscentia.* Sz. N. 1906. febr. 11. — *A falusi kislány Pesten.* Sz. N. 1907. jún. 16. — *Szerelmi reformáció.* Sz. N. 1907. jún. 29. — *A harisnyakötő.* Sz. N. 1908. ápr. 12. — *Flört.* Sz. N. 1909. júl. 25. — *Nadrágszoknyafoszlányok.* Sz. N. 1911. márc. 19. — *A hitvesi szerelem reformja.* Sz. N. 1912. jún. 16. — *Szalma vagy?* Sz. N. 1913. júl. 13.
- [53] *Tetemrehívás.* Sz. N. 1907. aug. 18. — *Csibészkalapék.* Sz. N. 1909. aug. 29.
- [54] *Tetemrehívás.* Sz. N. 1907. aug. 18.
- [55] *Bikaviadal Budapesten.* Sz. N. 1904. máj. 19.
- [56] *A mi Lujzánk.* Sz. N. 1911. szept. 17.
- [57] *A hódító Nyugat.* Sz. N. 1909. szept. 7.
- [58] *Marcel Prévost a magyar nő becsületéről.* Sz. N. 1903. máj. 24. — *Mételyhintés hatósági engedéllyel.* Sz. N. 1904. máj. 1. — *Gonosztevők iskolája.* Sz. N. 1908. máj. 3.
- [59] *Bikaviadal Budapesten.* Sz. N. 1904. máj. 19. — *Res croaticae.* Sz. N. 1911. febr. 5.
- [60] *János vitéz trikóban.* Sz. N. 1904. nov. 23. — *János vitéz.* Sz. N. 1904. nov. 29.
- [61] *Fele valóság, fele álom.* Sz. N. 1909. jan. 1. — *Új világ a régi helyén.* Sz. N. 1911. jan. 1.
- [62] *Walt Whitman hónalja.* Sz. N. 1909. márc. 21. — *Csibészkalapék.* Sz. N. 1909. aug. 29.
- [63] *Walt Whitman hónalja.* Sz. N. 1909. márc. 21.
- [64] *A moderne.* Sz. N. 1906. márc. 18.
- [65] *Szilánkok.* Sz. N. 1908. febr. 2.
- [66] *Füzfalevél, nyárfalevél.* Sz. N. 1904. máj. 25. — *Bokréta.* Sz. N. 1908. jún. 21.
- [67] *Broda professzor.* Sz. N. 1912. máj. 5.
- [68] *Carnis concupiscentia.* Sz. N. 1906. febr. 11.
- [69] *Tatjana.* Sz. N. 1906. szept. 23. — *Asszonyok dolga.* Sz. N. 1910. febr. 6.
- [70] *Tatjana.* Sz. N. 1906. szept. 23.
- [71] *Szilánkok.* Sz. N. 1906. szept. 30.
- [72] *Nemzeti tudomány.* Sz. N. 1907. dec. 13; 1909. szept. 18.
- [73] *Üdvözlét Pécsről.* Sz. N. 1902. nov. 19.
- [74] *Modern lakás.* Sz. N. 1911. márc. 5. — *A halottak hazajárnak.* Sz. N. 1912. nov. 17.
- [75] *Bikaviadal Budapesten.* Sz. N. 1904. máj. 19.
- [76] *Szabolcska Hollandiában.* Sz. N. 1911. aug. 27.
- [77] *Szilánkok.* Sz. N. 1906. okt. 7. — *Az utolsó béka.* Sz. N. 1909. okt. 31. — *Nadrágszoknya-foszlányok.* Sz. N. 1911. márc. 19.
- [78] *Tűzes nyelvek.* Sz. N. 1904. máj. 22. — *Kristóffy felolvas.* Sz. N. 1907. márc. 12.

- [79] *Csupa szent szabadság* ... Sz. N. 1910. márc. 15.
- [80] *Szilánkok*. Sz. N. 1907. okt. 6., okt. 20.
- [81] *Ha a tenger kiárad* ... Sz. N. 1909. dec. 12.
- [82] *Res croaticae*. Sz. N. 1911. febr. 5.
- [83] *Szilánkok*. Sz. N. 1904. szept. 25. — *Szilánkok*. Sz. N. 1906. szept. 30.
- [84] *A nemzeti demokrácia*. Sz. N. 1910. máj. 28. — *Narvak klubja*. Sz. N. 1910. nov. 11.
- [85] *Sír egy napszámosasszony*. Sz. N. 1905. ápr. 9.
- [86] *Dózsa szobra*. Sz. N. 1910. nov. 27.
- [87] *Várjuk a csodát* ... Sz. N. 1913. márc. 9.

ПРОТИВОРЕЧИЯ В ПЕРВОМ ПЕРИОДЕ ТВОРЧЕСТВА МОРА

Л. ВАЙДА

Двухдесятилетняя литературная деятельность Ференца Мора развернулась в узком смысле слова из его журналистской деятельности. Не только в том смысле, что писатель использовал свои журналистские работы иногда сырьём, но в большинстве случаев полуфабрикатом, а и таким образом, что его свойственное поведение — мировоззрение и изобразительный метод — созрело в его журналистском периоде. Автор данного сочинения после передовых статей на этот раз рассматривает очерки писателя, написанные им в постоянных отделах газеты. Эти два жанра публицистической деятельности Мора единогласно показывают, что первый период его творческого пути, окончивается в 1910 году. Этот период характеризуется противоречивостью: прогрессивным умонастроением и ретроградным эмоциональным поведением. Его разум понимает необходимость революции, признаёт сверхъестественность цивилизации, реальности, аргумента, сердце, однако, отстаивает эволюцию, и тянется к примитивности, мифу, иллюзии. Эта двухсторонность характеризует и его отношение к вопросам науки и религии: он восторгается естествознанием, всё же желает относиться к религии, из которой он уже «вырос» в это время. Эту психическую разорванность автор объясняет на основе социального разделения, характеризовавшего в то время наше общество: на основе борьбы нового урбанистического быта, возникшего особенно в наших промышленных городах, и провинциального быта, коренившегося вглубь аграрных, животноводческих городов и сёл. К последнему Мора был связан с крепкой нитью, и до тех пор, пока в 1910 году он её не разрывает, писателя характеризует вышеупомянутая двойственность.

WIDERSPRÜCHE IN DER ERSTEN PERIODE VON MÓRA-S LAUFBAHN

Von

L. VAJDA

Die schriftstellerische Arbeit Ferenc Móras entwickelte sich aus seiner zwei Jahrzehnte langen journalistischen Tätigkeit. Nicht nur in dem Sinne, daß er sich seiner journalistischen „Machwerke“ manchmal als Rohmaterial, meist aber als Halbprodukt bediente, sondern auch dadurch, daß sein eigenes Verhalten — seine Weltanschauung und seine Darstellungsart — während seiner Journalistenzeit zur Reife kam. Der Verfasser hat jetzt nach den Leitartikeln, die für die ständigen Spalten bestimmten Skizzen in Augenschein genommen. Die beiden publizistischen Gattungen beweisen übereinstimmend, daß die erste Periode von Móras schöpferischer Laufbahn mit dem Jahre 1910 zu Ende geht. Auf Schritt und Tritt hervortretende Widersprüche charakterisieren diese Periode; bei progressiver Einstellung der Vernunft eine retrograde Gefühlshaltung. Sein Verstand sieht die Notwendigkeit der Revolution ein, erkennt, daß Zivilisation, Realität, Argument über allem stehen, sein Herz aber entscheidet doch zugunsten der Evolution, es fühlt sich von der Primitivität, dem Mythos und der Illusion angezogen. Dieser Zwiespalt kennzeichnet auch seine Stellungnahme in der Frage von Wissenschaft und Religion: er schwärmt förmlich für die Naturwissenschaft, und den-

noch fühlt er sich nostalgisch zur Religion hingezogen, welcher er damals schon „entwachsen“ war. Diese psychische Zerrissenheit erklärt der Verfasser aus der sozialen Gespaltenheit, die zu jener Zeit für unsere Gesellschaft charakteristisch war: aus dem Kampf zwischen der neuen, hauptsächlich in unseren Industriestädten entstandenen urbanen Lebensform, und der in unseren Ackerbau und Viehzucht treibenden Städten und Dörfern tief verwurzelten provinziellen Lebenshaltung. Móra war vielfach mit letzterer verbunden, und solange, bis er diese geheimen Fäden nicht in 1910 zerriß, kennzeichnete ihn diese Zwitterigkeit.

II. FILOZÓFIA, TÖRTÉNELEM

IGAZSÁG ÉS PÁRTOSSÁG

Írta: K. TÓTH FERENC

A kommunista pártosság rendkívül sokoldalú, gazdag tartalmú bonyolult jelenség. A kommunista pártosság főbb területei: a politikai, gazdasági és kulturális élet területe. A pártosságnak az említett területeken megvannak a maga sajátos követelményei. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a kommunista pártosságnak az egyes területeken különböző formákban megjelenő sajátosságai egymásnak ellentmondanak, sőt ezeken az egyeseken keresztül jut kifejezésre a kommunista pártosság, mint a munkásosztály, a dolgozó milliók felszabadító mozgalma vezetésének általános marxista—leninista elve.

Kérdés, hogy ez a sajátosság milyen formákban jut kifejezésre a filozófiában?

LENIN általános útmutatást ad a kommunista pártosság sajátosságáról a filozófiában. „Egész eddigi fejtegetésünk során — írja —, minden egyes ismeretelméleti kérdéssel kapcsolatban, melyet érintettünk, minden egyes filozófiai kérdéssel kapcsolatban, melyet az új fizika felvetett, nyomon követtük a *materializmus* és az *idealizmus* harcát.” [1]. Továbbá „... meg kell látni a filozófiában küzdő pártok harcát, mely végeredményben a mai társadalom ellenséges osztályainak tendenciáit és ideológiáját fejezi ki. A legújabb filozófia éppoly pártos, mint a kétezer évvel ezelőtti. A két harcoló párt a dolog lényegét tekintve ... a materializmus és az idealizmus.” [2].

LENIN annak kihangsúlyozott tárgyalásával, hogy minden egyes ismeretelméleti kérdéssel kapcsolatban nyomon követte a materializmus és az idealizmus harcát, a pártok harcát — a kommunista pártosságnak a filozófia területén érvényesülő egyik formájára utal, arra, hogy a filozófiában a kommunista pártosság egyik megnyilvánulási formája az objektív igazság területén, az objektív igazság felismerésének a területén jelentkezik. A következőkben a filozófiának, mint sajátos tudománynak a pártosságát az említett területen vesszük szemügyre.

A létnek és gondolkodásnak egymáshoz való viszonya

Mióta az emberi tudat létezik, mióta önmagának és a világnak a létezésére ráeszmélt ilyen, vagy amolyan formában, azóta az egyik alapvető problémája, ha ugyan nem döntő problémája önmaga és a világ természetének kutatása. „Ismerd meg önmagadat” [3] — tanácsolta az embernek a bölcs görög mondás és ezt a felhívást nem értelmezhetjük csupán szubjektivista útmutatás-

nak, merő pszichológizálásnak, hiszen a megismerésre törekvő tudat számára a legfontosabb munkaeszköz mindig és szükségképpen önmaga és mások megismerő tudata, lévén a megismerés mindenekelőtt tudati kategória. Ezen nem változtat a megismerésnek alapvetően objektív és tapasztalati jellege sem.

Maga az objektív lét önmagában és általában még nem tartalmazza a megismerés kényszerét, a megismerés vágyát: ezt a mi nyelvünk igen szépen meg tudja világítani, amikor a „tudás”-t és a „tudat”-ot egy többől képezi. A tudás nem létezik emberi tudat nélkül, de a lét létezik és létezett az emberi tudat nélkül is, létezett jóval az ember, az emberi társadalom megjelenése előtt is. A lét csak a megismerés lehetőségét tartalmazza: ezt a lehetőséget a tudat létrejötte váltja valósággá. A tudat a tőle függetlenül, objektíve létező valóságot tükrözi, többé-kevésbé pontosan, adekvát módon, de ezzel egyszersmind magáévá tette a valóságot, átalakította rajta kívül-levő valóságból önmagán belül levő valósággá. Egy hasonlattal élve azt lehetne mondani: a tükör is tükrözi a valóságot, de a tükör nem látja önmagát, nincs gyakorlati lehetősége arra, hogy ellenőrizze saját tükrözésének helyességét, a tapasztalás útján. A tükör leképezi a valóságot, de nem képzei be magának, hogy ez a valóság benne létezik. Visszaveréssel adja a képet, nem pedig befogadással, elsajátítással. S végül — a tükör csak a valóság képét változtatja meg, de nem magát a valóságot: a tükör eltorzíthatja a valóság képét, akárcsak a tudat, a sovány embert mutathatja kövérenek, de az illető ettől még egy dekával sem lesz nehezebb. Az emberi tudatnak, az emberi megismerésnek viszont van objektív lehetősége arra, hogy a létre visszahasson, azt átalakítsa és éppen ebben rejlik alapvető funkciója, feladata. A tükrözés, a megismerés ennek csak előfeltétele. A tudat léte nemcsak a megismerés kényszerét, a megismerés vágyát tartalmazza, de a lét alakítását, formálását, a megismerés tárgyára való aktív visszahatást is posztulálja.

Tehát a marxista filozófia nem tagadja a szubjektív tényezők létezését és szerepét, ellenkezőleg mint látni fogjuk, roppant nagy fontosságot tulajdonít nekik, azonban nem abszolút és kizárólagos jelentőséget.

Ámde nem mindenki marxista ma sem, sőt, a XIX. század előtt egyetlen marxista sem létezett, jóllehet már régóta volt tudat és volt megismerés. E korábbi megismerő tevékenység nélkül nem jöhetett volna létre a marxizmus sem. A mi marxista módon történő megismerésünk tehát csak akkor lehet teljes, és az objektív igazság jellegét csak akkor láthatjuk a maga egészében, ha megismerjük és megértjük, megmagyarázzuk a régebbi társadalmi megismerések eredményeit, összevetve azokat a mienkével. Az objektív, adekvát tudás, az abszolút igazság mindig a relatív igazságokon keresztül tudatosul. Nem elég tehát a régi, az elavult vagy torz igazságokat úgy gyűjteni és kiragadott idézetekben felsorakoztatni a magunk teljesebb, igazabb tudásunk bizonyítására, igazolására, ahogyan a csodabogarakat, a furcsaságokat szokás gyűjteni vagy a beteg testrészek szövetszövetdarabjainak fényképeit kiállítani, hanem meg kell magyaráznunk okukat, társadalmi gyökereiket, a folyton fejlődő társadalmi megismerés korábbi primitívségéből, fejletlenségéből fakadt szükségszerűségüket, jelenbeli — nem mindig szükségszerű — továbbélésüknek pedig a táptalaját, lehetőségi feltételeit, érdeklődési erőforrásait. Csak így adhatjuk meg a nem marxista felfogások marxista magyarázatát, bírálatát, cáfolatát.

A gondolkodásnak a léthez való viszonya nem egyértelmű és végleges — még kevésbé egyértelmű és végleges a gondolkodónak a léthez való viszonya. A gondolkodó — nem mint tiszta ész, hanem — mint eszes lény, azaz mint természeti létező egyfelől és mint társadalmi lény, mint „zoon politikon“ másfelől a legkülönbözőbb tényezők behatása, determináltsága alatt áll. És a társadalmi meghatározottság, korlátozottság a *döntő* mozzanat a megismerés folyamatában, hogy ti. a megismerő mennyiben, milyen mértékben ismeri, illetve ismerheti meg a valóságot.

A megismerés folyamatának tagadólagos tényezői tehát azok a motívumok, amelyek összessége a megismerőnek a társadalomban elfoglalt helyét, a termelési viszonyokban elfoglalt helyét jelenti. Ez természetesen nem fogható fel merev kategóriaként, sem pedig nem bír kizárólagossággal, hiszen ha így lenne, nem lenne probléma és azonnal leolvasható lenne a termelési organizációban betöltött szerepből e szerepnek megfelelő ideológia. Sőt, a probléma még bonyolódik azzal is, hogy az ideológia létrehozói vagy képviselői nem hogy közvetlen, de még közvetett összefüggést sem ismernek el ideológiájuk tartalma és az objektív organizáció között és így a közbülső kategóriák és szubjektív álláspontok kuszáltsága közepette a megismerésnek még külön kérdései, illetve feladatai vannak. Csakhogy ezek a kérdések és feladatok nem ismeretelméleti vagy pszichológiai természetűek, hanem a szociológia tárgykörébe esnek és objektív analízis anyagául szolgálnak. Maga az a tény, hogy a gondolkodó saját összefüggéseivel, saját magát meghatározó korlátokat emelő tényezőkkel sincs tisztában, és hogy ezeket esetleg sem fel-, sem el nem ismeri, szintén társadalomtudományi taglalást igényel. „Az embert nem aszerint ítélik meg — írja Lenin —, hogy mit mond vagy gondol magáról, hanem aszerint, hogy mit cselekszik. A filozófusokat sem a magukra aggatott cégtáblák („pozitívizmus“, a „tiszttapasztalat“ filozófiája, „monizmus“, vagy „empiriómonizmus“, „a természettudomány filozófiája“ stb.), szerint kell megítélnünk, hanem aszerint, hogyan döntenek el valójában a sarkalatos elméleti kérdéseket, kivel tartanak, mire tanítják meg tanítványaikat és követőiket“ [4].

A homogén társadalomban sem lenne a megismerés egyértelmű és végleges, sokszorosan nem ilyen tehát a heterogén társadalomban. És ha el is hagyagolhatjuk a hagyományok, egyéni körülmények, stb. meghatározta különbségeket mint nem döntő jelentőségűeket és nem vagyunk tekintettel a közbülső, átmeneti kategóriákra — bár ezek jelentősége mélyebb analízisnél kétségkívül felismerhető — akkor is még mindig megmarad minden társadalomban az elmélet kétarcúsága, amelyek egymással szemben állanak a szociológiai taglalás világánál, míg közvetlen szemléletnél csak egymást kiegészítésük, egymásba átmenésük, egymással való összefonódottságuk látszik. E kétarcúság — a materializmus az alsóbb, de már feltörekvő osztályok osztálytartalmának kifejezéseképp és az idealizmus a felsőbb osztályok tartalmának kifejezéseképp az egyes történelmi korszakokban, különösen a kiélezett társadalmi helyzetekben, a gyors és széles mozgásban, mint valami állandó, mozdulatlan szubsztancia lefelé idealista, felfelé materialista arcát fordítja. Azt, hogy ugyanazon korszakokban ilyen áramlatok — idealizmus és materializmus — lehetségesek, mint a valóság egyes mozzanatainak a visszatükröződése, nem nehéz felmutatni. A nehézség annak kimutatásában rejlik, hogy ha ezek a különböző irány-

zatok — materializmus és idealizmus — a valóság különböző mozzanatainak visszatükröződései, akkor ezek együttesen adják a valóság egészének a tükörképét, és akkor ezek az irányok szükségszerű mozzanatai a gondolkodásnak.

Az értékelés azonban nem a formákra vonatkozik, hanem arra, hogy a meglevő, tehát szükségszerű mozzanatok melyike az, amely az objektív társadalmi fejlődés irányában és melyik az, amely éppen ellenkezőleg mozog. A kétarcúság persze nem nyilvánul meg a maga tisztaságában, hiszen ha pl. a polgári forradalmi elmélet nyíltan ilyen lenne, forradalmi és felforgató a feudalizmus felé, konzervatív és higgadt a proletáriátus szemében, és így tovább, akkor ez a jelleg egyúttal önleplezés is lenne, s így osztályszándéka nyilvánvalóbbá válna, nem léphetne fel az abszolút igazság igényével. Ezt a kétarcúságot el kell ködösíteni, és minél jobban sikerül ez az elködösítés, annál tökéletesebben betölti a szerepét. És a tökéletesség teljes, ha az egyik irányú célzatosság — jelen esetben a feudalizmus ellenesség — nyilvánvaló, a másik — proletáriátus ellenessége — nem, úgy, hogy az alsóbb osztályok közös frontban levőknek érzik magukat azzal, aki a közös ellenfél ellen fordul. DE LA METTRIE feudalizmus ellen forduló arca például teljesen világos: harc a metafizika ellen. Más oldalról viszont mechanisztikus materialista és DESCARTES-tal szemben nemcsak az állatot, hanem az embert is gépnek tekinti, aki tehát csak mennyiségileg különbözik az állatoktól, de nem minőségileg és a beszédnek mint egyetlen különbséget tevő ténynek a felismerésével egyenesen a rabszolgaságot igazoló Aristotelesig jut el a rabszolgáknak, ezúttal már a bérabszolgáknak, „beszélő szerszámként” való értékelésében. Az alsóbb osztályokkal való további szembefordulása: naturalista felfogása, amelynek a legutóbbi időkig végigkísérhetően megvolt a maga határozott társadalmi funkciója.

Az osztályszempontok ilyen mértékű érvényesülése több-kevesebb világossággal minden filozófusnál kimutatható. Sokkal figyelemreméltóbb az a *másik fajta kettősarcúság*, amely „ellentmondásokban, következetlenségekben” jelentkezik és ennél fogva a polgári filozófiatörténet értetlenül áll velük szemben és magyarázatát rendszerint az illető filozófus tulajdonságaiban véli felfedezni.

Így fog mellé a polgári filozófiatörténet DESCARTES-nak azzal az értelmezésével, hogy DESCARTES, aki a természettudományokban modern és korának élén álló volt, az ismeretelméletében forradalmi, korszakalkotó, — az etikában az egyház álláspontját fogadja el, mert gyáva volt és nem akart összeütközésbe kerülni az egyházi és világi hatalmakkal [5]. Holott DESCARTES éppen ellenkezőleg, számot vetett ezekkel a hatalmakkal és éppen ezért emigrált Hollandiába, ahol mégis az egyház álláspontját képviselte az etikában, egyszerűen azért, mert ez volt a saját álláspontja is, — illetve azé a forradalmi osztályé, amely a feudalizmus ésszerűtlenségeit le akarja rombolni és módszeres kétkedéssel a dolgok szerkezetének a mélyére akar hatolni, de a gyakorlati filozófiában ugyanúgy kitalálná istent, ha nem lenne, mint Voltaire.

Mint ahogy LEIBNIZ sem gyávaságból, sem pedig egyéni korlátoltságból akarja összebékíteni a matematikai, mechanikai felfogást a teológiával, KANT sem gyávaságból vagy ostobaságból vesz fel a jelenségek világára vonatkozólag szilárd, megváltozhatatlan törvényszerűségeket — viszont nyitva hagyja az ajtót a Ding an sich világában az egyszer már kiűzött idealizmusnak —, és vágja ketté nemcsak a világot, hanem az embert is numenon és phanomenon emberré, hogy az egyikben eleget tegyen az egyház követelményének, a másikban pedig a polgári észnek.

Ezek az ellentmondások, következetlenségek egyáltalán nem a szerzők szubjektív tulajdonságaira vezethetők vissza — mint ahogy a polgári kritikusok értelmezik —, hanem azokra a belső ellentmondásokra, amelyek a valóságban megvannak és amelyek csak visszatükröződései ennek a valóságnak.

A társadalmi heterogenitás egymaga is indokolja az ellentmondásosságot az elméletben, — de hozzájárul ehhez az ellentmondásos alaphoz, az osztályérdek egyik vagy másik csoportjához öntudatlan vagy tudatos simulás. A filozófus azt a világot tükrözi vissza, amely „az ő birtoka” — s ezért *a filozófus, akár akarja, akár nem, akár tudja, akár nem, osztályjellegű filozófiát csinál.* A különbség az, hogy ez az osztályjelleg mint konstitutív tényező a szubjektív tudatban is jelentkezik, akkor a filozófus állásfoglalása még jobban alátámasztja ezt a jelleget, amivel fokozhatja az elmélet világosságát és a gyakorlatlaltal való összefonódottságát. Ebben az esetben a jelleg nem általános, elvont, közbeeső kategóriák kielemezésével lesz kimutatható, hanem konkrét és tudatos visszatükröződése annak a tényezőnek, amely legvilágosabb hordozója az osztályjellegnek: a *párt*.

LENIN a következőket írja erről: „Ha egy bizonyos tan azt követeli minden egyes közéleti embertől, hogy kéréletlen objektivitással elemezze a valóságot és az ennek a valóságnak talaján a különböző osztályok között kialakult viszonyokat — akkor hogy a csodába lehet levonni ebből azt a következtetést, hogy a közéleti embernek nem szabad rokonszenveznie az egyik vagy másik osztállyal, hogy ez „nem illik” hozzá? Kötelességről itt még csak beszélni is nevetséges, mert hiszen nincs olyan élő ember, aki *pártját ne fogná* az egyik vagy a másik osztálynak (mihelyt megértette az osztályok kölcsönös viszonyát), ne örülne az adott osztály sikerének, ne keserítenék el balsikerei, ne háborodna fel azok ellen, akik ellenségei ennek az osztálynak, akik maradi nézetek terjesztésével hátráltatják fejlődését stb., stb.” [6].

Lenin a pártosság kérdését a fentiekben szubjektív oldaláról taglalja. Van azonban a kérdésnek objektív oldala is, amennyiben pártosság nyilvánul meg minden filozófiában, még abban is, amely pártatlannak akar mutatkozni és természetesen akkor is, amikor a filozófus azt hiszi magáról, hogy pártatlan. Viszont mindebből az következik, hogy a különböző irányoknak megvan a maguk objektív alapja mert a mozgás egy-egy szükségszerű mozzanatát tükrözik vissza. A kérdés csak az, hogy melyik az a filozófiai felfogás, amely a mozgásban a fejlődést jelenti, amely tehát a dialektikus folyamat kiinduló kezdőpontja, amely lökést, döntő fordulatot ad a fejlődés vonalában.

Ez a kérdés nem korlátozódhatik a filozófia területére. A filozófia mint a valóság tükröződése a valóságtól kell, hogy kapja a választ. A valóság általános mozgását a történelemben találjuk. A történelem pedig azt diktálja, hogy „minden eddigi társadalom írott története osztályharcok története” [7].

Konkréten a kérdés úgy hangzik, hogy az osztályharcokban, mint a társadalom mozgásában hol van az új. A válasz erre már kézenfekvő: *az alsóbb osztályok felfelé törekvése, amelynek az az érzése vagy felismerés az alapja, hogy a társadalom javainak megosztása igazságtalan és ezen lehet és kell is változtatni.* Az osztályakarát, mint általános emberi törekvés nyilvánul meg és az osztályszempont az egyetemes, abszolút formáját veszi fel, s így nem a feltörekvő osztályról, hanem a népről, az emberiségről van szó, és az osztályigazság mint egyetemes igazság jelentkezik. És ha ez a feltörekvésre való igény

az egyetemes fejlődés vonalába esik, de nem nyílik lehetőség a számára, az egész emberiség akadályoztatik fejlődésében.

A gazdasági és politikai osztálykategóriák tehát szociológiai és filozófiai síkon általános emberiség-kategóriájaként jelentkeznek. Az alsóbb osztály támadása ideológiai igazolást nyer az ilyen új korszakot jelölő filozófiai rendszerben, amelyek belső igazságtartalma valóban igazolódik a valóság mozgásával, a társadalom fejlődésével, a gyakorlattal.

A hatalmon levő osztály számára az alsóbb osztály mozgása mindaddig, amíg a szervezett felsorakozás, az osztályerők koncentrálódása és a győzelemre való kilátással meginduló támadás el nem következik, — a dolognak ebben a stádiumában csak rendészeti vagy legfeljebb politikai ügy. Amikor azonban a támadás kivitelében létrejön az egyetemes ideológiai front-formálás — pl. a marxizmus megjelenése —, akkor a hatalmon levő osztály kénytelen szintén az egyetemesség, az abszolút igazság égisze alatt hasonlóképpen ideológiai síkon ellentámadásba menni, illetve védekezni, védelmezni a veszélyeztetett kiváltságokat, a társadalmi támaszpontokat, — de akkor már a társadalmi mozgás odáig juttatta a dolgokat, hogy azok ellentmondanak a fejlődésnek. Ezért a látszatigazság nem tűri a valóság felfedezését, illetve felfedését és rendszerbeszedését, a valóságot ki kell küszöbölni ekkor, hogy a „mindentől független“, elvont, formális igazság érvényesülhessen. A hatalmon levő burzsoázia ilyenkor már nem támaszkodhatik a valóságra, hanem csak a logikára, amelynek érvényességét a valóságtól függetlenül próbálja felmutatni. S ekkor a burzsoázia idealista lesz — ő maga teremti a valóságot és olyanná, amilyen az ő igénye —, tagadja a valóság valóságos, azaz ellentétekben való mozgását, a tudománya, filozófiája formálissá, érték-rendszerré, érvénytanná válik. A filozófia mivel-tának csak külső ismérveit tartalmazza, a valóságban töredezettség áll be, részletigazságok keletkeznek, a valóság területei szétválnak, hiányzik belőlük az egység, magatartásuk nem mindent legázoló és mindent meghódító erőáradat, hanem a hideg „tárgyilagosság“, az éles következtetési módszer, az ügyes taglalás, szétbontás, elemzés — az összefogás, szintetizálás helyett. Az ilyen filozófiák felmutathatják azt az éleselméjűséget, szellemességet, kifinomodott kultúrát, amelyet az uralmon levés kifejlesztett bennük, de nem található sehol az a mély evidenciaszerűen ható igazság, meggyőződés, amely a feltörekvő osztályok ideológiai támadásának az alapja. És mivel a valóság mozgás ebben a periódusában már túlhaladta azt a pontot, amikor az uralkodó osztálynak a valóságon való uralmában, tevékenységének a fejlődés vonalába való esésében még „igaza“ van, az igazságot csak az elhitézés művészete igyekszik pótolni. S így ez a filozófia nem esik az objektív fejlődés vonalába és ezzel a filozófia üressége, igazságtartalom nélkülsége egyre jobban nyilvánvalóvá válik.

Az imperializmus korában tehát szükségszerűen nem épülnek, nem keletkeznek nagy filozófiai rendszerek és éppen ezért a fejlődés könnyen túlhaladhat rajtuk. Sőt, az imperializmus korában, mint „konzervatív“, de „nagy“ rendszerek is azok a filozófiák jelennek meg a filozófia történetének fejezeteiben, amelyek keletkezésükkor alulról feltörekvő osztályok valóságtartalmát fejezték ki és csak a valóságmozgás további folyamataiban, a társadalmi fejlődés későbbi stádiumában kerülnek a másik oldalra, amikor újabban felmerült társadalmi osztályok jelölik ki számukra a „konzervatív“ helyet. Ilyenkor az egykori alulról támadó, de később uralomra került osztály igyekszik feleleveníteni korábbi igazságtartalmát és szembefordítani az aluljövő újabb igazság-

tartalommal és létrejönnek a „neo“-filozófiák, az új helyzeteknek megfelelő átalakítások, „tökéletesítések“ és „kiépítések“ — és mint napjainkban látjuk, a tökéletesítők és kiépítők részéről a *csodálkozás*, amiért az elméletnek ez a kiépített, tökéletesített formája sehogyan sem válik be.

↗ Történetileg nézve a kérdést: a Marx-előtti filozófiában a pártosságának két fázisa jelentkezik. Az első fázis, egy új osztály felfelé ívelő szakaszán jelentkezik, amikor a történelmi perspektíva megköveteli a pártosságot, a tudományosságot, az objektív igazság megismerését. A burzsoáziának is pályája kezdetén léteérdekéből következően így vagy úgy, de mindenképpen kapcsolatba kell kerülnie a valósággal, s amíg a közgazdaság vonalán a munkaértékelmélet, addig a filozófia vonalán a franciáknál a materializmus, vagy a németeknél a dialektika kapcsolja a burzsoáziát a valósághoz. Azonban az osztály determináltság mindig megfelelt a történelmi fejlődésnek és ez lehetetlenné teszi azt, hogy a burzsoá osztály filozófiáját kifejező teoretikusok a valóságot a maga mélységében tárják fel, — ha egyes gondolkodók szembe is kerültek az osztályérdekeltséggel, ez sohasem mehet el addig, hogy az osztályérdekeltséget megsértse. Még ha a francia polgári forradalmakra, vagy a jakobinus diktatúrára gondolunk, ez utóbbinál is azt látjuk, hogyha túl is mutat az osztálykövetelményeken — ez a „túllépés“ igen viszonylagos és csak azért szükségszerű, mert egy új osztály, a proletáriátus igényei jelentek meg. Így a Marx előtti filozófiában, amelynek osztálytartalmát nem a proletáriátus határozza meg, előbb vagy utóbb elfordul az objektív valóság megismerésének igényétől. Ez szükségszerűen következik abból, hogy a proletáriátust kivéve minden osztály fejlődésének két szakasza, egy progresszív és egy regresszív, egy felfelé ívelő és egy hanyatló szakasza van.

A történelem során először a proletáriátus nem ismer ilyen determináltságot. A marxista filozófia egy olyan osztály történelmi elhivatottságát igazolja, amelynek nincsenek osztálykorlátai, mint az a megelőző uralkodó osztályoknál tapasztalható volt. A proletáriátus osztályhelyzetéből egyértelműen következik a valóság megismerésének adekvát követelménye. A proletáriátus — először az emberiség fejlődése folyamán — mint új osztály azt a célt tűzi maga elé, hogy ne csupán saját magát szabadítsa fel az osztálytársadalmak jármaitól — hanem általában az emberiséget, és csak természetesen, hogy ilyen távoli perspektívából megnyíló osztályérdek, amely végsősoron általános emberi érdekek kifejezőjévé válik, nem mondhat le az objektív igazság minél tökéletesebb megismeréséről.

Az objektív történelmi fejlődést figyelembe véve, csak a marxista filozófia pártosságának kerül egyértelműen a gyújtópontjába az objektív igazság megragadásának a kérdése, vagyis a tudatos pártosság, a tudatos pártos szemlélet megkönnyíti az objektív igazság felismerésének útját. Tehát azzal, hogy a marxista filozófia kihangsúlyozza a proletáriátushoz való tartozandóságát, nemhogy lemondana az objektív valóság megismeréséről, hanem éppen ez az osztályalap teszi lehetővé a valóság megismerését, és ez a pártosság éppen erre az objektív alapra támaszkodva képes feltárni a társadalom mozgását, a proletárforradalmak lehetőségét és szükségszerűségét, de ezen az alapon válik lehetségessé a szocializmus alapjainak a lerakása.

Tehát a marxista—leninista filozófia olyan tudományos világnézet, amely tartalmában és jellegében pártos — a proletáriátus érdekeinek a kifejezője. Vagyis a dialektikus és történelmi materializmus pártossága, a dialektikus és

történelmi materializmus, mint világnézet — a proletáriátus világnézete. Történetileg nézve a kérdést, azt lehetne mondani, hogy a pártosság és az osztályérdek egy osztályon belüli egység, s a világnézet ennek az egységnek kifejeződése. Így a dialektikus és történelmi materializmus a *proletáriátus tudományos világnézete*.

Ennek látszólag ellentmond Sztálinnak az a megállapítása: a dialektikus és történelmi materializmus a *kommunista pártok* világnézete [8]. Mit jelent, és miért mondja Sztálin azt, hogy a dialektikus és történelmi materializmus a marxista—leninista pártok világnézete?

Arról van szó, hogy a dialektikus és történelmi materializmus, a marxista—leninista filozófia tudományos követelménye megnövekedett a többi filozófiákkal szemben. Egyébként is spontán állásfoglalásokat, spontán világnézeti felfogásokat egy tudományos világnézet természete nem engedhet meg.

De pillanatnyilag lehetséges-e arról beszélni, hogy a proletáriátus birtoában van mindazoknak az eszközöknek, mind objektíve, mind szubjektíve, hogy e világnézetet elsajátítsa. Erről ilyen formában nem lehet beszélni. A proletáriátus legjobbjai megteremtik maguknak ezeket az eszközöket és végső soron megteremtik a tudományos világnézet elsajátítását. Tehát lehetőség szerint a proletáriátusnak, mint osztálynak meg van adva a világnézet elsajátítása. Ez természetes is, és saját osztályának — bizonyos értelemben saját személynének is érdeke kifejezéséről van szó. Tehát, ha azt mondjuk, hogy a dialektikus és történelmi materializmus a marxista—leninista pártok világnézete, — ez nem áll ellentétben azzal, hogy ez a filozófia a proletáriátus világnézete. Hiszen a pártban annak az osztálynak az élgárdája gyülekezik, amely a legmagasabb színvonalon tudja értelmezni és értékelni saját osztályának érdekeit.

Ez azonban távolról sem zárja ki, hogy a proletáriátusnak, a munkásosztálynak tudományos világnézete a dialektikus és történelmi materializmus. Természetesen itt állandóan figyelembe kell venni a fentieket. A fent elmondottak alapján világossá válik, hogy a dialektikus és történelmi materializmus a proletáriátus világnézete, hiszen annak osztályérdekeit, alapvető történelmi mozgását és perspektíváját fejezi ki.

Tehát a történelmi anyag, a történelmi kép nem mond ellent a logikai elemzésnek, hanem a logikai elemzés itt arra mutat rá, ami a kérdésének gerince, *egyrészt* arra, hogy a tudományos világnézet nem viseli el a sejtéseket és a spontaneitásokat, *másrészt* arra, hogy minden egyes osztály világnézetének vannak fő hordozói, a dialektikus és történelmi materializmus fő hordozója a marxista—leninista párt, amely szervezettségénél fogva, sokkal jobban ki tudja fejezni osztályának érdekeit, mint a burzsoá osztály érdekeit bármilyen burzsoá csoportosulás.

JEGYZETEK

[1] LENIN, Művei. 14. köt. Szikra. Budapest, 1954. 348.

[2] Ua. 372.

[3] HERAKLEITOS, A természetről. 36.

[4] LENIN i. m. 222.

[5] VÖ. ALBERT LANGE, Geschichte Des Materialismus. I, 274—301.

[6] LENIN, Művei. 2. köt. Szikra. Budapest, 1951. 550.

[7] MARX—ENGELS, Válogatott művek. Szikra. Budapest, 1949. 11.

[8] SZTÁLIN, A leninizmus kérdései. Szikra. Budapest, 1951. 668.

ИСТИНА И ПАРТИЙНОСТЬ

Ф. К. ТОТ

После разграничения главных областей — политической, экономической и культурной областей — партийности автор подчёркивает одно из свойств философской партийности: соотношение партийности и истины.

Соотношение истины и партийности автор показывает в противоречии общественного движения. Он доказывает, что подход к проблеме объективной истины находится в центре влияния лишь марксистской философии, то есть сознательное воззрение партийности облегчает измерение объективной истины. Значит, подчеркивая свою принадлежность к пролетариату, марксистская философия не только не отказывается от познания объективной истины, напротив, её классовое основание даёт возможность для познания действительности, и её партийность, опираясь на классовое основание, может раскрыть движение общества, возможность и необходимость пролетарских революций, и на этой основе становится возможным заложить фундамент социализма.

WAHRHEIT UND PARTEILICHKEIT

Von

F. K. TÓTH

Nachdem in der Arbeit die bedeutenderen Gebiete der kommunistischen Parteilichkeit — das Gebiet der Politik, der Wirtschaft, der Kultur — abgegrenzt wurden, wird eine Eigentart der parteilichen Philosophie hervorgehoben: der Zusammenhang von Parteilichkeit und Wahrheit.

Der Zusammenhang zwischen Wahrheit und Parteilichkeit wird durch die Widersprüchlichkeit der gesellschaftlichen Bewegung erwiesen. Der Verfasser beweist, daß unter Berücksichtigung der objektiven geschichtlichen Entwicklung das Erfassen der Frage der objektiven Wahrheit nur bei der Parteilichkeit der marxistischen Philosophie eindeutig in den Brennpunkt kommt, d. h. daß die bewußte parteiliche Anschauung den Weg zur Ermessung der objektiven Wahrheit erleichtert. Dadurch also, daß die marxistische Philosophie ihre Zugehörigkeit zum Proletariat betont, entsagt sie dem Erkennen der objektiven Wirklichkeit nicht, sondern eben diese Klassenbasis macht die Erkenntnis der Wirklichkeit möglich, und diese Parteilichkeit kann gerade auf diese objektive Basis gestützt die Bewegung der Gesellschaft, die Möglichkeit und Notwendigkeit der Proletarierrevolutionen aufdecken, auf dieser Basis wird es möglich, die Fundamente des Sozialismus niederzulegen.

ADATOK
A CSANÁD MEGYEI MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSOK
HELYZETÉHEZ ÉS MOZGALMAIHOZ A XX. SZÁZAD ELEJÉN

Írta: GÖRÖG JÓZSEF

A mezőgazdasági munkások és szegényparasztok nagy mozgalmának első szakasza 1898-ban lezárult. Mint az MSZDP vezetőségének 1905. április 1-től 1906. március 31-ig kifejtett tevékenységéről előterjesztett jelentése mondja — a „nagy föllendülés után körülbelül hét esztendeig igen csendes volt a földművelők mozgalma. A munkásoknak az a minden képzeletet meghaladó brutális elnyomása, a földművelők hallatlan üldöztetése, mikor a Bánffy-kormány toloncolt, börtönzött, sőt lövetett és szúratott — megbénította a mozgalmat. A munkások tömegei még a szocializmust alig ismerve, megrettentek és elhallgattak... csak azok tartottak ki híven a zászló mellett, kik már meggyőződéses szocialisták voltak... Az okok megmaradtak, így természetesen a mozgalom sem szűnt meg, hanem csak egy időre csendesebb lett... bizonyos volt, hogy a mozgalom újra ki fog törni.“ [1]. A szegényparasztok, földmunkások és cselédek elfásultak, elfáradtak, a kellő irányítás nélküli mozgalmukat az uralkodó osztály minden eszköz felhasználásával elfojtotta. A földmunkások és szegényparasztok követelései teljesíthetetlenek maradtak, helyzetük a következő években csak romlott.

Csanád megye csaknem kizárólag mezőgazdasági terület. Az 1900 évi népszámlálás adatai szerint a 140 007 lakosból 107 797 (77%) élt földművelésből; közülük 41 422 kereső és 66 375 eltartott, míg az ipari és kereskedelmi foglalkozásból élők száma 19 880, az egész lakosság 12,9 százaléka; ezek közül 8562 keresőre 11 318 eltartott esett [2]. A mezőgazdasággal foglalkozó lakosság megoszlását az alábbi táblázat mutatja: [3]

	Népesség összesen	Házbirtokosi és házrész birtokos	Földbirtokkal rendelkezők					
			1 holdon aluli	1—5 holdig	5—10 holdig	10—20 holdig	20—50 holdig	Birtokosok összesen
Nagybirtokos	13	3	—	—	—	—	3	3
Középbirtokos	476	111	—	4	11	14	109	138
Haszonbérlet	82	11	1	1	6	—	—	8
Kisbirtokos								
50—100 h-ig	1672	301	5	8	57	278	—	348
Kisbirtokos 50 holdon alul	33043	6165	343	1972	4817	—	—	7132
Kisbirtokos napszámos	4457	1110	403	673	114	—	—	1190
Részes földműves	1378	173	26	27	12	—	—	65
Majoros	48	5	—	—	—	—	—	—
Önálló kertész	1793	358	77	113	17	—	—	207
Gazdasági tisztviselő	375	16	1	1	8	1	2	13
Gazdasági cseléd	16461	524	116	120	42	—	—	278
Mezőgazdasági munkás	47891	5263	827	448	93	—	—	1368
Östermelés egyéb ágai	108	8	1	1	3	—	—	5
Összesen:	107797	14048	1800	3368	5180	293	114	10755

A többi gazdaság olyanok kezén volt, akik fő foglalkozásként nem a mezőgazdaságban dolgoztak, hanem az iparban, kereskedelemben, közszolgáltatásban stb.

A megyében a múlt század végén 17 493 birtok volt, amelyek 279 478 kat. hold területet foglaltak magukban [4].

A birtokok az alábbiak szerint oszlottak meg:

A birtokok nagysága:	száma:	területe:
1 holdon aluli	6 570	2 515 kat. hold
1—5 holdig	3 278	9 494 „ „
5—10 holdig	2 234	15 602 „ „
10—20 holdig	2 280	32 322 „ „
20—50 holdig	1 934	59 869 „ „
50—100 holdig	506	34 234 „ „
100—200 holdig	124	16 413 „ „
200—500 holdig	73	23 602 „ „
500—1000 holdig	30	21 582 „ „
1000 holdon felül	14	63 845 „ „

A birtokok számának és területének megoszlását — összehasonlítva az országos és a Békés megyei adatokkal — az alábbi kimutatások szemléltetik:

	A gazdaságok összes számából esett									
	1 holdon	az 1—5	az 5—10	a 10—20	a 20—50	az 50—100	a 100—200	a 200—500	az 500—1000	az 1000 holdon felüli
	aluli	holdas								
	gazdaságokra %-ban									
Magyarországon	23,56	30,01	19,20	16,14	8,59	1,51	0,43	0,27	0,13	0,16
Békés megyében	34,52	27,77	11,50	12,22	10,02	2,63	0,73	0,31	0,13	0,19
Csanád megyében	37,57	21,32	12,77	13,03	11,05	2,89	0,71	0,41	0,17	0,08

	A gazdaságok összes területéből esett									
	1 holdon	az 1—5	az 5—10	a 10—20	a 20—25	az 50—100	a 100—200	a 200—500	az 500—1000	az 1000 holdon felüli
	aluli	holdas								
	gazdaságokra %-ban									
Magyarországon	0,63	5,21	9,00	14,64	16,31	6,55	3,81	5,48	6,08	32,29
Békés megyében	0,77	3,92	4,71	9,99	17,35	9,87	5,58	5,31	5,65	36,68
Csanád megyében	0,89	3,39	5,58	11,52	21,19	12,35	5,88	8,44	7,92	22,84

A fentiekből néhány érdekes megállapítást tehetünk. Csanád megyében az 5 holdig terjedő gazdaságok az összes birtokok 58,89%-át, területük pedig az összes terület 4,28%-át teszik ki. Az erre vonatkozó országos adatok: 5 holdig terjedő birtokok 53,57%, területük 5,84%, Békés megyében 62,24%, illetve 4,71%. Tehát a törpe birtokok aránya 5,32 százalékkal magasabb az országosnál, ugyanakkor a rájuk eső terület csak 1,56 százalékkal magasabb. A Békés megyei adatok még ennél is rosszabb képet mutatnak. A gazdaságok számának legnagyobb százalékát (37,57%, országosan 23,56% és Békés megyében 34,52%) az 1 holdon aluli birtokok teszik ki, amelyek területe viszont az összes területnek csak 0,89 százaléka (Magyarországon 0,63%, Békés megyében 0,77%). Az 5—100 holdig terjedő birtokok aránya kisebb az országosnál (39,74% Csanád megyében és 45,44% országosan), az általuk birt föld aránya viszont magasabb (50,64%, országosan pedig 46,50%).

Érdemes megfigyelni azt is, hogy Csanád megyében az 1000 holdon felüli birtokok aránya 0,08 százalékkal, tehát felével aalcsonyabb az országosnál, 0,11 százalékkal a Békés megyeinél, a területük viszont ennél lényegesen kisebb arányban kevesebb; országosan 32,29%, Békés megyében 36,69% és Csanád megyében 22,84% [5]. A Csanád megyei kép tehát azt mutatja, hogy a törpebirtokok gazdasági ereje minimális, ugyanakkor a kisbirtokok részesedése a művelt terület egészéből jelentékeny.

A birtokosok mellett a megyében nagy számban élnek mezőgazdasági munkások és cselédek. Az előbbiek száma 18 885, akikre 29 006 eltartott esik, az utóbbiak pedig 6146 fő kereső és 10,315 eltartott [6]. Ezeknek a helyzete a legrosszabb, hiszen a cselédek érzik leginkább a feudális kötöttség maradványait, a mezőgazdasági munkások pedig sok esetben munkanélküliséggel küzdöttek, csaknem kizárólag április közepétől október végéig dolgozhattak és az erre az időszakra eső keresetükből nehezen tudták fenntartani családjukat. A mezőgazdasági napszámbeérek Csanád megyében 1901-től csökkenő tendenciát mutatnak, ami csak 1906-ban áll meg, éppen a mezőgazdasági munkások mozgalmának hatására. Ezt az alábbi hivatalos statisztika alapján [7] készült táblázat mutatja:

Férfi napszámbeérek:

év	Tavaszi		Nyári		Őszi		Téli	
	ellátás-sal	ellátás-nélkül	E	E. n.	E.	E. n.	E.	E. n.
1901	83	105	213	233	160	183	67	93
1902	81	114	194	248	133	169	67	90
1904	64	96	144	195	129	158	55	86
1906	103	134	313	380	205	251	97	143

Női napszámbeérek:

év	Tavaszi		Nyári		Őszi		Téli	
	ellátás-sal	ellátás-nélkül	E	E. n.	E	E. n.	E	E. n.
1901	68	84	142	151	113	134	60	76
1902	63	84	106	130	90	114	60	73
1904	53	76	97	133	79	105	44	65
1906	73	99	167	224	121	159	81	117

Gyermek napszámbeérek:

év	Tavaszi		Nyári		Őszi		Téli	
	ellátás-sal	ellátás-nélkül	E	E. n.	E	E. n.	E	E. n.
1901	56	66	90	99	75	85	54	61
1902	52	65	77	93	63	74	40	50
1904	33	52	71	96	55	70	33	46
1906	58	76	127	167	91	118	50	75

Megjegyzem, hogy gyermekként fogadták fel napszámosnak általában a 16 évesnél nem fiatalabb fiúkat, akik viszont már el tudták végezni azt a munkát, amit a felnőttek. Erre sok adatot találunk a különböző szerződésekben. Ilyen kikötés van a Hász Antal tótbánhegyesi birtokos által aratásra, cséplésre, kukorica- és répaművelésre, valamint napszámmunkák végzésére 36 tótbánhegyesi munkással kötött szerződésben [8]. A mezőgazdasági munkások helyzetét nehezítette az is, hogy a múlt század végén lezajlott nagy sztrájkok hatására az uralkodó osztály meghozta az 1898. évi II. törvénycikket, amely kötelezővé teszi a munkaszerződések hatóság előtt való megkötését. A szerződéseket általában szakmány munkákra kötik (díjazás a kifejtett munka után történik), de e szakmány munkák közül az aratás, amely legfontosabb kenyérkereseti lehetőség volt, elvállalása más szakmány, illetve napszám munkákat von maga után. Ha valaki szerződött az aratásra, csaknem kivétel nélkül vállalnia kellett néhány hold kukorica vagy cukorrépa megművelését vagy mindkettőt, ugyanakkor az általában télen kötött szerződések szerint, a legfontosabb nyári munkák idején, a szakmányban el nem végezhető munkákat előre megállapított napszám mellett kötelesek voltak vállalni [9]. Hász Antal tótbánhegyesi birtokos pl. cséplésre, ha a munkások pénzért végzik, 70 krajcár, egyéb munkákra pedig május 15-től a férfiaknak 50 krajcár, a marokverőknek pedig 40 krajcár napszámot köt ki 1905. december 24-én az 1906. évre megkötött szerződésben [10]. Hári Ágost magyarábányhegyesi birtokos 18 munkással kötött aratási és cséplési szerződésében szintén kötelezi munkásait más munkák elvégzésére is az alábbi napszám mellett: áprilisban 80 fillér, májusban 1 korona, júniusban 120 fillér, a marokverőknek pedig mindig 20 fillérrel kevesebb [11]. Dr. Zsilinszky Endre pusztapándi gazdaságába szerződtetett munkásoknak kötelessége az aratás és cséplés mellett a szénakaszálás kisholdanként 2 koronáért, cukorrépaszedés, tisztítás és szállítás kisholdanként 20 koronáért és az alábbi élelemért: 15 kg liszt, 1,5 kg szalonna, 1,5 l főzelék, 1 kg só és férfiaknak 1 liter pálinka hetenként és páronként. Napszámban kötelesek dolgozni április közepétől október végéig és minden olyan munkát elvégezni, amelyet szakmányban vagy részében nem végeznek a fenti élelmezés mellett az alábbi napszámért: férfiaknak állandóan 1 korona 20 fillér, a nőknek 70 fillér [12].

A szakmányban végzett munka sem volt kifizetődőbb. Ennek legtipikusabb formája az aratás, hordás és cséplés. Az 1906. évre kötött szerződések a következő feltételeket és részt írják elő: Babó Zoltán kaszaperi birtokos 24 tótbánhegyesi munkást szerződtet 200 hold őszi és 40 hold tavaszi gabona learatására, behordására és cséplésére. Ennél nagyobb területet a birtokos adhat, de a munkások nem követelhetnek. A három munkafolyamat elvégzéséért $\frac{1}{10}$ részt kapják konvencióval, amely hetenként és páronként 2 véka (60 liter) búza, 3 kg szalonna, 3 liter főzelék, 1 kg só összesen 11 korona 84 fillér értékben és a férfiaknak 3 korona pálinkára, amely az aratás, hordás és cséplés egész idejére szól. A munkásoknak el kell csépelni a mások (főleg a kertészek és cselédek) által learatott gabonát is 2,5%-ért és az alábbi konvencióért (amely hetenként és fejenként): 0,5 véka búza, 1 kg szalonna, 0,5 kg só és 1 lit. főzelék, összesen 5 korona 32 fillér értékben. Elcsépelendő a munkaadó örök birtokán és a Desseffy-féle birtokon (amely 1003 hold) levő összes gabona, amely után 8 mázsa gabonát (fele búza, fele pedig zab és árpa) kötnek ki biztosítékul. A részből 24 mázsát visszatart a birtokos és csak akkor adja ki, ha a mun-

kával teljesen megelégedett [13]. Hári Ágost magyarbánhegyesi birtokos is $\frac{1}{10}$ részért adja ki gabonáját aratni és csépelni. Az aratásra és hordásra rossz termés esetére 5 koronát kötnek ki biztosítésként kisholdanként konvenció nélkül cséplésre pedig 160 fillér napszámot ugyancsak konvenció nélkül. Konvenció a következő: 30 liter búza, 2 liter főzelék, 2 kg szalonna, 1 kg só és a férfiaknak az egész időre 4 korona pálinkára.

Özv. Temesváry Pálné kunágotai birtokos 34 magyarbánhegyesi munkással a következő feltételek mellett kötött szerződést: aratásra és behordásra $\frac{1}{13}$ rész, biztosíték holdanként 60 kg őszi, illetve 70 kg tavaszi gabona vagy 12 korona. Az aratórészt a munkaadó nem köteles behordani és csépléshez csak gépet ad. A cséplésért 3% részt fizet, vagy 1 korona 40 fillért élelmezés nélkül. Konvenció az egész időre: 30 liter búza, 2 kg szalonna, főzelékre és sóra 50 fillér és 2 liter pálinka [14].

Aratásra és hordásra gyakori az $\frac{1}{14}$ rész is. Így adta ki pl. Székács József csanádapácai birtokos a 130 hold gabonáját és az egész időre 4 véka búzát, 4 kg szalonnát, 4 liter kását, 2 kg sót, vagy 14 koronát adott konvenció fejében [15].

Szekrényi Lajos magyarbánhegyesi birtokos aratásra és behordásra szintén $\frac{1}{13}$ részt adott és az egész időre a következő konvenciót: 60 liter búza, 2 kg szalonna, 2 liter főzelék, 1 kg só és a férfiaknak 2 és fél korona pálinkára. Biztosíték 5 korona holdanként vagy 40 kg gabona.

Csak aratásra kötött szerződések nem fordulnak elő. Így csak a kisebb gazdák adták ki gabonájukat, akik viszont nem kötöttek szerződést, mert évek óta ugyanaz a munkás aratta le gabonájukat [16].

A fentiekből tehát megállapítható, hogy aratásra, cséplésre és hordásra általában $\frac{1}{10}$ részt adtak, aratásra és hordásra $\frac{1}{14}$, $\frac{1}{13}$ részt. Cséplő rész általában $2\frac{1}{2}\%$ konvencióval vagy 3% konvenció nélkül. Biztosíték legáltalánosabb mértéke az 5—6 korona holdanként vagy 40—50 kg gabona, a cséplésre pedig 120—160 fillér napszám élelmezés nélkül. A konvenció általános mértékét szinte lehetetlen megállapítani, mert az általam átnézett néhány száz szerződés mind más képet mutat. Van ahol az egész aratási és hordási időre egyben [17], több esetben hetenként határozzák meg annak mértékét [18]. Az aratási időt viszont csaknem minden szerződésben meghatározzák, jelentősebb gazdaságokban is csak 10—21 napig tart. Ennek alapján a legáltalánosabb konvenció a következő: hetenként és páronként 30 liter búza, 2 kg szalonna, 2 liter főzelék, 1 kg só és a férfiaknak 1 liter pálinka.

Szalmából részt csak nagyon ritkán kaptak, akkor is csak az őszi szalmájából törek és polyva nélkül. Néhány esetben helyette pénzt (2—10 koronát) adott a birtokos. Ahol szalmarész volt, azt az aratóknak saját költségükön kellett elszállíttatni [19]. Az aratásra vonatkozó szerződések csaknem kivétel nélkül előírják, hogy az arató hány hold cukorrépát, kukoricát, cirkot vagy mind a hármat együtt köteles megművelni. Igaz, hogy ez még fizetés akart lenni az alacsony aratórész kiegészítésére, de csak nagyon kis mértékben. Ennél sokkal fontosabb volt, különösen a cukorrépa esetében, amely nagyon munkaigényes, hogy a földbirtokosok még a tél folyamán előre kikötött rész vagy bér mellett kellő munkaerőt biztosítsanak maguk számára. Munkaerő volt ugyan bőven, de az már nem volt biztos, hogy nyáron is tudnak ugyanannyiért biztosítani, mint télen és különösen fontos kenyérkereseti lehetőséggel, az aratással való egybekapcsolás miatt, a lehető legalacsonyabb részért

vagy bérért műveltethessék meg földjüket. Ezzel magyarázható, hogy a feles kukorica teljesen eltűnt, és helyette harmadából, ill. negyedéből adták ki. Az így kiadott földek mértéke a legnagyobb változatosságot mutatja. Szekrényi Lajos magyarbánhegyesi birtokos aratóinak 1 hold cirkot negyedében, 3 hold cukorrépát harmadában, 4 és $\frac{1}{4}$ hold kukoricát negyedében, Montag M. és Fiai kaszaperi nagybirtokosok aratóinak 2 hold cukorrépát és 3 hold kukoricát harmadában kellett megművelni [20]. Gyakori eset, hogy a cukorrépát nem részért, hanem meghatározott összegért művelik az aratók. A már említett Montag M. és fiai aratói a négyszer megkapált, kiegyelt, feltöltött, felszedett, megtisztított és elszállított cukorrépa minden 105 kg-jáért 48 fillért kaptak. Ezért az összegért a ledarabolt répafejeket is be kellett szállítani a kijelölt helyre, elvermelni és a levelét a földön elteríteni. A kukorica szárából sehol nem adnak részt és azt is be kell hordani a munkásoknak és a kijelölt helyen összerakni. A termés egyharmadából még le is vonnak csőszbérre, ami 70—100 csőig terjed holdanként vagy pedig $\frac{1}{2}$ —1 véka. Előfordul az is, hogy csak répa-művelésre kötnek szerződést. Ilyen pl. Purgly János mezőkovácsházi birtokos és 25 mezőkovácsházi munkás között létrejött szerződés, amely szerint a cukorgyár által lemászalt répa minden 105 kg-ja után 50 fillért fizet a munkaadó [21]. A cukorrépa műveléséért, ha azt pénzben fizetik, a 46—50 fillér az általános minden 105 kg után.

Meg kell még említeni egy igen jelentékeny réteg — a dohánykertészek — helyzetét, akik a megkötött szerződések tanúsága szerint alig különböznek a cselédektől. A kertészeket általában négy egymást követő gazdasági évre szerződtették. A munkaadó leggyakrabban lakást is biztosított számukra, ami azonban egy kicsit sem különbözött a jól ismert cselédházaktól. A Lukács Géza István kaszaperi birtokos által nyolc kertésszel kötött szerződés bizonyítja, hogy a kertészek feladata volt az általuk lakott ház és a dohány termesztéséhez, kezeléséhez tartozó minden épület karbantartása, tatarozása saját költségükön. Amennyiben ezt elmulasztották, a munkaadó a kertészek költségére fogadott napszámossal végeztethette el. A dohány termesztéséhez szükséges csaknem minden eszközt az igan kívül a kertész adott, a munkát teljesen ő végezte és a bevételből való részesedése 41%, a munkaadó 59% jövedelmével szemben, ami csaknem befektetés nélküli bevétel. A kertészek általános részesedése a megyében 40%—46%-ig terjed. A dohányművelés mellett a kertészek arattak is, amiért részt és konvenciót kaptak, és mindegyik kapott valamennyi kukorica- vagy répaföldet vagy mindkettőt, amelyért 1 korona illetményt fizetett holdanként. Kimondottan feudális állapotokat tükröző kikötései is vannak a szerződésnek. A szerződés megkötésekor be kell jelenteni a családtagok számát, és ha a hely elfoglalásakor valaki is hiányozna, a munkaadó azonnal felbonthatja a szerződést. A munkaadó tudomása nélkül sem a kertésznek, sem hozzátartozóinak a tanyából kimenni nem szabad. Minden kertész tarthat sertést és baromfit, de ezért külön fizet. Jelen esetben 4 db sertést, amelynek darabjáért legelő- és pásztorbér címén 4 koronát fizet, még akkor is, ha a sertés csak egy hétig volt birtokában, tyúkot és csirkét, amiért 10 db csirkét és 50 tojást fizet [22]. A szerződött mezőgazdasági munkások munkafeltételeit, kötelesegeit jól bemutatják a különböző szerződések, melyek közül néhányat teljes egészében közölök a „Függelék”-ben.

Nem volt sokkal jobb a törpebirtokosok, de különösen a 6570 egy holdon aluli birtok tulajdonosainak helyzete sem, mert legnagyobb részük időszakai

vagy állandó bér munkára kényszerült. Különösen nehéz volt ezek helyzete a telepes községekben, amelyek az 1872. évi II. törvénycikk alapján jöttek létre. Csanád megye 28 községe közül 16 volt ilyen. Ezeknek a problémája külön vizsgálatot kíván még, annyit azonban az eddig feltárt adatokból is meg lehet állapítani, hogy az elaprózódott törpe- és kisbirtokok nem voltak életképesek. A megyei közigazgatási bizottság 1903. évről szóló jelentéséből kitérni, hogy ezek a községek rohamosan eladósodtak, elszegényedtek és a telepesek megélhetése nem volt biztosítva. Az okot egyrészt abban látják, hogy helytelen volt a telepítés, mert egyes községekben 20 holdat, máshol pedig 5 holdat vagy ennél kevesebbet kapott egy család, és ezek a parcellák azóta tovább aprózódtak. Másrészt a helytelen külterjes gazdálkodás is nehezíti helyzetüket, mert a búza és kukorica kizárólagos termesztése nem biztosít olyan jövedelmet, hogy a nagy anyagi megterhelést ezek a kis gazdaságok elbírnák, hiszen vannak községek, ahol az egy kis holdra eső adósság meghaladja a 600 koronát, s ez a kamatok miatt évről évre csak szaporodik. E községek helyzetének romlásához hozzájárul a túl magas adóztatási rendszer is, amit még fokoznak a községi pót- és egyházi adók, különösen a református községekben, ahol 30—50%-ot tesznek ki. A közigazgatási bizottság a következőkben látja a megoldást: 1. téli munkalehetőség teremtése a mezőgazdasággal kapcsolatos üzemek létesítésével és háziipar megteremtésével, 2. helyes gazdálkodás (ipari növények termesztése, állattenyésztés) megszervezése útján, 3. a birtokok további felaprózódásának megakadályozása törvényhozás útján, a terhek olcsóbb convertálásával, 4. a földadó igazságos leszállításával [23].

A telepes községek helyzetére némi fényt derít az alábbi kimutatás, amely az 1903. évi örökvltságt tartozást és a törlesztést tünteti fel: [24]

Község neve	1903. évben esedékes tartozás	1903. évi törlesztés	A törlesztés mennyisége %-ban
Albert	233 000,—	31 500,—	15,00
Ambrózfalva	900 000,—	45 000,—	5,00
Pitvaros	1 416 891,39	19 070,—	1,03
Nagymajlát	199 220,84	10 327,23	1,18
Kiskirályhegyes	158 796,—	18 573,78	11,69
Kövegy	50 524,03	20 869,19	41,32
Kunágota	176 837,65	53 937,15	32,78
Dombiratos	139 660,45	13 966,—	10,00
Mezőkovácsháza	225 307,32	46 587,25	20,67
Reformátuskovácsksháza	54 240,—	15 075,62	28,00
Végegyháza	68 436,89	13 539,65	19,78
Magyarbánhegyes	76 490,97	75 269,76	98,00
Tótbánhegyes	342 125,91	52 023,30	10,5
Apáca	—	—	—
Kisiratos	420 000,—	33 528,42	7,7
Összesen:	4 461 531,45	449 287,35	10,07%

1903-ban a földművelésügyi minisztérium erőlyesen sürgette, hogy a telepes községek fizessék hátralékaikat. A hátralék nemcsak a kincstár károsodását, hanem a telepesek vagyoni viszonyainak összekúszálódását is okozták. Az erőlyes intézkedés tulajdonképpen célja, „hogy a telepesek között mintegy

selejtezést is eszközöljön, természetesen az arra való és gazdaságilag kellő biztosítékot nyújtó elemek lehető kímélésével“ [25]. A fizetés sürgetésének eredményét mutatja a fenti kimutatás. Nem szerepel ebben a kimutatásban Kevermes község, amelynek viszonyait érdemes részletesebben megvizsgálni, mert még a fentieknél is többet árul el a telepese községek helyzetéről. A község lakóinak száma 1903-ban 3873, határának kiterjedése 8647 hold, amelyből 7587 hold uradalmi birtok és csak 871 hold a község lakói által megváltott örökföld. Az 1875-ben kötött örökváltság-szerződés szerint 139 család kapott 5—5 holdat, 259 család 800 négyszögöles, 186 család pedig 400 négyszögöles telket, tehát a község tulajdonképpen napszámos telep lett — állapítja meg a közigazgatási bizottság jelentése [26].

Az 5 holdas parcellák örökösödés útján még jobban elaprózódtak. 1903. december 31-i állapot szerint a község birtokviszonyai az uradalmi-birtokot kivéve a következő:

400 négyszögöles házhellyel bír	111 család
400—800 „ „	109 „
800—1200 „ „	65 „
1200 négyszögöltől 1 holdig terjedő földdel	32 „
1 holdtól 3 holdig terjedő földdel	120 „
3 „ 5 „	43 „
5 „ 10 „	38 „
10 „ 15 „	5 „
15 „ 20 „	7 „

Az előjáróság puhatolódzása szerint 1902-ben a község lakóinak 302 360 korona adóssága volt 8%-os és 59 974 korona 2%-os kamatra, ami 1903-ban sem csökkent lényegesen, sőt 1903-ban 96 kisgazda 424 mázsa vetőmag kölcsönt vett fel, ami újabb 6656 korona adósságot jelentett. Az adósság törlesztésén kívül évente 182 299 koronát kellett fizetniök a község lakóinak adók, kölcsönök kamatai és haszonbér címén. Ugyanakkor 1903-ban a községben termesztett főbb termények — búza, kukorica, árpa, dohány — összes értéke 307 714 korona volt. Az 530 család közül csak 135-nek biztosított a megélhetése úgy-ahogy uradalmi bérletek által, de az is bizonytalan, mert ha a birtokos nem újítja meg a szerződést, a volt bérlők foghatják a vándorbotot, hogy új megélhetési lehetőség után nézzenek. 377 család állandó kereset nélkül van, napszámból él, és az sem jut mindenkinek. A községnek nincs jövedelmező birtoka és így az adminisztrációs költségeket, a művelődési intézmények egy részének költségét pótdából kell fedezni, ami állandóan 90% körül van. A pótdók magas százaléka a telepese községekre általában jellemző. A községben nagy az elkeseredés és ez az oka, hogy a szocialista tanok termékeny talajra találnak [27].

Az okok tehát, amelyek a múlt század végén a földmunkások és szegény-parasztok mozgalmát előidézték, nem szűntek meg. A mozgalom is csak elcsendesedett, de nem fojtották el végleg. Igaz, hogy 1906-ig Csanád megyében nem volt nagyobb arányú megmozdulás, de az elszórtan jelentkező szervezkedések a megye dolgozóinak öntudatosodását mutatják. Ezt a folyamatot azonban akadályozta az egységes vezetés hiánya, bár némi törekvés tapasztalható ezen a téren. Különösen két város, Makó és Hódmezővásárhely szerepét

kell kiemelni. 1903. május 17 óta a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak megyei bizottsága is működött, melynek elnöke Joó Ferenc, jegyzője Szakács Márk, tagjai pedig Molitorisz István, Hambek Géza, Alföldi Sándor, Kocsis Sándor és Szántó András voltak [28].

E két város a községekben tartott népgyűlésekre szónokokat küldött 1903-ban, hódmezővásárhelyi szociáldemokraták Tótbánhegyes, Magyarbánhegyes, Kunágota és Reformátuskovácsháza községekben voltak népgyűlésen [29], Makó pedig Apátfalva, Földeák, Alberti és Nagymajláth községekkel volt kapcsolatban. Az Újjászervezett Szociáldemokrata Párt Budapestről is igyekszik befolyást gyakorolni a megyére. Ezt mutatja, hogy 1903. szeptember 13-án Dombegyházán, mintegy 250—300 résztvevővel tartott népgyűlésen részt vett Bella Antal budapesti küldött. (Az ülés napirendje: 1. a nép helyzete, 2. annak javítása, 3. miként és melyik párt küzd törvényes eszközökkel a nép helyzetének javításáért.)

Makónak az MSZDP minden kongresszusán és értekezletén volt küldötte, az 1903. évi X. kongresszuson pedig Nagylak és Földeák képviselői is részt vettek [30]. A fentiekből tehát azt a következtetést lehet levonni, hogy Csanád megyében a Magyarországi Újjászervezett Szociáldemokrata Párt és az MSZDP hatása volt a legnagyobb. Minthogy azonban ezeknek a pártoknak nagyon laza szervezeti életük volt, nem lehet szorosan elkülöníteni egyiket a másiktól. Ezek tevékenysége kétségtelen érezhető, de komoly irányító szerepük nem volt, mert legtöbbször a mezőgazdasági munkások követeléseit után kullogtak, vagy éppen fékezni igyekeztek a mozgalmat. Ezt a tényt az 1906-os események tárgyalásánál látjuk majd.

A század elején tehát 1906-ig nem bontakozott ki komolyabb mozgalom. Ennek ellenére az uralkodó osztály éber figyelemmel kísért minden eseményt; ami a mezőgazdasági munkások mozgolódására utalt és a legkisebb megmozdulást is szigorú megtorló intézkedések követték. Különösen az aratás zavartalan lefolyása érdekében tettek meg mindent, amire a Földművelésügyi Minisztérium minden évben felhívta a megyei vezetők figyelmét. 1904-ben a battonyai járási főszolgabíró pl. az aratás zavartalansága miatt a szerződészegők pótlására tartalék munkások szervezését és a csendőrség kiegészítését tartja fontosnak [31]. Ezt azzal indokolja, hogy a járás Arad megyével határos, ahonnan terjed a mozgalom, Arad megyei munkások is szerződtek a járásba, az MSZDP már februárban felszólította a munkásokat a sztrájkra. A problémák még fokozottabban jelentkeznek ebben a járásban, ahol jelentős számban élnek nemzetiségiek. A tanácsot meg is fogadták, mert júniusban a mezőhegyesi, battonyai, mezőkovácsházi és kevermesi csendőrőrsöket megerősítették [32]. Különösen erélyes intézkedéseket tesznek az 1905 januárjában tartott választások előtt. A főispán 1904. december 27-én arról tájékoztatta a belügyminisztert, hogy a választások előtt egy nappal Nagylakra két század gyalogságot és egy század lovas katonát, Battonyára szintén két század gyalogságot kér. Ugyanakkor a csendőrséget is Nagylakra, Battonyára és Makóra összpontosítják [33] bizonyosan olyan célzattal is, hogy ha szükség lesz rájuk, a járás egész területén felhasználhassák, hiszen mindhárom helység járási székhely.

Különösen nehézé vált a mezőgazdasági munkások helyzete 1906 tavaszára. A már vázolt általánosan rossz gazdasági helyzet további romlásához

hozzájárult az 1905-ös rossz gazdasági év is. A nyári kereset elégtelenségét nem tudták sehol sem pótolni, hiszen a megyében 1900-ban mindössze négy olyan üzem volt, amelyik 20-nál több munkást foglalkoztatott: a mezőhegyesi kenderfonó 40, a mezőhegyesi cukorgyár 501, a mezőhegyesi szeszgyár 41 és a makói gőzmalom 21, tehát összesen 606 munkást foglalkoztattak [34], de ezek is többségükben idénymunkások voltak, számuk emelkedett vagy csökkent. Ez a helyzet 1906-ig lényegesen nem változott, bár 1905-ben megkezdte működését Nagylakon a kender- és lenkikészítő, ahol 300 munkást foglalkoztattak [35]. Az ipari munkások is állandó harcban állnak munkaadóikkal körülményeik javítása érdekében. 1906 folyamán pl. a mezőhegyesi cukorgyárban 1200 munkás sztrájkolt, aminek eredményeképpen a követelt 3 korona napibért meg is kapták. Makón 65 ács néhány napos sztrájk után 10%-os béremelést harcolt ki, 15 szobafestő 14 napos sztrájkjának 40%-os béremelés, a malommunkások 10—12 napos sztrájkjának 20%-os béremelés és 2 óra munkaidő leszállítás, 60 szabómunkás 20 napos harcának 10%-os béremelés és a 19 nyomdászsegéd 37 napos sztrájkjának átlag 25—35%-os béremelés és másfél óra munkaidő engedmény lett az eredménye [36]. Ezek a sztrájkok tehát igen jelentős eredményekkel végződtek.

A túlnyomóan külterjes gazdálkodást folytató mezőgazdaság nem tudta felvenni — sokszor még nyári időszakban sem — a munkások nagy tömegét. Az uralkodó osztály ínségkölcsonök folyósításával igyekszik enyhíteni helyzetükön; 1906 tavaszán terményt és 188 333 koronát osztottak szét 17 községben a rászorulóknak között ínségkölcson címen, a mezőgazdasági munkások cselédsegély alapból pedig 46 300 koronát [37]. Ugyanakkor az 1905-ben lezajlott dunántúli mozgalmak és az általános elégedetlenség hatására még fokozottabb figyelemmel kísérte az eseményeket és minden szükséges megelőző intézkedést igyekezett megtenni. Ennek egyik mozzanata volt a járási főszolgabírói hivataloknál letétbe helyezett különböző mezőgazdasági munkákra kötött szerződések felülvizsgálása [38], hogy megfelelnek-e az 1898. évi II. törvények előírásainak, mert formailag csak így lehetett hatósági segítséget adni a birtokosoknak viták vagy munkabeszüntetések esetén. A legtöbb szerződést 1906-ban kötötték az említett törvény megjelenése óta, még olyan kisebb birtokosok is szerződtek munkásaikat, akiknél eddig ez nem volt szokás. Ez is mutatja, hogy ebben az évben különösen tartottak a munkások megmozdulásaitól.

A mezőgazdasági munkások mozgalma 1906-ban már április utolsó napjaiban megkezdődött. A mezőkovácsházi járási főszolgabíró április 30-án kelt jelentése már kitört sztrájkokról szólt. Április 29-én este a kunágotai Vásárhelyi-féle birtokról küldönc, id. Nágel Vilmos kunágotai birtokos pedig személyesen jelentette a főszolgabírónak, hogy a kunágotai és mezőkovácsházi határ összeshövelésénél egy 30—40 főnyi kunágotai munkásokból álló csoport az útszélen várakozik azzal a céllal, hogy Tótkomlósról és Mezőkovácsházáról a kunágotai határban fekvő Vásárhelyi és Nágel-féle birtokokra érkező munkásokat megnyerje a sztrájk felvétele érdekében [39]. Szinte minden utat elálltak a munkások, hogy megakadályozzák a sztrájktörést. Az első megmozdulás mindjárt erélyes intézkedést vált ki a hatóság részéről. A nagylaki és makói választásokra kirendelt kunágotai és magyarcsanádi csendőrséget a főszolgabíró visszarendelte, de kevesen vannak, ezért április 30-án táviratilag egy század kato-

naság kirendelését kéri Kunágotára [40] a földmunkások fenyegető magatartása miatt, mert egyszerre négy-öt helyre kell karhatalmat küldeni a kunágotai birtokokra az előforduló zavargások miatt [41]. A szervezett munkások vezetőit, Csernók Józsefet, Vaszula Andrást és ifj. Bécsi Jánost rendőri felügyelet alá helyezték. A községet nem hagyhatják el, és este 9 órától lakásukon kell tartózkodniok. Ez azonban nem szüntette meg a mozgalmat. Április 30-án az Urbán majorba induló kunágotai munkásokat a szervezett munkások egy csoportja a falu szélén „feltartóztatta, sőt közülük néhányat tettleg bántalmaztak, minek folytán a dolgozni akaró munkások kénytelenek voltak a községbe visszatérni“ [42]. A csoportot a csendőrség szétkergette és hat személyt letartóztatott, köztük Csernók Józsefet is. Május 1-én özv. Jakabffy Lászlóné birtokán ismét 40 fő csoport jelent meg és az ott dolgozó dombegyházi munkásokat felszólították a munka beszüntetésére [43]. A belügyminiszter gyorsan intézkedik. Az egy század gyalogság kirendeléséről május 1-én táviratilag értesíti az alispánt [44]. Még aznap meg is érkezik a katonaság Winkler százados vezényletével. Ennek ellenére a mozgalom nem szállt alább, amit jól mutat az is, hogy az egyik hivatalos jelentésben az alábbi kitételeket találjuk: „a kunágotai ún. szervezett munkások terrorizmusa még a legkevésbé sem szállt alább, maguktartása fenyegető, sőt helyes kifejezéssel élve, kihívó a hatóság, a csendőrség és a katonai kirendeltséggel szemben“. Éppen ezért a főszolgabíró nem tartja megoldhatónak, hogy néhány nap múlva visszavonják a katonaságot. „Már most hallható a munkások körében olynemű fenyegetőzés: majd elmennek pár nap múlva a katonák s akkor majd mi diktálunk megint, de keményebben, mint eddig“ — írja a főszolgabíró [45]. Ifj. Bécsi Jánost, mint póttartalékost behívták katonának, Vaszula Andrást és Csipai Pált rendőri felügyelet alá helyezték. Őket tették felelőssé a zavargásokért. Ezek a munkások a hatósággal szemben öntudatosan viselkednek, a főszolgabíró fenyegetéseit határozottan visszaautasítják. „Midőn Vaszula Andrást figyelemztettem arra — írja jelentésében a főszolgabíró —, hogy ezen erőszakoskodásaikért fogházbüntetéssel fognak sújtatni, mely fogság foganatosítása valószínűleg éppen a nyári nagy gazdasági munkaidőre fog esni, s így ők a munkásokra nézve legkeresőbb időszakot kell, hogy elmulasszák, gúnyosan jegyezte meg —, »nem szabad minket takarás (aratás) idején becsukni, nincsen olyan törvény, amely azt megengedje.«” Annak ellenére, hogy a katonaság megérkezése után reggel 5 órától este 10 óráig 6—6 katonából és egy csendőrből álló őrzérek cirkáltak a faluban, május 2-án újabb 30—40 főből álló csoportok jelentek meg özv. Jakabffy Lászlóné birtokán és a Vajda-féle birtokon. Ezek a munkások 1 korona 60 fillér napszámot követeltek és felszólították az alacsonyabb bérért dolgozókat, hogy hagyják abba a munkát. A felszólítás eredménnyel járt. Hasonló esetek megakadályozására lovas csendőrök járták az uradalmakat [46]. Májusban Kunágotához tartozó 16 gazdaságban az összes munkás sztrájkolt. A sztrájk oka, hogy a gyermekeknek 10 fillér, a nőknek 50 és a férfiaknak 60 fillér napszámot fizettek [47].

A mozgalom központja Kunágota volt, de kiterjedt más községekre is. Hasonló mozgalom volt Magyarbánhegyesen is, ahol áprilisban a Hári birtokra induló napszámosok a szervezett munkások felszólítására, a csendőrség közbelépése ellenére visszatértek otthonukba [48]. Mezőkovácsháza és Tótbánhegyes községekben szintén volt sztrájkmozgalom, erre azonban csak utalások találhatók az iratokban.

A Csanád megyei sztrájkokra nagy hatással voltak a szomszédos községek, különösen a Torontál megyei Törökkanizsa és az Arad megyei Medgyesegyháza és Almáskamarás munkásainak mozgalma. Ezt mutatja az is, hogy a nagylaki főszolgabíró szerint addig minden terrorintézkedés eredménytelen az Arad megyével szomszédos községekben, amíg az ottani mozgalmakat le nem törlik. Medgyesegyházára katonaság kirendelését kéri, mert az ottani munkások május 1-én azt tervezték, hogy zeneszóval vonulnak Kunágotára, majd miután a kunágotai munkások csatlakoztak hozzájuk, a környező községeket járják, hogy megakadályozzák a sztrájktörést. Ettől a tervüktől csak azért álltak el, mert Kunágotára megérkezett a katonaság. Ugyanakkor Törökkanizsán jelentős számban dolgoztak kunágotai és nagylaki munkások, akik a törökkanizsai sztrájk idején otthon maradtak és bizonyos, hogy ennek is jó hatása volt a kunágotai mozgalomra [45].

Az eddigiekből megállapítható, hogy Kunágotán általános sztrájkrol, szervezett mozgalomról beszélhetünk. A források alapján 361 tagja volt annak a szervezetnek, amelyiknek tagjai részt vettek a sztrájkban és szervezték azt [49]. Arról nem beszélnek, hogy milyen szervezet volt, de minden valószínűség szerint a Földmunkások Országos Szövetségének helyi csoportjáról van szó, mert ennek az 1906. november 11-én tartott kerületi értekezletén Orosházán Kunágotá is képviseltette magát. A kellő irányítás hiányának tudható be, hogy a mozgalom az említett községeken túl nem terjed, pedig az objektív körülmények a legtöbb helyen hasonlóak voltak. Így természetes, hogy az elszigetelt mozgalmat a katonaság kivezénylésével, a csendőrség megerősítésével sikerült elnyomni. Kunágotán 24 személyt tartóztattak le és állítottak bíróság elé. Május 19-én már látszólag minden csendes volt az egész járás területén. A sztrájk szervezői azonban nem adták fel a harcot, a 20-án tartott népgyűlésen felszólították a munkásokat, ne menjenek olyan helyre dolgozni, ahol magasabb bér követelése miatt sztrájkolnak [50]. A katonaságot is csak június 19-én rendelik vissza a községből [51]. A katonaság helyett még ugyanazon a napon kéri az alispán Battonya, Kevermes, Mezőkovács-háza, Magyarbánhegyes, Kunágotá, Nagylak, Csanádpalota és Makó csendőrségeinek megerősítését [52]. Ilyen körülmények között a mozgalom egy időre elcsendesedett, hogy azután még nagyobb erővel törjön ki az aratás idején.

A közigazgatási bizottság jelentése szerint az aratási idő alatt a mozgalom a hatóságot a legnagyobb mértékben igénybe vette, és komoly aggodalmat keltett. Először június 25-én a központi (makói) járás területén tört ki sztrájk a püspöki uradalom lelei és kopáncsi majorságában. Ezt a kezdetleges mozgalmat az uradalmi tiszteknek és a főszolgabírónak sikerült megszüntetni a követelések részbeni teljesítésével [53]. A mozgalom azonban tovább terjedt. Leidörfer Edé nagylaki gazda 5 aratója a szerződésben kikötött konvenció felül kiharcolt még $1\frac{1}{2}$ kg szalonnát, 15 liter búzát és a pelyvából is $\frac{1}{13}$ részt, de a sztrájkot tovább folytatták, mert a hordásra külön 1 korona napszámot követeltek. Több gazda a szóbeli szerződés lényeges megjavítására kényszerült. Ugyancsak Nagylakon 60 román munkás sztrájkolt. 210 nagylaki szlovák arató nevében két csapatgazda a szerződés módosítását követelte, mert 8 korona 80 fillér, illetve 9 korona helyett csak holdanként 11 koronáért hajlandók Okányi Schwartz Lajos oroszlámosi és gróf Károlyi István gyulamezői birtokán levő gabonáját learatni. A nagylaki munkások népgyűlést akartak összehívni, hogy megállapodjanak az egységes követelésekben, amelyet azon-

ban nem engedélyeztek. A községben lefoglaltak egy röpcédulát, amelyet az USZDP-hez tartozó Országos Munkásvédő Szövetség 35. számú zentai csoportja adott ki. Ez a röpirat azonban a munkások eddigi követeléseivel szemben nem sok újat tartalmaz, sőt bizonyos mértékig el is marad azokról. Új követelés, hogy a munkaadó meleg étellel lássa el a munkásokat és betegség esetére páronként és naponként 7 korona napidíjat fizessen, ha pedig a betegség a munkaadó hibájából következett be, a teljes részt követelheti a munkás. Egyébként a végzendő munkákra vonatkozóan elfogadja a szerződésekben kikötött feltételeket. Nem lép fel a harmados kukorica- és répaművelés ellen sem [54]. Az Újjászervezett Szociáldemokrata Párt agitációja igyekezett a törvényes keretek között tartani a munkások mozgalmát, sok esetben fékezte azt, mert a párt vezetői megijedtek az 1898. évi II. törvénycikk szigorától és a sztrájkoló munkások helyettesítésétől a mezőhegyesi tartalékból [55]. Nem rajtuk múlt, hogy a mozgalom tovább terjedt és általában eredménnyel is járt. Tenner Béla mokrini gazdaságának 40, Fischer Sándor orosházi birtokosnak pedig 70 aratója tagadta meg a munkát. Talián Béla nagybirtokos, szabadelvű párti országgyűlési képviselő, — akinek nagy szerepe volt a századvégi földmunkás- és parasztmozgalmak elfojtásában — nagylaki birtokán a munkások 8, illetve 9 korona helyett 12 koronát harcoltak ki holdanként. A nagylaki gazdák általános panasza, hogy kénytelenek az eredeti megállapodásnál vagy a szerződésben kikötöttnél magasabb bért adni [56]. A csanádi püspökség nagykopáncsi gazdaságára is kiterjedt a sztrájk, ahová a mezőhegyesi tartalék munkásokból 60 főt szállítottak. Ezeknek a helyzete sem volt biztonságos, éppen ezért a Földművelésügyi Minisztérium utasítja az alispánt, hogy biztonságuk érdekében az egész úton tegye meg a szükséges intézkedéseket [57]. A központi járás területén általános sztrájk lehetősége állott fenn július 2-án. Különösen Lelén és Földeákon volt erős a mozgalom. Megtagadták a munkát a püspöki uradalom lelei és kopáncsi, Újhelyi Jakab és Dániel Ármin lelei, Návay Tamás, Návay Dezsőné, Návay Géza, Szilágyi Sándor, Bugyi Balázs, Meskó Sándor földeáki majorjában, Nagy Gy. József makói és San-Marcó herceg szerbcsanádi birtokos földeáki aratói. Hivatalos adatok szerint mintegy 500 munkás sztrájkolt. A járás területén a csendőrséget 50 fővel erősítették meg. Lelére és Földeákra maga a főszolgabíró szállt ki megfelelő karhatalommal. Ennek az lett az eredménye, hogy letörték a sztrájkot; két munkást 30—30 napra és 200, illetve 40 korona pénzbüntetésre ítélték el [58].

Július első napjaiban csaknem a megye egész területére kiterjedt sztrájkmozgalom volt. Baghy Imre battonyai birtokos 43 szerb aratóját 30—30 napi azonnali elzárásra ítélték, de két nap múlva szabadon bocsájtották, Steiner Jakab ciondai birtokos 24 munkása $\frac{1}{13}$ helyett $\frac{1}{11}$ részt harcolt ki [59], Montag M. és fiai tótbánhegyesi birtokára 180 sztrájktörőt szállítottak július 2-án, ahol 3-án ismét 50 arató tagadta meg a munkát [60], a battonyai csendőrség azonnali megerősítését kéri a sztrájkokra való tekintettel [61], dr. Buch Adolf nagylaki birtokos aratóit 1-én 14 napra elítélték és becsukták, mert $\frac{1}{13}$ rész helyett $\frac{1}{12}$ részt, több konvenciót és a hordásra 1 korona napszámot követeltek. Minden követelésüket teljesítette a munkaadó, csak az 1 korona napszámot nem, és még úgy sem voltak hajlandók dolgozni [62]. A Baghy Imre és munkásai közötti tárgyalás nem vezetett eredményre, ezért 88 sztrájktörőt vittek helyettük [63], 145 csanádpalotai munkás Kunszentmiklóson, 210 nagylaki munkás Okányi Schwartz Lajos oroszslamosi és gróf Károlyi István

gyulamezői birtokán csak a csendőrség brutális közbelépésére kezdte el a munkát. A csendőrség kényszerítette a munka végzésére a kevermesi Sima uradalom 47, Spitzer Károly battonyai birtokos 28, özv. Verhovay Gyuláné battonyai birtokos 21, Jenovác Mihály 8 és Singer Izrael tornyai birtokos 18 aratóját is.

A tavaszi sztrájkok idején Kunágotán volt a legerősebb mozgalom, aratás alkalmával pedig Nagylakon, ahol az egész községre kiterjedt, és a más megyébe szerződött munkások sem voltak hajlandók dolgozni. Ha figyelembe vesszük, hogy a községben 1902—1906-ban 3830 munkakönyvet adtak ki olyanoknak, akik főként az aratásban voltak érdekeltek, hozzávetőlegesen megállapíthatjuk a sztrájkoló munkások számát. A sztrájk letörésére három eszköz állt rendelkezésre: követelések teljesítése, karhatalom alkalmazása, amely bebörtönzésig is kiterjedt és a mezőhegyesi sztrájktörők alkalmazása. Több forrás is egybehangzóan állapítja meg, hogy jelentős azoknak az eseteknek a száma, amikor a követelések teljesítésével sikerült a sztrájkot felszámolni. Ez különösen a kisebb gazdákra vonatkozik, akik közül sokan nem kötöttek írásban szerződést, de a nagyobb uradalmakban is szép számmal előfordult. Gróf Károlyi István 70 aratója 8 korona 80 fillér helyett 12 koronát harcolt ki haldanként [64]. Az 1906. évi sztrájkokra legjellemzőbb, hogy komoly eredményekkel végződtek. A másik eszköz alkalmazását is bőven tapasztalhatjuk. Ennek legkirívóbb példái: a kaszaperi Montag birtok 98 sztrájkoló munkása közül 5 személyt behívtak katonának, 93 személyt pedig 30—30 napi elzárásra ítélték, Hász Antal tótbánhegyesi birtokos 66 munkásának sztrájkját a katonaság elnyomta, Bíró Albert kunágotai birtokos 21 sztrájkoló munkása közül négyet 30—30 napra, Purgly Emil 7 aratóját 25—25 napi elzárásra és 100—100 korona pénzbüntetésre [65], vagy Justh Gyula battonyai birtokának 49 sztrájkoló munkását 60—60 napi elzárásra ítélték, akik azonban a szegedi ügyészség fogdájában kijelentették, hogy hajlandók az eredeti feltételek mellett dolgozni [66]. A harmadik eszköz, — sztrájktörők alkalmazása — is nehézséget okozott, részben azért, mert a sztrájktörők nem voltak biztonságban, másrészt pedig a tartalék munkások között is problémák adódtak. Először 87 rutén munkás az élelmezés miatt lázongott, majd 134 román és szlovák munkás követelte hazabocsátásukat. Ezeket a megmozdulásokat az uralkodó osztály brutálisan elnyomta [67].

A júliusi sztrájkhullámmal tulajdonképpen le is zárult a nagyobb arányú mozgalom. A cséplés idején már csak szórványosan fordultak elő munkamegtagadások. Pl. Farkas Mihály kunágotai géptulajdonos 20 munkása [68], a püspöki uradalom kiskopáncsi gazdaságának 24 cséplőmunkása sztrájkolt. Az utóbbiakat 30—30 napi elzárásra ítélték, és Makóra szállították [69].

A megyében a század elején tehát 1906-ban jelentkezett az első jelentős mozgalom, amely a mezőgazdasági munkások részben szervezett gazdasági harca volt. A szervezettség azonban csak egyes helyeken mutatkozik, aminek a különböző pártok — Magyarországi Szociáldemokrata Párt, Magyarországi Újjászervezett Szociáldemokrata Párt, Független Szocialista Párt — széthúzó, a mozgalmat akadályozó politikája volt az oka.

Találkozunk olyan adatokkal, hogy az USZDP tevékenykedik a mezőgazdasági munkások körében, de ez nem a forradalmi szervezkedést, hanem a megalkuvást szolgálja. 1903-ban az általuk tartott népgyűlések napirendje általában a következő volt: 1. A nép törvényes és békés szervezkedése, 2. Őrizkedjünk az izgatóktól, 3. Melyik párthoz csatlakozzunk? [70]. Nem nehéz

megállapítani, hogy az ilyen tárgysorozattal tartott népgyűlések nem segítettek elő a mezőgazdasági munkások és szegényparasztok forradalmi mozgalmának fejlődését. Ugyanakkor találkoztunk olyan adatokkal is, hogy 1906-ban, ahol a helyi vezetők az USZDP budapesti központjára hallgattak, a bő termésre való kilátás, az 1898. évi II. törvénycikk és a sztrájktilorók alkalmazása miatt tartózkodtak a sztrájk szervezésétől, sőt elítélték azt, és a munkásokat igyekeztek lebeszélni [71].

A néhány helyen — főleg tavasszal Kunágotán és nyáron Nagylakon — jelentkező szervezettség nem egyik vagy másik párttól függött, hanem a Földmunkások Országos Szövetsége helyi csoportjainak munkájától. Ezek a csoportok az MSZDP mindenféle közreműködése nélkül jöttek létre, és olyan gyorsan szaporodtak, hogy az országos szövetség negyedévi fennállása után 212 helyi csoport működött 20 146 taggal. Csanád megyében Makón, Földeákon, Nagymajláton, Lelén, Nagylakon és a már említett bizonyítékok szerint Kunágotán működött ilyen helyi csoport [72]. A szervezettség elsősorban abban jelentkezett, hogy szinte általánosan előforduló követelésekkel találkoztunk. Ilyen pl. a hordásra külön 1 korona napszám, több konvenció, az aratás és hordás elvégzéséért $\frac{1}{11}$ — $\frac{1}{12}$ rész, pénzben pedig holdanként 11—12 korona. Szervezettségre utal az is, hogy Kunágotán 30—40 főből álló csoportok igyekeztek megakadályozni a sztrájktilorést, Nagylakon pedig népgyűlést akartak tartani a követelések egységesítése céljából, amit azonban nem engedélyeztek.

A nyár folyamán lezajlott sztrájkok részvevőinek számát még hozzávetőlegesen is lehetetlen megállapítani, mert a források csak azokat az eseteket említik meg, amikor hatósági beavatkozásra került sor, de nincs szó arról a számos esetről, amikor a birtokosok még a hatóság beavatkozása előtt kiegyeztek a munkásokkal követelésük részbeni vagy maradéktalan teljesítésében. A sztrájk kiterjedt a központi, a mezőkovácsházi és battonyai járás csaknem egész területére és a nagylaki járásban Nagylakon volt a legjelentősebb.

FÜGGELÉK

A különböző szerződések részletes ismertetése helyett másolatban közlök négy különböző fajtát. Ezek jellegzetes példái az egyes szerződéstípusoknak.

1. sz. Aratási szerződés

Mely egyrészről nagyméltóságú Gróf Apponyi Albert úr gerendási gazdasági tisztsége, másrészről alolírott b.csabai-lakosok, gerendási kertészek és apácai lakosok között kötöttetett következő feltételek mellett.

1. Átadja az uradalom a gerendási gazdaságában elvetett és kaszálandó 1050 h. búza, 120 h. rozs, 312 h. árpa és 360 h. zab vetését kis holdját (1100 négyezögölivel értve) learatás, behordás és asztagba rakás végett.

2. Tartoznak az alolírottak 17 csapatban kiállani éspedig egy csoportban hat ember mint kaszás és 6 marokverő, tartoznak az aratást akkor, amikor az uradalom tisztsége kívánja megkezdeni, amiről néhány nappal előbb értesítve lesznek, tiszta rendes utasítás szerinti munkát végezni, búzát, árpát,

zabot, rozstot kévébe kötni és keresztekbe rakni s az eddigi szokás szerint a tarlót tisztán felgereblyézni, a kaparékot szintén kévébe kötni és keresztekbe rakni, ha a keresztek a szél, eső, vagy természetes nedvesség miatt az által rakást, szárítást és újonnan összerakást megkívánnák úgy ahányszor az szükséges teljesíteni tartoznak. Kötelesek továbbá az egész gabona termését a tisztaság utasítása szerint uradalmi iga és béres segélyével behordani és asztagba rakni holdanként egy koronáért s ha a befejezetlen asztagba a gabona megázna, úgy ezt megszáritani és ismét összerakni tartoznak.

3. Ezen munkák pontos és rendes elvégzése után kapják az arató részből búzából és rozsból 13. azaz tizenharmadik részt, árpából és zabból 12., azaz tizenkettedik részt.

4. Élelmezésükre kapnak az aratók páronként és hetenként 32 liter búzát, 3 liter köles kását, 2 klgr. szalonnát és 1 klgr. sót, a behordás alatt ennek felét, kenyérsütésre csapatonként egy szekér szalmát, vagy ennek megfelelő tűzrevalót, az ő segítségükkel szekérre rakva és urasági igával Csabára szállítva.

5. Megjegyeztetik azonban, ha a takarás a szokásos 3 hétnél hamarabb fejeztetik be, ugyanakkor az aratási időre kimért conventio a hordási időre számíttatik által.

6. Az aratórészt az urasági gabona behordása közben az aratók az urasági iga és béres segélyével a kijelölt helyre összehordják, az uradalom ad az elcsépléshez gépet, de a fűtőn és etetőnkívül a munkásokat az aratók tartoznak adni, az ő részükre eső szemes gabonát az uradalom Csabára szállítja, de a rész után fennmaradó szalma, pelyva és törek az uradalomnak marad, annak fejében minden arató kap 10 koronát.

7. A cséplésnél alkalmazott etető és fűtő napokat amennyi egy csapatra esik az uradalomnak a rész cséplés alatt bármilyen munkával visszaszolgáltatni tartoznak.

8. Azon esetben, ha a gabonát a szerződés aláírása után bármilyen csapás érné, semmi körülmények között új alkunak helye nincsen. Az aratást megkezdni, folytatni és bevégezni tartoznak, úgy szintén a hordást is, amivel ők kárpótlásul tiszta szemmel biztosíttatnak és pedig oly formán, hogy a részül kapott gabona felmérése után a búza az uradalomnál $5\frac{2}{4}$ mázsára egészítettik, ha ennyi a kiadott részből nem jönne ki azon gabonából amely ezen célra kijelöltek és pedig sem a jobbikból sem a rosszabbikból és az uradalom gépével elcsépleni, de a szalma és törek, mely ezután származik, az uradalmat illeti.

Rozsból, árpából, zabból nem biztosíttatnak, hanem mi nekik jár, azt kapják részül.

9. Az aratókat az uradalom saját igáján hozatja ki és viteti Csabára és pedig minden szombaton délután Csabára és vasárnap délután vissza ki. Ha az igák nem közlekedhetnék az uradalom költségén vasúton mennek Soprony-ról Csabára és vissza, ezen esetben élelmüket a sopronyi állomásról urasági iga hozza el. Fentebbi pontokban foglalt munkákat köteles minden ember szorgalmasan és pontosan végezni, s ha ezen feltételeknek bármilyen körülmények között eleget nem tesznek, feljogosítják az uradalmat, hogy a netán okozott kárra nézve bárhol található ingó és ingatlan vagyonukból magát kártalaníthassa, egyúttal kötelezzük magunkat egyetemlegesen egymásért jóállani, hogy a szerződésben foglalt pontoknak minden tekintetben megfeleljünk.

10. Az aratásán kívül kapnak a munkások családonként 4—5 hold (1100) tengeri földet, a munkaadótól bevetve azt harmados művelésre. Kötelezik

magukat, hogy azt az eddigi szokás szerint az uradalmi tisztség utasítása után fogják munkálni. A fattyazás szintén a harmadosok kötelessége leendő. Töréskor tartoznak a csövet szárazon fosztani, osztályozni, a tengerit szekérre rakni a góréba vagy padlásra szárazon behordani. A szárat jól tövén kapával a földnél elválni és kétébe kötni és szárazon kúpokba rakni és a tisztség által meghatározott időben és helyre uradalmi igával be is hordani. Munka bérül a harmadosokat a megválogatott csövestengeri termésből minden osztályból egyharmad része illeti. A szár termés az uradalomé marad a fuvarozásért vissza. Ha netalán olyan rossz termés lenne a tengeriben, mint az 1905. évben volt, akkor semminemű új egyezés nincs, hanem kötelesek azt letörni és munkáját teljesen bevégezni és kárpótlásul mint az 1905. évben valami megtérítésre tarthatnak igényt. A tengeri földet senki másnak át nem adhatják, ha csak be nem jelentik. Ezen szerződés előttünk felolvastatván megmagyaráztattott s két példányban kiállítottott s azt jól megértvén saját kezű aláírásunkkal illetve kézzeljegyükkel megerősítjük és elfogadjuk. Az egyik példány Sulyák Pálnak adott által.

Bcsaba, 1906. február 4-én.

Korossy János sk. urad. tiszt.

102 békéscsabai és apácai munkás
aláírása, illetve kézzeljegye.

Békéscsabán Korossy László elsőjegyző és Rocsiszky György esküdt, Apácán pedig Pleskonics Mátyás előljárósági tag és Faludy Károly jegyző hitelesítette.

Az 1368/1906. sz. iratában a mezőkovácsházi járási főszolgabíró értesíti az apácai előljáróságot, hogy a szerződés nem felel meg az előírásoknak és az hatósági megerősítést nem nyerhet. A szerződés az 1898. évi II. tc. 10. §-ában foglalt követelményeknek azért nem felel meg, mert a tavasziakból járó részre vonatkozóan vagylagosság nincs és az élelmezés pénzbeli értékét fel kell tüntetni. Felhívja a Főszb. a jegyzőt, hogy az 1898. évi II. tc. 16. §-ában előírt kötelezettségét pontosabban teljesítse.

A kifogásolt rész a szerződésben kiigazítást nyert az uradalmi tiszt nyilatkozatával, mely szerint az élelmezés ellenértéke 45 korona 18 fillér, a szerződés 8. pontjában írt tavaszi gabonaneműek értéke 1100 négyszögöles holdanként $2\frac{1}{2}$ mázsát számítva 35 korona, mely összeg az aratók részére kifizetendő.

E nyilatkozatot és az abban foglaltak helyességét Csanádapácán a szerződés mindkét példányán hitelesítették.

2. sz. Szerződés.

Mely egyrészt Lukács Géza István kaszaperi birtokos, másrészt alulírott kertészek között a következő feltételek mellett kötött.

1. Kertészek mindenek előtt feltétlen engedelmességgel tartoznak munkaadóval szemben, vagy ennek megbízottja irányában, a dohány körüli munká-

kat rendelet szerint pontosan teljesíteni kötelesek. — Aki a rendeletnek ellenszegül, a törvényben megszabott módon az ott kijelölt hatóság által fog büntettetni. A hanyagság vagy gondatlanság által okozott károkért kertészek teljes és egyetemleges felelősséggel tartoznak.

2. Alulírott kertészek a szerződést négy egymásután következő termelési évre kötik meg. Az első termelési év 1906, a negyedik 1909. A szerződés azonban csak a törvényben meghatározott esetekben bontható fel és pedig úgy a kertészek, mint a munkaadó által, ellenkező esetben csak minden év december 25-ike között mondható fel bármelyik fél által is.

3. A kertészek tartoznak az átvett lakásokat, közös konyhájukkal, úgyszintén a fedelet és simító házat folyton jó karban tartani, az azokon előforduló mindennemű javításokat saját költségükön eszközölni, a felsorolt épületeket fenntartani (és kimeszelni). — Ha valaki ezt elmulasztaná, jogában áll munkaadónak ezeket a kertész költségére megcsináltatni. — A kertészek minden esztendőben tartoznak a pajtákat kitapasztani, bemeszeltetni és pedig saját költségükön. — Ha a kertészek ezt nem tennék meg jogában áll munkaadónak a pajták tapaszítását és kimeszelését kertészek terhére végeztetni. A lakház tapaszítása és meszelése szintén kertészek kötelessége, és ha ezt valamelyik elmulasztaná, joga van munkaadónak ezen munkák elvégzésére a kertész terhére napszámost fogadni. A simítóházat a kertészek tartoznak fűteni a munkaadó által adott fűtőanyaggal. — A pajták és simítóház környékét gaztól, szeméttől tisztántartani, télen minden hóesés után a házaktól a havat félölnyre elhányni és elseperni szintén a kertészek kötelessége, melyek elhanyagolása esetén munkaadó mindezen munkálatokat a kertész terhére felfogadandó napszámossal végeztetheti. Világításról a kertészek maguk gondoskodnak.

4. Midőn kertészek a dohánymunkával elfoglalva nincsenek, tartoznak munkaadó felszólítására folyó napszám mellett szolgálatba állani. Aki első felszólításra nem jön és kimaradását igazolni nem tudja: minden egyes esetben saját költségén fogadott napszámossal helyettesíthető. Munkaadó tudomása nélkül a tanyából sem kertészeknek, sem hozzátartozóinak kimenni nem szabad.

5. Munkaadó 40 kat. holdra szóló dohánytermelési engedélyért adja be kérvényét. Azon esetben, ha a jelenlegi 25 holdnál többet kaphat: a munkaadó fenntartja magának azon jogot, hogy a többletre belátása szerint a nyolc kertészen kívül még másokat is felfogadjon. A már engedélyezett területből is minden család a jelen szerződésben neve mellé írt területet ülteti.

6. Minden kertész kap 4 hold bevetett harmados kukorica földet, melyért minden hold után illetmény címen fizet egy koronát, csőszbér fejében minden hold után a maga részéből ad 100 cső kukoricát. Szárat a kertész nem kap, azt tartozik behordani és kúpokba jól berakni. — A szárat kis kapával a földbe vágni köteles, hogy abból egy tö se legyen látható. Ha csak egy tö is látható lenne, az a terhére fogadandó napszámossal fog levágnatni. Ha a kertész a kukoricáját le nem törí, vagy szárat is le nem vágja, költségére az uraság töreti le. — A kertészek a learatott gabonát a részesekkel együttesen tartoznak behordani, azt is amit a részesek arattak, nyolc kertész aratni együtt tartozik, és tartoznak magukat gereblyével, valamint minden más szerszámmal ellátni. — A kertészeknek munkaadó biztosít egyheti aratást. Az egész aratási időre konvencióképpen a marokverővel együtt kap 30 liter búzát, 2 kiló szalonnát $\frac{1}{2}$ kiló sót, hordásra pedig, — bármennyig is tart, — 13 liter búzát, 1 kiló szalonnát. — Többre semmi körülmények között sem tarthat számot.

7. Minden kertész tartat 4 drb. sertést, darabjáért fizet legelő és pásztor-bér címén 4 koronát, azaz négy koronát, azon esetben is, ha csak egy hétig volna sertése birtokában.

8. Minden kertészcsalád igényelhet előlegképpen évenként 768 kiló búzát, — mégpedig a búza kiszolgáltatásakor létező folyó ár szerint fizetendő értékben. Az ár mindig az előleg kiszolgáltatásakor írandó a könyvecskébe. Előleg a következő hónapokban jár: január, február, március, április, május, június, november és december hónapokban.

9. A kertészek saját lakásaik fűtésére fűtőanyagról maguk gondoskodnak. — A munkaadó köteles minden év október 1-én a kertészeknek egy-egy öl szalmát fűtés céljára 16 korona ellenében adni, de csak az esetben ha a kertész a következő évben is szolgáltatban marad nála.

10. Kertészek tartoznak a dohánykórót felszedni, behordani és a kimutatott helyre fal formában rendesen berakni. — A felszedett kóró fele kertészeket illeti. — Munkaadó a kóró behordására ígát ad, de embert nem az iga mellé.

11. A kertész aprómajorságot tarthat, és pedig kizárólag tyúkot és csirkét, de kappant nem. — A majorság tartásáért minden kertész köteles 10 drb. csirkét és 50 tojást adni. — a kappanozásra alkalmas csirkék minden év július 30-ig, a tojások minden év szeptember 15-től november 30-ig beszolgáltatandók. Amely kertész ezen határidőre nem tenne kötelezettségének eleget, minden csirkéért 2 korona 40 fillért, a tojásokért pedig 2 korona 40 fillér megváltást fizet.

12. A gabonának a mialomba szállítását havonként egyszer az uraság díjtanul eszközli és pedig minden hónap első vagy második napján. — Temezés, keresztelés, orvos, szülésznő fuvarját az uraság szolgáltatja.

13. A kertészek minden évben tartoznak a munkaadó által kimutatott három kutat közösen kitisztítani, ha ezt elmulasztják az uraság azokat terhükre tisztíttathatja ki, amit az uraság kivételi könyvébe terhére írhat.

14. A kertészek egyetemleges felelősséget vállalnak a pajták felszereléséért, az ablakok és ajtók vasalásáért, valamint az ajtók kikapcsoló oszlopaiért is.

15. A kertészek kötelesek két-három ágyat molinóval ellátni, valamint a megfelelő minőségű és mennyiségű haszurával [73] is. A kertészek mindkettőről saját költségükön gondoskodnak, ha azonban a munkaadó ezeket megrendeli, joga van a beszerzési árat a kertészek terhére írni, ha az átvételt és a vételár kifizetését megtagadná, azon esetben minden molino után, melyet az uraságtól vett át 1 korona használati díjat fizet. — Palánta vétel a kertész terhe, a palánta eladás közös. Minden kertész üvegágyat készít magának, amihez a szükséges rámat és üvegtáblákat birtokos adja használatul a kertészeknek oly feltétellel, hogy értük felelősséget vállalnak és aki azt eltöri, az fizeti is, amit a birtokos a terhére írhat az illetőnek.

16. A kertész felfogadásakor tartozik családja számát bejelenteni és azokkal annak idején a majorban megjelenni. Ha családjából ezen megjelenés alkalmával valaki hiányoznék: a kertész azonnal elbocsátható és a majorba szállításáért, tekintet nélkül a távolságra, 6 korona fuvardíjat tartozik lefizetni.

17. A kertész a majorba való beköltözésre egy ígát, vagy fuvardíjban 6 (Hat) koronát kap. Ha bármi ok miatt is a kertész nem töltött két évet a majorban, úgy a 6 koronát köteles visszatéríteni, ellenkező esetben a munkaadó azt a kertész dohányterméséből levonhatja.

18. Vízhordásra, palánta és dohány hordásra ültetéskor az uraság öt igát ad, de iga mellé embert nem ad. A hordóval és tölcsérrel kíméletesen tartozik bánni, ellenkező esetben a kárt fizeti. Az igavonó marhával a kertész kíméletesen tartozik bánni, aki azt üti, kihágásért feljelenthető, ha abban kárt tesz, munkaadó az okozott kárt a kertész terményéből levonhatja. A megfelelő pajtát a munkaadó jelöli ki, spárgáról, kukáról a munkaadó gondoskodik, de a termeléshez szükséges többi eszközök beszerzése a kertészek kötelessége. A melegágyhoz szükséges trágya hordásra munkaadó igát ad, de arról a kertész gondoskodik, hogy a trágya meg ne füljön. Az átadott spárgáról, kukáról a kertészek felelnek, elvesztés vagy hasznavehetetlenség esetén a spárga egy darabjáért 4 fillért, a kukáért 2 fillért fizet. Tartoznak a kertészek a palántahelyiséget bekeríteni a munkaadó kívánsága szerint, vagy cirokkal vagy gallyal, mit az árokból a kertészek kötelesek kivágni. A palántákra felügyelni mindenki köteles.

19. A kertész az itt átszámolt dohány súlyáért és pedig a spárga súlyának levonása nélkül felelős, a hiányért a válogatott dohányárat fizeti. Dohányszállításkor a kertész a dohánynak kocsira és vagonba való felrakásánál segédkezni köteles. Battonyán átadás után a bálfákat kocsira felrakni és azzal hazaérkezéskor beszámolni tartozik. Egy-egy hiányzó bálfáért 10 fillért fizet.

20. Amely kertész, vagy annak családtagja bármiféle lopást követ el, a bírósághoz feljelentetik.

21. A már elültetett akácfákat a kertészek egymás közt felosztják, az esetleg kiszáradtakat vagy hiányzókat újak elültetésével pótolják. Minden egyes akácfát köteles a kertész körülkosarazni, az újonnan ültetteket minden héten meglocsolni és kosarazni egy fél öl magasságig tartozik, mert aki ezt nem tenné, azt munkaadó a kertész terhére felfogadott napszámmossal helyettesíteni fogja.

22. Minden kertész kap 5 koronáért egy nészöglánc vetemény földet.

23. Ha munkaadó a dohányt jég és tűz ellen biztosítani akarja, a biztosítási díj felét kertészek fizetik. Adót, párbért, orvosi díjat mindenki a magából fizeti.

24. Fuvart, illetéket, kéményseprést kertészek nem fizetnek, nem fizetnek a dohány őrzéséért, sem kamatot előlegül kikapott pénzük után.

25. Az előbbi pontokban foglalt egyes engedmények fejében a kertészek átengedik munkaadónak a beváltási ár 59%-át, 41%-ot, azaz Negyvenegy százalék pedig kertészek járandóságát képezi olyanformán, hogy minden 100 koronából 59 korona a munkaadót 41 korona kertészeket illeti. —

26. Alulírottak a jelen szerződést jól megértették, annak minden egyes pontját egyenként és összesen elfogadjuk, azt akaratunkkal megegyezőnek nyilvánítjuk és sajátkezü aláírásunkkal, illetve kézjegyükkel megerősítjük. —

Kelt K a s z a p e r e n, 1905. november 24-én.

Lukács Géza sk.
mint munkaadó

K + v. Havancsák Károly

K + v. Hegedüs Péter

K + v. Kovács Péter

K + v. Németh Illés

K + v. Tornáczki Károly
K + v. Pálfi Imre
Sztratyinszki Pál sk.
Besenyi Simon sk.
K + v. Besenyi Gábor

Másolat hitelül:
Chován jegyző

P. H.

Csanád megye
M. Kovácsházi járás
Tót-Bánhegyes község.

3. sz. Szerződés

Mely egyrésztől Szabó Zalai Antal, másrésztől pedig Jacsjanszki István tótkomlósi lakos mint munkavállalkozó között alulírott napon következő feltételek alatt kötött. 1. Munkaadó átadja, vállalkozó pedig átveszi a munkaadónak Csanádapáca község határában 20 kat. hold cukorrépa ültetvényének az 1906. évnék összes munkálatait. 2. Tartozik a vállalkozó a répa két kapálását, az egyelést, kacsolást, aláhúzást, egyszóval összes munkálatait, úgyszintén a kiszedést, fejezést és tisztítást pontosan, a lelkiismeretes gazda gondosságával végeztetni, mert a cukorgyár által a répa hiányos tisztogatása miatt teljesített levonások a vállalkozó díjaiból a munkaadó javára fognak tartatni. 3. A megmunkáláshoz szükséges összes szerszámokat a munkaadó adja, ki tartozik a munkásokat a munka színhelyére saját igáján, esetleg saját költségén szállíttatni. 4. Munkavállaló tartozik a répaültetvény megmunkálására kellő számú munkást a kellő időben munkába állítani, mert az ebből eredő esetleges hátrányokért a munkabérével felelős. 5. Vállalkozó köteles a lefejezett s szállításra kellően előkészített répat munkaadó igáján a termelési helyről a Csánk kitérőbe szállíttatni, s ott vasúti kocsiába beraktatni, a fejeket pedig a munkások munkabéréit munkaadó fizeti, mely összeg a vállalkozónak díjaiból munkaadó által kijelölt helyen beföldelni. 6. A vállalkozó által alkalmazott a végelszámolás alkalmával levonásba fog hozatni. 7. Mindazon napokon, amelyeken az ültetvényen munka folyik, s a vállalkozó annak ellenőrzése végett a munkásokhoz kiszáll, a munkaadótól 2 kor. külön díjazást nyer —, mely díjazás azonban a végelszámolásnál szintén le fog számíttatni. 8. Mind ezen munkálatokért kapja a vállalkozó a munkaadótól a mezőhegyesi cukorgyár által átmázsált mennyiség után minden métermázsá után 46 fill., azaz Negyvenhat fillért, mely összeg a cukorgyári jegyzék alapján fizettetik a vállalkozónak.

Csanádapáca, 1906. március 31. Szabó Zalai Antal s. k. Jacsjanszki István s. k.

Előttünk, mint tanuk annak igazolásául, hogy az érdekelt felek ezen iratot — az együttes és folytonos jelenlétünkben előttünk történt felolvasás és anyanyelvükön teljesített megértelmezés után — sajátjukul elismertként sajátkezüleg aláírták.

Kelt Csanádapácán 1906. március 31-én. Kutni Gyula s. k., Koháry Dezső s. k. tanuk.

Mely egyrésztől Hász Antal földbirtokos, mint munkaadó, másrésztől alólírott 36 bánhegyesi munkások között az alábbi feltételek alatt kötött aratás, cséplés, kukoricaművelés, répamunkálás és napszámmunkák végzésére.

I. Aratás

Alólírott munkások felvállalják Hász Antal úrtól az aratási munka végzését. Munkadíjul az őszi és tavaszi gabonák 14. részét és a következő conventiót kapják mi az egész aratás tartamára adatik páronként (1 kaszás, 1 marokverő) 2 véka (60 liter) búza, 4 kg szalonna, 2 kg só, 4 liter pálinka, 20 fr. főzelékpénz.

2. Alólírott munkások tartoznak a gazdaságban a kívánt napon marokverőkkel megjelenni és az aratási munkát a munkaadó úrnak kérése szerint megkezdeni és azt teljes bevégzésig folytatni.

3. Minden gabonát rövid tarlóra vágni tekintet nélkül arra, hogy az dőlt vagy talponálló. Az illető gabonanemből csavart kötélbe szép rendes kis kévékben bekötni, 18-as keresztbe rakni, a papkévét négy oldalról a második vállkévéhez kötni. A tarlót tisztán felgereblézni, a kaparékot kévébe kötni és 14-es keresztbe rakni tartoznak a munkások.

4. Tartoznak a takarók a szél által eldöntött vagy bármely más ok miatt rosszul álló keresztteket megigazítani annyiszor, ahányszor ez a behordásig elfordul. Ha nagy esőzés a gabonát kereszttekben való megromlás veszélyének tennék ki, a munkaadó kívánságára tartoznak a takarók a keresztteket szárítás szempontjából szétrakni és megszáradás után ismét összerakni annyiszor, ahányszor ez szükséges. Ugyancsak tartoznak a keresztteket, ha az alsó kévék penészesek vagy elizzadnak, átrakni. Ha ezen munkák végzése a már megszáradt táblákban kívánatik, a részelés újra eszközendő.

5. Az aratási munka a munkaadó által meghatározott sorrendben végzetik. Ha az aratás alatt levő táblákban éretlen foltok fordulnának elő, ezek megérésig kihagyandók. Ha valamely gabona nem érett meg addig míg az aratás sorrendje rá kerül, annak megérését megvárni tartoznak az aratók. Ezen idő alatt, ha a gazdaság a jelen szerződéssel munkát tud adni az aratóknak, azok azt meghatározott díjért végezni kötelesek.

6. A munkaadó az alólírott 36 pár aratón kívül 32—34 pár aratót állíthat munkába dohánykertészei vagy idegenek közül. Ezeken kívül gazdasági cselédeit is dolgoztathatja az aratásban. Meghatároztatik, hogy minden tábla arányosan lesz felosztva a munkások között, haladásuk és munkabírásuk tekintetbe vételével. Kivételt képeznek ama kis táblák, melyekben ilyen nagy számú munkást kiállítani csak idővesztés volna. Ha valamelyik csapat a felfogott nyílással nagyon elmarad, jogában áll takartatónak ama nyílásba más csapatot is beállítani azok közül, kik ezen táblában rájuk eső részt már elvégezték. Az ilyen segítségül rendelt csapatnak vonakodás nélkül dolgozni kell, természetesen, hogy a kereset az ő javára esik.

7. Az aratók hat kaszás csapatokban tartoznak dolgozni.

8. A részbehordás a munkaadó gabonájának teljes behordása után eszközöztetik. A részshordás és részcséplés sorrendjét a munkaadó határozza meg.

A részbehordáshoz a munkaadó ígát ad béres nélkül. A rész csépléséhez cséplőgépet adja, mivel a munkások szorgalmasan tartoznak dolgozni. A rész kereset szem természet a munkaadó ígáján Tótbánhegyesre szállítják az aratók. A szalmatermést 8 nap alatt tartoznak eltakarítani saját költségükön. A részbehordás és cséplésért az aratók fejenként két napi napszámmunkát tartoznak végezni gabona behordás vagy bármely más gazdasági dologban, amikor ez tőlük kívántatik.

9. Esőzés vagy egyéb hátráltató elemi ok miatt a munkával felhagyni és az akadályozó ok megszüntetésével azt azonnal folytatni tartoznak az aratók.

10. Minden körülmények között tiszta jó munkát tartoznak végezni, az aratók, különös tekintettel a tarló felgereblésére is. Az elmulasztott vagy rosszul végzett munkáért kártérítéssel tartoznak az aratók.

11. Ki csal vagy lop a gazdaságból kitiltatik.

12. Ha a gobana elemi ok miatt meghibásodnék, akkor a kikötött rész helyett 2400 négyszögölenként 12 (tizenkét) korona fizettetik munkadíj fejében. Megjegyzem, hogy a fentebbi szerződés minden pontja érvényben marad ez esetben is, csak a rész helyett pénz fizettetik. A két nap napszám munkát ez esetben is tartoznak végezni az aratók éppen úgy, mintha részért dolgoznának. Az aratóknak azon joga, hogy a pénzért vagy részért dolgoznak, a fenti pont által nem érintetik, hanem fenn áll, úgy mint azt a munkástörvény rendeli. Az aratási kereset a hordás után eszközölt földfelmérés végeztével azonnal fizettetik az ezen munkára adott előlegek levonásával. Hogy minden gabona nem részért, vagy mind pénzért arattatik az aratók elhatározása szerint. Táblánként és gabonanemenként válogatni nem lehet.

13. A learatandó terület körülbelül 630 holdat fog kitenni (á 1100), ha már elvetett őszi gabonákat elemi ok miatt a munkaadó kiszántani kénytelen

II. Cséplés

14. Annak előrebocsátása után, hogy a cséplőgépnel nem alkalmazott 12 munkás tartozik 1 korona 60 fillér napszám mellett hordásba állani, kikötetik, hogy az aratás bevégezése után 24 férfi munkás tartozik a munkaadó cséplőgépéhez állani és az összes gabonát $2\frac{1}{2}\%$ -ért és a következő conventioért elcsépleni. A cséplés tartama alatt adatik hetenként és fejenként $\frac{1}{2}$ véka = 15 liter búza, 1 kg. szalonna, $\frac{1}{2}$ kg. só és egy liter pálinka. Megjegyzendő, hogy conventio csak a munkában töltött napokra adatik, az esős, ünnep vagy nem dolgozó napokra nem jár.

15. A cséplés körüli összes munkát, valamint a szemes gabona behordását (magtár vagy padlásra) a munkások végzik. A munkaadó csak gépészt és tüzelőt ad a géphez. A vízfordást és tüzelő-hordást — árpa, zab vagy egyéb, takarmánynak való szalmájú gabona cséplésénél a munkások végzik. Ha a távolság miatt szükséges, ezen célra a munkaadó ígát ad. Kívánatra a gabonát szerűn végzett mázsálás ellenőrzésére a magtárban vagy padláson is tartoznak megmázsálni a munkások.

16. Az asztagot minden este jól be kell rakni szalmával, hogy a megkezdett szemekben eső miatt kár ne essék. Az asztag mindig berakandó, ha a munkával felhagynak a munkások. A vizes kévéket a kazalról óvatosan leeresztetni és felállítgatva megszáritani tartoznak a munkások. Szalmát, pely-

vát, töreket magas, jól rakott kazalba kötelesek rakni. A szalma állásról villával tetejezendő be. Ugyancsak elrakatik villával a kazal belsejébe hordott rudasok is. A törek kazal teteje és a pelyva kazal egészen szalmával rakandó be. A szérút és rakományokat minden este fel kell takarítani, illetőleg berakni. Közönként, ha szükséges, de a cséplés bevégezése után minden körülmények között az összes rakományokat meg kell igazítani és a szalma kazlakat szalma-kötéllal lekötni. A cséplés teljes bevégezéséig az összes rakományokat tartoznak gondozni a munkások, szél által okozott károkat kijavítani.

17. Eső vagy elemi akadály beálltával a munkások a munkával felhagyni, a hátráltató ok megszűntével azonnal tartoznak folytatni. A munka megkezdésének idejét a munkaadó határozza meg.

18. Ha a gabona aratását pénzért végzik a munkások, akkor a cséplés is pénzért végzendő, éspedig napszámba. Ez esetben 70 kr. napszám fizettetik a munkaadó által. Conventio nem adatik. A munkások szorgalmasan tartoznak dolgozni, a gép körüli beosztásukat a munkaadó tartja fenn magának. Akinek a cséplésen kívül más munka rendeltetik, azt végezni köteles. Megjegyzendő, hogy a napszámban végzett cséplésnél naplementig a kazalból dolgoznak a munkások, naplemente után takarítanak fel és hagynak fel a munkával.

19. A rozs csak az esetben és olyan mértékben csépeltetik géppel, amint a munkaadó kívánja, jogában az egész termést kiveretni zsupnak.

20. A cséplésnél a munkások a gépésznek és az esetleg még odarendelt felügyelőnek is minden rendelkezését tartoznak teljesíteni, magukat minden tekintetben tisztelettel és engedelmesen viselni.

Az engedetlen, garázda munkás a munkából kitiltatik és helyettesítéséről a többi munkás tartozik gondoskodni. A vezetőjüknek vagy vállalkozójuknak megnevezett munkás társuknak minden szerződéses munka teljesítésére vonatkozó rendelkezéseit tartoznak teljesíteni a munkások.

21. Amennyiben a gazdaság érdeke kívánja, jogában áll a gépet megállítani és a munkásokat sürgős gazdasági munkák elvégzésére napszámba alkalmazni. Ez esetben 60 kr. napibér és conventio adatik.

22. Ha a munkások mulasztásából áll meg a gép, napi 40 korona kártérítést (eredetileg „birságot“ G. J.) fizetni tartoznak a munkások.

23. A vizes gabonát a magtárban megrostálni és megszáradásig forgatni tartoznak a munkások.

24. Azon idő alatt, míg a gép keresztekből csépel, a cséplő munkások közül 2—3 tartozik kimenni a gabonának szekérre rakásához. Ezért külön díj nem jár.

25. Az aratási conventio pénzértéke 5 forint, tíz koronában, a cséplési conventio pénzértéke 20 Kr., 40 fillérben állapíttatik meg. Ez utóbbi 40 fillér naponta értendő.

III. Kukorica művelés

Alólírott munkások 72 hold (1100) kapnak és vállalnak harmados kukorica művelésre.

Tartozik a harmados a kukorica földet kétszer jól megkapálni, a kukoricát letörni, a szárát levágni, kévébe kötni, kúpba rakni. A kukoricát szétmérni, bedézsálni, góréba vagy padlásra hordani. A szárat bedézsálni és a kívánt helyen kúpba rakni. A kukorica a munkaadó kívánsága szerint meg-

fosztva vagy hajasan történik. Fosztásból a harmadosoknak rész nem jár. A kukorica kihordáshoz minden harmados család kap egy igát béres nélkül. Ezen ígához összes családjával hozzáállni tartozik, hogy a munka bátran haladjon. A szár dézsmálásához is minden család kap egy igát. A fosztás céljából a kukorica az udvarba vagy a munkaadó által kijelölt helyre hordatik. A kukorica kihordás, dézsmálás és szár dézsmálás, mint sürgős gazdasági munka vásárnap is eszközöltetik. A fosztás kívánatra minden nap kazalba hordatik a harmados által. Fosztást és szarat tüzelni nem szabad, ki ezt teszi, a gazdaságból kitiltatik.

A kapálási munkák 3—3 nap alatt, a törési munka a dézsmálással együtt egy hét alatt teljesen bevégezendő. Minden munkát a rendelt napon kell megkezdeni minden munkásnak. Aki a rendelt napon dologba nem jön vagy nagyon késedelmesen halad, annak költségére a munkaadó napszamosokat vagy átállás munkásokat állíthat földjébe. A dézsmálás az egész táblában egyszerre történik, ezért a harmadosok mind együtt tartoznak dolgozni ezen munkában. Csőszbér fejében 25 kg. csőveskukorica fizettetik a harmados által saját részéből. A csőszt conventioval a földadó látja el. A letört kukorica szarat minden nap tartozik levágni, kévébe kötni, kúpba rakni a harmados. A kukorica földben lehetőleg nagy rakásokba hordandó. A szárdézsmálás után a harmados a neki maradt szár részt azonnal le tartozik hordani a földről, hogy az szántható legyen.

2. Ki csal vagy lop a pusztából kitiltatik.

IV. Cukorrépaművelés

28. Alolírott munkások kapnak és vállalnak fejenként 3 hold cukorrépa földet harmadabáni művelésre. Tartoznak a harmadosok a cukorrépát úgy művelni és szállításra úgy elkészíteni, mint azt a mezőhegyesi cukorgyár megkívánja.

29. Tartoznak a harmadosok a répát kikelés után azonnal megkapálni, később ismét jól megkapálni, kiegyezni, ismét megkapálni, negyedszeres kapálással feltölteni, július, augusztusban kigazolni. A répát ásóval sértetlenül a földből kiszedni, oldalgyökértől, földtől és levéltől megtisztítani, lefejezni.

30. Minden mulasztott vagy rosszul végzett munkát a harmados költségére jogában áll a munkaadónak jól és annak idején végeztetni — vagy kártérítést követelni.

Különösen vigyázni kell a harmadosnak a répa sértetlen kiszedésére, fejezésére és tisztítására. Ezen munka rossz végzéséért olyan kártérítést fizet a harmados a munkaadónak, mint aminővel a cukorgyár ezen esetben a termelőt sújtja, miután a harmados ezen munkák jól végzésére kötelezi magát. A répa cukortartalmára vonatkozó esetleges levonások, melyek a cukorgyár szerződésében a termelővel szemben kikötettek, a harmadost csak répa járandósága áránban terhelik.

31. A répa minőségi és súlyszerinti átvétele Mezőhegyesen a gyári mérlegelés szerint eszközöltetik. A cukorgyár által átvett mennyiség egyharmad részéért 70 krajcár fizettetik a munkaadó által a harmadosnak métermázsként. Minden métermázshoz 5 kg. túlsúly számíttatik, vagyis 105 kg. tiszta répa beváltási ára 70 krajcár, 140 fillér. A répa járandóságot azonnal tartozik a

munkaadó a munkásoknak kifizetni, mielőtt a szállítás után a cukorgyárral leszámolhatott.

32. Hibás vagy fagyott répát elszállítani nem szabad.

33. A kiszedett répát 100 négyszögölről egy rakásba kell rakni és, ha azonnal el nem szállítatják, a harmados földdel betakarni tartozik. A répát a bánhegyesi állomásra a munkaadó szállíttatja a harmados részit is. A szekerekre tartoznak a harmadosok a répát felrakni, a szekerekről vagy ha szükség kívánja a szekereknek felforgatása után a földről a vagonokba rakni. A felfordított szekerekből a répát kiszedni, a szekereket ismét helyreállítani a harmadosok tartoznak. A vagonok kihasználása folytán előállott fuvar differenciát a harmados fizeti, úgyszintén az ő mulasztásából származó vagon bírságot is.

34. A répa kiszedés és szállítás idejét a cukorgyár határozza meg. Ehhez alkalmazkodni tartoznak a munkások. Ha a répaszállítást a cukorgyár beszünteti, azzal a munkások felhagyni kötelesek. A munkaadó is beszüntetheti a szállítást igen rossz út esetén. A szállításra a munkások csoportba tartoznak állani. Az összes répatermés összerakatik a vagonokban. A termés mennyiségi meghatározása a munkások között mérőláda vagy ha lehetséges a bánhegyesi állomáson levő répamázsán eszközöltetik a munkások által. Ezen mázsálás vagy az előbb írt termésmeghatározás csak arra való, hogy a munkások termésüket egymás között meghatározhassák, a munkaadót nem kötelezi, ezért ennek eszközzésébe befolyani nem tartozik. A munkaadó is a cukorgyár által átvett tiszta súlyú répamennyiség $\frac{1}{3}$ részét tartozik a fentebb írtak szerint a harmadosoknak kifizetni.

35. A répa fejezést a munkaadó kívánsága szerint vagy levelezve vagy levelestől levágni tartoznak a harmadosok. Mind a két esetben a répafejeket tisztán kell kezelni, a földről a földadó igáján behordani, kúpokba, kazalba rakni, bevermelni és leföldelni 2 sukk vastag földréteggel tartoznak a harmadosok, azon helyen mely erre a célra a munkaadó által kijelöltetik.

36. Különösen vigyázni kell, hogy a levelestül levágott répafejek be ne piszkoltassanak földdel, mert ez által takarmány értéke elvész. Ezért sáros, alkalmatlan időben a szedést szüneteltetni kell. Minden körülmények között kézzeli kivágás által el kell távolítani a répa leveles fejtől. A tisztán fejelt répa fejek a répa földön 3 mázsa egy rakásba — a leveles répafejek 1 mázsa egy rakásba rakattatnak a kirázás után és csak így kirázva hordattatnak be szekérrel a földről. A répafej hordást a szedés alatt többször kell eszközölni, mert az a szedés végéig könnyen megromolhat. Azon harmados költségére, ki a répa fejet a földtől ki nem rázza, ezen munkát a munkaadó végeztetheti. Aki a répafejet elpiszkolja, az teljes mérvű kártérítést fizet érte.

37. Ha a répavetés kifagy vagy bogár vagy más elemi csapás folytán kipusztul, a munkaadó újra bevetni tartozik a földet mindaddig, amíg a cukorgyár erre kötelezi. Az újravetett területet éppen úgy tartoznak a harmadosok munkálni, mint az előbb körülíratott. Az esetleg már kiveszés előtt végzett munka semmibe sem számítatik.

38. Kora tavasszal, mikor a répabogár jelentkezik, a munkások minden családjukkal tartoznak a bogárszedésre jönni. A munkaadó minden liter összeszedett répabogárért 20 krajcárt fizet.

39. Répafej és répaszelet a harmadosoknak nem adatik.

V. Napszám munkák

Alolírott munkások kötelezik magukat, mikor a gazdaságnak szüksége, répa és kukorica munkáikkal ráérnek, marokverőkkel együtt napszám munkára. Napszámbérül a férfiak máj. 15-től kezdve 50 krajcárt, a marokverők 40 krajcárt kapnak. Marokverőnek fiatal asszonyok vagy lányok és 16 éven felüli suhancok vetetnek fel. A marokverő pontos megjelenéséről a férfi munkás köteles gondoskodni.

A here és széna kaszálások, gyűjtésekhez, mint sürgős gazdasági munkához még akkor is tartoznak jönni a munkások, ha a répa és kukorica munkákkal még készen nincsenek. Ki ezen munkára felszólítás után meg nem jelen, 1 forintot fizet minden mulasztott napért. Napszámban a munkások szorgalmasan tartoznak dolgozni. Olyan számban rendeltetnek ki, mennyire a gazdaságban szükség van. Kirendelhetők, a munka természete szerint, a férfiak vagy a marokverők együtt és külön is.

VI. Előlegek

43. Adatik a munkaadó által a szerződés aláírása után fejenként 120 liter = 4 véka búza és 5 forint készpénz. Továbbá répakiegyezés és utáni kapálás bevégezésekor fejenként 5 forint, a harmadik kapálás után 4 forint, a negyedik kapálás és feltöltés után 5 forint, a kigazolás után 1 forintot. Összesen a 3 hold répa művelésére és a jelen szerződésben körül írt dolgokra 20 forintot. Ezen előlegek mindig akkor adatnak ki, mikor az illető munka az egész táblában készen van.

Ezen előlegek közül a búza az aratási részkeresetből, átlagos minőségben megrostálva adatik vissza. Ha az aratás pénzért eszközöltetik, akkor 10 forint fizettetik e címen a munkaadónak vissza a takarási keresetből. A pénz előlegek visszafizetése répatermésükből eszközöltetik. Ha a répatermés tönkre menne vagy nagyon silány lenne, kukorica termésükkal valamint összes ingó és ingatlan vagyonukkal szavatolnak. Hogy a kikapott előlegek pontos visszafizetése valamint a jelen szerződésből folyó minden dologban egymásért egyetemlegesen kötelezettséget, kézfizető kötelezettséget vállalunk. Az előlegül és conventioul kapott búza minősége, olyan mint a gazdaságban az általunk ösmert cseléd deputátum szokott lenni.

Amennyiben a cséplés és répaszedés ideje összeesnék, a munkások a répaszedést folytatni tartoznak. Munkaadó fenntartja magának a cséplési munkát ez idő alatt szüneteltetni vagy ha érdekei úgy kívánják, más munkásokkal eszközöltetni.

Kelt Tótbánhegyes, 1905. dec. 24.

Harminchat munkás aláírása, ill.
kézjegye.

Hász Antal

A szerződést hitelesítette: Bogár Mihály elöljárósági tag és Chován Károly jegyző.

A másolat hitelül:

Tótbánhegyes község
bélyegzője.

Chován
jegyző

JEGYZETEK

- [1] A magyarországi szociálistiztikus munkásmozgalmak az 1906. évben. Bp., 1907. 129—130.
- [2] Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 2. kötet. Bp. 1904. 36—37.
- [3] Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 18. kötet. Bp. 1907. 178.
- [4] Magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. IV. kötet. Bp. 1900. 67.
- [5] Az országos és Békés megyei adatokat vö. Köpöndi Vera: A mezőgazdasági munkásság mozgalmái Békés megyében 1905—1907-ben. Szeged, 1958. (Acta Universitatis Szegedinensis, Sectio Historica 1958.), a Csanád megyei adatok a Magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. IV. kötet, Bp. 1900. 67. alapján kiszámítva.
- [6] Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 2. kötet. Bp. 1904. 42—43.
- [7] Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam IX. kötet. Bp. 1902. 79.
" " " " X. " Bp. 1903. 100.
" " " " XII. " Bp. 1905. 97.
" " " " XIV. " Bp. 1907. 97.
- [8] Szegedi Állami Levéltár (továbbiakban: SzÁL) Mezőkovácsházi járási főszolgabírói iratok 125/1906.
- [9] Uo.: valamint SzÁL: Mezőkovácsházi járási főszolgabírói iratok 1318/1906.
- [10] Lásd a [8]. jegyzetet.
- [11] SzÁL: Mezőkovácsházi járási főszolgabírói iratok 1266/1906.
- [12] Uo. 1319/1906.
- [13] Uo. 247/1905.
- [14] Uo. 1267/1906.
- [15] Uo. 1368/1906.
- [16] SzÁL: Csanád megyei alispáni iratok 4287/1906. (Kigyűjtött munkásmozgalmi iratok. Továbbiakban: munk. mozg. ir.).
- [17] SzÁL: Mezőkovácsházi járási főszolgabírói iratok 1268/1906, 1368/1906, 1267/1906.
- [18] Uo. 1319/1906, 1266/1906, 247/1905.
- [19] Uo. ad. 1368/1906.
- [20] Uo. 217/1905.
- [21] Uo. 362/1905.
- [22] Uo. 1318/1906.
- [23] SzÁL nyomtatott jelentésgyűjteménye: Csanád vármegye közigazgatási bizottságának a a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése Csanád vármegye- 1903. évi állapotáról. Makó, 1904. 106—107. (Továbbiakban: Közig. biz. jelentése az ... évről.)
- [24] Uo. 10.
- [25] Uo.
- [26] Uo. 36.
- [27] Uo. 36—37.
- [28] SzÁL: Csanád megyei alispáni iratok 4982/1903. (munk. mozg. ir.)
- [29] SzÁL: Közig. biz. jelentése az 1903. évről. 32.
- [30] A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai 3. kötet. Bp. 1955, 120—121.
- [31] SzÁL: Csanád megyei alispáni iratok 1168/1904. (munk. mozg. ir.).
- [32] Uo. 5648/1904.
- [33] SzÁL: Csanád megyei főispáni iratok 60/1904/biz. (munk. mozg. ir.)
- [34] Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 2. kötet. Bp. 1904. 995.
- [35] SzÁL: Közig. biz. jelentése az 1904. évről. 25.
- [36] A magyarországi szociálistiztikus munkásmozgalmak az 1906. évben. Bp. 1907. 856—857.
- [37] SzÁL: Közig. biz. jelentése az 1906. évről. 13—14.
- [38] SzÁL: Csanád megyei alispáni iratok 4555/1906. (munk. mozg. ir.)
- [39] Uo. 3580/1906.
- [40] Uo. 3570/1906.
- [41] Uo. 3580/1906.
- [42] Uo. 3623/1906.
- [43] Uo.
- [44] Uo. 3579/1906.
- [45] Uo. 3667/1906.
- [46] Uo.
- [47] TAKÁCS JÓZSEF, A földmunkásmozgalom története. Bp. 1926. 97—98.
- [48] SzÁL: Csanád megyei alispáni iratok 3623/1906. (munk. mozg. ir.)

- [49] Uo. 3667/1906.
  - [50] Uo. 4129/1906.
  - [51] Uo. 4996/1906.
  - [52] Uo. 4978/1906.
  - [53] SzÁL: Közig. biz. jelentése az 1906. évről: 7.
  - [54] SzÁL: Csanád megyei alispáni iratok 5272/1906. (munk. mozg. ir.)
  - [55] Uo. 6380/1906.
  - [56] Uo. 5339/1906.
  - [57] Uo. 5338/1906.
  - [58] SzÁL: Közig. biz. jelentése az 1906. évről: 7—12.
  - [59] SzÁL: Csanád megyei alispáni iratok 6380/1906. (munk. mozg. ir.)
  - [60] Uo. 5349/1906.
  - [61] Uo. 5374/1906.
  - [62] Uo. 5375/1906.
  - [63] Uo. 5417/1906.
  - [64] Uo. 5339/1906.
  - [65] SzÁL: Közig. biz. jelentése az 1906. évről 7—12.
  - [66] Világ szabadság 1906. július 14. Közli: A munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai 3. kötet. Bp. 1955. 462.
  - [67] SzÁL: Közig. biz. jelentése az 1906. évről 10.
  - [68] SzÁL: Csanád megyei alispáni iratok 6380/1906.
  - [69] Uo. 6577/1906.
  - [70] SzÁL: Csanád megyei főispáni iratok. 11/1904/res. (munk. mozg. ir.) Lásd még uo. a 12, 14, 226/1904/res. sz. iratokat.
  - [71] SzÁL: Csanád megyei alispáni iratok 6380/1906.
  - [72] A magyarországi szociálistikus munkásmozgalmat az 1906. évben. Bp. 1907. 506.
  - [73] Melegágy letakarására szolgáló gyékény.
- Függelék:
- 1. sz. SzÁL: Mezőkovácsházi járási főszolgabírói iratok ad. 1368/1906.
  - 2. sz. Uo. 1318/1906.
  - 3. sz. Uo. 1368/1906.
  - 4. sz. Uo. 125/1906.

ДАННЫЕ К ПОЛОЖЕНИЮ И ДВИЖЕНИЮ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ РАБОЧИХ ОБЛАСТИ ЧАНАД В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

И. ГЕРЕГ

Данная статья занимается положением сельскохозяйственных рабочих и бедных крестьян области Чанад в начале XX века. Она подробно рассматривает положение владения называемой области, и делает из этого выводы. Она устанавливает, что вследствие дифференциации крестьянства и в области Чанад число карликовых землевладельцев самое большое, но обработанная ими территория земли меньше и отечественной пропорции. Также меньше отечественной пропорции число крупных владельцев, но их владения не в такой мере меньше. В этой области живёт очень много сельскохозяйственных рабочих и батраков, которым экстенсивное хозяйство только в летние месяцы даёт работу, и рядом которых многие карликовые землевладельцы вынуждены работать постоянно или временно. Заработок летнего сенокоса не достаточно для материального обеспечения. Особенно трудно жить им после засухи. Автор статьи исходя из экономического положения занимается движениями сельскохозяйственных рабочих и бедных крестьян именно 1906 г., когда уже весной началось забастовочное движение и во время жатвы оно распространялось почти на всю территорию Чанад. Он сообщает подлинные документы (сельскохозяйственные договоры), которые верно отражают положение сельскохозяйственных рабочих.

DATEN ZU DER LAGE UND DEN BEWEGUNGEN DER LANDWIRTSCHAFTLICHEN ARBEITER AM ANFANG DES XX. JAHRHUNDERTS

Von

J. GÖRÖG

Der Artikel beschäftigt sich mit der Lage und mit den Bewegungen der landwirtschaftlichen Arbeiter und der Armbauern im Komitat Csanád zu Anfang des XX. Jahrhunderts. Die Grundbesitzverhältnisse in dem Komitat werden eingehend besprochen und die Konsequenzen gezogen. Es wird festgestellt, daß infolge der Differenzierung der Bauernschaft auch im Komitat Csanád die Zahl der Zwergbauern die größte, dagegen aber das von ihnen bebaute Gesamtgebiet noch geringer war, als im Durchschnitt des Landes. Ebenso ist im Verhältnis zu den übrigen Komitaten auch die Anzahl der Großgrundbesitzer geringer, die einzelnen Güter sind jedoch nicht demselben Maße kleiner. Im Komitat leben viele landwirtschaftliche Arbeiter und Knechte, die bei der überwiegend extensiven Bewirtschaftung fast ausschließlich nur in den Sommermonaten beschäftigt werden können, und neben denen auch die vielen Zwergbauern gezwungen sind, ständig oder zeitweise Lohnarbeit zu verrichten. Der geringe Verdienst der Sommermonate deckt den Bedarf nicht. Besonders schwierig ist die Lage nach Dürreperioden. Von der wirtschaftlichen Lage ausgehend werden die Bewegungen der landwirtschaftlichen Arbeiter und der Armbauern, mit besonderem Hinblick auf das Jahr 1906 behandelt, als die Streikbewegungen schon im Frühjahr begonnen hatten und sich zur Zeit der Ernte beinahe auf das ganze Komitat erstreckten. Der Verfasser bringt Originaldokumente (landwirtschaftliche Arbeiterverträge), die die Lage der landwirtschaftlichen Arbeiter getreulich widerspiegeln.

FRANCIA EREDETŰ CSALÁDNEVEK SZEGEDEN 1958-BAN*

Írta: PALÁSTI LÁSZLÓ

A városunkban ma is használatos francia eredetű családnevek feltárására eddig még nem került sor. Ezen a téren mindeddig csak annyi történt, hogy NÉMETH ISTVÁN 1936-ban megjelent *Les colonies françaises de Hongrie* c. értekezésében közölte azoknak a francia származású szegedi lakosoknak nevét, akik századunk harmincas évei elején Szegeden éltek. Ezeknek névsorát NÉMETH ISTVÁN Szeged város 1933. évi cím- és lakjegyzéke [1] alapján állította össze. Felsorolásában 31 szegedi lakos szerepel. Ezek családnevei a következők: *André, Ámont, Ámond, Chambré (Schambre), Chapon (Schappon), Dimont, Dipony, Genal, Giljon, Giljum, Gion, Kolling, Leblanc, Lefort, Massong, Noel, Oberting, Pierre, Renyé, Roland (Rouland), Siming, Stouflet, Thiry, Tille, Trefort, Wottreng* [2]. A zárójelben levő változatokat nem számítva összesen 16 családnevet tartalmaz NÉMETH ISTVÁN felsorolása.

A fenti családnevek közül az *Ámost* és *Ámond* nem tekinthetők francia családneveknek. A rendelkezésre álló adatok német eredet mellett tanúskodnak [3]. A *Genal* és *Siming* családnevek francia eredete pedig bizonytalan. Ez a két név, miként az *Ámont* és *Ámond*, a bánáti francia telepések nevei között nem szerepel. Így viselőik nem tartozhattak a bánáti francia telepések leszármazottai közé.

A fenti családnevek közül az *Ámont* és *Ámond* nem tekinthetők francia nevű szegedi lakosok névsora hiányos. Nem szerepel benne több olyan szegedi lakos, akiknek nevei az említett cím- és lakjegyzékben megtalálhatók. Ezeknek neveiről azonnal megállapítható, hogy francia eredetű családnevek, mint pl. *Cherrier, Christoph, Frekot* stb. Kimaradt NÉMETH ISTVÁN felsorolásából több olyan nevű szegedi lakos is, bár nevük az említett cím- és lakjegyzékben szerepel, akiknek családnevei az eredeti francia alakhoz viszonyítva nagyobb elváltozáson mentek keresztül és így nevükről csak behatóbb vizsgálat után állapítható meg, hogy deformált francia családnevekről van szó. Ilyenek pl. a *Podven, Schannen, Scháti* családnevek.

A szegedi családnevek között napjainkban is viszonylag tekintélyes számot kitevő francia eredetű név található. Ma, amikor a névtudomány művelése hazánkban is egyre erőteljesebben bontakozik ki, elérkezett az ideje annak, hogy a Szegeden meghonosodott francia, illetve francia eredetű családneveket számbavegyük, annál is inkább, mivel e családnevek állománya is egyes csa-

* A XVIII. és XIX. századi előfordulásokra nézve l. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1959, I, 41–52, 1960. I, 87–113.

ládok kihalása, illetőleg esetleges névváltoztatás következtében változásoknak van kitéve, és így idővel nehezen vagy egyáltalán nem lenne feltárható.

A dolgozatomban szereplő francia eredetű szegedi családnevek számbavétele az 1958. évi állapotnak megfelelően történt. A családnevek összegyűjtését az 1958. évi választói névjegyzék alapján végeztem. Szegeden történt meghonosodásukra vonatkozóan pedig e családnevek viselőivel folytatott személyes beszélgetések, a tulajdonukban levő különböző okmányok, ill. a Szegedi Állami Levéltárban őrzött különböző dokumentumok szolgáltattak adatokat.

A rendelkezésre álló adatok tanúsága szerint Szegeden 1958-ban a francia eredetű, illetőleg francia eredetűnek tekinthető családnevek száma meghaladta a hatvanat. Ezeknek nagy részét olyan francia eredetű családnevek alkotják, melyeknek viselői főleg bánáti, ill. részben bácskai francia telepesek leszármazottai. Ismeretes, hogy a török uralom alatt erősen elnéptelenedett Bánátba és Bácskába a XVIII. században jelentős számban vándoroltak be franciák is, akiknek túlnyomó többsége a Bánátban telepedett le. Ismeretes az is, hogy a francia telepesek utódainak nagy része elnémetesedett és a környező bánáti némettségbe felszívódott. Leszármazottaik közül a XIX. században és századunkban számosan költöztek Szegedre is és végleges letelepedésük révén jelentek meg a szegedi családnevek között az olyan családnevek, mint pl. *Frecot, Giljum, Kokron, Noel* stb.

A bánáti, ill. bácskai francia eredetű családnevek közül a legtöbb 1880 és 1914 között honosodott meg Szegeden, így pl. *Leblanc, Maszong, Muschong, Oberting, Pierre* stb. 1914 és 1920 között csak néhány újabb családnévvel gyarapodott a szegedi francia eredetű családnevek száma, így pl. a *Botwen, Christoph*, stb. családnevekkel. Az 1920 és 1945 között eltelt időben ismét több családnévvel egészülnek ki a Szegeden használatos francia eredetű családnevek, így többek között a *Bertron, Michel, Schannen, Schilsong*, stb. családnevekkel. A második világháború után két újabb bánáti francia eredetű családnév tűnik fel a szegedi családnevek között: *Marthé, Sors*.

Erdélyből is költöztek francia nevű személyek Szegedre. Szegeden történt letelepedésük következtében honosodtak meg városunkban az *André, Bereng* és *Grandpierre* családnevek. Az *André* családnévvel többször találkoztunk a rókusai plébániahivatal anyakönyveiben az 1850 és 1879 közötti időben is. E név viselői valószínűleg annak az André Alajos „késeslegény”-nek voltak a leszármazottai, aki a Fejér megyei Vál községből származott el Szegedre, és itt 1842-ben kötött házasságot. A ma Szegeden élő Andrék erdélyi származásúak. A *Bereng* név alakja után ítélve bánáti francia eredetű családnévnek látszik. A *Perrin* családnév németes változata lehet, mely a Bánátban *Perreng* alakban ma is előfordul. A bánáti francia telepesek leszármazottai Erdélybe is elkerültek. Valószínű, hogy ilyen előzmények után jelent meg a *Bereng* név a szegedi családnevek között. A *Grandpierre* név viselője, Grandpierre Ernő 1942-ben jött Erdélyből Szegedre.

Néhány családnév viselői a mai Csehszlovákia, ill. Ausztria területéről költöztek Szegedre. Csehország területéről történt beköltözés eredményeként jelent meg a szegedi családnevek között a *Mison, Rouland* és *Wanie* családnév. A *Fournier* családnévvel a szegedi családnevek között először a múlt század közepén találkozunk. Ebben az időben telepedett le Szegeden Fournier Károly hentesmester, aki Ausztriában született.

Közvetlenül Franciaországból még a XVIII. században került Szegedre a Szemmáry család őse, a Nancyból származó Léopold Sainte-Marie, aki 1750-ben nyert felvételt a város polgárai közé. Ma élő leszármazottai az eredeti francia családnevüket már magyaros alakban (Szemmári, Szemmáry) viselik. A ma is használatos szegedi francia eredetű családnevek között ez a név a legrégibb. A Chapponok őse, Louis Chappon, annak idején országosan ismert vívótanár, szintén közvetlenül Franciaországból, Lyonból jött Magyarországra. Leszármazottai családnevüket az eredeti francia alakban viselik. Századunk elején költözött Szegedre Berthe Thiébaud Svájból, a második világháború után pedig Horváth Istvánné Jeanne Geoffroy és Lambert Józsefné Mireille Flatrès Franciaországból.

Amint említettem, a Szegeden 1958-ban használatos francia eredetű családnevek száma meghaladja a hatvanat. Aránylag tekintélyes szám ez, azonban a múlt századihoz viszonyítva lényeges csökkenést mutat. Ebben nemcsak a francia eredetű családnevet viselő lakosok elköltözése vagy a családoknak fiúágon való kihalása játszott szerepet, amit egyébként francia vagy francia eredetű családnevet viselő személyek Szegedre költözése részben ellensúlyozott, hanem a névmagyarosítás is.

Elköltözés, ill. családoknak kihalása következtében századunk folyamán több francia eredetű családnév tűnt el a szegedi családnevek közül, mint pl. *Lefort, Genet, Cury, Trefort, Cherrier*, stb.

A francia eredetű szegedi családnevek számának alakulására szintén jelentős mértékben éreztette és fogja éreztetni hatását az a névmagyarosítási mozgalom is, mely az 1930-as évek első felében különösen nagy arányokat öltött. A szegedi Friss Újság 1934. március 9-i számában ezzel kapcsolatosan a következőket olvashatjuk: „Egy évvel ezelőtt erőteljes akció indult meg a tömeges névmagyarosítások érdekében... Az évi átlag a korábbi 2—3 ezer névmagyarosítással szemben 30 ezerre volt tehető... a társadalom széles rétegeiben ismertté vált és erőteljesen fellendült a mozgalom, úgy hogy négy hónap alatt százezerre emelkedett a névváltoztatások száma. Ezt az eredményt csak határkönek kell tekinteni, amelynél nem lehet megállni. Az évi 200 ezres számot szeretnék a mozgalom irányítói elérni...” Ezen névmagyarosítási törekvés eredményeként lett *Muschongból Munkácsi, Potjéből Pataki, Wityeből Nagyőrszi, Kahleszből Kegyes-halmi, Schannenből Simor, Kortjéből Koltai, Giljumból Gellért, Marthéből Marton, Dippongól Dús*, stb.

A francia, illetőleg francia eredetű szegedi családnevek írott alakja az eredetihez viszonyítva kisebb-nagyobb eltérést mutat. A nem bánáti, illetve a nem bácskai származású lakosok által viselt francia családnevek nagy része — a Szemmáry név kivételével — az eredeti francia alakban (pl. *Chappon, Flatrès, Fournier, Grandpierre*), másik része pedig a kiejtés szerint írt, de az eredetihez még többé-kevésbé közelálló alakban (*Mison, Wanie, Madlen*) használatos.

A bánáti, ill. bácskai francia eredetű családnevek közt is vannak olyanok, amelyek megőrizték eredeti alakjukat (*Lafleur, Leblanc, Michel, Pierre* stb.), illetve az eredetihez még közelálló írott alakban használatosak (*Chambré, Christoph, Hallof, Noel*). A többinek alakja az eredetihez viszonyítva nagyobb fokú elváltozáson ment keresztül. Egyes esetekben a deformálódás olyan mértékű volt, hogy a deformálódott családnév alapján az eredeti francia családnév csak nehezen állapítható meg.

A családnevek eltorzulása sok esetben már akkor megkezdődött, amikor a császári tisztviselők, akik általában nem tudtak franciául, a francia telepesek nevét a nyilvántartásokba bejegyezték, mégpedig vagy az eredeti alakban, vagy a kiejtés szerint francia, illetőleg németes írásmóddal, vagy a kettőnek együttes alkalmazásával. A neveknek ez a következetlen, sőt kaotikusnak mondható írása figyelhető meg a szenthuberti, charleville-i és seultouri telepesek telekkönyveiben is, amint azt a következő nevek telekkönyvi bejegyzései mutatják: *Joh. Claudius Christoph, Nicolas Boileau, Nicolas Marchal, Nicolas Mougeon, Jacob Aubertin, Nicolaus Simone, Nicola Mansvi, Dominic Gajo, Adolph Chambre, Ludwig Chapellie, Claude La Fleur, Joseph Pike, Karl Pigeot, Harry Cordie, Harry Brünnette, Anton Pijerson, Clod Caschno, Nicola Jaques, Jean Francois Quylion, Mathias Peti-Mansche, Cüren Roy, Claudius Vautrin, Jean Mason, Johann Tonnelier, Clod Cadi, Schil Moran, Franz Hubert Chamboa, Peter Paulin*, stb. [4].

A családnevek deformálódása a francia bevándorlók letelepedését követő évtizedek során tovább folytatódott, és sok esetben olyanoknál is bekövetkezett, amelyek a nyilvántartásokban és egyéb iratokban kezdetben eredeti alakban szerepeltek. Így lett pl. *Mougeon*-ból is *Muschong*.

A bánáti francia eredetű családnevek írásának alakulásában általában a francia kiejtéshez való igazodás, de azzal párhuzamosan már német kiejtésbeli sajátosságokat is tükröző németes írásmód érvényesült. Ismeretes, hogy a francia telepeseket körülvevő lakosság német volt. A fontosabb sajátosságokat, amelyek a német nyelvű környezet részéről a családnevek kiejtésénél és írásánál hatással voltak, röviden a következőkben foglalom össze: a német hangrendszerben ismeretlen *ž* hangnak a kiejtésben a hozzá leghasonlóbb *š* hanggal való helyettesítése és az írásban háromjegyű betűvel (*sch*) való jelölése (*Georges* > *Schorsch*); zöngés zárhang zöngétlenedése (*Boulier* > *Puljer*); zöngétlen zárhang zöngésedése (*Aubertin* > *Oberden*; *Perrin* > *Bereng*); szóvégi nazális feloldása *g* járulékhangnak szóvégehez való toldásával (*Gilson* > *Schilsong*); *ü* helyett *i* megjelenése (*Dupont* > *Dippong*); *-ouin* helyett *-wen* (*-ven*) (*Baudouin* > *Botwen, Podven*); szóvégi *-ier* helyett *-ie, -je, -jer* (*Potier* > *Potje, Boulier* > *Puljer*); szóvégi *-aud, -ot* helyett *-on, -ong* (*Renaud* > *Renon, Renong, Parisot* > *Parison*); csak írásban jelölt szóvégi néma mássalhangzó kiejtése (*Picard* > *Pikhard*). Mindezek a jelenségek, amint említettem, nem következtek be minden esetben és ennek eredményeként egyes francia családnevek több változatban maradtak fenn (*Leblanc, Leblang*).

A francia családnevek közül egyeseknek alakja az eredetihez, illetve németesen írt változatához képest a magyaros írásmód következtében további elváltozáson ment keresztül, mégpedig magánhangzók fölött ékezet alkalmazása következtében (*Régnier* > *Renyé; Chady* > *Schati* > *Sáti*) vagy pedig egyes mássalhangzóknak a magyar írásmód szerinti hangjelölése folytán (*Masson* > *Massong* > *Maszong; Simonet* > *Simone* > *Szimone; Georges* > *Schorsch* > *Sors*).

Mielőtt az 1958. évben Szegeden használatos francia eredetű családnevek és családok ismertetésére rátérnék, az alábbiakban ismertetem egy a Bánátba bevándorolt lotharingiai francia telepes Szegeden élő leszármazottjának, Vitje Lászlónak egyenes ági családfáját. A családfa nemcsak arról tanúskodik, hogy Vitje László a bánáti francia telepesektől származó hatodik nemzedékhez tartozik, hanem jellemzően mutatja a Vitje családnév írásának alakulását is. A családfát, mely a triebswetteri (= nagyörszi, tomnatici) r. k. plébániahivatal,

valamint a szegedi anyakönyvi hivatal adatai alapján készült, az alábbiakban ismertetem:

Vetie János	Schapelier Anna
Származási helye:	Származási helye a bejegyzés szerint:
Blainville	Bannt (Luxemburg). A származási
(Lotharingia)	hely neve helyesen: Bande (ma Bel-
Meghalt: 1817. XII. 17.	gium, Luxembourg tartomány).
Neve a halotti anyakönyvben	Meghalt: 1820. IX. 21. (A halotti
Wethié alakban van bejegyezve.	anyakönyvi bejegyzés szerint: uxor
	Joannis Vethie).

Házasságkötésük ideje: ismeretlen.

Wethie János Miklós	Eiler Mária
Szül. 1783. XI. 17.	

Házasságkötésük ideje: ismeretlen.

Vethie János	Kelsch Anna
	Szül.: 1806. V. 20.
Meghalt: 1884. VIII. 26.	Meghalt: 1870. XII. 7.

Házasságkötésük ideje: 1827. X. 7.

Vitje Ferenc	Thoma Borbála
Szül.: 1838. XII. 20.	Szül.: 1839. IV. 23.

Házasságkötésük ideje: 1860. IV. 17.

Vitje Sebestyén	Boisso Katalin
Szül.: 1860. IX. 27.	Szül.: 1864. VII. 16.

Házasságkötésük ideje: 1884. II. 25.

Vitje György	Szántó Anna
Szül.: 1886. II. 21.	Szül.: 1882. VI. 4. (Szeged).

Házasságkötésük ideje: 1910. V. 16. (Szeged).

Vitje László	Nagy Rozália
Szül.: 1912. XI. 8. (Szeged).	Szül.: 1927. X. 14. (Szentés).

Házasságkötésük ideje: 1956. V. 19. (Szeged).

(Gyermeük: László. Szül.: 1957. II. 22.)

NÉMETH ISTVÁN már említett értekezésében a bánáti francia telepesek Szegeden élő leszármazottaival kapcsolatosan a következőket állapítja meg: „A Szeged il y a encore aujourd'hui des Wottréng, Wenk, Stoufflet, Noel, Trefort et d'autres dont les ancêtres étaient français, mais qui, pour la plupart, n'ont conservé aucune tradition sur leur origine“ [5]. NÉMETHnek ez a megállapítása helyreigazításra szorul. A bánáti francia telepesek Szegeden élő leszármazottjaival folytatott beszélgetések során kiderült, hogy nagy részüknek emlékezetében még ma is elevenen él francia származásuk tudata. Csak néhány olyannal találkoztam, akik nem tudták arról, hogy őseik franciák voltak.

A következőkben rátérek a Szegeden 1958-ban használatos francia, illetve francia eredetű családnevek ismertetésére. Szükségesnek tartottam, hogy ennek során megemlítssem az egyes családnevek szegedi viselőinek nevét, a családnevek Szegeden történt meghonosodásának időpontját és végül — a rendel-

kezésre álló adatoktól függően — azt, hogy az egyes családok ősei honnan, mikor vándoroltak be, és hol telepedtek le.

Az 1958-ban Szegeden használatos francia, ill. francia eredetű családnevek a következők voltak (a feltételezhetően francia eredetű családnevek *-gal jelezve):

ANDRÉS* (Eredeti francia alakja: Andrez [André észak-franciaországi változata] vagy Andrès [André breton alakja]?). E név viselője: Andres Frigyes és felesége. Andres Frigyes Pozsonyban született és 1898-ban jött Szegedre. Apja Wölsteinben (Hessen) született. Andres Frigyes őse a családi hagyomány szerint „Elszász-Lotharingiából” származott.

ANDRÉ (Eredeti francia alakja is: André). E név viselői: özv. Forrai Kálmánné André Gizella; dr. André Ferenc (özv. Forrainé unokaöccse), felesége, gyermekei (Klára, Márta); Molnár Ferencné André Rozália (özv. Forrainé unokahúga); Hegedüs Jánosné André Zsuzsanna. Özv. Forrai Kálmánné 1907-ben, dr. André Ferenc 1933-ban, Molnár Ferencné André Rozália 1947-ben költözött Szegedre. Valamennyiüknek apja Erdélyben született. Özv. Forrainé apjától úgy értesült, hogy apai nagyapja, André György francia volt, aki Erdélyben Ürmösön (= Ormeniș) telepedett le. A családi hagyomány szerint flamand eredetű volt. Származási helye ismeretlen. Feltehető, hogy Belgium flamandlakta területéről vándorolt be Erdélybe. Hegedüs Jánosné André Zsuzsanna szintén Erdélyben született, Nagysolymoson (= Șoimusul-Mare), és onnan 1908-ban került Szegedre. Apja és apai nagyapja szintén Nagysolymoson (= Șoimusul-Mare) született. Ősének származási helye és bevándorlási időpontja ismeretlen.

Az André családnév a bánáti francia telepesek nevei között is szerepel.

BASTIAN* (Eredeti alakja vagy a francia Bastien ill. Bastian, vagy a német Bastian). E név viselője özv. Kocsis Lajosné Bastian Mária, akinek apja, Bastian János Temesságon (= Șag) született. Bastian Mária Gyertyámoson (Cărpiniș) született és 1920-ban költözött véglegesen Szegedre. Őse a XVIII. században Lotharingiából vagy Luxemburgból vándorolt be Bánátba.

BÉRENG (Eredeti francia alakja: Périn v. Perrin). E név viselője: özv. Bereng Gyuláné; Bereng Gyula (özv. Berengné fia), felesége, leánya (Erzsébet); Bereng József (özv. Berengné fia), felesége, fia (József); Miklós Lászlóné Bereng Erzsébet (özv. Berengné leánya). Özv. Berengné első és második férje (Bereng Gyula, Bereng József) Erdélyben születtek és mint gyermekek 1878 körül szüleikkel együtt kerültek Szegedre. A családi hagyomány szerint ősük Lotharingiából vándorolt be Erdélybe. A bánáti francia telepesek nevei között a Bereng családnév Perreng és Bering alakban is előfordul.

BERTRON (Eredeti francia alakja: Bertrand, deformált bácskai változata: Pertron). E név viselője Oláh Istvánné Bertron Veronika, aki Bácskában Kúlán született és onnan 1922-ben költözött férjével Szegedre. Apja, apai nagyapja hódási (= Odžaci) származású volt. Őse a XVIII. században Lotharingiából vándorolt be Bácskába, és azonosnak tekinthető azzal a Franciscus Pertron nevű telepessel, aki 1765-ben Bácsszentivánon (= Prigrevica Sveti Ivan) telepedett le [6].

BOTWEN (Eredeti francia alakja: Baudouin, Szegeden előfordult változata: Podven). E név viselője özv. Till Gusztávné Botwen Paula, aki a Bánátban Nagyikikindán (= Velika Kikinda) született és onnan 1904-ben költözött Szegedre. Őse a XVIII. században Luxemburgból vándorolt be a Bánátba, ahol

Ostern (= Kiskomlós, Comloşul-Mic) helységben, Nagykikindához közel telepedett le [7].

CHAMBRÉ (Eredeti francia alakja: Chambre). E név viselője: id. Chambré Pál; ifj. Chambré Pál (az előbbinek fia) és felesége. Id. Chambré Pál apja a bánati Sándorházán (= Sandra) született és onnan 1906 és 1908 között jött Szegedre. Őse a családi hagyomány szerint Cherbourgól vándorolt be. Feltehető azonban az, hogy a XVIII. században Lotharingiából jött be a Bánátba a többi francia telepessel együtt. Amint azt a szenthuberti telepesek telekkönyvében olvashatjuk, Szenthuberten az egyik telepes a bejegyzés szerint Adolph Chambre volt. Ez a családnév egyébként Chambrais alakban is szerepel a bánati francia telepesek nevei között.

CHAPPON (Eredeti francia alakja is: Chappon). E név viselői: Chappon László, felesége; Chappon Antal (meghalt 1958. februárjában), felesége; Chappon Tibor (Chappon Antal fia), felesége, fiai (Tibor, András); Chappon Károly, felesége; Chappon Géza, felesége. Chappon László, Chappon Antal, Chappon Károly és Chappon Géza testvérek. Apjuk, Chappon Samu vívótanár volt, aki 1910 körül jött Szegedre. Nagyapjuk, Louis Chappon (Petőfi vívótanára) Lyonban született. A múlt század első felében vándorolt be Magyarországra és először Pesten telepedett le. Később Kolozsvárra került és ott halt meg 1878-ban.

CHRISTOPH (Eredeti francia alakja: Christophe). E név viselői: Christoph József, felesége; Szentkirályi Frigyesné (Christoph Teréz (Christoph József leánya); Pusztay Józsefné Christoph Anna (Christoph József unokahúga). Christoph József és Pusztay Józsefné Christoph Anna 1920-ban jöttek Szegedre Bánátból. Ősök a XVIII. században Lotharingiából vándorolt be a Bánátba.

DIPPONG (Eredeti francia alakja: Dupont). E név viselője: Dippong Péter és felesége. A lugosi születésű Dippong Péter 1941-ben Kolozsvárról költözött Szegedre. Őse a XVIII. században Belgium Tellin nevű helységéből (Luxemburg tartomány) vándorolt be a Bánátba [8].

FLATRÈS (Eredeti francia alakja is: Flatrès). A név viselője: özv. Lambert Józsefné Mireille Flatrès, aki a franciaországi Pas-de-Calais-ban született és 1947-ben jött férjével Magyarországra. Először Budapesten telepedtek le, majd 1951-ben Szegedre költöztek.

FOURNIER (Eredeti francia alakja is: Fournier). E név viselője özv. Loessl Antalné Fournier Paula volt, aki 1959-ben halt meg. Apja Fournier Károly Ausztriában született és a múlt század közepén telepedett le Szegeden. A Fournier család őse a családi hagyomány szerint Franciaországból Ausztriába vándorolt ki, s onnan jött Magyarországra.

FRECOT (Eredeti francia alakja: Frécaut). E név viselői: özv. Frecot Tamásné, leányai: Csánk Elemérné Frecot Lenke, dr. Najzer Alajosné Frecot Hedvig; dr. Barabás Ödönné Frecot Ilona (özv. Frecot Tamásné sógornője); Frecot Ferenc (özv. Frecot Tamásné elhunyt férjének rokona), felesége, fia (Ferenc); Harmos Istvánné Frecot Margit (Frecot Ferenc nővére). Özv. Frecotné apósa (Frecot Tamás) az 1880-as évek elején Nagyőszről (= Tomnatic), Frecot Ferenc nagyősi születésű apja (Frecot Ádám, az előbbi unokatestvére) 1910-ben Budapestről költözött Szegedre. Ősök a XVIII. században Lotharingiából, még pedig a Château-Salins városka melletti Coutures községből vándorolt be a Bánátba [9].

GAJÓ (Eredeti francia alakja: Gaillot v. Caillaud). E név viselői: id. dr. Gajó István, felesége; ifj. dr. Gajó István (id. dr. Gajó István fia), felesége, gyermekei (Andrea, Gusztáv); Kálmán Györgyné dr. Gajó Mária (id. dr. Gajó István leánya); Bánfi Dezsőné Gajó Ilona (id. dr. Gajó István unokanővére). Id. dr. Gajó István Magyarakanizsán (= Stara Kanjiža) született és 1945-ben költözött Szegedre. Apja és nagyapja is Magyarakanizsán született. Id. dr. Gajó István tudomása szerint Versecen is élt egy Gajo nevű személy. Id. dr. Gajó István öséről közelebbi adatok nem ismeretesek. A család őse valószínűleg azonos azzal a francia telepessel, aki a szenthuberti telepések telekkönyvében Dominic Gajo néven szerepel [10].

GALLÉ (Eredeti francia alakja: Gallé v. Gallet). E név viselői: Gallé László, felesége, fia és leányai (László, Mariann, dr. Mertz Tiborné Gallé Judit). Gallé László 1927-ben Zentáról (= Senta) jött Szegedre. Őse a családi hagyomány szerint francia volt és a XVIII. században Lotharingia déli részéből vándorolt be s először Ungváriskén telepedett le, majd onnan a Bánátba költözött. Valószínű, hogy ez azonos azzal a Triebswetterben (= Nagyósz, Tomnatic) letelepedett Johannes Gallet nevű telepessel, akinek származási helye Belgium Luxemburg tartományában fekvő Lignières helység volt [11].

GEOFFROY (Eredeti francia alakja is: Geoffroy). E név viselője: Horváth Istvánné Jeanne Suzanne Marguerite Geoffroy, aki Bordeaux-ban született és Franciaországból 1948-ban költözött férjével együtt Szegedre.

GILJON* (Eredeti alakja vagy a francia Guillon, ill. Guillaume vagy a német Kilian). E név viselői: özv. Giljon Miklósné; Giljon Miklós (özü. Giljonné fia), felesége, fia (Miklós); Marschalek Gyuláné Giljon Erzsébet (özü. Giljonné leánya). Özü. Giljon Miklósné nagyjécsai (= iecia mare-i) születésü férje az 1900-as évek közepén telepedett le véglegesen Szegeden. Őse, a családi hagyomány szerint francia volt és a XVIII. században Lotharingiából vándorolt be a Bánátba. Wilhelm-Kallbrunner szerint egy Kilian nevű telepes Pfalzból költözött a Bánátba [12]. 1773-ban Nagyjécsán (= Iecia-Mare) szerepel egy Killian Mihály nevű telepes [13]. A Bánátban előforduló névváltozatok: Gillion [14] és Quylion. Ez utóbbi nevet viselte az egyik charleville-i francia telepes, akinek neve a telekkönyvbe így van bejegyezve: Jean François Quylion [15].

GILJUM (Eredeti francia alakja: Guillaume). E név viselői: Giljum Ferenc és felesége. Giljum Ferenc Alsóeleméren (= Nemački Elemir) született és 1898-ban jött Szegedre. A családi hagyomány szerint őse francia volt, aki a XVIII. században Lotharingiából vándorolt be a Bánátba. Az őse a családi hagyomány szerint először Nagyszentmiklóson (= Sînnicolaul-Mare) telepedett le, majd onnan Alsóelemérré költözött.

GION (Eredeti francia alakja: Guillaume vagy Guillon). E név viselői: Gion János, felesége, gyermekei (János, Erzsébet); özü. Gion Péterné (Gion János rokona). Gion János, aki Dunabökenyben (= Bukin) született, 1939-ben költözött Szegedre Bácskából. Apja, apai nagyapja Szenttamáson (= Srbobran) született. Özü. Gion Péterné elhunyt férje (Gion János unokatestvére, neve a halotti anyakönyvben Gion alakban szerepel) szintén a Bácskában született és onnan 1920 körül költözött Szegedre. Közelebbi adatok nem ismeretesek róla. Ősük, aki a családi hagyomány szerint francia volt, a XVIII. században Lotharingiából vándorolt be a Bácskába.

GRANDPIERRE (Eredeti francia alakja is: Grandpierre). E név viselői: Grandpierre Ernő, felesége és gyermekei (Károly, Csaba, Artilla, Cecilia, Ella, Éva, Ibolya, Klára, Erzsébet, Irén). A felvinci születésű Grandpierre Ernő, akinek Kolozsvári Grandpierre Emil és Grandpierre Lajos írók unokatestvérei, 1942-ben Brassóból költözött Szegedre. Őse, Charles Grandpierre 1830-ban Genfből vándorolt be Erdélybe és Kolozsváron telepedett le, ahol francia és német nyelvelveket adott [16]. A családi hagyomány szerint az ősei hugenot-ták voltak.

GRENET (Eredeti francia alakja is: Grenet). E név viselői: Grenet Henrik és felesége. Grenet Henrik 1927 körül jött Szegedre. Az itteni Tudományegyetemen hosszabb időn át a francia nyelv lektora volt. 1958-ban elköltözött Szegedről.

HALLOF (Eredeti francia alakja: Allof vagy Aloffe). E név viselői: Hallof Ferenc, felesége, fia (Ferenc) és leánya (Bárkányi Jánosné Hallof Erzsébet). Hallof Ferenc Tamásfalván (= Hetin) született, és onnan 1919-ben költözött Szegedre. Őse, Nicolas Allof a XVIII. században Lotharingiából vándorolt be a Bánátba és Szenthuberten (= Sveti Hubert) telepedett le [17].

HARING (Eredeti francia alakja: Hareng. Szegeden előforduló névváltozat: Háring). E név viselői: Haring Vilmos; László Jánosné Haring Mária (Haring Vilmos leánya); özv. Haring Vilmosné (Haring Vilmos elhunyt fiának felesége), gyermekei (Mária, Anna, Vilmos); özv. Haring Béláné Leblang Mária (Haring Vilmos öccsének felesége); Haring Károly (özv. Haring Béláné fia), felesége és gyermekei (Anna, Margit). Haring Vilmos, aki Kavaránszákolon (= Căvâran) született, 1928-ban, öccse pedig, Haring Béla, aki Pusztakalánon (= Crișeni) született, 1918-ban költözött Szegedre. Ősükkel kapcsolatosan közelebbi adatok nem ismeretesek. Heintze-Cascorbi szerint a család Bretagne-ból került Németországba [18]. A bácskai francia telepesek között volt egy Lampertus Harin nevű telepes is, aki Lotharingiából vándorolt be a Bácskába [19].

HUNYÁR (Eredeti francia alakja: Houniard? Housniard?). A triebswetteri plébániának Emile Botis által említett Protocollumában Huniard alakban fordul elő [20], a Matricula Baptisatorumban pedig — Antonius Bonnaz 1819. évi bejegyzése — Honniard alakban szerepel [21]. E név viselői: Hunyár Antal Ernőné, fia (Mátyás), leánya (Magda). Hunyár Antal Ernőné férje, aki Teremin (= Kisteremia, Teremia-Mică) született, a Bánátból került Magyarországra és 1931-ben telepedett le Szegeden. Őse a XVIII. században Lotharingiából, Kirviller helységből vándorolt be Bánátba [22].

KAHLESZ (Eredeti alakja Gales v. Kalis). E név viselői: Kahlesz Zoltán, felesége és gyermekei (Anikó, Ibolya, Zoltán). Kahlesz Zoltán apja, Kahlesz József Nagyőszön (= Tomnatic) született s onnan 1887 körül költözött Szegedre. Őse Johannes Kalis nevet viselt, aki vagy Lotharingiából vagy Luxemburgból 1784-ben vándorolt be a Bánátba. Luxemburgban a Gales, Kales az elterjedt családnevek közé tartoznak.

KARNÓT (Eredeti francia alakja: Carnot). E név viselői: Karnót György, felesége és gyermekei (György, Ilona, Julianna, Pál). Karnót György, akinek apja Dunakömlődön született, 1950-ben költözött Szegedre. Őseiről semmiféle közelebbi adat nem ismeretes.

KOKRON (Eredeti francia alakja: Cocron v. Coqueron). E név viselője a szegedi születésű Bokor Mihályné Kokron Ilona. Apja, Kokron Henrik Nagyőszön (= Tomnatic) született és onnan jött Szegedre. Később vissza-

költözött a Bánátba. Őse a XVIII. században Lotharingiából vándorolt be a Bánátba.

KOLLETH (Eredeti francia alakja: Collet). E név viselője az Écskán (= Ečka) született Retzler Istvánné Kolleth Ilona, aki 1922-ben a Bánátból jött Szegedre. Keresztlevelében neve Kollet változatban szerepel. Őse a XVIII. században, valószínűleg Lotharingiából vándorolt be a Bánátba.

LAFLEUR (Eredeti francia alakja is: Lafleur). E név viselője Pusztaszeri Miklósné Lafleur Margit. Apja, Lafleur Jakab Nagyikikindán (= Velika Kikinda) született és onnan 1908 és 1910 között költözött véglegesen Szegedre. Őse a XVIII. században Lotharingiából vándorolt be a Bánátba, majd Charleville-ben (Nagyikikinda mellett) telepedett le [23].

LEBLANC (Eredeti francia alakja is: Leblanc. Szegeden előforduló változata: Leblang). E név viselői: Leblanc László és húgai: Leblanc Anna, dr. Fábri Istvánné Leblanc Angela, Gyetkó Istvánné Leblanc Klára; a Leblang névváltozat viselője az előbbieket rokona: özv. Haring Béláné Leblang Mária. A Leblanc-testvérek apja, Leblanc János, aki Papdon (= Bobda) született, 1880 körül költözött Szegedre. A családi hagyomány szerint ősük még a francia forradalom idején hagyta el Franciaországot, és Bánátban telepedett le, ahol már francia telepések éltek. Lehetséges azonban az is, hogy ősük a bánáti francia telepésekkel együtt vándorolt be Lotharingiából a Bánátba. 1773-ban Mastort (= Kistószeg, Risticovo) helységben (Nagyikikinda mellett) szerepel ilyen nevű család [24].

LETANG (Eredeti francia alakja: Létang). E név viselője özv. Merley Péterné Letang Magdolna, aki Nagyikikindán (= Velika Kikinda) született, és 1903-ban jött Szegedre. Őse, aki a hivatalos bejegyzésekben Stephan Ledan, ill. Letang néven szerepel, a XVIII. században Dieuze lotharingiai helységből vándorolt be a Bánátba és Szenthuberten (= Sveti Hubert) telepedett le [25].

MADLEN (Eredeti francia alakja: Madeleine, vagy ennek változata: Madelin). E név viselői: Madlen Pál, felesége és gyermekei (Gusztáv, Zoltán). Madlen Pál Cegléden született és onnan 1952-ben költözött Szegedre. A családi hagyomány szerint Madlen Pál dédapja Franciaországból vándorolt be Magyarországra francia feleségével együtt. A családi hagyomány szerint neve *Madelein* volt. Madlen Pál ősének származási helye és bevándorlási időpontja ismeretlen.

MALDET* (Eredeti francia alakja: Maldet? Maldent?). E név viselője özv. Fehér Nándorné Maldet Józsa, aki Steierlakon született és onnan 1908-ban költözött Szegedre. Családja eredetéről semmiféle közelebbi adat nem ismeretes.

MARSCHALL (Eredeti francia alakja: Maréchal, Marchal). E név viselői: özv. Marschall Jánosné; özv. Zombori Pálné Marschall Magdolna; Marschall József (özü. Zombori Pálné fia), felesége, fia (József); özv. Marschall Péterné; Marschall Péter (özü. Marschall Péterné fia), felesége, gyermekei (Mária, Péter). Özü. Marschall Jánosné férje Máriaföldén (= Teremia-Mare), özü. Marschall Péterné férje pedig Kisteremián (= Teremi, Teremia-Mică) született és mindketten a Bánátból még a századforduló előtt jöttek Szegedre. Özü. Zombori Pálné Marschall Magdolna a Bácskában fekvő Hódságon (= Odžaci) született és onnan 1911-ben költözött Szegedre. A fent említettek ősei is a XVIII. században Lotharingiából vándoroltak be a Bánátba, ill. a Bácskába.

MARTHÉ (Eredeti francia alakja: Martin v. Marthet, Martet). E név viselője özv. Marthé Péterné. Férje Fehértemplomon (= Bela Crkva) született. Marthé Péter 1945-ben költözött feleségével együtt Szegedre. Özv. Marthé Péterné úgy tudja elhunyt férje közlése alapján, hogy a Marthé név francia eredetű. Az ős — férje tudomása szerint — Lótharingiából vándorolt be a Bánátba. A Martin családnév a fehértemplomi (= bela crkvai) anyakönyvekben első ízben 1747-ben fordul elő [26].

MASZONG (Eredeti francia alakja: Masson). E név viselői: Maszong Miklós, felesége, gyermekei (József, Mária, Miklós), leánytestvérei: Cserhalmi Jánosné Maszong Erzsébet és Trabek Lászlóné Maszong Teréz. Maszong Miklós csatádi (= cetadi, lenauheimi) születésű apja, kinek neve az irataiban Masson és Massong változatban is szerepel, a múlt század végén a Bánátból jött Szegedre. Őse a XVIII. században Luxemburgból vándorolt be a Bánátba [27].

MICHEL (Eredeti francia alakja is: Michel). E név viselői: özv. Michel Józsefné; Michel Etel (előbbinek leánya); Michel József (özv. Michel Józsefné fia), felesége és gyermekei: Ágnes, Etel, Rezső. Özv. Michel Józsefné férje Bácskában Gajdobrán született. Családjának fent említett tagjai 1942-ben költöztek Szegedre. A Michel név viselői még Szegeden: Michel Jánosné és leánya: Bános Sándorné Michel Frida. Michel Jánosné férje szintén a Bácskában, Újverbáson (= Novi Vrbas) született; Michel Jánosné leányával 1944-ben költözött Szegedre. A két család ősei a XVIII. században Lótharingiából vándoroltak be a Bácskába, még pedig Jacobus Michel 1764-ben Gakova (= Gakovo) községbe, Adamus Michl (Michel?) 1765-ben Bácsszentiván (= Prigrevica Sveti Ivan) helységbe [28].

MISON (Eredeti francia alakja: Michon). E név viselői: Id. Mison Adolf, Mison János (id. Mison Adolf fia), felesége, leánya (Batári Ferencné Mison Ilona); Mison Gusztáv (id. Mison Adolf fia), felesége, gyermekei (Gusztáv, Éva, Katalin); Mison Nándor (id. Mison Adolf fia), felesége, gyermekei (Nándor, Ágnes, Edit, Ildikó); Mison Adolf (id. Mison Adolf fia), felesége. Id. Mison Adolf Arnold nevű fia Szombathelyen él. Id. Mison Adolf, aki 1959-ben hunyt el, a csehországi Humpolecen született és 1914-ben költözött Szegedre. Őse származási helyéről és Franciaországból való kivándorlásának időpontjáról semmiféle adat nem ismeretes. Fennáll a lehetősége annak, hogy az ős hugenotta volt.

MUSCHONG (Eredeti francia alakja: Mougeon). Szegeden előforduló változata: Mossong. E név viselői: Muschong Ferenc, felesége, leánya (Matuska Istvánné Muschong Ilona), nővérei: özv. Letenovszki Lajosné Muschong Terézia és Verebély Ferencné Muschong Mária. Apjuk, Muschong Mátyás, aki Szenthuberten (= Sveti Hubert) született, 1893-ban jött a Bánátból Szegedre és végleg itt telepedett le családjával. A Mossong névváltozatot özv. Zobay Péterné Mossong Marianna viselte, aki szintén Szenthuberten született és onnan 1905 körül költözött Szegedre (meghalt 1958 márciusában). A Muschongok őse a XVIII. században vándorolt be Lótharingiából a Bánátba, ahol a családi hagyomány szerint Szenthuberten telepedett le. Az ős valószínűleg azonos azzal a telepessel, aki a szenthuberti telepések telekkönyvében Nicolas Mougeon néven szerepel [29].

NOEL (Eredeti francia alakja: Noël. Szegeden előforduló változata: Nohel). E név viselői: Noel Antal (meghalt 1958. februárjában), fiai (Zoltán, Ferenc, ez utóbbi Párizsban él) és leánya (Margit); id. Noel Fülöp, felesége;

ifj. Noel Fülöp (id. Noel Fülöp fia), felesége, leánya (Margit); Noel József, felesége, gyermekei (Ferenc, Ilona, József, Margit, Sándor Miklós); Nohel József, felesége; fiai: József és Vilmos, ez utóbbinak felesége és leánya (Gizella). Noel Antal Nagyőszön (= Tomnatic) született és onnan 1894-ben jött Szegedre. Noel Fülöp Nagytőszegen (= Hajfeld) született és onnan 1897 körül jött Szegedre. Noel József Németperegén (Peregul-Mare) született és 1940-ben költözött Szegedre Tipariról (= Szapárfalva). Noel Antal, Noel Fülöp és Noel József ősei a XVIII. században Lotharingiából vándoroltak be a Bánátba. Noel József a családi hagyomány alapján úgy tudja, hogy őse Mária-Terézia uralkodása alatt a 10. csoportban érkezett a Bánátba. Nohel József Veresegyházán született és onnan 1928-ban költözött Szegedre. Apja Körömöcbányán született és tudomása szerint apai nagyapja és dédapja is Körömöcbányán élt és mindkettő a pénzverde dolgozója volt. A család ősére vonatkozóan semmiféle közelebbi adat nem ismeretes, a családi hagyomány szerint francia származású volt.

OBERTING (Eredeti francia alakja: Aubertin). E név viselői: özv. Oberting Mihályné, Kákonyi Sándorné Oberting Mária (özv. Oberting Mihályné leánya); Oberting Pál (özv. Oberting Mihályné fia), felesége és fia (Pál). Özv. Oberting Mihályné férje Szenthuberten (= Sveti Hubert) született és onnan az 1890-es években jött Szegedre. Őse a XVIII. században Lotharingiából Haboudange helységről vándorolt be a Bánátba és Szenthuberten telepedett le [30].

PIAR (Eredeti francia alakja: Billard). E név viselője özv. Marschall Jánosné Piar Anna volt, aki 1961 januárjában halt meg. 1882-ben Nagyőszön (= Tomnatic) született. Szegedre való költözésének időpontja ismeretlen. Őse a XVIII. században a lotharingai Grand-Corcelles (ma: Courcelles-Chaussy) helységről vándorolt be a Bánátba [31].

PIERRE (Eredeti francia alakja is: Pierre). E név viselője Pierre György és felesége. Pierre György Nagyőszön (= Tomnatic) született és onnan 1902-ben került Szegedre. Őse a XVIII. században Lotharingiából Domnom-les-Dieuze helységről vándorolt be a Bánátba [32].

PIKHART (Eredeti francia alakja: Picard). E név viselői: Pikhart Józsefné, Pikhart Tamás (előbbinek unokája), valamint Pikhart István. Pikhart Józsefné férjének őseiről közelebbi adat nem ismeretes. Valószínű, hogy a XVIII. században Lotharingiából vándoroltak be a Bánátba. Kistőszegen (= Mastort, Risticovo) 1773-ban Bikard alakban előfordul e név [33]. A Pikhart név Pikhart alakban a szegedi Belvárosi Plébániahivatal által vezetett születési anyakönyvben először 1858-ban szerepel (Josephus Pikhart, opifex).

POLEN (Eredeti francia alakja: Paulin). E név viselője: Polen Jánosné és leánya: özv. Funk Györgyné Polen Erzsébet. Polen Jánosné férje Nagyőszön (= Tomnatic) született és 1901-ben jött Szegedre. Őse a XVIII. században Lotharingiából Mainvillers helységről vándorolt be a Bánátba [34].

POTJE (Eredeti francia alakja: Potier [Pothier]). E név viselője: Pleskó Károlyné Potje Katalin. Apja Potje János volt, aki Szakálházán (= Sacalaz) született és 1898-ban jött Szegedre. (Nevét 1933-ban Patakira magyarosította.) A család őse a XVIII. században Lotharingiából vándorolt be a Bánátba.

PULJER (Eredeti francia alakja: Boulrier). E név viselője 1958-ban: Puljer Jakab (meghalt 1959-ben) és unokatestvérének felesége: özv. Puljer Fülöpné. Puljer Jakab Nagyjécsán (= Iecia-Mare) született és 1919 őszén került Sze-

gedre. Őse a családi hagyomány szerint Lotharingiából, Metz-környékéről vándorolt be a Bánátba [35]. Wilhelm-Kallbrunner szerint viszont az őse a nyugat-németországi Sosbergből vándorolt be és a neve Pullier volt [36].

RENONG (Eredeti francia alakja: Renaud. Az iratokban előforduló változatok: Renon, Rennon). E név viselői: Renong Jakab (meghalt 1960 januárjában); Renon Ferenc (Renong Jakab fia), felesége, leánya: Rádi Pálné Renon Mária; Földi Lászlóné Renon Ilona (Renong Jakab leánya). Renong Jakab Nagyőszön (= Tomnatic) született és 1889-ben került Szegedre. Őse a XVIII. században Lotharingiából Salornnes helységből vándorolt be a Bánátba [37].

RENYÉ, (Eredeti francia alakja: Régnier). E név viselői: özv. Renyé Jánosné és leányai: Tölgyessy Elemérné Renyé Anna és Istvánffy Béláné Renyé Mária. Özv. Renyé Jánosné férje Nagyőszön (= Tomnatic) született és Fiuméből 1920-ban költözött Szegedre. Az őse a XVIII. században Lotharingiából, Lucy helységből vándorolt be a Bánátba és a családi hagyomány szerint Triebswetterben (= Tomnatic) telepedett le. 1773-ban Mastort (= Kistószeg, Risticevo), majd Szenthuberten (= Sveti Hubert), végül Triebswetter (= Nagy-ősz, Tomnatic) községben bukkan fel a név [38].

ROSIÁR (Eredeti francia alakja: Rosière v. Rosières. Előforduló változatai Szegeden: Roziál, Roziár). E név, ill. változatainak viselői: özv. Karl Ödönné Roziál Julianna; Károly Sándorné Roziár Erzsébet (özv. Karl Ödönné leánytestvére); Rosiár László (özv. Karl Ödönné öccsének fia) és felesége. Özv. Karl Ödönné Roziál Julianna és Károly Sándorné Roziár Erzsébet apja, Roziár János, akinek neve a halotti anyakönyvben Roziár alakban szerepel, Kisteremián (=Teremia-Mică) született és a múlt század 70-es éveiben jött Szegedre. Őse a XVIII. században vagy Lotharingiából, vagy Luxemburgból vándorolt be a Bánátba. Luxemburgban a Rosières név az ismert családnevek közé tartozik [39]. A szenthuberti telepések telekkönyvében szerepel egy Georg Rosier nevű telepes [40]. Lehetséges, hogy a szegedi Rosiárok őse ezzel a telepessel azonos.

ROULAND (Eredeti francia alakja is: Rouland [Roland változata]). E név viselője: Nagy Péterné Rouland Erzsébet, aki Tótmegyeren (= Slovenský-Meder) született és 1890 körül jött szüleivel Szegedre. Innen elkerülve 1923-ban Mitrovicáról költözött véglegesen Szegedre férjével. Nagy Péterné Rouland Erzsébet apja a csehországi Bodenbachból származott. Apai nagyapja Bécsben élt és ott is halt meg. A család őse a családi hagyomány szerint 1793 körül költözött Franciaországból Ausztriába.

SAPSZON* (Eredeti alakja bizonytalan). E név viselője: Sapszon Ferenc és felesége. Sapszon Ferenc Temesváron született és onnan 1925-ben költözött feleségével együtt Szegedre. Tudomása szerint családneve francia eredetű. Ősére vonatkozóan semmiféle közelebbi adat nem ismeretes.

SÁTI (Eredeti francia alakja: Chadey? Chady? Chadé? Chatin?). E név a triebswetteri telepések nevei között Chadé ill. Chádi alakban szerepel [41]. A Sāti név viselői: id. Sāti János; Szili Gyuláné Sāti Veronika (Sāti János leánya); Kálvai Gyuláné Sāti Veronika (Sāti János leánya); ifj. Sāti János (id. Sāti János fia), felesége. Sāti János, akinek a neve a házassági anyakönyvi kivonatában Schati alakban szerepel, Nagyőszön (= Triebswetter, Tomnatic) született. Nevét iskolás korában még Schady-nak írta. Szegedre 1895-ben jött Nagyőszről. A családi hagyomány szerint őse két testvérével Lotharingiából

vándorolt be a Bánátba és a három testvér közül kettő végleg Triebswetterben telepedett le. A triebswetteri telepések között valóban találunk két személyt (egy férfit és egy nőt), akiknek családi neve a bejegyzés szerint Chadé volt (F. Chadé és L. Antoine-né szül. M. Chadé) és mindketten Bassing nevű helységről származtak. Rajtuk kívül volt még egy D. Chadi nevű telepés is, akinek származási helyéül Heming helység neve van bejegyezve [42]. A seultouri telepések telekkönyvében az egyik telepés Clod Cadi néven szerepel, akinek származási helye lotharingiai Haraucourt volt [43]. A szegedi Sátik őse valószínűleg F. Chadéval vagy D. Chadéval azonos.

SCHANNEN (Eredeti francia alakja: Janin). E név viselője: Schannen Ottilia, aki Perjámoson (= Periam) született és 1950-ben költözött Szegedre. Ősei a XVIII. században Lotharingiából vagy Luxemburgból vándoroltak be a Bánátba.

SCHILSONG (Eredeti francia alakja: Gilson). E név viselői: özv. Schil-song Györgyné, fia (János) és leánya (Gertrud). Özv. Schilsong Györgyné férje, aki Pészakon (= Pesac) született, 1941-ben jött Temesvárról Szegedre, családja pedig 1943-ban. Az ős a XVIII. században Luxemburgból vándorolt be a Bánátba [44].

SCHOFRÓ (Eredeti francia alakja: Geoffroy [Jeoffroy] v. Chaufferon). E név viselői: id. Schofró Ferenc; ifj. Schofró Ferenc (az előbbinek fia), Schofró Ferencné; Friss Gyuláné Schofró Emilia és nővére: Kersch Lászlóné Schofró Angéla. E két utóbbi apja, Schofró Miklós és id. Schofró Ferenc Kisteremián (= Teremi, Teremia-Mică) született. Id. Schofró Ferenc 1899-ben jött Szegedre szüleivel, Schofró Miklós pedig az első világháború utáni években költözött Szegedre és innen 1941-ben Bácskába távozott. Ősök a XVIII. században Lotharingiából vándorolt be a Bánátba.

SORS (Eredeti francia alakja: Gorges). E név viselője a kisteleki születésű Loy Ferencné Sors Ilona, aki férjével 1956-ban költözött Szegedre. Apja a Bánátban született és onnan az első világháború előtt költözött Kistelekre. Őse a XVIII. században Lotharingiából vagy Vergaville helységről Seultour bánáti községbe [45], vagy Aboncourt-sur-Seille-ből Triebswetterbe (= Nagy-ősz, Tomnatic), vagy Chémery-ből Orczyfalva (= Orțișoara) bánáti községbe vándorolt be [46].

STUFLE (Eredeti francia alakja: Stophel v. Stoffel < Christophle). E név viselője Stufle János, felesége és leánya: Pádi Imréné Stufle Margit. Stufle János Nagyőszön (= Tomnatic) született és onnan 1899-ben jött Szegedre. Keresztlevelében a neve: Stouflet. Apja keresztlevelében a név Stuflet alakban áll. A család őse a XVIII. században Lotharingiából Diebling helységről vándorolt be a Bánátba és Triebswetterben (= Nagyősz, Tomnatic) telepedett le [47].

SZEMMÁRY (Eredeti francia alakja: Sainte-Marie). A Szemmáry név ismert családnév Szegeden [48], mely még a XVIII. században honosodott meg városunkban. A Szemmáryak őse, Leopoldus Sainte-Marie nancyi származású volt (oriundus ex Lotharingia Civitte Nanſi) és 1750-ben nyert felvételt Szeged város polgárai közé, amint az Szeged város 1750. november 6-án tartott tanácsülésének jegyzőkönyvében olvasható.

SZIMONE (Eredeti francia alakja: Simonet). E név viselői: id. Szimone Ferenc, felesége, leányai (Dohány Ferencné Szimone Magdolna és Nacsá Mihályné Szimone Mária); ifj. Szimone Ferenc (id. Szimone Ferenc fia), felesége

és leánya (Éva). Id. Szimone Ferenc Magyarpádén (= Srpski Padej) született és 1909-ben jött Szegedre. Őse a XVIII. században Lotharingiából vándorolt be a Bánátba.

THIÉBAUD (Eredeti francia alakja is: Thiébaud). E név viselője: özv. Csanádi Antalné Berthe Thiébaud, aki Svájcban fekvő Neuchâtel-ben született és 1912-ben jött Szegedre. Többi évi budapesti tartózkodás után 1922-ben telepedett le Szegeden.

VITJE (Eredeti francia alakja: Vétier). E név viselői: Vitje László, felesége és fia (László). Vitje László apja Nagyöszön (= Tomnatic) született és onnan az 1900-as években jött Szegedre. Őse a XVIII. században a lotharingiai Blainville-ből vándorolt be Bánátba és Triebswetterben telepedett le. A triebswetteri telepések nevei között az ős neve Vuquier alakban is szerepel [49].

WANIE (Eredeti francia alakja: Vanier). E név viselője: Wanie Anna Mária, aki Felsőkubinban (= Vyšni Kubin) született és mint gyermek 1881-ben került Szegedre szüleivel. Apja (Wanie Vencel) a csehországi Szellnitzben, apai nagyapja (Wanie Antal) pedig a csehországi Ganghofban született. Apai dédapja a családi hagyomány szerint a XVIII. század derekán Lotharingiából vándorolt be Csehországba.

WOTTRENG (Eredeti francia alakja: Vautrin). E név viselője: Wottreng Péter és felesége. Wottreng Péter Szenthuberten (= Sveti Hubert) született és onnan 1894-ben jött Szegedre. Őse a XVIII. században Lotharingiából vándorolt be a Bánátba és azonos azzal a telepessel, aki a seultouri telepések telekkönyvében Claudius Vautrin néven szerepel [50].

Felsorolásomban összesen 64 családnév szerepel. E családnevek ismertetésével, szegedi meghonosodásuk és további történetük feltárásával egy olyan eljövendő névszótárhoz szándékoztam néhány adattal hozzájárulni, mint amilyen pl. a franciáknál Albert Dauzat Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France c. munkája.

JEGYZETEK

- [1] Szeged szab. kir. város 1933. évi legújabb teljes cím- és lakjegyzéke. Szeged, 1933.
- [2] ÉTIENNE NÉMETH, Les colonies françaises de Hongrie. Szeged, 1936. 85—86.
- [3] HEINTZE-CASCORBI, Die deutschen Familiennamen, geschichtlich, geographisch, sprachlich. 6. Halle (Saale), 1925. 112.
- [4] HESS, Heimatbuch der drei Schwestergemeinden Sveti-Hubert, Charlevil und Soltur im Banat. Veliki Betschkerek, 1928. 40—44.
- [5] NÉMETH: i. m. 78.
- [6] WILHELM-KALLBRUNNER, Quellen zur deutschen Siedlungsgeschichte in Südosteuropa. München, é. n. 18.
- [7] REISER GYÖRGY levélbeli közlése. Reiser Györgynek dolgozatom szíves átnézéséért és annak során tett értékes megjegyzéseier e helyen is köszönetemet fejezem ki.
- [8] REISER GYÖRGY szóbeli közlése.
- [9] REISER GYÖRGY szóbeli közlése.
- [10] HESS: i. m. 40.
- [11] REISER GYÖRGY szóbeli közlése.
- [12] WILHELM-KALLBRUNNER: i. m. 86.
- [13] REISER GYÖRGY levélbeli közlése.
- [14] EMILE BOTIS, Recherches sur la population française du Banat. Timișoara, 1946. 86.
- [15] HESS: i. m. 42.
- [16] GRANDPIERRE EMIL levélbeli közlése.
- [17] HESS: i. m. 40.

- [18] HEINTZE-CASCORBI: i. m. 201.
- [19] NÉMETH: i. m. 77.
- [20] EMILE BOTIS, i. m. 90.
- [21] REISER GYÖRGY szóbeli közlése.
- [22] REISER GYÖRGY levélbeli közlése.
- [23] HESS: i. m. 42.
- [24] REISER GYÖRGY levélbeli közlése.
- [25] HESS: i. m. 40., 137.
- [26] WEIFERT, Weißkirchner Familiennamen. 5.
- [27] FELIX MILLEKER, Geschichte der Gemeinde Cetad (Csatád, Lenauheim). Wrschatz, 1925. 4.
- [28] WILHELM-KALLBRUNNER: i. m. 15., 18.
- [29] HESS: i. m. 40.
- [30] HESS: i. m. 137.
- [31] REISER GYÖRGY levélbeli közlése.
- [32] REISER GYÖRGY levélbeli közlése.
- [33] REISER GYÖRGY levélbeli közlése.
- [34] REISER GYÖRGY levélbeli közlése.
- [35] Puljer Jakab fiának, PULJER FRIGYES budapesti lakosnak levélbeli közlése.
- [36] WILHELM-KALLBRUNNER: i. m. 85.
- [37] REISER GYÖRGY levélbeli közlése.
- [38] REISER GYÖRGY levélbeli közlése.
- [39] REISER GYÖRGY szóbeli közlése.
- [40] HESS: i. m. 40.
- [41] GEORG REISER, Zur spät-theresianischen Ansiedlung im Banat (Gottlob, Triebswetter, Ostern). Budapest, 1937. 40—41.
- [42] REISER: i. m. 40—41.
- [43] HESS: i. m. 44., 136.
- [44] JOSEF HUBERT, Geschichte der Gemeinde Bogarosch. Periam, 1935. 115., WILHELM-KALLBRUNNER: i. m. 107.
- [45] HESS: i. m. 136.
- [46] REISER GYÖRGY levélbeli közlése.
- [47] REISER GYÖRGY levélbeli közlése.
- [48] E családnévre vonatkozóan I. INCZERI GÉZA, A szegedi táj földrajzi neveiből. Szegedi ped. főisk. évk. 1957. I, 59.
- [49] REISER: i. m. 41.
- [50] HESS: i. m. 44., 136.

ФАМИЛИИ ФРАНЦУЗСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В Г. СЕГЕДЕ В 1958 Г.

Л. ПАЛАШТИ

В городе Сегеде число французских или по происхождению французских фамилий, употребительных в 1958-м году было более шестидесяти. Большую часть этих фамилий составляют такие фамилии французского происхождения, носители которых являются потомством французских колонистов, поселившихся в XVIII-м столетии в Банате в Бачке. Меньшая часть сегедских фамилий французского происхождения встречается в первоначальной французской форме (напр. André, Chappon, Fournier, Grandpierre, Lafleur, Leblanc и т. д.), но письменная форма у большей части по сравнению с первоначальной формой подвергались меньшим или большим изменениям (напр. Bertron, Botwen, Christoph, Maszong, Mison, Muschong, Oberting, Pikhárt, Polen, Schannen, Sári, Schilsong и т. д.). Меньшее или большее деформирование фамилий свойственно главным образом банатским фамилиям французского происхождения. В письме этих фамилий показывается вообще приспособление к французскому произношению, но параллельно с этим в письменной форме фамилий отражаются уже немецкие произносительные особенности. По сравнению с первоначальной французской формой или с немецким вариантом форма отдельных фамилий претерпела дальнейшие изменения в результате венгерской орфографии (Régnier > Renyé, Masson > Massong > Maszong, Georges > Schorsch > Sors). Во второй части своей статьи автор излагает поодиночке фамилии французского происхождения, употребительные в г. Сегеде в 1958-м г., в

связи с этими поименует сегедских жителей, носящих эти фамилии, излагает время внедрения этих фамилий в г. Сегеде и наконец — зависимо от имеющихся в распоряжении данных — то, откуда и когда иммигрировали и где поселились предки отдельных семей французского происхождения.

FAMILIENNAMEN FRANZÖSISCHEN URSPRUNGS IN SZEGED, 1958

Von

L. PALÁSTI

In 1958 betrug die Anzahl der französischen Familiennamen, bzw. der Namen französischen Ursprungs in Szeged mehr als sechzig. Den größten Teil bilden solche Familiennamen, deren Träger Nachkommen französischer Siedler des Banats oder der Bácska sind. Der kleinere Teil dieser Namen hat die französische Schreibweise beibehalten (z. B. André, Chappon, Fournier, Grandpierre, Lafleur, Leblanc usw.), bei dem größeren Teil aber hat sich die Schreibweise mehr oder weniger verändert (z. B. Bertron, Botwen, Christoph, Maszong, Mison, Muschong, Oberting, Pikhart, Polen, Schannen, Sāti, Schilsong usw.). Die mehr oder minder starke Deformation der Familiennamen ist hauptsächlich für die Banater französischen Namen kennzeichnend. Deren heutige Form zeigt, daß man sich zwar im allgemeinen noch nach der französischen Aussprache richtete, aber sich parallel auch schon die Eigenart der deutschen Aussprache in der Schreibweise geltend gemacht hatte. Die Form der Familiennamen hat sich mit der ursprünglichen, bzw. mit der verdeutschten Form verglichen infolge Einflusses der ungarischen Schreibweise noch weiter verändert (z. B. Régnier > Renyé, Masson > Massong > Maszong, Georges > Schorsch > Sors).

Im zweiten Teil seiner Arbeit bringt der Verfasser alle in 1958 in Szeged vorkommenden, ursprünglich französischen Familiennamen, zählt die Szegeder Träger dieser Namen auf, gibt den Zeitpunkt an, wann sich diese Familiennamen in Szeged eingebürgert haben und — soweit es die zur Verfügung stehenden Daten erlauben — woher und wann die Ahnen der einzelnen Familien französischer Abstammung eingewandert sind, wo sie sich angesiedelt haben.

A LENGYEL—MAGYAR, SZLÁV—MAGYAR VISZONY NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN*

Írta: SZIKLAY LÁSZLÓ

Kovács Endre előttünk fekvő könyvének a címe önmagában véve is elárulja, hogy mind a két nemzetet érdeklő, fontos kérdésekről van benne szó. Az eddig is köztudomású volt, hogy a kelet-európai népek nemzeti öntudatosodásának döntő fontosságú időszakában, a XIX. század első felében a lengyel és a magyar nemzet vezetői között erős kapcsolat, bizonyos szempontból szövetség jött létre, s ennek éppen a haladó erők harcai szempontjából a későbbiek folyamán is, mindmáig érezhető hatása lett. Kovács Endre ezzel a könyvével azt akarta elvégezni, amit Előszavában az eddigi tanulmányokból erősen hiányol: be akarta mutatni a magyar—lengyel-rokonszenvnek, sőt együttműködésnek a reformkor egészen áthúzódó történeti folyamatosságát. Ezt viszont nem végezhetette el a kronológia szigorú betartása nélkül; három első fejezete ragaszkodik is az események pontos menetéhez. A történetírónak igen nagy előnye ez; az időben lezajlott fejlődés képe teljes hűségében ott áll az olvasó előtt.

Az időrendnek az eddigi tanulmányokhoz képest szigorú betartása határozza meg egyes fejezeteinek címét is. Az első, a legnagyobb (7—200!) az 1830. évi novemberi felkelés magyarországi hatásáról szól. A lengyel és a magyar viszonyok előzményrajza után röviden bemutatja ennek a lengyel szabadságküzdelmek történetében kiemelkedő eseménynek a jellegét (lefolyásának és nemzetközi visszhangjának tömör történetét), rámutat a bécsi udvar magatartására a novemberi felkeléssel kapcsolatban, elemzi a lengyelbarátság magyarországi társadalmi gyökereit, s belőlük kiindulva sorolja fel a magyar mozgalmakat a lengyelek mellett, a vármegyék lengyelbarát feliratait, majd az 1831-i felsőmagyarországi kolerafelkelés és a lengyel ügy összefüggéseinek, a lengyel diplomácia magyarországi kapcsolatainak, a Magyarországra menekült lengyelek sorsának, az 1832—36-i országgyűlés lengyel vonatkozású anyagának s az országgyűlési ifjúság e tárgyban elfoglalt álláspontjának taglalásával igyekszik a képet teljessé, sokszorosán árnyalttá tenni. E fejezet elolvasása után meg is van az az érzésünk, hogy mindaz, ami Kovács Endrének ebben a kérdésben lényeges mondanivalója, itt megtalálható; a továbbiak tulajdonképpen a problémának csak elmélyítésére, a kép kiegészítésére szolgálnak. Annál kellemesebb a meglepetésünk a következő fejezetben, ahol „A lengyel forra-

* (Kovács Endre: A lengyel kérdés a reformkori Magyarországon. Bp., 1959., Akadémiai Kiadó. 429 l. c. művel kapcsolatban.)

dalmi mozgalmak magyarországi kapcsolatai“ címmel a galíciai összeesküvőknek, valamint a párizsi lengyel emigráció konzervatív vezérének, Czartoryski Ádámnak a magyar kérdésben vallott nézeteiről és igen gazdag, sokfelé ágazó diplomáciai tevékenységéről olvasunk. Amíg ugyanis az első fejezet csaknem kizárólag magának a magyar nemzetnek a lengyel-képéről ad számot a XIX. század első felében, itt, a diplomáciai tárgyalások, a titkos jelentések és más hasonló természetű iratok tömkelegében Kovácsnak, a tényekhez lelkiismeretesen ragaszkodó történésznek és a pontos filológusnak a kezétől biztosan vezetettve jövőnk rá, hogy a kérdés nem is olyan egyszerű. Szoros összefüggésben van a magyarországi főleg szláv (szlovák, szerb, horvát) és nem szláv (román) nemzetiségeknek és a magyarságnak a viszonyával, e viszony bel- és külpolitikai vonatkozásaival; ezért van szerepe a kialakult vagy még kialakuló félben lévő egyes magyarországi nemzetek sorsának továbbfejlődése szempontjából is. Hiszen például akkor, amikor Adolf Dawidot, a galíciai forradalmárok ügynökét 1834-ben elvezeti Erdélybe, akarva-akaratlan ki kell térnie a magyar—román viszonyra is, s beszélnie kell arról, hogy az is milyen nagy befolyással volt a lengyel—magyar kérdés alakulására; Czartoryski diplomáciájának részletes elemzése pedig a magyarországi nemzetiségi kérdés sok egyéb részletét is felvillantja. Mindez pozitív módon járul hozzá, hogy a harmadik, az 1846-i galíciai felkelés magyarországi hatását bemutató fejezetben a magyarországi kapcsolatok, illetőleg a politikai hatások taglalása közben teljes szélességében, sokfelé ágazottságában sikerül bemutatnia a kérdést.

Kovács művének negyedik, utolsó fejezete „Irodalmi életünk és a lengyelek“ címen nem viszi tovább a kronológiát, hanem az egész megtárgyalt korszak irodalmi elemzését adja. Bemutatja a lengyel költészet egykorú magyar visszhangját, majd felsorolni igyekszik azokat a magyar műveket, amelyek lengyel témájúak. Nyilvánvaló, hogy a történésznek ezzel a fejezettel nem volt más célja, mint hogy alátámassza, kézzelfoghatóbbá tegye egész könyvének mondanivalóját. Az irodalom ebből a szempontból mindössze pusztán illusztrációs anyag, s ezért e könyvben nincs is olyan nagy szerepe, mint amelyet egyébként joggal elvárhatnánk tőle. Költőinknek, esszéistáinknak, irodalomtörténészeinknek és a lengyel kultúrának a viszonyát Kovács sokkal vázlatosabban dolgozta fel, mint a társadalmi, a politikai, a gazdaság- vagy éppen hadtörténet kérdéseit. Alább még vitába fogunk szállni vele e tekintetben is; most itt csak könyve sokoldalúságát emeljük ki, azt, hogy valóban minden szempontból igyekezett a problémát megvilágítani.

Ha ehhez hozzávesszük, hogy Kovács művében nemcsak a téma módszeresebb, teljesebb, történetibb szemléletű feldolgozása az új és elismerésre méltó az eddigi hasonló tárgyú művekhez képest, hanem bőven van benne a szakirodalomban eddig egyáltalában nem vagy csak kevésbé taglalt ismeretanyag is, akkor tudunk rámutatni mind a lengyel, mind pedig a magyar történettudományt gyarapító nagy jelentőségére. A szerző szorgos levéltári kutatásokra építi fel művét; gazdag ismeretanyagát a budapesti Országos Levéltárban megtalálható eredeti iratokból, valamint a bécsi Haus-, Hof- és Staatsarchivban készített s nálunk őrzött filmekből merítette. Ezenkívül eredeti kutatásokat végzett a krakkói Állami Levéltár Czartoryski-gyűjteményében, a „Teki Barwińskiego“-nak a galíciai felkelésre vonatkozó anyagában és a borszlói Ossolineumban. Olyan könyvvel van dolgunk, amely szinte minden oldalán tud a szakembereknek is újat mondani.

Mintha a közölt új ismereteknek ez a gazdagsága okozná viszont Kovács könyvének egyetlen hibáját is. Túlságosan hozzátapad anyagához, azt itt-ott meglehetősen nyersen találja, s annyira ragaszkodik egyébként helyesen elgondolt módszeréhez, a kronológiához, hogy van eset, amikor nem keresi meg az időben egymástól elválasztott események belső összefüggéseit, nem néz mögéjük, a felszínen marad.

A hatalmas anyag és a megadott terjedelem nyilvánvaló ellentmondásával vívott harc tehát nem végződött minden esetben teljes győzelemmel. Kovács Endrét itt utólérte azoknak a sorsa, akiknek az adatfeltárás és a szintézis munkáját egyszerre kell elvégezniök; vannak művének részletei (különösen a Czartoryski gyűjteménynek egyébként igen érdekes anyaga), amelyek még további kutató-, illetőleg értékelő munkára várnak. Ennek alapján mindazzal, amit a továbbiakban elmondani szándékozunk, a Kelet- és Keletközép-Európa kutatás további lehetséges irányainak egyikére-másikára szeretnénk rámutatni. Nem Kovács kétségtelenül jelentős eredményeit akarjuk kisebbiteni, hanem a lengyel—magyar s általában a szláv—magyar viszony kutatóinak a figyelmét szeretnők felhívni néhány szerintünk teljes mértékben még meg nem oldott problémára.

Kovács nemcsak az erre a célra szánt alfejezetben fejt ki meggyőző módon, hogy magyar részről a lengyel rokonszenznek szilárd társadalmi bázisa van; a tények mintegy kényszerítő erejűkkel vezetik el tollát a két nemzet egykorú gazdasági-társadalmi fejlődésének bemutatásához. Igaz, hogy az egykorú Lengyelország háromfelé osztottságával politikailag még nehezebb sorsban élt, mint a kor Magyarországa, mindazonáltal a félgymarmati függésnek nálunk is megvolt az a következménye, hogy az új, a kapitalista termelési forma és társadalmi rend az ipar és a kereskedelem lassúbb fejlődése következtében a nyugatabbra eső országokhoz képest később fejlődött ki. Erős nemzeti nyelvű polgárság híján az idegen uralommal (Szent Pétervár, Bécs) és az arisztokráciával szemben a középnemesség (Lengyelországban elég nagy számban a kismemesség is) harcol a Nyugat-Európa történetéből és irodalmából ismert forradalmi elvekkel és jelszavakkal a fennálló gymarmati és a vele összefüggő feudális társadalmi rendszer ellen. Lengyelországban a középnemesség két felkelést is szervez a Kovács könyvében tárgyalt időszakban: 1830-ban a varsói, 1846-ban a krakkói; nálunk pedig ebben az időben kemény küzdelmet folytat az ország függetlenségéért, a nemzeti nyelv érvényre jutásáért a feudalizmust jelképező latinnal, a Bécs kezében a gymarmatosítás eszközéül szolgáló némettel szemben és a társadalmi fejlődés számos más, tőlünk nyugatra már régen kivívott újításáért. A magyar nemesség is tudatában volt annak, hogy szerepe a lengyelhez hasonló, politikai harcaiban fel is használta ezt, nemcsak úgy, hogy levonta a lengyel eseményekből a tanulságot, hanem úgy is, hogy rokonszenvét nyilvánította a varsói, a krakkói felkelést követő szomorú események idején, a menekülőknak segítséget, menedéket nyújtott, szívében és nagy ügyességgel rejtegette azokat, akiket a hatóságok politikai okokból üldözöbe vettek és í. t.

Mindamellettt Kovács Endre a két középnemesség hasonló helyzetének, fejlődésük sok párhuzamának és jelentőségüknek a hangsúlyozása mellett nem hallgatja el a negatívumokat sem. Mindenekelőtt azt, hogy a középnemességnek itt is, ott is megvoltak a hagyományaiból adódó s a kor polgári törekvéseinek igen sokban ellentmondó korlátai. Ugyanakkor, amikor a francia forra-

dalomtól vette át nemzeti szabadságküzdelmének a jelszavait, mégsem tudott saját népére támaszkodni, vagy éppen vele együtt harcolni, mert a földesura volt, s úr és jobbágy feudális viszonyának a teljes felszámolására hosszú ideig még csak nem is gondolt. Ez az ellentmondás a lengyeleknél két esetben is tragikus következményekkel járt: 1830-ban is, 1846-ban is az elnyomó cári, illetőleg Habsburg-hatalomnak saját parasztjaik segítségével sikerült levernie a nemesek fölkelését. S ahogy nagyon kevés volt azoknak az egykorú lengyel középneméseknek a száma, akik le tudták vonni Pétervárt és Bécs „ördögi koncepció”-jából (295. p.) a korszerű tanulságot, úgy áll elő a szabadságküzdelenek és földesúr—paraszt osztályharcának szomorú ellentmondásossága Magyarországon is. Az 1831-i felsőmagyarországi koleralázadás parasztjai az elvakult pópák propagandája nyomán éppúgy a „jó cár” felszabadító segítségével bíztak a földesuraikkal vívott harcban, mint ahogy 1846-ban Bécsnek sikerült a nyomoruk ellen lázadó lengyel parasztokat a maga-céljaira felhasználnia a krakkói felkeléssel szemben. Évszázados úri elnyomásnak lett így tragikus következménye; a művelődés legkisebb lehetőségétől is megfosztott paraszt nem látja meg a gyarmattartó idegen hatalomban nyomorúságos helyzetének alapokát, maga segíti elő a feudális elnyomás ideiglenes megmerevedését; annyira gyűlöli közvetlen elnyomóját, földesurát, hogy annak akcióival kapcsolatban a maga helyzetének megjavulását elképzelni sem tudja.

A lengyel s a magyar helyzetnek ezt a fonák ellentmondásosságát Kovács sok adattal szemlélteti. Ezek viszont azt is elárulják, hogy a kérdés még annál is bonyolultabb, mint ahogy itt felvázoltuk. Nemcsak olyasmire gondolunk a bonyolultság hangsúlyozásával, hogy pl. a köznemesség forradalmi céljai elérésére sokszor feudális előjogait használja fel a polgári büntetési módszerekkel eljáró osztrák kormányzattal szemben: a nemzeti szabadságért küzdő Perczel Mórt végeredményképpen a feudális rendszer eszközeivel dolgozó megye menti meg a polgári büntetés módszereivel dolgozó osztrák kormányzattól (74—75.), de ugyanígy a feudális kör előjogaival sikerült megmenteni nem egy lengyel menekült életét: „... a nemiesi lak sérthetetlensége határt vont a betolakodók elé; így történhetett meg, hogy az országban százszámra jártak a lengyel forradalom részesei, s a bűnügyi hatóságok nem tudták elfogni őket...” (332.)

A bonyodalmat mind a lengyel, mind pedig a magyar fejlődés ellentmondásosságában főleg az okozza, hogy a földesúr szerepét játszó közép-nemesség s az ellene felkelő parasztság között nyelvi-nemzeti különbség is lehet. A Varsói Nagyhercegség parasztjai nagy többségükben ukránok, Zemplén megye 1831-ben fellázadt jobbágy lakossága pedig szlovák és ukrán a nagyrészt magyar földesurakkal szemben. A parasztság ekkor még nem áll a fejlődésnek azon a fokán, hogy eljusson ennek a különbségnek az elvszerű hangsúlyozásáig, de hogy Pétervár, illetőleg Bécs az adott helyzetben a nyelvi-népi ellentétet is ki tudja használni, az kétségtelen.

A társadalmi s a nemzeti ellentétnek hasonló összefonódására, egymást kiegészítő szerepére bukkanunk akkor is, ha a nem egynemzetiségű területeken a közép-nemesség s a polgári (nagyrészt kispolgári vagy népi származású) értelmiség viszonyát vizsgáljuk meg. Sajnos, erre a kérdésre Kovács nem tér ki azzal az alapossggal, amellyel nemesek és parasztok viszonyát vizsgálja. Említi ugyan, hogy Krakóban és környékén a földesurai ellen fellázadt nép jobban bízott abban a hivatalnok seregben, amely a rendszert kiszolgálta, mint

azokban, akik ellene támadtak (293.), a zempléni szláv s az erdélyi román parasztokban a pópák keltették a szinte babonás tévhitet a „jó cárról“, aki majd eljön felszabadítani őket (103., 219.), — de a polgári értelmiség szerepére és magatartására alaposabban sem lengyel, sem magyar viszonylatban nem tér ki, nyilvánvalóan azért, mert forrásanyagában erre nem talált elég adatot, illetőleg, mert nem tette mérlegre, hogy nem egy probléma lényegéhez éppen az ilyen irányú vizsgálódás segítségével juthat el. Sajnos, lengyel viszonylatban nem ismerjük a középnemesség s a polgári (hivatalnok és egyházi) értelmiség viszonyának a nemzetiségi vonatkozásait, s ezért itt csak óvatosan vetjük fel a kérdést: vizsgálata, behatóbb tárgyalása nem oldott volna-e meg olyan problémákat, amelyekre Kovács talán éppen ezért nem tudott alapos választ adni? Magyarországon a nemzeti kérdésnek éppen ez a viszony az egyik sarkköve. Ott, ahol a lakosság vegyes nemzetiségű volt, vagy éppen a nem magyarok voltak többségben, a harmincas évektől kezdve egyre jobban erősödő nyelvi-nemzeti harcokban a magyar nyelv jogaiért legtöbbször a középnemesség tagjai, a nem magyar (szláv: szlovák, délszláv — és román) nyelv jogaiért pedig a kispolgári értelmiségiek (elsősorban papok, tanítók) harcoltak. A korszerű alapelvek tekintetében csaknem mindig teljes közöttük az egyetértés; ezt talán elég azzal illusztrálnunk, hogy Kossuth meleg kézfogással üdvözölte Štúr, amikor az 1847 őszén a magyar országgyűlésben elmondotta emlékezetes beszédét a jobbágyfelszabadítás érdekében [1]. Samo Chalupka, a Štúr iskola tagja, evangélikus teológus korában az 1830-i varsói felkelésnek legalább annyira híve, mint magyar köznemes kortársai: hiszen kiszökik Lengyelországba, csak hogy részt vehessen benne [2]; Ján Francisci, az 1861-i szlovák Memorandum egyik megfogalmazója pedig a negyvenes években a pesti radikálisokhoz hasonló liberális, demokrata nézeteket vall, Lammenais-t utánózva óhajtja a szlovákokat felkelésre indítani elnyomói ellen (330.). Mi az oka, hogy Štúr néhány hónappal az emlékezetes kézfogás után Bécs oldalán fordul fegyverrel a kezében a magyar szabadságharc ellen, hogy Samo Chalupkának a kor szabadságvágyait hangoztató, népies indulója a király (a Habsburg király) táborába toborozza a szlovákságot [3], s hogy Francisci is ennek a seregnek a katonája lett? Mutatis mutandis ugyanaz, amit a középnemesség s a parasztság ellentéteinek az elemzésénél is tapasztalhattunk: Bécs ebben az esetben is jól fel tudta a maga céljaira használni a két egymással szemben álló társadalmi osztály között fennálló ellentétet. Ez itt nem annyira az elnyomott jobbágy s a földesúr kölcsönös bizalmatlanságában, sőt, gyűlöletében nyilvánult meg, sokkal inkább abban, amit Kovács csak általánosságban a magyarságra s a nemzetiségekre vonatkoztatva állapít meg: a szlovák, délszláv, román polgári értelmiség is elérte a nemzeti öntudatosodás folyamatában azt a fokot, hogy — a magyar középnemességhez hasonlóan — nyelve jogait, irodalmi rangját követelte, de „a magyar politikai élet vezetői nem jutottak el annak felismeréséig, hogy ...“ ez „... éppen olyan törvényszerű és jogos jelenség, mint a magyar nemzeti mozgalom ...“ (286—287.).

A magyar s a szlovák, délszláv, román nemzeti ellentétnek tehát kezdettől fogva megvolt a komoly társadalmi gyökere, s ha erről nem szólunk kellő alapossággal, nem tudunk rávilágítani e nemzeti ellentét egyéb, külpolitikai — az adott esetben lengyel — vonatkozásaira sem. Helytelen volna ugyanis a magyar földesurak s a nemzetiségi értelmiségiek viszonyát mindig s minden esetben az egymással szemben álló haladóbb s a kevésbé

haladó fél küzdelmévé vulgarizálnunk. Arról már szólottunk, hogy minden liberális-demokrata, sőt itt-ott radikális forradalmi célkitűzése mellett is a középnemességre milyen feudális korlátok voltak jellemzők. A nem magyar nemzetiségek írói ugyan legtöbbször nem is társadalmi előítéletei vagy éppen rossz parasztpolitikája miatt emelik fel a szavukat a magyar politikai élet vezetősege ellen, hanem azért, mert a magyarosításért harcol. Nagyonis finom műszerre volna szükségünk ahhoz, hogy megállapítsuk: meddig, mely pontig haladó ez a magyarosító törekvés, s mikor lesz reakcióssá, vagy legalábbis kárt okozóvá. Amíg a megmerevedett latin s a gyarmatosító német ellen használják fel, addig kétségtelenül a haladás fegyvere, de amint a szlovákok, a délszlávok, a románok s más népek elemi létérdekeit sérti, nincs mentsége. Ma már történetietlen volna erkölcsi ítéletet gyakorolni azok fölött, akik a maguk idejében akár magyar, akár nemzetiségi részről nem vették észre a magyarosító törekvéseknek ezt a ma már jól látható kettős tendenciáját. Azt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy amikor egy-egy nemzetiségi író vagy politikus (a magánéletben rendszerint pap vagy egyházi alkalmazásban levő tanító) felszólalt a magyarosítás ellen, azt is elítélte benne, ami pedig a feudális rendszer s intézményei ellen irányult. Hányszor próbáltak ellene a nemzetiségiek is úgy védekezni, hogy inkább az elavult latin mellett foglaltak állást! S ha a magyar nemzeti mozgalom élén álló középnemességben a feudális korlátok okozták az ellentmondásokat, a szlovákok, szerbek, románok értelmiségét egyházi hagyományai kötötték sokszor túlzott mértékben is a múlthoz. A nép érdekeinek képviselője, a kor demokratikus törekvései e magyarországi nem magyar értelmiségnél legtöbbször egészen merev egyházas konzervativizmussal párosultak. Legutóbb a szláv kölcsönösség eszme megalkotójának, Kollár Jánosnak a Pesten töltött kerekén harminc évével kapcsolatban igyekeztünk bemutatni [4] haladásnak és reakciónak ezt a bonyolult és minden egyes írónál külön-külön, alaposan megvizsgálandó ellentmondásosságát: a szlovák irodalmi nyelv megeremtését, a Stúr iskola működését előkészítő szlovák népköltési gyűjtemény, a Národní Spievanky megalkotója nem egy olyan konzervatív nézetet vallott, amelyek inkább terelték a kor arisztokráciájának, mint a radikális, forradalmi magyar politikusoknak a táborába. Kollár János Majláth Jánossal, a bécsbarát, aulikus főúrral tartott fenn kapcsolatot a magyar politikusok közül, aki viszont nemzeti szempontból sem volt olyan türelmetlen, mint azok, akiket ellenfeleinek vallott. Kollárnak is, barátjának is, Pavel Jozef Šafáriknak is kedvelt kifejezése a „magyarománia” szó. Elsősorban nem a magyar nemzethez való tartozást, hanem a liberális-demokratikus tendenciákat s ezen belül a magyarosítás szándékát értették alatta. Šafárik szemében báró Forray, Csanád megye főispánja nem magyaromán; magyar ugyan, de konzervatív magyar, -aki még a nemrég’ megalakult Magyar Tudományos Akadémia jövőjére is fanyar, gúnyos bizalmatlansággal tekint.

Mindennek a részletesebb kifejtésére akkor lesz szükség, ha majd Kovács Endre vagy az ő útmutatása nyomán valaki más a Czartoryski levéltárnak ebben a könyvben bemutatott magyarországi vonatkozásait fogja alaposabban értékelni. A lengyel emigráció-konzervatív szárnyának vezére diplomáciai úton akata Európa-szerte diadalra vinni nemzete ügyét. Éppen ezért a magyar—lengyel viszony szempontjából fontos az az anyag, amely délkelet-európai képviselőinek jelentéséből tárul elénk.

Czartoryski Belgrádban, a még akkor is török fennhatóság alatt álló szerb fejedelemség székhelyén helyezte el azt az ügynökét, akinek őt Magyarország is képviselnie kellett. Kovács be is mutatja *Fr. Zach*-ot, ezt a cseh származású politikust, aki az 1831-i varsói felkelés kitörésekor a brünni városi tanácsnál dolgozott (269. l.); mindazt elmondja, amit a feldolgozott iratanyag alapján megtudott róla. De ennél nem megy tovább. Pedig az az érzésünk, hogy Zach személyi körülményeinek: társadalmi helyzetének, világszemléletének, hazai (csehországi) politikai állásfoglalásának, baráti körének beható elemzése elősegíthetné a tisztánlátást abban, hogy *tolta mellékvágányra Czartorys-kinak éppen ez a fontos megbízottja a magyar—lengyel kapcsolatok ügyét.* Jól ki tudja használni a párizsi Hotel Lambert vezéralakjának tájékoztatlanságát a magyar viszonyokban. Azt elfogadhatónak véljük Kovács könyvének „Czartoryski Ádám kelet-európai politikája és Magyarország” című alfejezetéből, hogy „Czartoryski, ez a nagy politikai tapasztalatokkal rendelkező, tiszta és mély szellem” (247. l.) az egymással szemben álló magyar és nemzetiségi (nem magyar, főleg szláv) politikusok *kibékítésével* akarta elérni a lengyel ügy népszerűsítését, illetőleg megerősítését Magyarország területén. Ennek elérése céljából viszont nyilvánvalóan arra lett volna szükség, hogy megbízottja mind a magyar, mind pedig a nem magyar vezető politikusokkal legalábbis egyenlő arányban lépjen érintkezésbe. Nincs jogunk kétségbe vonni, hogy a hercegnek ez is volt az eredeti elgondolása, hiszen akcióinak lényege mindenütt — Magyarországon kívül is — a cári diplomácia ellen irányult, erre pedig éppen a magyar liberálisoknál találta volna meg a legszilárdabb alapot. Mi az oka hát annak, hogy Zach, a belgrádi megbízott mindössze Majláth János [5] és Széchenyi István véleményét közli vele a vezető magyar politikusok közül? Hiába említi Kovács minden egyes jelentésével, minden egyes ügynökének magyarországi útjával kapcsolatban, hogy „a magyar—szlovák viszony megjavításának célja vezette...”, az iratanyag tanúsága szerint a liberális magyar politika vezetőivel fel sem vette a kapcsolatot. Az olvasó az első pillanatban talán arra is hajlamos lehet, hogy ezt a Czartoryski képviselte irányzat konzervativizmusával magyarázza. De vessük el rögtön ezt a feltevést, hiszen Zach Czartoryski megbízásából a szerb politikai életben a cári diplomáciával s az abszolutisztikus módszerekkel dolgozó Obrenovics Milánnal szemben az alkotmányvédő Karagyorgyevics Sándor szerb fejedelemmé választását pártfogolta, mégpedig sikerrel! (257. l.) Pesten a szlovák Vrchovský ügyvéddel s a cseh létére is az új szlovák irodalmi nyelvet pártoló Kadavý tanítóval tárgyalt, ugyanakkor Kollárról, mint „nehéz emberről” emlékezik meg. (266. l.) Abból, hogy Zach képviselői Stúrt tartották a legfontosabb szlovák személyiségnek, nyilvánvaló, hogy nem a konzervatív irányt kellett előnyben részesíteniök. Hiszen még Jan Šafárik, a híres történésznek fizikus és orvos unokaöccse sem Kollárt kereste fel — akivel pedig levelezésük tanúsága szerint nagyon jó viszonyban volt —, hanem Stúrt, amikor Zach megbízásából azért indult el Belgrádból Magyarországra, hogy a szlovákokkal tárgyaljon.

Czartoryski belgrádi képviselője, a cseh Zach nézetünk szerint nem azért került el a kor haladó politikusait, mintha erre megbízójától kapott volna biztatást, vagy éppen utasítást, hanem azért, mert a közép-európai szláv népek megszervezése, politikai támogatása volt az elsőrendű célja, a Czartoryski féle diplomácia tekintélyét elsősorban, sőt sejtésünk szerint kizárólag erre akarta

felhasználni. Kovács is, de az általa közölt jelentésszövegek önmagukban is világosan látó, értelmes emberként mutatják be. Nem tudott volna arról, hogy Štúrnak és körének már voltak bizonyos kapcsolatai Bécsben akkor, amikor Jan Šafárikot elküldte hozzá? Vajon ha az akkori Magyarország területén *csak* az orosz (cári) hatás kiküszöbölése s a lengyelek pozíciójának a megerősítése lett volna az elsődleges, a kizárólagos célja, akkor éppen azokkal tárgyalt volna, akik nemzeti aspirációik elérésére irányuló törekvéseik közben már ekkor rokonszenvvvel fordultak Pétervár felé? Amikor Zach jelentéseiben a magyarokról ír, az megfogalmazásával, egyes kifejezéseivel is nagyon hasonlít a kornak főleg szlovák szerzőktől származó, a magyarosítás ellen küzdő röpirataihoz.

Ebben az aspektusban nem csodának, hanem a történeti fejlődés egyenes következményének tartjuk, hogy 48–49 döntő időszakában Zach a Bécs oldalán küzdő szlovák felkelők s nem a magyar szabadságharc soraiban fogott fegyvert. (287. l.) Amikor úgy látta, hogy a Czartoryski féle diplomácia keretében sajátos szláv céljait már nem tudja elérni, odaállt ő is néhány évvel azelőtt még ellenfele, Bécs mellé. Ez nem történt véletlenül, valami hirtelen közbejött esetlegesség folyamánaképpen. Akkor nem lett volna lehetséges, hogy mindjárt a felkelés elején annak az egyik legfontosabb irányítója lett [6], s a harcok közben többször is ő biztosította a szlovák felkelők s a császári csapatok szoros együttműködését [7].

Amit Zach-hal, Czartoryskinak ezzel az érdekes és fontos belgrádi képviselőjével kapcsolatban elmondottunk, ma még csak — hangsúlyozzuk: nagyon valószínűnek látszó — feltevés, amelyet a Kovács Endre könyvében közölt értékes, de véleményünk szerint éppen a kor magyar—lengyel—szláv problematikája szempontjából nyersen hagyott, fel nem dolgozott anyag ismeretében mertünk előadni. Zach személyének, kapcsolatainak az alaposabb vizsgálata tudja majd a részletek szempontjából is a teljes igazságot felderíteni.

Annyi azonban már most is bizonyosnak látszik, hogy a XIX. század szláv kölcsönösségi mozgalmainak érdekes lengyel érdekeltségű epizódja ez, amely akkor kap sajátos színt, ha az ausztrószlávizmussal vagy a cári udvar felé orientálódó pánszlávizmussal hasonlítjuk össze. Tudjuk, hogy később, a hatvanas években a szlovák Ján Palárik sürgeti majd *lengyel* vezetéssel a szlávok összefogását [8]. A mai szlovák tudomány úgy tekint Palárikra, mint korának haladó, bizonyos tekintetben forradalmi írójára, aki sürgette a megegyezést a demokratikus szellemű magyar politikával és irodalommal is [9] és a konzervatív szlovák politikusoknak bátran a szemére merte vetni, hogy a döntő időkben miért szolgálták ki minden kritika nélkül a Habsburgok „Gesamtmmonarchie“-ra irányuló politikáját [10]. A további kutatás feladata megállapítani: van-e összefüggés Zach polonofil szlavizmusa és a másfél évtized múlva fellépett szlovák irányzat között? Erre a kérdésre Kovács Endre nyilván nem volt köteles s nem is akart felelni, viszont sok ma még teljesen tisztázatlan probléma megoldását segítené elő, ha egyszer valaki valamennyi érdekelt nemzet egykorú fejlődésében egyaránt tájékozottan felvetné, s meg is válaszolná.

Az egykorú demokratikus érzelmű lengyel és magyar politikai körök célkitűzéseit az hangolta a legjobban egybe, hogy mindnyájan a cári udvar és Bécs hódító politikája ellen folytattak védekező politikát. Kovács többször is hangoztatja, hogy a magyar középnemesség minden magyarországi szláv

nemzeti törekvésben azonnal az „orosz veszély“-t látta meg. Úgy érezzük, itt (pl. 62—63.) élesebben kellett volna rámutatni, hogy ebben a korban még különbséget kell tennünk a magyar nemesség szubjektív érzése és a tényleges, objektív helyzet között. A magyarországi szláv kölcsönösségi törekvések központi alakja, Kollár és az oroszok között oly csekély a kapcsolat, hogy az akkor még semmiféle tényleges „veszélyt“ nem jelenthetett [11]. A szlovák kulturális és politikai élet vezetői csak később, a század második felében fordulnak egyenesen a cári udvarhoz segítségért a magyar uralkodó osztályok elnemzetlenítő politikájával szemben. A magyar nemesség „orosz veszély“-érzése ennek ellenére megvolt, s lényeges tényezője volt annak a rokonszenvnek, amely a lengyelek szabadságharcát kísérte. Varsó, Krakkó hősei, de az emigráció tagjai is hasonló szimpátiával kísérték viszont a magyar politikai élet haladó tényezőjének Béccsel vívott harcát. Egymás küzdelmének ez a kölcsönös támogatása viszont mégsem akadályozhatta meg, hogy bizonyos részletkérdésekben a lengyel s a magyar politikai vezetés ne kerüljön itt-ott ellentétbe egymással. Így pl.: a lengyel emigráció több akciója során is (pl. a Dawid féle kiküldetés (218—219.), vagy Janusz Woronicz 1845-i kiküldetésének terve 281.) igyekezett kihasználni a két román fejedelemség ellenszenvét a cári udvarral szemben, s a románság teljes megnyerése érdekében propagálta a dákoromán elméletet, Erdélynek Romániához való csatolását. Ez az egykorú magyar liberális politika vezetői körében nyilván nem találkozhatott tetszéssel, hiszen ők ekkor Erdély és Magyarország uniójáért harcoltak. Ugyanígy tért el Czartoryski Pétervár-ellenes politikájának útja a kor magyar vonalvezetésétől Szerbiában, sőt a Vajdaságban is. (Egyébként ennek az ország-résznek a helyzetét pontosabban kellett volna meghatározni Kovács könyvében. E korról kapcsolatban nem elég azt mondani a Vajdaságról, hogy „a Habsburgok uralma alatt állott“ (255.), hanem be kell mutatni, hogy Magyarországhoz tartozott, s így Zach ottani szerb vonatkozású politikájának a lengyel—magyar viszony alakulására minden bizonnyal befolyással kellett lennie.)

Néhány itt felhozott tényből az is világos, hogy a kor politikai történetét éppen Keletközép-Európában és éppen lengyel, magyar—szláv viszonylatban lehetetlen az irodalom kellő és alapos vizsgálata nélkül bemutatni. Azok, akik Zach akcióiban szlovák részről szerepeltek: Kollár, Kadavý, Štúr, stb. egyúttal mind írók is. Azt pedig már többen is megállapították, hogy életművükben a szlovák nemzet politikai felemelkedéséért folytatott harcot nem lehet irodalmi működésüktől sem elválasztani; aminthogy politikai küzdelmeik ismerete nélkül esztétikai értékelésük sem teljes. Egy bizonyos mértékig ez a Kovács könyvében tárgyalt korszak magyar és lengyel irodalmára is áll. Ezért helyeselnünk, hogy a magyar irodalmi élet és a lengyelek kapcsolatait is felvette könyvébe; de sajnos, túlságosan röviden, mindvégig csak a felületen maradva, némi sietséggel bánt el velük. Arról egyáltalában nem szól, hogy a lengyel irodalomban volt-e a magyar irodalomnak visszhangja ebben a korban. Csapláros István idevágó dolgozata [12] mindössze a vilnai Dzien-nik Wilenski 1830-i évfolyamának Toldi: Handbuch-ját ismertető cikkét említi. Ezt nem tekinthetjük a magyar irodalom átfogó, komoly népszerűségének. Örömrökre szolgált volna, ha Kovács Endre felvetette volna azt, amivel Csapláros István jelzett dolgozata megmagyarázza az általános érdeklődésnek ezt a hiányát. A varsói felkelés bukása után a haladó lengyel írók

mind emigrációba kényszerültek, s ott Csapláros szerint nem volt sem alkal-
muk, sem idejük a magyar irodalom, egyáltalában a magyar kulturális élet
figyelésére. Ha Kovács a Czartoryski féle anyaghoz hasonló gazdagságban
juthatott volna hozzá a lengyel emigráció radikális szárnyának adataihoz is,
akkor minden bizonnyal ebben a kérdésben is tisztábban látott volna. Műve
243. lapján [13] közli Mickiewicz elitelő véleményét a negyvenes évek
magyar ellenzéki politikájáról, a nagy lengyel költő szerint annak nincs olyan
eszméje, amelyet egy győzelem esetén „Ausztria helyére állítana“. Tudjuk,
hogy milyen gyökeresen megváltozott Mickiewicz rólunk alkotott véleménye
a szabadságharc idején: 1849. április 22-én a Tribune des Peuples hasábjain
közölte híres felhívását a magyarokhoz, amelyben kifejezte hitét a magyar
forradalom európai hivatásában. Ez a felhívás időben már kívül esik Kovács
érdeklődési körén. Mi az ő helyében — legalább az idézett jegyzetben —
mégis céloztunk volna rá, hogy rámutassunk: hogyan számolta fel a szabadság-
harc a megértés legfőbb akadályát, a magyar középnemesség már fentebb be-
mutatott ragaszkodását a feudális múlthoz.

Az irodalmi kapcsolatokról szóló fejezet helyesen mutatja be, hogy a
haladó magyar írók milyen erőfeszítéseket tettek a lengyel irodalom magyar-
nyelvű bemutatása érdekében, s hogy ennek a cenzúra ébersége milyen nagy
akadály volt. Ez okozta, hogy ugyanakkor, amikor a magyar közvélemény
mohón kapott minden után, ami lengyel, amikor nem kisebb nevek, mint Toldy
Ferenc és Kazinczy Gábor vállalták a lengyel irodalom magyar bemutatásának
nagy ügyét, annak nagyjai, egy Mickiewicz, egy Slowacki más európai nem-
zetekhez képest elég későn kerültek a magyar olvasók kezébe. Ez okozta, hogy
amikor 1867. május 21-én a párizsi Montmorency-i temetőben felavatták
Mickiewicz síremlékét, s amikor ott népes magyar delegáció élén maga Kossuth
is megjelent, a magyar szónok, Irányi Dániel ezt mondotta a lengyel költőről:
„Nem ismerém Mickiewicz Ádámot, sőt, megvallom, sajnálatomra, írásaiból
is csak igen keveset olvastam; de ha történelme és költeményei becsét nem
határozhatom is meg, a hazafi érdemei nem titok előttem. Én úgy tekintem
Mickiewiczet, mint hazafi lengyelt, mint száműzöttet, mint testvért, s ez
elég.“ [14]. Czartoryskinál már céloztunk rá, hogy az egymás nem ismerése
milyen tragikus következményekkel járt a XIX. században. Ime, itt a másik
oldalról nézve szólhatunk ugyanerről.

Pedig éppen Mickiewicz műveivel kapcsolatban lehet jogosan felvetni
azoknak a rokonvonnásoknak a kérdését, amelyek Kelet-Európának szinte
valamennyi irodalmát közel hozzák egymáshoz, s némileg együtt különböz-
tetik meg őket a nyugat-európai fejlődéstől. Karel Krejčí klasszicitásnak és
romantikának az összefonódásáról szólt a keleti és a nyugati szláv irodal-
makban a XVIII—XIX. század fordulóján és a XIX. század elején [15]; mi
sajnálatunkat fejeztük ki, hogy nem ismeri nyelvünket és Vörösmartyt kifelej-
tette ebből az együttesből [16]. Lám, Sőtér Istvánnak, amikor Mickiewicz
Pan Tadeusz-át elemzi, a cselekmény egyik motívumával — a két nemesi
család viszálykodásával — kapcsolatban azonnal Vörösmarty: Két szomszéd-
vár-a jut az eszébe, s a nemesi élet idilli ábrázolásával, benne az író kritikájá-
val, a vidéki udvarházak sajátos levegőjének felelevenítésével kapcsolatban
Arany, Jókai, Mikszáth nevét említi [17]. Nem filológiai egyezéseket keres,
hanem a költőnek azt a két nemzet sajátos társadalmi fejlődésével magyaráz-
ható, csak a hazai levegő ismeretében érthető magatartását, amely Mickiewicz

e művéből éppúgy felénk sugárzik, mint Arany Toldi-jából, vagy Jókai és Mikszáth szépprózájából. A szlovák Kalinčiakot, a század végén Kukučint méltó módon lehetne ebbe a névsorba beleilleszteni; már csak azzal is, hogy igen sokszor a magyar és lengyel írókhoz hasonlóan népi (vagy félig népi, népieskedő) anekdotakincsből merítik epikus műveik eseményanyagát. Túlzás volna — persze — azt mondanunk, hogy ez a költői módszer máshol egyáltalában nem található meg az epikában. A múlt század lengyel, magyar, szlovák és más kelet-európai irodalmainak mégiscsak van közös zamata, hangulata, színvilága. Ezen a ponton a műfaji kérdést is bátran fel lehetne vetni: amikor tőlünk nyugatra az epikában már szinte kivétel nélkül a prózai műfajok (a regény s a novella) az uralkodók, a magyar, a lengyel, a cseh, a szlovák, a délszláv irodalomban az epikus költemény, s a lírai-epikus költemény divatozik. Van, aki azt állítja, hogy a polgárosodás késése okozza nálunk a próza kései felléptét [18].

Ha a múlt század első felének magyar—lengyel viszonyát az irodalom tükrében is teljesen tisztán akarjuk látni, okvetlenül fel kell vetnünk az összehasonlító irodalomtörténetírásnak itt igazán csak felületesen érintett szempontjait. Ismételjük: elsősorban nem a filológiai szövegegyezésekre, kimutatható közvetlen hatásokra gondolunk, hanem azokra a párhuzamokra, amelyek a hasonló társadalmi fejlődésnek, a nemzet haladó elemei hasonló törekvéseinek a következményei. Többek között arra a *politikus, népnevelő* magatartásra is, amely egész Keletközép-Európa költőire jellemző ebben a korban. Ezeket a párhuzamokat sem a költészet maga, sem az irodalomtudomány nem tudatosította eléggé, többek között azok miatt a nyelvi nehézségek miatt sem, amelyeket mindkét részről csak napjainkban kezdünk áthidalni.

Kulturális fejlődésünk sok párhuzamát tudjuk majd érzékeltetni akkor is, ha a Kovács Endre könyvében tárgyalt kiemelkedő írókon kívül a kevésbé ismert, a már-már feledésbe merült kultúrmunkások kapcsolataira is rámutatunk. Lehet, hogy ez utóbbiaknak esztétikailag kevésbé értékes alkotásai még egy Bajza, egy Vörösmarty lengyeltárgyú műveinél is jellemzőbb, a kör mindennapjait kifejezőbb módon fognak tanúskodni az egykorú magyar társadalom lengyel rokonszenvéről. Kovács könyvének több helyén is említi, hogy Eperjes e rokonszenvnek milyen gócpontja volt (pl.: 240., 382—383.) Ezen a területen a kapcsolattörténetnek még érdemes lesz tovább kutatnia. Egy helyen részletesen igyekeztünk rámutatni a Kovácsnál is említett (402.) Sárosy Gyula lengyel érdeklődésének rugóira, s azt az Eperjesen tanuló, fiatal költő és baráti köre egyetemes szláv rokonszenvével is kapcsolatba hoztuk [19]. Örömmel halottunk róla, hogy Sárosy fiatalkori lengyel fordításait, amelyeknek az eredetijét Sárosy valószínűleg a Kovács Endre könyvében említett szigorú cenzúra megtorlásától tartva (382.) nem jelölte meg, s amelyeket mi sem tudtunk megtalálni, Csapláros István felderítette, s a közeljövőben közzé is fogja tenni. Az az érzésünk, hogy az irodalmi kapcsolatok teljes, minden részletekérdésre kiterjedő és mégis összefüggő megrajzolását még a hasonló, apró adatok lelkiismeretes feltárásának kell megelőznie. Ez viszont lehetővé teszi majd, hogy a kor Keletközép-Európájának kapcsolattörténeti kérdéseiben az eddigieknél lényegesen tisztábban lássunk.

Kovács Endre szép, gazdag monográfiája fontos, úttörő lépés e felé a tisztánlátás felé. Hatalmas anyaga a változatos terület minden egyes kutatóját további munkára, újabb összefüggések meglátására ösztönzi. Szép, olvasmá-

nyos stílusával — amelyet csak itt-ott szakítanak meg a sietség okozta pongyolaságok [20] — az olvasók szélesebb rétegeiben is hozzá tud férni, s így a két testvérnemzet szocialista barátságának is jó támasztéka lehet. Mind a magyar, mind pedig a lengyel irodalomtörténetírás is sok segítséget kaphat tőle.

JEGYZETEK

- [1] JURAJ ŠPITZER, Ľudovít Štúr. Irodalomtörténet, 1956. 3. sz. 292.
- [2] Chalupka lengyel kapcsolatait bővebben I. MILAN PRŠÚT, Mickiewicz a štúrovci. Slovenské Pohľady, 1956. 1—2. sz. 156—157.
- [3] Kráľohorská c. költeményében.
- [4] Tallózás csehszlovákiai levéltárakban. Irodalomtörténeti Közlemények 1957. 4. sz. 392—4.
- [5] Kovács Könyvének névmutatója helytelenül azonosítja Majláth Györggyel. (Vö. 270., ill. 423). — A 4. sz. jegyzetben idézett tanulmányunkban közöltük, hogy a nemzetiségi kérdésben — éppen Kollárral kapcsolatban — Széchenyi és Majláth János működött együtt ebben az időben.
- [6] Július Botto, Slováci. Martin, 1923. Kníhtlač. úč. spol. 86.
- [7] Uo.: 92—93.
- [8] VÖ. MIKULÁŠ GAŠPÁRIK, Ján Palárik a jeho boj o demokratizáciu slovenského národného života. Bratislava, 1952. SAVU. 72.
- [9] KEMÉNY G. GÁBOR, Adalékok a kiegyezéskorabeli magyar—szlovák irodalmi és művelődési kapcsolatokhoz. KARDOS LÁSZLÓ, Világirodalmi Évkönyv. Bp., 1953. — Szlovákul is: Príspevky k vývoju slovensko—maďarského zblížovania. Slovensko, 1950. XV. 154—158., 170—174.
- [10] JÁN PALÁRIK, Odvet p. Juliusovi Plošicovi na „Stanovisko starej slov. školy“. Slovenské Noviny, I. évf. (1868.) 72. sz.
- [11] VÖ. ANDREJ MRÁZ, Z ruskej literatúry a jej ohlasov u Slovákov. Bratislava, 1955. Slovenský Spisovateľ. 14., 16., 20., 22—23., 24., 27.
- [12] A magyar irodalom útja Lengyelországban (1830—1918). Filológiai Közöny. 1958. 384—394. — Ua. franciául: Le chemin de la littérature hongroise en Pologne. Acta Litteraria, II. 1959. 299—316.
- [13] A 88. sz. jegyzetben.
- [14] KOZOSCSA SÁNDOR, Mickiewicz Magyarországon. Új bibliográfiai füzetek. I. Bp., 1955. Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. 61.
- [15] A szlavistáknak 1958. szeptemberében Moszkvában lezajlott kongresszusán: Klaszicizmus a sentimentalizmus v literaturách východních a západních Slovanů. Československé přednášky pro IV. Mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě. Praha, 1958. ČSAV. 285—309.
- [16] A Szlavisták IV. Nemzetközi Kongresszusa. Világirodalmi Figyelő, 1959. 1. sz. 125.
- [17] I. SÖTÉR, Pan Tadeusz de Mickiewicz. Studia Slavica, 1958. 350., 354.
- [18] ALEXANDER MATUŠKA, O slovenskej próze. Kultúrny Život, 1955. 53. sz. Vö. ismertetésünkkel. Irodalmi Figyelő, 1956. 168.
- [19] A magyar szlavisztika gyermekkorából. (Az eperjesi kör szláv vonatkozásai.) Szegedi ped. főisk. évk. 1958. 209—35. — Németül is, némileg rövidítve: Die Anfänge der ungarischen Slawistik. (Die slawischen Beziehungen des ungarischen Vereins von Prešov.) Zeitschrift für Slawistik, 1959. IV. 5. 647—673.
- [20] Például: a „de“ kötőszó henye használata a „hanem“ helyett („...amellyel rövidesen nemcsak a francia kormánynak, de egész Európának számolnia kellett...“ 44.); — fölösleges kötőszóhalmozás („... ugyanitt annak is bizonyítékát látjuk, hogy a lengyel nemesség leghaladóbb része már akkor megértette, hogy függetlenségét csakis az arisztokráciával való teljes szakítás útján ... érheti el“, 50.); — a határozatlan névelő fölösleges használata (Tasnády egy széleskörű felkelést akart szervezni, 109.); — a pesti nyelv „felé“-je (A felkelés arisztokrata vezetése nem győzte hangsúlyozni az európai udvarok felé, 114.); — egyes és többes szám logikátlan keverése („... a bécsi lengyel ifjak két vezetője ... Magyarországra utaztak, 234.) és í. t.

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ПОЛЬСКО-ВЕНГЕРСКОГО
И СЛАВЯНСКО-ВЕНГЕРСКОГО ОТНОШЕНИЙ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ
XIX ВЕКА

Л. СИКЛАЙ

В связи с книгой Эндре Ковач: «Польский вопрос эпохи реформ в Венгрии» (Будапешт, 1959 г. Изд. Академии) автор настоящей статьи указывает, что в начальном периоде национализма в Венгрии прогрессивные и реакционные силы переплетаются сложным образом. Польско-венгерская симпатия в это время имеет безусловно дворянский классовый базис, одновременно она помогает развитию революционных сил на обеих сторонах. На отношение двух наций сильное влияние оказало поведение буржуазии и крестьянства, особенно потому, что их отношение и в Венгрии и в Польше неразрешимый национальный вопрос делает сложнее. Положение чехов, словаков, румынов, югославов изменяет также польско-венгерское отношение. С этой точки зрения интересна акция в Венгрии консервативного вождя польской эмиграции, Адама Чарториски: его белградский представитель, чехский Зач, завязывал отношения лишь с некоторыми консервативными венгерскими политиками, и оставил без внимания либералов, которые в то время были представителями прогресса. Поэтому Чарториски не удалось приблизить национальные стремления противостоящих друг другу наций в Венгрии. Дальнейшее исследование должно рассматривать вопрос в этом аспекте.

ÜBER EINIGE FRAGEN DER POLNISCH—UNGARISCHEN UND SLAWISCH—
UNGARISCHEN BEZIEHUNGEN IN DER ERSTEN HALFTE DES
XIX. JAHRHUNDERTS

Von

L. SZIKLAY

Im Zusammenhang mit dem Buch von Endre Kovács: „Die polnische Frage des Reformzeitalters in Ungarn“ (Budapest, 1959, Akademischer Verlag) weist der Verfasser der Studie darauf hin, daß sich die fortschrittlichen und reaktionären Kräfte am Anfang des Zeitalters der Herausbildung des ungarischen Nationalismus in komplizierter Weise verflechten. Der Träger der polnisch—ungarischen Sympathie ist zu dieser Zeit zweifellos der Adelstand, zugleich aber fördert diese Sympathie auf beiden Seiten auch die Entwicklung der revolutionären Kräfte. Die Beziehungen der beiden Nationen miteinander üben einen großen Einfluß auf die Haltung der Bürgerschaft und des Bauerntums aus, besonders da die ungelöste Nationalitätenfrage sowohl in Ungarn als auch in Polen die Frage noch verwickelte. Die polnisch—ungarische Beziehungen werden auch durch die tschechische, slowakische, rumänische und südslawische Frage beeinflusst. Von diesem Gesichtspunkt aus ist die Aktion des konservativen Führers der polnischen Emigration, Adam Czartoryski, interessant. Sein Belgrader Vertreter, der Tscheche Zach, nimmt nur mit ein-zwei konservativen ungarischen Politikern Fühlung und vernachlässigt die Liberalen, die in jener Zeit die Vertreter des Fortschritts waren. Dadurch wird die Absicht Czartoryskis, die nationalen Bestrebungen der einander gegenüberstehenden ungarländischen Nationalitäten miteinander in Einklang zu bringen zunichte.

Die weitere Erforschung dieser Frage muß von diesem Gesichtspunkt aus gründlicher durchgeführt werden.

III. A PEDAGÓGIA ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA

STÍLUSELEMZÉSI GYAKORLATOK

ELVI ÉS MÓDSZERTANI ÚTMUTATÓ

Írta: BENKŐ LÁSZLÓ

I.

1. Oktatási reformunk egyik kiindulási alapja és sarkalatos tétele az iskola és a gyakorlati élet kapcsolatának szorosabbra fűzése. Ez az alapelv a magyar nyelvészeti oktatás — különösen a felsőfokú nyelvészeti oktatás — területén leginkább úgy érvényesülhet, hogy a nyelvi rendszerezés és történeti fejlődés alapján elvont törvényszerűségek megismertetése mellett elsősorban a nyelvi elemek (hang, szó, mondat) funkcionális sajátosságaira fordítjuk figyelmünket. Mászóval a túlnyomóan vagy kizárólag nyelvtani szemlélet szűkebb köréből kilépve, intenzívebben kell foglalkoznunk a nyelvi elemek stilisztikai vonatkozásaival is; vizsgálnunk kell különböző felhasználási módjaikat, a különböző felhasználási módokban megnyilvánuló hatásokat, a kifejezőségben (expresszivitásban) rejlő lehetőségeket és értékeket. Tehát a „helyes, nem helyes” nyelvtani norma mellé oda kell állítanunk az érzelmi, esztétikai hatások mindenkor jelenlevő, de jobbra elhanyagolt szempontjait is [1].

Egyetlen példa világosan megmutatja, milyen fontos a stilisztikai szempont érvényesítése a nyelvtan tanításában [2]. A pusztán grammatizáló szemlélet számára a *Ki korán kel, aranyat lel* összetett mondat szerkezet teljesen egyenlő értékű *A koránkelő aranyat lel* egyszerű mondattal. De pontosan azonos funkciót tölt-e be a kétféle szerkezet az olvasóra, hallgatóra gyakorolt hatás tekintetében? Ha a mondatrész a kifejező érték és hatás szemszögéből is teljesen egyenlő volna a mellékmondattal (mint ahogyan grammatikailag az), miért fejlődött volna ki az alárendelt mondat; és miért éppen ez a forma terjedt el közmondásként, hiszen a közmondásos, állandósult szókapcsolatokká váló nyelvi szerkezetekre éppen a tömörítés, a kifejezésbeli racionalizálás jellemző. Ezt a dilemmát *csak* nyelvtani alapon nem tudjuk megfejtani. De rögtön megoldódik a csomó, ha megfigyeljük, hogy a szétbontott, részletező, mellékmondatos formával egyszerűen nyomatékossabbá is tettük a koránkelés tényét, jobban ráirányítottuk a figyelmet arra, hogy itt valami különös, fontos dolog történik, jobban kidomborodott a koránkelés és aranyat lelés közti párhuzam az előre hozott mellékmondat valami várakozó feszültséget idéző elő. Ezt a hatásfokozást adott példánkban nem csekély mértékben megtetézik még olyan elemek is, mint az összetett mondatos szerkezet versszerűsége: a *kel* és *lel*

rím, a két tagmondat azonos szótagszáma szimmetrikusan ismétlődő ritmika [3]. (Ha még önfeledtebben belemélyedünk az akusztikai elemek vizsgálatába, arra is gondolhatunk, hogy a *ki* korán *kel* háromszorosan alliteráló *k* hangja — főleg az *i*-vel párosuló *ki* szócskával az élen — nagyon emlékeztet a koránkelés jelképre: a kakas *kikeriki, kikuriku* hangjára).

Tehát ez a nagyon egyszerű kis példa is jelzi annak a nem éppen új keletű, de nagyon sokszor elfelejtett megállapításnak az igazságát, hogy az emberi beszéd — legyen akár egyszavas mondat vagy hatalmas tirádák sorozata — nem pusztán logikai tartalmak közlése, hanem a beszélő egyéniségét az éppen adott pillanatban átható érzelmi, akaratí tevékenység is, önkénytelen vagy tudatos hatni akarás, mely a gondolatközléssel elválaszthatatlanul együttjárva a beszéd értelmi elemeit valamiképpen mindig át meg átszövi [4].

Ha tehát az emberi beszédet alapvető funkciója szerint, vagyis úgy tekintjük, mint az emberek egymás közötti érintkezésének eszközét, akkor nemcsak azt kell számba vennünk, hogy ez az eszköz bizonyos nyelvi jeleknek bizonyos rendszerek szerint alkalmazható hálózata, mely lehetővé teszi az emberi gondolatoknak, tehát logikai tartalmaknak közvetítését, hanem arra is figyelemmel kell lennünk, hogy ugyanezek a nyelvi jelek egyúttal érzelmi, akaratí, hangulati mozzanatok tolmácsolói is, s ezek a lélektani elemek éppen úgy, ha nem jobban, szerepet játszanak az emberek egymás közötti érintkezésében, mint az értelmi vonatkozások. (Gyakori eset, hogy egy üzem két egységében azonos munka folyik. Az egyik helyen mégis nehézkesen, ímmel-ámmal megy a munka, a másikon vidáman és könnyen. A munka tartalmában semmi különbség sincs, de a munka irányítói és végrehajtói közti érintkezésben, a munkavégzés módjában annál inkább. Az egyik csoport kényszerű, rideg parancsot hajt végre, a másik megtisztelő, szívesen vállalt feladatot old meg aszerint, hogy az értelmileg azonos nyelvi kifejezésekkel milyen érzelmi, hangulati velejárók párosultak.)

A nyelvi jelrendszernek mint objektív logikai tartalmak közlésére alkalmas eszköznek vizsgálatával — a kialakult gyakorlatok alapján — a nyelvtan foglalkozik; a nyelvi elemek felhasználásában megnyilvánuló érzelmi, hangulati, tehát lélektani jellegű vonatkozásokat a stilisztika (stílustan) tartja számon.

Ismeretes, hogy a régi rendszerű, a felszabadulás előtti magyar középiskolában s részben az egyetemen is folyt stilisztikai tanítás. Ennek azonban nem volt, nem is lehetett hathatós eredménye, mert az akkori nyelvszemlélet nem látta a dialektikus összefüggést a nyelv logikai és lélektani, objektív és szubjektív, közösségi és egyéni sajátosságai között. A régi iskolában — beleértve a felsőoktatást is — a nyelvtantól teljesen függetlenül tanították a stilisztikát [5]. A nyelvtani és stilisztikai összefüggéseknek a tisztázásához csak a marxista nyelvtudomány kiterelvényesedése (a Marr-vita, a sztálini cikkek, a különböző stilisztikai viták) vezetett el [6]. Ez a dialektikus nyelvszemlélet eredményezte, hogy felsőoktatásunkban már évekkel ezelőtt helyet kapott a nyelvészeti stúdiumok keretébe szervesen beillesztett stilisztika. (Először a pedagógiai főiskolák vezették be a nyelvtani rendszer felépítéséhez szorosan — kissé erőltetetten is — kapcsolt „stílusgyakorlatokat“. Néhány éve az egyetemi magyar nyelvészeti oktatás keretében is helyet nyert a heti két órás, egy félévi „stilisztika“ [7].

Az egyetemi, főiskolai programok elsősorban a stíluselmélet alapvető kérdéseinek tisztázását tűzik ki célul. [E feladat megvalósításához nagy segítséget nyújt a Fábíán—Szathmári—Terestyéni szerkesztette „A magyar stilisztika vázlata” (1958). Még ma is hasznosan forgatható és főleg kezdeményező jellegénél fogva elismerést érdemlő munka Bencédy József „Fogalmazás, nyelvhelyesség, stílus” I—II. (1954) c. főiskolai jegyzete.] [8]. Ez a program s az ennek alapján készült tankönyv, illetve jegyzet azonban nem tudja kielégíteni azt a gyakorlati szükségletet, amely az eddigi tapasztalatok alapján és az oktatási reform szellemében a felsőfokú stilisztikai oktatásra hárul. Ki kell alakítani a stilisztikai vonatkozások gyakorlati vizsgálatának módjait mégpedig úgy, hogy azzal a közép- és alsófokú oktatás számára is jól tájékoztató segítséget nyújtsunk. Vagyis meg kell jelölni és rendszerezni az ún. stíluselemzés alapelveit és gyakorlati formáit [9].

Nyelvi rendszerünk megismerése, a különböző nyelvi tényeknek mint a gondolatközlés formáinak megkülönböztetése, törvényszerűségeinek megállapítása nagy lépéssel jutott előre az utóbbi évek folyamán. (Az eredményeket egybefogó, összegező akadémiai nyelvtan — hihetőleg — hamarosan kikerül a nyomdából [10].) Az elméleti rendszerezéssel párhuzamosan haladva nagy lendülettel folyik, s a nyelvi fejlődés során felbukkanó új meg új formákat is sikeresen illeszti be nyelvtanunk rendszerébe az az egyes nyelvi tényeket vizsgáló, boncoló diszciplína, melyet nyelvtani elemzésnek szokás nevezni [11].

A nyelv csak akkor teljesítheti elemi funkcióját, a gondolatközlést, ha az eszközül felhasznált nyelvi elemek azonos értelműek és értékűek a beszélő és hallgató számára. (A veszélyt jelző S.O.S. jelek hiába futnak szét a világűrbe, ha nincs, aki értelmüket felfogva és jelentőségüket átértelmezve segítséget nyújtson a bajba jutottaknak.) A nyelvi elemeknek nem is mindig egyszerű hálózataiban sok értelmi buktató rejlik. (Hányszor hallottuk már kérdő hangsúllyal szavalni Kölcsey Himnuszának ezeket a sorait: „S merre zúgnak hajjai Tiszának, Dunának...” Pedig ez teljes elferdítése a költői mondanivalónak. A Gertrudis megöletésével kapcsolatos történelmi anekdotában — *Reginam occidere nolite timere bonum est*... — meg éppenséggel ellenkező értelmet ad a tagmondatok határainak eltolódása.) A fönnebb mondottak alapján aligha kétséges, hogy ugyanilyen jelentősége van a stilisztikai — főleg érzelmi — elemek megfelelő értelmezésének is. (Egy „küldjetele pénz” szövegű táviratot fölfoghatunk pök-hendi, ellenkezést kiváltó követelésnek vagy szerény, szívesen teljesítendő kérésnek.) Tehát a stílusra vonatkozó elméleti rendszerezés mellett ki kell alakítani az egyes nyelvi tényekben megnyilvánuló érzelmi, hangulati vonatkozások elemző vizsgálatának eljárás módjait is. Vagyis ugyanúgy, mint a nyelvtani elemzésben, a stíluselemzésben is ki kell építeni a gyakorlati utakat, össze kell állítani a legjellemzőbb típusokat.

A nyelv mint minden társadalmi jelenség, dialektikus törvények hordozója; s így kettős arculatú: objektív és szubjektív; tehát közösségi és egyéni sajátságokkal rendelkezik. Objektív, közösségi vonásai könnyebben felismerhetők, pontosabban meghatározhatók. Egyéni, szubjektív jellegénél fogva azonban mindig maradnak benne olyan ingadozások, melyek csakis a beszélő és hallgató valósághoz való viszonya alapján és csakis egyes esetekre korlátozva szüntethetők meg. (Gondoljunk bizonyos szójelentések, jelentésárnyalatok értelmezésére, az ún. azonosító mondatok alanyának és állítmányának megkülönböztetésére, egyes határozók fajtajának elhatárolására stb.). Mindez fokozott

mértékben fönnáll, ha a nyelvi elemek stilisztikai rendszerezését, értékelését akarjuk elvégezni. Hiszen a nyelvi elemek stilisztikai vonatkozásai — mint láttuk — jobbra lélektani jellegűek, egyénhez kötöttek. Vizsgálatukból tehát nem lehet kirekeszteni a szubjektivitást, a beszélő (író) egyéniségét [12]. De nem kapcsolható ki teljesen a vizsgálatot, értékelést végző személy szubjektivitása se, még akkor sem, ha a vizsgálatot objektív eszközökkel — pl. az egyre jobban terjedő statisztikai módszerekkel vagy gépi berendezésekkel — végezzük, hiszen bármilyen fejlett berendezések álljanak is rendelkezésünkre, a gép adatait értékelő egyént sohasem lehet kihagyni a számításból [13]. Éppen ezért a stilisztikai elemzésben — legalábbis egyelőre — nem lehet általános érvényű szabályok, kivétel nélküli normák keresése a célunk, hanem olyan alapvető eljárásmodok kidolgozása, amelyeknek felhasználásával rugalmasan módosítható alkalmazásával az egyes esetekben előforduló stíluselemek könnyen felismerhetők, a köztük levő összefüggések, szabályszerűségek megállapíthatók. Ezt a célt szolgálják az alábbi — egyetemi, főiskolai stílus órákon végzett — stíluselemző gyakorlatok. (Minthogy itt csupán a stíluselemzés módszerének kialakításáról van szó, nem törekszünk az egyes korok, stílusirányok jellemző sajátosságainak rendszerezésére, jöllehet ezeknek a feladatoknak a megoldása is egyre sürgetőbb.)

2. A stílus fogalmára nézve nincs egységesen kialakult, általánosan elfogadott nézet [14]. Az azonban kétségtelen, hogy a stílus létrehozásában mindenkör lényeges szerepet játszik *a)* a beszélő (író), illetve hallgató (olvasó) egyénisége és viszonya a mindenkori történelmi-társadalmi valósághoz. (Értve itt az egyéniségnek olyan alapvető, stílusformáló sajátosságait, mint az élmény, képzelet, műveltség, világnézet stb.) *b)* A közölni szándékolt lelki tartalom (lelki tartalomnak tekintve a közlésnek nemcsak gondolati elemeit, hanem az ezekkel együttjáró érzelmi, akarat, hangulati mozzanatok is. *c)* A lelki tartalmat kifejező nyelvi forma. Ezeket a főbb stílusalkotó tényezőket szem előtt tartva, a stílus létrejöttének útját sematikusán így vázolhatnánk:

1. A történelmi-társadalmi valóság egy adott helyzetében
2. az egyéni átélés, élmény, képzelet, stb. közrejátszásával jelentkezik
3. egy bizonyos lelki tartalomnak egy bizonyos hatásra (tudatosan vagy ösztönösen) törekvő közlési szándéka.
4. Ez a közlendő a közösségi nyelvi jelrendszer segítségével (és egyéb kifejező eszközök felhasználásával, mint pl. beszédben a hangsúly, hanglejtés, gesztus, arcjáték, illetve írásban a különböző írásjelek és írásképek) formát ölt;
5. így felfoghatóvá, érzékelhetővé válik a hallgató (olvasó) számára.
6. A hallgató (olvasó) ismét a mindenkori történelmi-társadalmi helyzet-hez, tehát a valósághoz való viszonya szerint reagál — értelmileg, érzelmileg, hangulatilag — a közös nyelvi jelrendszer segítségével hozzájutott lelki tartalomra.

Az itt vázolt folyamat lényegében minden beszédbeli vagy írásos megnyilvánulásakor végbemeget, s így minden lelki tartalom közlése alkotó tevékenység, melyben lényeges szerepet játszik a beszélő (író) egyénisége is [15].

A stílus tehát nem azonosítható sem a kifejező eszközökül felhasznált nyelvi elemekkel, sem a nyelvi elemek által tolmácsolott logikai tartalommal; de mindkettővel szoros összefüggésben van. A stíluselemezésnek éppen ezért tá-

maszkodnia kell mind a tartalmi (irodalmi) mind a formai (nyelvi) elemekre, ugyanakkor óvakodnia kell attól, hogy átcsapjon egyiknek vagy másiknak a síkjába, irodalmi vagy nyelvészeti vizsgálattá váljon. (Itt és a továbbiakban csak a szépirodalmi művek stílusával foglalkozom.) A stíluselemzésnek éppen abban van sajátos funkciója, hogy összekötő szerepet tölt be az irodalmi és nyelvészeti jellegű vizsgálatok között [16]. A stíluselemzés tehát nem önálló, még kevésbé öncélú tudományág, hanem szerves része és fontos kiegészítője annak a sokoldalú, komplex munkának, amely irodalom- és társadalom-történeti, esztétikai, lélektani, nyelvtudományi, olykor verstani vagy művészettörténeti és még sok egyéb szempontból vizsgálja a szépirodalom alkotásait. Egy mű teljes megértéséhez, értékeinek feltárásához csakis az ilyen átfogó, igazában marxista igényű szemlélettel és módszerrel lehet eljutni. A stíluselemzés tehát nem pótolhatja a művek átfogó jellegű, teljes elemzését, de nem is hiányozhat belőle. A stíluselemzés helyének ez a megjelölése azért is fontos, mert a szépirodalmi műveket vizsgáló, értékelő teljes rendszerbe állítása egyben világosan megjelöli azokat az összefüggéseket és kisugárzásokat is, amelyekkel a stíluselemzés során állandóan számolnunk kell. A szépirodalmi művek tartalmi és formai jellegű sajátosságai közt még van egy jelentős sáv, mint két szomszédos ország között a senki földje, amely egyikkel is, másikkal is érintkezik, de egyikhez sem csatolható teljes egészében. A közbülső sajátosságok vizsgálata a stíluselemzés tárgya. Láttuk, hogy a stílus lényege az az állandóan mozgó, hullámzó folyamat, mellyel kapcsolat létesül egy lelki tartalom és egy nyelvi kifejező forma között. Ennek a kapcsolatnak minél több oldalú, minél teljesebb vizsgálata, alkotó elemeinek feltárása, a stílust létrehozó elemek kiválasztásának és működésének fölismerése és rendszerezése a stíluselemzés feladata.

A stílusnak és stíluselemzésnek ezzel a dialektikus értelmezésével tisztázódik az a régi, sokszor visszatérő dilemma, hogy a stíluselemzés az irodalom vagy a nyelvtudomány részletstúdiuma-e [17]. Szépirodalmi alkotások vizsgálatáról lévén szó, az irodalmi, nyelvészeti és stilisztikai elemzésnek tárgya azonos: maga a mű. De mindegyiknek megvannak a sajátos vizsgálati szempontjai: az irodalmi elemzés elsősorban a tartalmi, a nyelvi elemzés elsősorban a formai (nyelvi struktúra szerinti), a stíluselemzés pedig elsősorban az érzelmkifejező, hangulatkeltő vonatkozásokat keresi, értékeli és rendszerezi. Nyilvánvaló tehát, hogy a társadalomtudományoknak három, egymástól nem függetleníthető, de céljában és módszerében határozottan elkülönülő fejezetéről van szó.

Hadd igazolja e tételt egy egyszerű példa:

Góg és Magóg fia vagyok én;
Hiába döngötek kaput, falat;
S mégis megkérdeztem tőletek:
Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?

Adynak erről a közismert strófájáról megállapíthatjuk, hogy a) nyelvi kifejező formája összetett mondat, melynek két első tagja közt kapcsolatos viszony van, s ezzel az előtaggal szembeállító ellentétben van a 3—4. sorbeli mondat. Itt viszont az első főmondatnak van egy alárendelt tárgyi mellékmondata stb. b) Irodalmi vonatkozásban ki szoktuk fejteni a felhasznált képeknek mint szimbólumoknak a valódi értelmét és így tovább [18]. c) Válaszra vár azonban még egy csomó kérdés. Így pl. a grammatikai elemzéshez

kapcsolódva megállapíthatjuk, hogy az utolsó tagmondat nyelvtanilag ugyan kijelentő, de stilisztikai szempontból kérdő mondat, melynek kérdésjellegét a költő határozottan jelzi a mondat előtti kettősponttal s a mondat végére tett kérdőjellel. Így fokozottabban ráirányítja a figyelmet a kérdésre, nyomatékosabbá teszi a sort ezekkel a többé-kevésbé önkényesen használt írásjelekkel.

Megfigyelhetjük a *Góg és Magóg, kaput, falat* hangsorok felfokozott akusztikai hatását; A *dönget* szónak hangutánzó jellegénél fogva felhangosító szerepét.

Rávilágíthatunk másrészt a szóképek halmozásából (*Góg és Magóg fia, döngetek kaput, falat, Kárpátok alatt*) származó hangulati hatásokra, a *sírni* szónak a szokásosnál tágabb értelmű (nemcsak 'könnyezni', hanem 'hangosan zokogni, panaszkodni') jelentésére; sőt esetleg a szónak Adynál különös, mítikus értelmet nyerő szerepére (vö. „Sírni, sírni, sírni“).

Tehát a nyelvi-irodalmi elemzés kettős pillére mellé, illetve közé mindenkor oda kíváncznak a stilisztikai szemlélet átívelő, összekötő pántjai is.

A stílusnak fönnebb már megismert sajátságai, illetve alkotó tényezői arról tanúskodnak, hogy a stílus közvetlen megindítója mindig az a hatásszándék, amely a beszélő egyéniségéből kisugárzik, s amely a beszélő minden megnyilatkozását tudva vagy tudatlanul mindenkor kíséri. Vagyis minden egyes lelki tartalom kifejezésekor nemcsak a gondolat átadása a célunk, hanem valamilyen hatást is akarunk elérni. A hatás minősége és erőssége persze nagyon különböző lehet. De mindenestre csak akkor érvényesül, akkor talál célba, ha a hallgatóban ugyanolyan érzelmi, akarati húrokat pendít meg, mint amilyenek a beszélőből kiáradnak. Nem elég azt mondani „szeretlek“ idézi újabban Guiraud is a régi példát. A hallgatót meg kell győzni ennek az érzésnek a fontosságáról és mélységéről, a beszélő szenvedélyének áhítatáról [19]. A stílus nagy művészeire éppen az jellemző, hogy állandóan saját egyéniségük hatáskörébe tudnak vonzani, saját érzelmük hullámváltozásait belénk, olvasókba teljes egészében át tudják plántálni.

A legigényesebb, a legmagasabb rendű művészi stílusok általában a tartalommal szoros összhangban nemes szándékúak és pozitív értékűek, esztétikailag kedvező hatást váltanak ki belőlünk, olvasókból. Hozzájuk mérjük a többi, legkülönbözőbb stílusból áradó, ránk gyakorolt hatást is. Ebből következik, hogy a stílussal szemben támasztott alapvető kérdésünk a *szép vagy nem szép*, illetve *szép vagy szebb*. Minthogy pedig a megismerés útja az ösztönöstől a tudatos felé halad, a világ dolgait és jelenségeit nemcsak érzékeljük és tudomásul vesszük, hanem látni, ismerni akarjuk létrejöttének okát és célját is, a *szép vagy nem szép* kérdésnek mindenkor nyomában jár a *miért szép, miért nem szép* keresése is.

Az ilyen oknyomozó, funkcionális vizsgálatban el kell jutnunk az írói szándékot irányító, az író látásmódját és láttatni akarását végsősoron kialakító gyökerekig: az írónak a valósághoz való viszonyáig, más szóval az író világnézetéig. A stíuselemzés végső célja tehát az írói egyéniséget kiformaló, az írói gondolkodást irányító világnézeti összefüggések feltárása. Persze ez az összefüggés a stílus és világnézet között egyáltalán nem azt jelenti, hogy minden egyes stíluselem magán hordozza az író világnézetének valamely jegyét, hogy pl. bizonyos szavak szocialista, mások kapitalista világnézetet fejeznek ki. Ilyenről szó sincs. De mert szükségszerű és elválaszthatatlan kapcsolat áll fenn egyfelől a stílus és az írói egyéniség, másfelől az írói egyéniség és a világ-

nézet között, nyilvánvaló, hogy a stílus sem lehet független a világnézetétől. Ez az összefüggés azonban áttételesen, sok más összetevővel együttesen jelentkezik, tehát gondos elemzéssel kell kifejezni a világnézetet és stílust összekapcsoló szálakat [20].

Az érzelmi, esztétikai hatásokat kiváltó stíluselemek legkonkrétabban a nyelvi elemekben, illetve ezek különböző felhasználási formáiban nyilvánulnak meg. A stíluselemzés során tehát ezeket vizsgáljuk elsősorban.

A stíluselemzés közvetlen, legközelebbi és legkönnyebben hozzáférhető célpontja tehát az írásműben felhasznált nyelvi elemek funkcionális vizsgálata; ebből kiindulva haladhatunk legbiztosabban a tartalmi és formai összefüggések gondos megfigyelésével a legtávolabbi cél, a világnézeti vonatkozások felismerése felé.

II.

A stíluselemzés is-akárcsak más jellegű elemző vizsgálatok, vonatkozhat egy-egy stíluselem kutatására (részleges elemzés), vagy törekedhet az összes stíluselemek feltárására (teljes elemzés) [21].

Mind a részleges, mind a teljes elemzés különböző módokon történhet. A stíluselemzésnek általában két iránya van:

a) Kiindulhat a kifejezési formák, vagyis a nyelvi tények vizsgálatából, és keresheti azt, hogy ilyen vagy olyan nyelvi elemek ilyen vagy olyan felhasználási módja milyen sajátos hatásokat vált ki, milyen tartalmi célokat szolgál, és hogyan tükrözi az író egyéniségét, világnézetét.

b) Megfordítva: stíluselemzést lehet végezni úgy is, hogy az olvasóra gyakorolt hatásból indulunk ki, és azt keressük, milyen nyelvi elemek milyen módon történő felhasználása révén jelentkeztek ezek a hatások.

A nyelvi tényekből kiinduló elemzést könnyebben megragadhatónak, biztosabban járhatónak, eredményesebbnek tartom. Így a konkrétból haladunk az elvont, az objektívól a szubjektív felé. A másik irányú vizsgálatban nehezebb megszabadulni a szubjektív beleérzések veszélyétől. Az alábbiakban a nyelvi tényekből kiinduló elemzési módszerre mutatok be néhány példát.

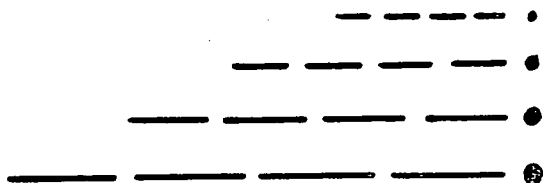
1. A statisztikai módszer főleg a szókincs vizsgálatában alkalmazható egy-egy stíluselem felismerése, funkciójának megvilágítása céljából. (Egy mű vagy részlet felhasznált szavainak száma, szóismétlések a szavak csoportosítása jelentés szempontjából, kellemes és kellemetlen, optimista vagy pesszimista felfogásra valló, konkrét vagy elvont stb. szók. Alaki szempontból: szavak rövidege, hosszúsága a szótagszám szerint, ennek kapcsán ritmuskérdések, egyszerű és összetett, illetve képzett szók, a szófajták megoszlása; a szavak rétegződése: köznyelvi, tájszók, zsargonok, archaizmusok, neológizmusok stb.) [22]

A statisztikai módszerű elemzés alkalmazásában leglényegesebb, hogy a számadatokat önmagukban ne tekintsük törvényeknek, hanem csak előrelendítő, segítő eszközöknek; s mindenkor csakis a megfelelő összefüggések, viszonyítások alapján értékeljük őket. Másként könnyen tévútra visznek a csalfa számok. Ismeretes pl., hogy Ady gyakran ismételt szavakat, sőt mondatokat is. Következésképp verseinek jó részében kevesebb szót használ, mint sok más költőtársa. Ha tehát két találomra kiragadott versnek (Ady: Az Isten harsonája, Szabolcska: Salzburgi csapszékben) nagyjából azonos beosztású strófáit

a szavak mennyiségi előfordulása alapján vetjük egybe, az derülne ki, hogy Ady csekélyebb szókinccsel él, mint jelentéktelen kortársa. Ha azonban megvizsgáljuk az ismételten használt szavak stilisztikai funkcióját, szembeszökően megmutatkozik a fokozásnak, a nyomósításnak nyilván tendenciózus, hatás-keltő szándéka. Ady versének harmadik versszakában négyszeres ismétlés van:

Parancsa ez: mindenki éljen,
 Parancsa ez: mindenki örüljön,
 Parancsa ez: öröm-gyilkos féljen,
 Parancsa ez: mindenki éljen.

Lehetetlen észre nem venni — persze az egész versbe beágyazott értelmi kapcsolatok alapján — a „parancsa ez“ dobpergésszerű monotonitásának, a felsorakozó *a* hangok komolyságának, a *cs* rikoltásának, a vezényszóként pat-
 togó ez kérlelhetetlen szigorúságának különleges akusztikáját. Képletesen ábrázolva ilyenformán:

A négyszeres ismétlődésben mintegy szemünk láttára, fülünk hallatára hangosul föl „az életigazságnak“ eget, földet betöltő mennydörgő szava.

2. A jelzőt mint stíluselemet vizsgáljuk Tóth Árpád „Egy régi ház előtt“ c. versében.

A költemény negyvennégy sorában ötvennyolc minősítő jelző van. Háromszor fordul elő különböző szerkezetekben a *szép, szebb* (*szép tegnapunk, szebb föld, szebb lét*); kétszer a *bölcs* (*bölcs agg úr, bölcs fehér csönd*), a *szörnyű* (*szörnyű régi, szörnyű csárda*). De nagyobb számban vannak a refrénszerűen ismétlődő jelzős szintagmák, amint ez a vers szerkezeti felépítéséből is következik, hiszen a költő gondolatai a régi ház képéből kiindulva cikáznak jelenbe, múltba, jövőbe. Ezért ismétlődik szükségszerűen a *régi* jelző a *ház* alaptaggal, de csak az első és harmadik versszak első sorában, jelezve mintegy azt, hogy a régi ház felidézett képe csak alapakkord, szükséges, de nem lényeges része a költő mondanivalójának. Hasonló külső tartozék, mintegy díszítő kellek a *kék, kéklő füst* kétszeri előfordulása pontosan a régi ház említése után.

Központibb helyet foglal el, s nyilván nagyobb jelentőségű a vers közepén rövid egymásutánban háromszor ismételt refrén: *rossz álom*. Hasonló refrénszerű, fokozó szerepe van a szinomin alaptagok mellett ismétlődő jelzőknek, mint *drága* (*eszme, ábránd*), *jó, jobb* (*ember, nemzedék*).

E néhány adalék alapján nem meglepő, hogy a jelzők zöme érzelmi jellegű. Szemléletet kifejező kevés van, azok is jobbra a vers első felében foglalnak helyet (*napfénylő régi ház, napos nyár, erdőkel takart magány, alacsony homlokán*). A jelzők nagyobb része a költő egyéni impresszióját sugá-

rozsa. Így a már említett *bölcs agg úr*, *bölcs fehér csönd*, továbbá *arany ifjúság*, *ezüst öregség* (ez utóbbi szerkezet létrejöttében nyilván a szokásos *arany ifjúsággal* való szembeállítás is közrejátszott), *bús, belső zsarát*; *szeliden dús új*; *drága eszme*; *vigaszos látomás*; *szebb föld*; *jobb nemzedék*; *szörnyű csárda*; *meleg sugarú mécs*; *pokoli kocsmá*; *lihegő és korcs Ma*; *szép tegnapunk*; *ősi vad Káin* — *bélyeg*; *új, igaz, jó emberek*; *forró, nagy szív*; *testvéri édes érzés*; *szelid szem*; *szebb lét*; *tiszta orma*; *sok bús földi dolgot*; *drága ábránd*; *lágyszirom*; *iszonyú özönvíz*. E sorozatból szembetűnik, hogy a költő nem keresi a szokatlan, új jelzőket vagy újszerű szókapcsolatokat. Bőven él a köznyelvben is használatos, gyakori jelzős szerkezetekkel, s ez arra enged következtetni, hogy nem célja a valóságtól való elszakadás, a mindenáron való elkülönülés. Sőt tucatnyinál több jelző hálmozása a benyomásokat részletező, a képeket érzékletesebbé tevő szándékot sejtet.

Érdemes megfigyelni azt is, hogy bizonyos elvont fogalmakhoz nem fűz jelzőt a költő. Ilyenek a nagy kezdőbetűvel kiemelt *Gazság*, *Bűn*, *Iszony*. Ezekről a kiábrándító jelent képviselő fogalmaktól gyorsan elfordul a „szebb lét, drága ábránd” jövőbeli világa felé.

Szófaji hovatartozandóság szempontjából figyelve a jelzőket, a melléknévi igenévvel kifejezetten emelkednek ki elsősorban azáltal, hogy egyöntetűen a költői képek sztatikusságát hangsúlyozzák; *napfénylő*, *kéklő*, *zengő*, *lihegő*; *vénhedt*, *takart*.

A jelzők között nem egy szinesztéziás kapcsolatban előfordulót találunk (*bölcs fehér csönd*, *bús belső zsarát*, *zengő nap*). Ezekre jellemző, hogy az érzetkomplikációk mellett a képelemek külső hasonlóságára is történik valamilyen utalás, s így a hangulati hatás mellett ezek az impresszionista képek az objektív valósághoz tapadnak, az átélés hihetőségét és hitelességét dokumentáló stíluselemmé válnak. Pl. a *bölcs fehér csönd* szerkezet önmagában impresszióból fakadó szinesztéziás szóképek (más kérdés, hogy esetleg Ady-reminiscencia is létrehozhatta), de a hozzá csatlakozó *ha tétre jár a naptár* mondat az élményt átranzformálja az ábrázolás síkjába; ezt a fehér csöndet már nemcsak érezzük, hanem látjuk is.

3. A mondat szerkezetnek mint stíluselemnek a szerepét jól lehet nyomon követni József Attila „Favágó” c., közismert versében.

A költemény első versszakának mondatai egyenletes ritmusban, azonos szerkezeti felépítésben fonódnak össze. Sematikus ábrázolásban így:

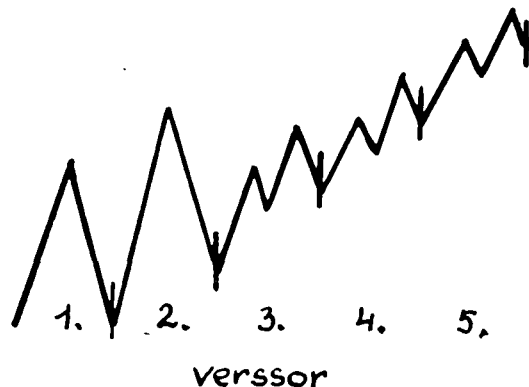
Megannyi egyszerű, bővített mondat. A mondatok sima folyását, kellémes, lágú dallamosságát növeli, egyszersmind a fűrészelés hangját is felidézi a refrénszerűen visszatérő *f*, *s*. Csupa apró, különböző, de azonos célt szolgáló mozzanat, a munka ritmusának kellemes, üde hangulatát fokozó stíluselem. Mindezt aláhúzza, mintegy fölteszi a koronát a versszak utolsó sorának szó-

kapcsolati szokatlanságával is kiemelkedő metaforája: „bársonyon futnak per-
ceim“.

A második versszak első sora — még mindig egy verssort éppen kitöltő egyszerű mondatos szerkezet — csatlakozik az első versszak rendjéhez. De a mondatkezdő határozói bővítmény ismétléses használata (*Fönn, fönn*) elüt az iménti, katonásan sorakozó mondatok rendjétől. Jelzi, hogy itt valami átváltás történik. A második sor szintén teljes mondat ugyan, de benne éppenséggel fölborul az első versszak szép rendje. Az előbbi lágy ringatózást egyszerre vad hullámveréssé korbácsolja a négyszeresen felhalmozott alansorozat egyszótagos szavainak kemény pattogása: „szikrádzik föld, ég, szem, a homlok,“ (A keménységet fokozza az állítmány *k, r, dz* hangokkal megtömött hangteste is.) Nyoma sincs tehát már az előző versszakbeli nyugalomnak, csendnek. Ha az első versszak mondat szerkezetei szabályos egyszerűségükkel lágy fuvalatként simogattak, a most következő három sor pattogó tömondatai egyre fokozódó erejű vihart idéznek:

hajnal suhint, forgács-fény röppen —
amott is vág egy s dörmög közben:
tövit töröm s a gallya jut.

A második versszak mondat szerkezeteiből áradó érzelmi hullámozást így ábrázolhatnánk:

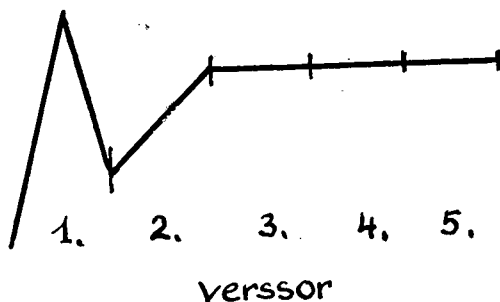

A vihar teljes erejű sodrása már nem is fér bele ebbe a versszakba. Ugyanilyen mondatrendben, egy sorba tornyosuló két mondatban, de a harmadik versszak élére helyezve, az eddigi kijelentő mondatokból felszólító mondatba átcsapva, s egy elnyújtott felkiáltást kifejező indulatszóval is megtérezve tör elő most már a minden korlátot elsöprő orkán: „— Ejh, dönts a tőkét, ne siránkozz“. Ez a verssor, ez a két felszólító mondat tehát a csúc s. További fokozás már nem lehetséges. A felszabadult erőket, indulatokat nem kell, nem is lehet sem fékezni, sem fokozni, hanem csak irányítani, megfelelő mederbe terelni. Erre a szabályozó tendenciára mutat a harmadik versszak második sorának közeledése az első strófa mondatrendjéhez, az egy soros, bővített mondatához, de még mindig a felszólító mód megtartásával. Végül a derekas helyt-

állás, a jól végzett munka után a feszültséget feloldó, kielégítő megnyugvást sugallja az utolsó mondat szélesen hömpölygő, alárendeléses szerkezete:

Ha odasújtsz körül a sorshoz,
az úri pusztaság rikoltoz —
a széles fejsze mosolyog.

Az utolsó mondatnak ezek a verssorokba igazodó tagmondatai ismét visszavezetnek az első versszak nyugodt, ritmikus folyásához anélkül azonban, hogy annak mellérendeléses széttagoltságát visszahoznák:

Így a mondatszerkezetek mintegy akaratlanul is jelképei, kifejezői lesznek a felzárkózott, szervezett egységnek, melynek fegyelmezettségét, határozott rendjét a mondatformák azáltal is sugalmazzák, hogy a versben nincs egyetlen megbontott sor, egyetlen áthajlás (enjambement) sem, a mondatok mindig pontosan beleilleszkednek a verssorokba.

A mondatszerkezetek tehát mintegy önmagukban is — valójában persze szorosan hozzátapadva a tartalmi, eszmei mondanivalóhoz — kifejezőivé, támogatóivá válnak a költői szándéknak és felfogásnak.

4. Egy költői mű teljes elemzését Juhász Gyula „Magyar táj, magyar ecsettel” c. versén mutatom be. Mindjárt a verscímbe rejlik stíluselem: a *magyar* szó ismétlése, nyomatékosító, fokozó hatású. A *magyar táj* megszokott, szótári jelentését megőrző jelzős szerkezetével szemben a *magyar ecset* lényeges stilisztikai értéktöbbletet hordoz. Ez a többlet először is az *ecset* szó alkalmi jelentéséből adódik. Világos, hogy nem a magyar gyártmányú festőeszközzel van szó, hanem arról a személyről, annak látásmódjáról, aki a táj képét meglátja, tehát a sajátosan magyar szemmel nézett magyar tájról. Vagyis a *magyar ecset*-et metonimikus szóhasználatnak tekinthetjük, melyben az eszköz helyettesíti az eszközt használó művészt vagy még pontosabban ennek szemét, látásmódját. S hogy valóban erről van szó, azt minden kételyt eloszlatóan megfejt a vers utolsó sora: „Magyar táj: így lát mélán egy magyar szem.”

A cím egyszersmind felhívó jel arra, hogy a verset maga a költő is képnek tekinti, tehát színhatásokkal dolgozik. Valóban a versen végighúzódnak a színmegjelölések: *fakó sárga* tehenek, *szürke* fűzfák, *viola* (színű) felhő, *vérző arany*. S ezek csak a konkrét színek. Valójában sokkal több színárnyalat van

a versben bemutatott képen, illetve képsorozaton. Ezek a színek azonban már nem közvetlenül, hanem átvitt módon, költői eszközökkel gazdagítják a koloritot, a költő egyéni beleérzéseit, impresszióit vetítve rá a táj képére. De lásuk ezeket az eszközöket sorrendben, a vers felépítéséhez igazodva.

A táj első bemutatása, az első filmkocka objektív tárgyilagossággal konkrét tényt jelöl meg: „Kis sölmyék szélin tehenek legelnek”; mint mikor egy idegenvezető tájékoztatja a túristákat, s a Baedeker-szemüvegen keresztül nem is láthatunk többet a vers első sorában, mint egy prózai közlést. Mégis a gondosabban kereső szem felfedezheti benne a stilisztikai érték óvatosan elhelyezett aknáit is.

Mi az a *sölmyék*? A magyar irodalmi, illetve köznyelvben nem használatos szó. Annál ismertebb a szegedi és környéki tájnyelvben: 'lapos, vízben gazdag, szénakaszálásra alkalmas hely' (SzegSz). Tehát a költő elég merészen (de a magyar költői nyelv hagyományaitól egyáltalán nem idegen módon) sajátos couleur localet teremt, a nagyon semleges megjelölésű, az általánosságban mintegy elmosódó magyar tájat sokkal konkrétabbá, plasztikusabbá teszi, a tájat a maga jellegzetességében ragadja meg a *sölmyék* szó beiktatásával. De éppen mert sajátosan alföldi tájról van szó, érzékelteti, mégpedig elsősorban zenei hatású eszközökkel — a *tehenek legelnek* hat egymás után következő azonos magánhangzójával — a táj és kép egyhangúságát, sztatikusságát is. Ezt a minden élénk, vidám elemet nélkülöző tompa színhatást erősíti a kép kiegészítése a második verssorban. Az élővilágnak a képen szereplő egyedüli képviselői a tehenek *fakó sárgák*. Tehát nem élénk pirosak, mint amilyeneknek pl. egy svájci festő látná őket a dús havasi legelők haragos zöld gypén. (Talán az sem véletlen, hogy a lassú mozgású tehenek képviselik az életet, s nem valami fürge állatok, hiszen pl. a birkanyáj is elég gyakori a magyar alföldi tájon.) A tehenek *fakó sárga* színe nagyon is harmonikusan egybevág az alkonyat *lomposságával*. A *lompos alkonyat* kétségkívül a költő impresszionista metaforája. De a *lompos* szó erőteljes hangulatfestő jellege mellett 'elhanyagolt' jelentésével is tökéletesen beleilleszkedik a táj sivár képébe, sőt jelentékenyen fokozza ezt a sivárságot. Ilyen hangulati előkészítés után a *komoran guggoló fűzfák*, a *bús víz* impresszionista szóképeit akkor is természetesen folytatásnak találánk, ha semmi kapcsolatban sem volnának az objektív valósággal. De ezek a költői, hangulati metaforák nem függetlenek a reális tájtól. A *fűzfák* — lehajló ágaikkal — egyébként is a szomorúság szimbólumaként szoktak szerepelni. A *bús víz*, *holt ág* párhuzama természetesen hat, a *holt ág* köznyelvi exmetaforája mintegy indokolja a víz *bús* jelzőjét. (Egyébként is a *bús* Juhász Gyula legkedvesebb, leggyakrabban használt jelzője.) Ebben a nagyon sötét tónusú képbe egyetlen élénkítő sugárként világít be a fűzfákat megszemélyesítő *guggol* ige, mely a szójelentésből és hanghatásból egyaránt kisugárzó helyzetkomikumával csak éppen megbillenti, de legkevésbé sem tudja egyensúlyba hozni az eddig mérlegre állított képsorozat komorságának terhét.

A második versszak két első sora folytatja az impresszióból fakadó metafora sorozatot. A *fűzfák* távolba néznek, a pusztta távol hozza nekik a gramofon zenéjét. De már a következő sor hangutánzó, alliteráló módhatározói (*rikácsolón, rekedten*) visszavezetnek a vaskos realitásba. A versszak utolsó sora pedig éppen olyan tényközlő objektivitással vetíti fel a képsorozat utolsó tagját, mint a vers bevezető mondatának képe. A képsorozat kezdete és lezárása abban is hasonlít egymásra, hogy a művész itt is beiktat egy félreérthetetlen

színpadi utasítást: a köznyelvnek kevésbé választékos, provinciálizmusba hajló alaki sajátágaival (*pocséta, kácsa*), s ezzel ismét növeli a kép plasztikusságát.

A vers szonett formája lehetővé teszi, hogy a versszak beosztással együtt a tájsejtelmet eddigi „aspektusát” is megváltoztassa a költő. A két első versszak után félreérthetetlen stílusváltás következik. Eddig mint külső szemlélő, mint riporter szemléletes tájképeket állított élénk, melyek lényegükben megőrizték objektív valóságukat. A költőnek mint közvetítőnek az egyénisége háttérben maradt, csak egy-egy impresszionista ecsetvonással érzékeltette saját egyéni látásmódját, a tájjal kapcsolatos hangulatát. A kezdő és záró kép szigorú tényközlő jellege mintegy meggátolta ezekben a reális kereteknek a túléléseben. A következő sorokban merészebb hangvétellel jelentkezik az egyéni benyomások. A feltörő impressziók átszakítják az eddigi szemléleti képek zsilipeit; ettől kezdve a hangulati képek veszik át az uralmat.

Ebben a metafora sorozatban a megsemmisített alkonyat lép a festő helyébe (*fest, ken és színt ad*), s vásznán egyszeribe megelevenedik ég, föld, víz. A színek is megélnékelnek, a felhő viola, a fák vérző arany (találó színmegjelölése a lebukó nap visszatükröződésének) színben pompáznak, s ezt a színorgiát még fokozza a spektrum minden színét visszajátzó folyóvíz. (A „majd minden színét a Tiszának adja” sor tulajdonképpen két értelmű. Felfogható volna úgy, hogy „majdnem” minden színét a Tiszának adja, illetőleg hogy „azután, nyomban utána”. Az első értelmezés kevésbé logikus: miért csak majdnem minden színét adja? A képsorozat szerinti értelmi összefüggés sokkal inkább a második jelentés mellett szól. A festő először az eget, aztán a földet (= fát), végül a vizet festi meg).

Tévednénk azonban, ha azt hinnénk, hogy a hangulati képek élénk ütemű bemutatása egyúttal az eddigi nyomott hangulat fölengedését is jelenti. Szó sincs róla. Csak a vetítés módja, tempója változott meg, de a festőt nem vidítja fel az alkotás gyönyöre; ő továbbra is „merengő” marad, s a csillogó tiszai homok ragyogásában is csak a búbánat tükörképét látja. Hiába hangsúlyozza ismételten a ragyogást, a szó itt nem az öröm, lelkesedés megnyugtató csillogását jelenti, hanem az első versszak *lompos, komor, bús* jelzőinek búbánattá egyesülő teljes eluralkodását, kiemelkedését; s ezzel ez az átvitt értelművé transzformált kifejezés a tájsejtelmetből átlépett a világnézet síkjába.

A zárójelben közölt kunklúzió éppen ezért nem hoz meglepő, váratlan fordulatot, inkább a matematikai műveletre emlékeztető összegezés hatását kelti. A kiábrándító, lehangoló prózaiságot egyetlen, akusztikai hatásával — két hosszú magánhangzójával — is kiemelkedő stíluselem tarkítja: *mélán*. (A tartalmi elemzés nem feladatunk, de a *mélán* szó jelentésébe valószínűleg belecsövédik a tehetetlenségre, némaságra kárhóztatottság keserűségének érzése is.) A zárójelezésnek — akárcsak Ady nem egy versében — nyilván nem annyira az odatartozás lazaságát jelző, a közlés fontosságát csökkentő, hanem ellenkezőleg azt kiemelő szerepe van.

A költeményben a képsorozat dominál. Ez a legkiemelkedőbb expresszív hatású elem a versben. A benne rejlő hatást persze más tényezők is támogatják. (Közülük egyet-kettőt eddig is láttunk.) A nyelvi jelekben megnyilvánuló stilisztikai érték — tudjuk — különböző módon és mértékben hat az olvasóra; ezért itt csak az objektíve is igazolható expresszív hatású elemeket keresem.

A versben felhasznált szók túlnyomólag az irodalmi nyelvben, sőt jórészt a köznyelvben is ismert, közhasználatú szók. Önmagukban tehát egyáltalán nem eminenter képviselői az expresszív értéknek. (Ilyenekül csak a közvetlen hangutánzó vagy ilyen jellegű, erőteljesen hangulatfestő néhány szó tekinthető: *rikácsol, rekedt, pocséta, kácsa*). Az előforduló szók közül több ismétlődik. Így a *magyar* szó négyszer, a *táj, alkonyat, távol, szürke, ragyog* kétszer, az *egy* névelő háromszor, a határozott névelő tizenegyszer szerepel. A versben előforduló, összesen 81 szónyi szöveg 60 szóból tevődik össze. A szók közül a névelőkkel együtt 28 egytagú, tehát a szóelőfordulásoknak kerekén egyharmada. Ha ehhez hozzászámítjuk a 31 kétszótagos szóelőfordulást, a mérleg erőteljesen a rövid szavak javára billen, s a rövid szavak gyorsítást sugárzó jellege ellensúlyozza a sztatikus képekben megnyilvánuló vontatottságot. A leghosszabb szó négy szótagú a versben; ilyen mindössze öt van.

A szavak hangtestéből kiáradó akusztikai, zenei hatás (már nemcsak az önmagukban álló szókat, hanem a szókapcsolatokat is figyelembe véve) leg-egyszerűbb forrása versünkben az alliteráció, mely Juhásznál s a Nyugat költőinél gyakori, itt viszonylag ritka. (Ez is mutatja, hogy itt nem a zenei, hanem a festői, képhatásokra épül elsősorban a vers stilisztikai értéke.) Hasonló jellegű stíluselem az ilyen hangismétlésből származó sorbelseji rim, sárgák a lompos, szürke fűzfák (kiejtésben: fűsfák), pocsétaban kácsa, színét a Tiszának; magánhangzók közt: *táj lát mélán*; olykor két szótagra is kiterjeszkedve: *le-menő felhőket, merengő festő*. Egy figura etymológias szókapcsolat (*festő fest*), valamint egy szimmetrikusan elhelyezett szójátékos ismétlés (*Távolba néznek és a puszta távol*) is gazdagítja az expresszív akusztikai források sorát.

Erdemes figyelembe venni a szószerkezetekben megnyilvánuló „hírértéket”, a gyakori, közismert vagy ritka, meglepő összekapcsolásait a szavaknak. Ez utóbbiak főleg a jelzős szerkezetekben jelentkeznek (*magyar ecset, lompos alkonyat, bús víz, merengő festő, lemenő felhő, búbanát iszapja*).

Szerkezeti felépítés tekintetében az első versszak mondatai harmonikusan illeszkednek az egyszerű képekhez. A mellérendelő mondatok prózának is kifogástalan, sima rendben sorakoznak egymás után. A viszonyjelölő kötőszó hiánya a két első mondat közt még csak fokozza a mondatok pontos kimértségét (a tényközlő képeknek megfelelően). Az a grammatikai ingadozás, hogy a két mondat közt mellé- vagy alárendelő viszony van-e, legkevésbé sem zavarja sem a megértést, sem a költőiséget. A tömörebb szerkezet, mely a kötőszó elhagyásából ered, feltétlenül pozitív értékű. A harmadik mondat közepére eső enjambe-ment — éppen egy merész szószerkezet kettéválasztásával — késlelteti a szerkezeti megoldást, növeli a várakozás feszültségét. Ez a sejtető talányosság tovább folytatódik a következő versszak különleges mondatépítésében. A *távolba néznek* mondat rövid alapakkordja után bizonytalan, hogy a második *távol* alanyként szereplő főnév-e vagy a *puszta* alany mellett ’távolról’ jelentésű határozó. A mondatjelentés ez utóbbi értelmezés mellett szól. A harmadik versszak teljes metaforát tartalmazó, indító, mintegy bekonferáló mondata után (az *alkonyat, a merengő festő*) a második sor elliptikus szerkezete (Violára a *lemeno felhőket*) továbbra is fenntartja az előző strofa sejtető lebegését, hogy aztán a következő három, grammatikailag szabályos mondatával visszavezessen a kifejezett képeknek megfelelő, tényközlő egyszerűségbe. A vers záró mondata szerkezeti- leg is elüt a többitől. A semleges kijelentések sorát egy megszemélyesítő megszólítás váltja fel. (Magyar táj = te, magyar táj).

Az expresszív érték forrásai természetesen a verstani jellegű sajátságok is, hiszen költeményről van szó. Ilyet is láttunk néhányat (alliteráció, sorbelseji rím). Részletes verstani elemzésre azonban itt nem térhetünk ki [23].

5. Az itt bemutatott elemzésekkel ellenkező irányú, az olvasóra gyakorolt hatásból kiinduló stíloselemzés szép példáját mutatja be Bárczi Géza Jókai „Arany emberének” egy részletén [24].

JEGYZETEK

- [1] Ha nem is kimondottan és határozottan körvonalazva, de csírájában benne rejlik ez a törekvés. a felszabadulás utáni nyelvművelés programjának első megfogalmazásában is: „... meg kell vizsgálnunk azt a kérdést, hogy az élő beszéd sajátos eszközeit jól használjuk-e fel ahhoz, hogy nyelvünk ezáltal is tökéletesebb közvetítője legyen gondolatainknak és érzelmeinknek.” (LÖRINCZE LAJOS, I. OK. II, 418.)
- [2] Hogy nemcsak a nyelvtan tanításában, hanem a nyelvészeti rendszerezésben is nagy segítséget nyújt a stilisztikai szemlélet, arra másutt rámutattam (MNY. LIV, 305. kk.)
- [3] Az alárendelt mondatok, egyáltalán a különböző mondatformák kialakulásának okaival alig foglalkozik a szakirodalom. Még a lélektani alapon álló PAUL is csak halványan, általánosságban utal pszichológiai okokra egyébként sokat vitatott mondatelméletében (Prinzipien 4. 121. kk.)
- Az állandósult szókapcsolatok versszerűségére nézve l. HORVÁTH JÁNOS, Versritmusú szólások a kötetlen beszédben, MNYTK. 100. (1958).
- [4] Hogy a nyelvi megnyilatkozásokban nemcsak tartalmi közlés érvényesül, arra utal már Wundt is a Gefühlstonnal. Részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel KAINZ, Psychologie der Sprache I—IV. Stuttgart, 1941. (főleg I, 172. kk.); továbbá AMMER, Einführung in die Sprachwissenschaft. Halle, 1958. 5. kk. Nálunk ZOLNAI BÉLA már 1920-ban (MNY. XVI, 105. kk.)
- [5] Az egyetemi stilisztikai előadások egyike-másika nem maradt hatástalan. Sőt egy-egy kiváló egyéniségnek szuggesztív erőt sugárzó óráira a legnagyobb elismeréssel gondolnak vissza a hálás tanítványok. (Vö. JUHÁSZ GYULA, Négyes órák. Örökség I., 91; KOSZTOLÁNYI, Kortársak 199.) Persze ez nem változtat a kifejtett elvi megállapítás lényegén.
- [6] Mindezekről összefoglalóan l. BALÁZS JÁNOS, A stílus kérdései c. előadását és a hozzáfűzött vitát (Ált. nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet 1956. 101—300). Az újabb szovjet vitákról összefoglalást ad NYÍRÓ LAJOS, Irodalomelméleti kérdések egy stílusvitán. Világirod. Figyelő VI, 381. kk. Az újabb magyar vonatkozásokat l. MNY. LII, 512—25; továbbá MNY. LVI, 484—89.
- [7] Az az igény, hogy a stilisztikai szemlélet a középiskolai nyelvtanítás keretében is érvényesüljön, az 1959-i pécsi nyelvművelő kongresszuson jelentkezett először határozott, tételes formában (Vö. BENCÉDY JÓZSEF ott elhangzott előadását. A m. ny. és irod. tanítása II. 6., ill. Anyanyelvi műv. 139—54; sürgette már Balázs János is: i. h. 175.).
- [8] A különböző egyetemi főiskolai használatra több stilisztikai jegyzet is készült Vö. MNY. LII, 523—24).
- [9] Ezt kívánja KÁROLY SÁNDOR is. Anyanyelvi műv. 183. Stíloselemzési útmutatót sürgetnek a középiskolai tanárok is: „A tanárok sok tennivalójuk mellett joggal igényelnek egy olyan munkát, amely összefoglalóan tárgyalja a stíloselemzés kérdéseit, gyakorlati útmutatásokat ad...” — írja HARSÁNYI ZOLTÁN (Magyartanítás III. 6, 8.)
- [10] Vö. TOMPA JÓZSEF, A Nyelvtudományi Intézetben készülő magyar leíró nyelvtan és nyelvművelésünk. (Nyr. LXXXIV, 421—29.)
- [11] Vö. pl. BENKŐ—SZEMERE, nyelvtani elemzések I. 1959; RÁCZ ENDRE, Nyelvtani elemzések II. 1960.
- [12] A strukturalista szemlélet tagadja a nyelvnek ezt a kettősségét. Vö. ANTAL LÁSZLÓ: Nyr. LXXXIV, 351—55.
- [13] A kutató szubjektívitásának ki nem küszöbölhető voltára figyelmeztet a Szovjet Tudományos Akadémiának az általános nyelvtudományi vitával kapcsolatos határozata is. (I. OK. XVI, 370). Nálunk is többen rámutattak már erre; pl. ORSZÁGH: I. OK. VI, 130—31; DEME: I. OK. XIII, 327; BÁRCZI: Nyr. LXXXIII, 430.
- [14] Vö. 6. jegyz.

- [15] A beszélő egyéniség szerepe, a beszédnek mint alkotó tevékenységnek érvényesülése jól megfigyelhető az ismert vagy azonos szövegek reprodukálásában, pl. a mesemondók előadásában, amint erre a folklór kutatás már ismételten rámutatott. (Vö. pl. ORTUTAY GYULA, Variáns, invariáns, affinitás. II. OK. IX, 195; DÉGH LINDA: Ethn. LXXI, 28. stb.)
- [16] Vö. SÖTÉR ISTVÁNNAK a stilsztika ilyen értelmű szerepére utaló megjegyzését: „A stilsztikai kutatások lennének a legalkalmasabbak arra, hogy hidat alkossanak a nyelvtudomány és irodalomtudomány között.” (I. OK. XVI, 197.)
- [17] A stilsztika helyének ingadozására nézve vö. MEYER—LÜBKE, Grammatik der romanischen Sprachen. Leipzig, 1890—1902. I—IV. (III. köt. előszó); Sechehayé, Les trois linguistiques saussuriennes 19; Cercetari de Lingvistică. Anul III. Jan.—Dec. 1958. 20. stb.
- [18] Vö. FÖLDESSY GYULA, Ady minden titkai. 1949. 25—26.
- [19] La sémantique. Paris, (1959 kiad). 28.
- [20] A stílus és világnézet összefüggéseinek felismerése nem új keletű. Kiszűrődik már HUMBOLDT elméletéből is (Ueber das Entstehen der grammatischen Formen u. ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung. 1821).
- [21] Stíluselemnek tekintem a legkülönbözőbb stílusalkotó, formáló tényezőket, tehát általában valamelyik részét a stílus egészének.
- [22] A statisztikai módszernek nevezett elemzési eljárások előtt hatalmas perspektíva van nyitva. A nyelv strukturalista szemlélete, az ezzel összefüggő matematikai-logikai vizsgálatok, a gépi berendezések fokozott alkalmazása a stilsztikai vizsgálatokat is hatékonyan előre fogja lendíteni. Stílustörténeti vonatkozásokban és a még ezután kifejlesztendő összehasonlító stilsztikai vizsgálatokban látom igen jelentős szerepét. Az előbbinek kezdeményező példaként tekintem DEME LÁSZLÓ, A XVI. századvégi nyelvi norma kérdéséhez c. tanulmányát (Nyttud. Ért. 20.); további érdekes kísérlet PAPP FERENCNÉ (Alföld 1960. 139—43) stb.
- [23] Hasonló jellegű elemzést l. még: MNy. LV, 209—16.
- [24] Nyr. LXXXIII, 429. kk.

A Tóth Árpád jelzőit, József Attila mondatszerkezetét elemző példákban felhasználtam BALOGH I. KORNÉLIA egyetemi és PETRÓ ILONA főiskolai hallgatók szemináriumi dolgozatát.

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ РАЗБОРЫ (ПРИНЦИПИАЛЬНОЕ И МЕТОДИЧЕСКОЕ РУКОВОДСТВО)

Л. БЕНКЕ

Автор настоящей работы очерчивает составные элементы стиля (точнее: элементы беллетристического стиля). В силу этого он определяет сущность и место в науке стилистического разбора: стилистическому разбору следует опираться и на касающиеся содержания (литературные), и на формальные (языковые) элементы. Однако ему надо оберегаться, чтобы не быть предметом литературных или лингвистических изучений. Особенная функция стилистического разбора — это связывающая роль между изучениями литературного и лингвистического характера. Предметы литературных, лингвистических и стилистических разборов одинаковы, то есть; самое произведение является предметом их изучения. Но каждый из них имеет свои особые точки зрения изучения. Литературные и языковые разборы в первую очередь ищут, оценивают и систематизируют отношения, касающиеся содержания и формы, а стилистические разборы же — эмоциональные и эстетические отношения. Итак очевидно, что речь идёт о трёх неотделимых друг от друга, но различных в цели и методе частях науки. Следовательно, стилистический разбор является не самостоятельной и не самоцельной дисциплиной, а органической частью комплексной работы, которая необходима для полного понимания и для открытия ценностей произведения. Стилистический разбор, воспринятый в вышеупомянутом смысле, можно исполнять разным образом. Автор данного сочинения на примерах показывает важнейшие типы социалистических разборов, с особым вниманием указывает он на их практическое употребление в высших учебных заведениях (и частности в средних школах).

STILANALYTISCHE ÜBUNGEN

Von

L. BENKÓ

Der Verfasser gibt einen Umriß der Komponenten des Stils (des Näheren des belletristischen Stils). Auf Grund dessen bestimmt er das Wesen der Stilanalyse und deren Platz in der Wissenschaft. Die Stilanalyse muß sich sowohl auf die inhaltlichen (literarischen) als auch auf die formalen (sprachlichen) Elemente stützen. Gleichzeitig muß sie sich davor hüten, ganz in die Bahn der einen oder der anderen Richtung einzulenken, also entweder ganz literarische oder ganz linguistische Analyse zu werden. Die eigenartige Funktion der Stilanalyse besteht eben darin, daß sie ein Verbindungsglied zwischen den Untersuchungen literarischen und sprachwissenschaftlichen Charakters darstellt. Der Gegenstand der literarischen, linguistischen und stilistischen Analyse ist ein und dasselbe: das Werk selbst. Aber jede dieser Analysen hat ihre eigenen Untersuchungsgesichtspunkte. Die literarische Analyse wertet und systematisiert in erster Linie die inhaltlichen, die sprachliche Analyse in erster Linie die formalen (sprachstrukturlichen), die Stilanalyse aber in erster Linie die Gefühle ausdrückenden, Stimmung erweckenden, ästhetische Wirkung hervorrufenden Relationen. Es ist also offensichtlich, daß hier von drei, von einander nicht zu trennenden, aber in ihrem Zweck und in ihrer Methode individuellen Kapiteln der Gesellschaftswissenschaften die Rede ist. Die Stilanalyse ist also kein selbständiger, noch weniger ein selbstbezweckter Zweig der Wissenschaft, sondern organischer Teil und wichtige Ergänzung einer vielseitigen, komplexen Arbeit, die zum vollständigen Verstehen eines Werkes und zur Erschließung von dessen Werten notwendig ist. Die in diesem Sinne aufgefaßte Stilanalyse kann auf verschiedene Weise ausgeführt werden. Der Verfasser stellt an konkreten Beispielen die wichtigeren Typen der Stilanalyse dar, mit besonderer Hinsicht auf die praktische Anwendung derselben im höheren Unterricht (zum Teil im Mittel-schulunterricht).

A НЕ ÉS НИ МÓDOSÍTÓSZÓK HASZNÁLATÁRÓL

Írta: ERDEI MIHÁLY

A не és ни tagadósók a leggyakrabban használt módosítószók az orosz nyelvben [1]. Gyakoriságukat nagy mértékben segíti elő az a tény, hogy „a mai orosz nyelvben a tagadósók használata a tagadás egyik alapvető kifejezés-módja” [2]. Helyes használatuk az orosz nyelvben igen sokrétű és bonyolult kérdés. „Bonyolultságuk szerfölött széles körben való használatuk ingadozásában rejlik.” [3]. Ha megvizsgáljuk a tagadósók használatát, akkor a fő nehézséget a kettős tagadás, a tagadósók prefixum funkciója, valamint a mondat állító jellegének a megerősítő, nyomatékosító szerepe okozza. Különösen nehéz annak a kérdésnek az eldöntése: mikor tagadószó és mikor prefixum a névszók előtt álló не és ни módosító szó. A fent említett kérdések ismerete vagy nem ismerete igen komolyan esik latba az egyes orosz mondatok megértésénél, illetve lefordításánál, mert a не és ни módosítószók igen árnyalttá teszik a mondat értelmét.

Természetesen a не és ни tagadósóknak, más módosítószókhoz hasonlóan „rendszerint nincs teljesen önálló, reális vagy anyagi jelentésük. Főleg kiegészítő árnyalatokat kölcsönöznek más szavak, szókapcsolatok, mondatok jelentésének, vagy a grammatikai kapcsolatok különböző nemű kifejezésére szolgálnak. Ezeknek a szavaknak a lexikai jelentése egybeesik a nyelvtani jelentéssel, a logikai vagy stilisztikai funkcióval.” [4].

A не és ни módosítók használatának kérdésével a magyar nyelven eddig megjelent orosz nyelvtanok nem foglalkoznak kellő részletességgel, és a nyelvtanítás számára szükséges útmutatással nem szolgálnak; nem vonnak párhuzamot a két nyelv tagadó módosítószóinak jelentésárnyalatai között. A legismertebb orosz szerzők is a не és ни módosítószóknak csak egyes jelentéstani vagy helyesírási mozzanataival foglalkoznak nyelvkönyveikben. Pl. Sapiro [5], Rozental és Dobromiszlov [6] műveikben csak a módosítószók helyesírási problémáival foglalkoznak. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Orosz Nyelvtana [7] viszont a не és ни módosítószókat csak tagadósói funkciójukban vizsgálja. Bednyákov és Matyicsenko [8], valamint Barhudarov és Krjucskov [9] középiskolások számára írott műveikben igen röviden s főleg helyesírási szempontból foglalkoznak a módosítószók használatával.

Az elmondottak szükségessé teszik annak a megvilágítását, illetőleg azoknak a tényeknek a felsorolását, amelyek pontosan megmutatják, hogy milyen nyelvi jelentése és mondattani szerepe van a не és ни módosítószóknak.

Általánosan ismert az a tény, hogy a НЕ módosítószót leggyakrabban tagadásra használják az orosz nyelvben. A tagadás fogalmán azt a grammatikai jelentést értem, amely tagadólag hat az egyes szavak nyelvtani és lexikai jelentésére; ezek a szavak meghatározott kapcsolatban állanak a mondatban. Tehát a НЕ tagadószó a mondatban mindig kapcsolatban van valamelyik szóval, előtte áll és tagadja lexikai jelentését. Tagadásának hatása nem korlátozódik csupán a szó lexikai jelentésére, áttérjedhet a nyelvtani jelentésére is. Ugyanakkor foglalkoznunk kell azzal a ténnyel, mely szerint a tagadószó azt mutatja, hogy a mondatban az adott nyelvtani környezetben ki van zárva valamely szó lexikai jelentésének a lehetősége. Miközben tagadjuk az adott szó lexikai jelentésének lehetőségét, a tagadószó nem mutat arra, hogy milyen más lexikai lehetőségek lehetnek [10]. Pl. Ученик не пишет — A tanuló nem ír — mondatban az „ír” szó lexikai jelentésének lehetőségét tagadja a tagadószó, de ennek a cselekvésnek a lehetőségét tagadva, nincs kizárva, hogy a tanuló mást csinál, lehet, hogy olvas, játszik, vagy alszik. A tagadásnak ezt a részét a szó lexikai tagadásának nevezzük. Az is lehetséges, hogy azért nem ír, mert írt vagy írni fog, — itt a nyelvtani jelentéssel van dolgunk. (A példán jól lehet érzékelni a logikai és a grammatikai jelentés összefonódását, azt, hogy a tagadás nemcsak a lexikai jelentésre vonatkozhat, hanem a nyelvtanira is.)

1. A mondatban a НЕ tagadószó bármelyik mondatrész előtt állhat, attól függően, hogy melyikre irányul a tagadás. Az orosz nyelvben legtöbbször az állítmány előtt áll. A tagadás akkor a legtisztább, ha a tagadószó az állítmány előtt van; ez a teljes tagadás. Ilyenkor a tagadás kihat az egész mondatra ugyanúgy, mint a magyar nyelvben.

На другой день я не пошёл
к Должниковым.

Másnap nem mentem el Dolznyikovékhoz. (Csehov: Egy vidéki naplója.)

Мы не одиночки, мы-союз за
освобождение рабочего класса.

Mi nem vagyunk egyedül, mi Harci szövetség vagyunk a munkásosztály felszabadítására. (Majakovszkij.)

Mivel a tagadás az orosz nyelvben sem mindig az egész mondatra érvényes, tagadószó más mondatrészek előtt is állhat, de akkor csökken a tagadás ereje, illetve csupán arra a mondatrészre korlátozódik, amelyik előtt a tagadószó előfordul:

Не ветер бушует над бором....

Nem a szél süvölt a fenyves fölött... (Nyekraszov.)

Человек партии, я признаю
только суд моей партии и буду
говорить не в защиту свою.

Párttag vagyok, csak pártom bíróságát ismerem el és nem saját védelmemre fogok beszélni... (Gorkij: Anya.)

Здесь протекает река не узкая,
а широкая.
Я сенодня поймал было рыбку
Золотую рыбку, не простую....

Itt nem a keskeny folyó folyik, hanem a széles.
Egy kis hal akadt ma a hálómba,
De nem akármilyen hal: aranyhal... (Puskin.)

Не сегодня- завтра придёт к
нам экспедиция геологов.

Nem ma — holnap érkezik hozzánk a geológus expedíció.

A határozók mellett a **НЕ** tagadószóval történő tagadást gyakran nem tagadás-sal, hanem más módon fordítjuk.

Pl.: Он шёл не спеша — lassan ment (nem sietett). Más esetekben a tulajdonság gyengébb voltát jelöli a tagadószó: Он не весьма прилежен — Nem túlzottan szorgalmas. Nagy különbségek keletkeznek a mondat értelmét illetően, ha a tagadószt a határozó után tesszük. Pl.: Он не очень вежлив — Nem nagyon udvarias — mondatban azt jelöli, hogy az illetőben van valami az udvariasságból, csak nem elegendő. Он очень не вежлив — mondatban a **НЕ** viszont az udvariasság teljes hiányát fejezi ki: Egyáltalán nem udvarias.

2. A **НЕ** tagadószó fontos tulajdonsága, hogy hat a tárgyias igék vonzatára. A **НЕ** után álló igék, különösen a személytelen mondatokban, tárgy eset helyett birtokos esetet vonzanak.

Кто в Москве не бывал, тот
красоты не видал.
Давно не было грозы.

Aki nem volt Moszkvában, szép-
ségét nem látta.
Régen nem volt vihar.

A birtokos eset használata tagadásnál nemcsak az orosz nyelv tulajdonsága, hanem a többi szláv nyelv is. Pl. Ha teljes tagadásról van szó, akkor birtokos eset használatos a cseh és szlovák nyelvben is: Že ona mne milovala, o tom není pochyby. — Nem kétséges, hogy szeretett engem. (S. Podlipská) [11]; Nepovedal ani slova — Egy szót sem szólt [12].

A **НЕ** + tárgyias igen utáni birtokos esetet már az óorosz nyelvben is megfigyelték.

А ночи не ядят, а вина не пьют.

Éjjel nem esznek és bort nem isz-
nak [13].

Az orosz klasszikusok is éltek ezzel a nyelvi sajátossággal.

Я не знал и не любил сельского
хозяйства и хотел было сказать
ей, что сельское хозяйство есть
рабское занятие....

Én nem ismertem és nem szeret-
tem a mezőgazdaságot, szerettem
volna megmondani neki, hogy a me-
zőgazdaság rabszolga munka...
(Csehov: Egy vidéki naplója.)

A mai orosz nyelvben azonban nem mindig használnak birtokos esetet, gyakran megmarad a tárgyias, főleg akkor, ha az igevonzat konkrét fogalom.

Студент не читает книги.
Я не люблю Еву.

A hallgató nem olvassa a könyvet.
Nem szeretem Évát.

3. A **НЕ** módosítószónak, mint már említettük, a mondatban távolról sincs mindig tagadó jelentése. Gyakran csak részleges, nem teljes tagadásra mutat, sőt néha az állítás nyomatékosítására szolgál.

Воз не воз, дерево, не дерево, а кажется,
что шевелится.

Szekérnek nem szekér, fának nem fa,
mégis úgy tűnik, hogy mozog.

Ebben a mondatban a tagadás csak részleges.

Az orosz nyelvben néha kettős **НЕ** is használatos. Ilyenkor a **НЕ** tagadószó elveszti tagadó jelentését és megerősíti a mondat állító jellegét. Он не мог не заигрывать — Nem tudta nem észrevenni — mondat azt mutatja, hogy itt a **НЕ**

módosítószónak nyomatékosító jelentése van, vagyis он заметил — észrevette, annak ellenére, hogy két tagadószó is van a mondatban. A tagadószó ilyen szerepe a magyarban sem ismeretlen. Ha nagyon beleéljük magunkat a közlésbe, mi is használjuk, „de a magyarban az ilyen értelmű mondatok ritkák és kissé idegenszerűnek is érezzük őket. Nem lehetett nem könnyezni (könnyezni kellett). Ha tagadó vagy tagadó értelmű főmondat után a mellékmondat is tagadó, rendszerint ez a kettős tagadás sem megsemmisíteni, hanem nyomatékosítani akarja egymást. Petőfi írja: „A virágnak megtiltani nem lehet, hogy ne nyíljék, ha jön a szép kikelet“ (= nem lehet megtiltani, hogy ne nyíljék) [14]. A kettős ne tagadószó különös fordulat az orosz nyelvben, amelynek segítségével megerősödik a mondat állító jellege.

Я сильно соскучился по ней
и уже не мог не обманывать себя.

Nagyon vágyódtam utána és nem tudtam megállni, hogy ne ámítsam magam. (Csehov: -Egy vidéki naplója.)

A kettős ne akkor lehetséges, ha a mondatban a következő esetek vannak: [15].

a) Kijelentő módban levő ige és főnévi igenév:

Ученик не решился не говорить
учителю о случившемся.

A tanuló nem szánta rá magát, hogy ne beszéljen a történekekről (vagyis beszélt).

b) Állítmányi határozószó és főnévi igenév:

Нельзя не учиться

Nem lehet nem tanulni. (Azaz tanulni kell.)

c) Elöljárós vagy anélküli tagadó névmás:

Некому не читать романы
Льва Толстого.

Nincs, aki ne olvasná Lev Tolsztoj regényeit. (Azaz, mindenki olvassa L. Tolsztoj regényeit.)

d) Névszói állítmány:

Моё посещение больному
было не неприятно.

A beteg számára látogatásom nem volt kellemetlen. (Vagyis kellemes volt.)

e) Ritkán használt vagy csak néha használatos igével kifejezett állítmány:

Он не ненавидел меня,
а просто избегал.
Поиграть да поплясать
он не не любит.

Nem gyűlölt engem, egyszerűen csak került [16].
Szeret egy kicsit játszani és táncolni [17].

f) A kettős ne állító jelentése néha abban az esetben is lehetséges, ha az egyik főmondatban van, a másik a mellékmondatban:

Для нас не допустимо, чтобы
работа была не закончена.

Nem engedhetjük meg magunknak, hogy ne fejezzük be a munkát. (Azaz be kell fejezni.)

g) A kettős tagadószo rendszerébe sorolhatók a не + без összetételből álló kifejezések:

Когда я выразил сомнение
по этому поводу, он не
без досады сказал....

Amikor kifejeztem kételyemet ebből
az alkalomból, nem minden bosszú-
ság nélkül mondta. (Azaz bosszúsan,
bosszúsággal) [18]. (Gorkij: V. I.
Lenin.)

h) Ugyancsak a kettős не-hez tartozik a не нет összetétel, amelyik főleg a tájékoztatásokban fordul elő.

у него денег-то не нет.

Van neki pénze [19].

i) Végül a пока не kifejezés:

Ловили рыбу, пока не стемнело.

Addig halásztak, amíg be nem söté-
tedett.

4. Meg kell még említenünk, hogy az orosz nyelvben néhány kérdő és fel-
kiáltó mondatípusnak annak ellenére, hogy az állítmány előtt не tagadószo
áll, nincs tagadó jelentése. - -

Не думаешь ли ты, что-я
тебя боюсь?

Ну, ещё бы не уметь!

Nem gondolod tán, hogy félek tő-
led?

Méghogy én ne tudnék!

(Gorkij: Egyetemi éveim.)

Nincs tagadó szerepe a не-nek az alábbi tartalmú mondatokban sem:

a) A не + ли szóösszetétel bizonytalankodást fejez ki a mondatban:

Груз весил чуть ли не три тонн.

A rakomány majdnem három ton-
nát nyomhatott.

b) A как + не + infinitiv a cselekvés szükségyszerűségét jelzi.

Как не любить героическое
прошлое нашей родины.

Hogyne szeretnénk hazánk hősi múlt-
ját. (Vagyis: szeretnünk kell hazánk
hősi múltját.)

c) A кто + не általánosító jelentést kölcsönöz.

Кто из нас не вспоминал свои
школьные годы!

Melyikünk ne emlékezne iskolás
éveire! (Mindenki emlékezik az isko-
lában eltöltött éveire.)

d) A как бы не aggodalomra, veszélyre utalhat:

Как бы чего не вышло!

Csak baj ne legyen!

5. Az orosz nyelvben a не tagadószo gyakran szerepel mint prefixum.
Prefixum szerepe abban van, hogy a szóhoz kapcsolódva kisebb vagy nagyobb
mértékben megváltoztatja a szó lexikai jelentését, — legtöbbször ellentétes je-
lentést kölcsönöz a szónak anélkül, hogy hatna a szó nyelvtani jelentésére. Ha a
не prefixum, akkor a tagadás csak a prefixumos szóra korlátozódik, vagyis
nem hat az egész mondatra.

Prefixumként a не nem egyformán viselkedik minden szóban. Egyes szavakban annyira összeforrt a szótóval, hogy fel sem tűnik előképzős szerepében. Pl. небрежный — hanyag, нечаянно — váratlanul, негодовать — valakire neheztel stb. Sok esetben a не szerepe olyan fontos, hogy a szó prefixum nélküli alakja teljesen elhomályosul vagy csak ritkán fordul elő. Pl.: нелепый — ostoba, нещадный — irgalmatlan, ненавидеть — gyűlölni stb.

A не prefixum szerepe azokban a szavakban figyelhető meg a legjobban, amelyek nélküle is használatosak.

Pl. дорогой-недорогой	drága — olcsó (nem drága)
красивый- некрасивый	szép — csúnya (nem szép)
глубокий-неглубокий	mély — sekély (nem mély) stb.

A felsorolt példák esetében viszont nehéz eldönteni, hogy mikor tagadószó és mikor prefixum a не, következésképp kérdéses, hogy mikor kell egybeírni és mikor nem. Ennek a kérdésnek az eldöntésére jó támpont a mondat értelme, mert sok esetben a közlés dönti el, hogy a не-t tagadószóként, vagy prefixumként értelmezzük. Pl.: Отец купил не дорогую мебель а дешёвую — Az apa bútort vett, hanem olcsót — mondatban a не-t tagadószóként kezeljük, mert itt két egymást kizáró fogalom szembeállítás történik, amelyek közül az egyiket tagadjuk, a másikat pedig állítjuk. Ilyenkor az oroszban rendszerint az „а“ kötőszót használjuk és nem a „но“-t [20].

Az ellentét nem mindig van jelen, van, amikor csak feltételezzük, ill. hozgondoljuk:

Pl. Наш дом не деревянный. A házunk nem fából van.

Az olyan típusú mondatban, mint az — Отец купил недорогую мебель, а удобную — Az apa olcsó bútort vett, de kényelmeset — a „drága“ fogalmat nem tagadjuk. Ez a fogalom nincs is jelen a mondatban, hanem helyette az „olcsó“ — недорогая — van jelen és nincs kizáró ellentét a két fogalom között, ezért a не előragként szerepel. Tehát a не módosítószó csak abban az esetben prefixum, s nem tagadószó, ha a mondatban nem akarunk tagadni egy fogalmat, tulajdonságot, vagy cselekvést, hanem más tulajdonságot fejezünk ki tagadás és szembeállítás nélkül. Ilyenkor a не-vel összefüggő szokat a közlés értelmétől függően egybeírhatjuk vagy külön írhatjuk a módosítószóval: он неизвестен (itt az ismeretlenséget állítjuk); он не известен (itt azt tagadjuk, hogy híres) [21]. Vagy он небогат — szegény, он не богат — nem gazdag. А недосмотреть — nem vigyáz, недомерить — nem jól mér, недооценить lebecsül, stb. típusú igéknél is a közlés dönti el, hogy mikor írjuk egybe és mikor írjuk külön a не módosítószót az utána következő szóval. Он недосмотрел за ребёнком. — Nem vigyázott eléggé a gyermekre — mondatban nincs teljes tagadás, csak annak a ténynek a közlése, hogy az illető hanyagságot követett el felügyeletében. (Az ilyen mondat típust magyarul nem lehet pontosan visszaadni.) Он не досмотрел пьесы — Nem nézte végig a színdarabot — mondatban pedig már tagadjuk azt, hogy végignézte a darabot.

Néhány melléknévi igenévből származó melléknév pedig elég ritkán használatos a не prefixum nélkül: неумолимый — kérlelhetetlen, неистощимый — kifogyhatatlan, неугасимый — elolthatatlan stb. Nem mondják: он умолим, vagy этот огонь угасим stb. Más esetekben meg a melléknévi igenévből származó melléknévek előfordulnak не nélkül is: это вполне понятно — ez köny-

nyen érthető, эта соль растворима — ez a só oldott stb. Egyébként azok a melléknévi igenevek, amelyek elveszítették az igeidőt, a не előrag segítségével melléknévek lesznek: неорганизованный — szervezetlen, нечитанный nem olvasott stb. Ilyen esetekben a не-t mindig egybe kell írni a szóval, mert „Az a szabály, amely szerint a не módosítót egybeírjuk azokkal a szavakkal, amelyek nélküle nem használatosak, vitathatatlan és kivételt nem ismerő szabály. Ilymódon nem a szabályt kell vitatnunk, hanem azt, hogy mennyire jellemzőek azok a példák, amelyeket ezen szabály illusztrálására kiválasztottunk.“ [22].

Egybeírjuk még a не tagadót, а некого, нечего és а некогда, негде, некуда névmásos összetételekben, ha nincs velük előjárószo. А не mint előrag, az alapszóhoz kapcsolódva ellentétes jelentést ad a szónak. Ez az ellentétes lexikai jelentés a magyar fordításban legtöbbször jól tükröződik, mivel az új, а prefixumos szó szinonimáját fordítjuk.

Pl. друг — недруг	barát — ellenség
глубокий — неглубокий	mély — sekély
медленно — немедленно	lassan — gyorsan stb.

Az alapszó és a не előképzős szó között levő lexikai jelentéskülönbség nem mindig olyan erős, mint a felsorolt példákban. Pl.: лёгкий — könnyű, а нелёгкий — szó helyes fordítása az „elég nehéz“, vagy плохой — rossz, не плохой „nem egészen rossz“. А не előragos szavak ilyenformán különös jelentés-tani színeket kapnak, új szavakká válnak és legtöbbször a szótárban is megtalálhatók.

Miután a не összeolvadt a szóval, megváltoztatja annak jelentését, de a többi előragokhoz hasonlóan nem változtatja meg az illető szófaj kategóriáját, azaz a szó grammatikai tulajdonságai megmaradnak:

погода — непогода	időjárás — rossz idő (főnév)
удача — неудача	siker — sikertelenség (főnév)
счастный — несчастный	szerencsés — szerencsétlen (mell. név)

Vannak azonban olyan esetek is, amikor a не szóhoz kapcsolódva elősegíti annak egyik szófaj kategóriából a másikba való átmenetét, azaz nemcsak a szó lexikai jelentéseit változtatja meg, hanem az alaktani ismérveit és szintaktikai szerepét. Pl.: не смотря — nem nézve, не взирая — nem szemlélve — határozói igenevek előjárószókká válnak, ha összeolvadnak a не prefixummal: несмотря — ellenére, невзирая — tekintet nélkül.

II. А НИ MÓDOSÍTÓSZÓ

1. А ни néhány kivételes esettől eltérően azokban a mondatokban fordul elő, amelyekben a не tagadó szó jelen van. Ilyen esetekben a birtokos esetben levő főnév előtt áll, hogy aláhúzza, megerősítse a mondatban levő tagadást.

На нашей Большой Дворянской не было ни души, ещё все спали...	A Fő utcán nem volt egy lélek sem, még mindenki aludt... (Csehov: Egy vidéki naplója.)
--	--

A ни módosítószó ilyenformán történő használata nem okoz számunkra különösebb gondot, mert a magyar nyelv is szereti halmozni a tagadószókat. A tagadószó halmozása a magyarban sem rontja, hanem erősíti a tagadást. Pl.: „Semmim sem volt s nem is lesz immár nekem... nem nézek vissza többé s tudom, nem véd meg engem sem emlék, sem varázslat...” (Radnóti) [23].

A ни tagadósóznak első legfontosabb funkciója az orosz nyelvben is a tagadás fokozása.

Я вспоминал, что Аиута Благово
не сказала со мною ни одного
слова.

Emlékeztem, hogy Anyuta Blágovo
egész idő alatt nem váltott velem
egy szót sem. (Csehov: Egy vidéki
naplója.)

A létigés tagadó állítmányt gyakran a нет, нельзя tagadósavak fejezik ki a mondatban:

Нет ни капли воды.
Нельзя сказать ни слова.

Nincs egy csepp víz sem.
Egy szót sem szabad szólani.

A ни шагу — egy lépést se, кругом ни души — a környéken egy lélek sincs, típusú mondatokban a ни tagadósó a не tagadósó hiányában nemcsak a tagadást fokozza, hanem az egész tagadást jelöli.

2. Minthogy a ни tagadósó vonatkozó névmásokkal és határozószók mellett áll, gyakran különös igenlő fordulatokat alkot, amelyek a kötőszó szerepét töltik be. кто-ни — akárki, bárki, чей-ни — bárkié, что-ни — akármi, сколько-ни akárhány.

Кто б ни был ты, печальный
мой сосед, люблю тебя, как друга
юных лет.

Bárki legyen, szomorú társam, szeretlek, mint ifjúkori barátomat.
(Lermontov.)

Иван за что ни возьмётся ему
всё удастся.
Как ни прекрасна наша родина,
а мы её сделаем ещё прекрасней.

Iván bármihez fog, minden sikerül neki.
Bármilyen szép is hazánk, mi még szebbé tesszük.

Ezekben a mondatokban nincs tagadó jelentés, sőt a ни megerősíti a mondatok állító jellegét.

Meghatározatlanságot is kifejezhet a ни módosítószó, a fent említett kifejezésekhez hasonló szó szerkezetekben:

А ведь ворон ни жарят, ни варят.

De hiszen a varjakat se nem sütik, se nem főzik. (Krilov.)

А проси — ни проси — kérsz vagy nem kérsz (mindegy, úgysem kapsz), смотри — ни смотри — nézed vagy nem nézed kifejezésekben szintén nyomatékosító szerepe van és a как ни kifejezéssel lehet felcserélni.

A használatilag kötött, állandósult kifejezésekben, amelyeknek bizonytalan jelentésárnyalatuk van, a ни szintén nyomatékosító szóként szerepel:

ни жив ни мёртв
ни туда ни всюду
ни день ни ночь

se holt, se eleven
se ide, se oda
se éjjel, se nappal.

Ezeket a kifejezéseket egy tagadónévmással vagy határozószóval is helyettesíthetjük. Pl.: ни туда ни всюда — никуда (sehová)
ни день ни ночь — никогда (semikor)

A ни előfordul még olyan kifejezésekben is, amelyeknek általánosító értelmük van:

во что бы то ни стало	minden esetben
ему всё нипочём	neki semmi se rettenetes

A ни mint ismétlődő kötőszó is előfordul a tagadó mondatokban:

Нельзя было разобрать ни слова, ни голоса.	nem lehetett kivenni egy szót sem, egy hangot sem.
--	--

Azután előfordul még párhuzamos szerkezetekben, amikor a „и“ kötőszót helyettesíti.

Ни песчаных бурь, ни снежных метелей не боятся советские исследователи.	A szovjet kutatók nem félnek sem a homokviharoktól, sem a hóviharoktól.
---	---

Ha figyelembe vesszük a ни kötőszó szerepét, akkor így is fordíthatjuk: A szovjet kutatók nem félnek a homokviharoktól és a hóviharoktól.

3. A не prefixumhoz hasonlóan a ни is lehet előképző. Segítségével új szavak képződnek [24].

кто — никто	ki, kicsoda — senki
что — ничто, ничего	mi, micsoda — semmi
где — нигде	hol — sehol
когда — никогда	mikor — soha stb.

A ни mint prefixum fel sem tűnik a szavakban, még a névmásokban sem, mert teljesen új jelentést kapnak és legtöbbször a szótárban is megtalálhatók. Írásuk szintén nem okoz különösebb gondot, hiszen minden esetben egybe írjuk a névmásokkal, kivéve ha előjárószó is szerepél előttük. Pl. никого — senkit, никому — senkinek, никем — senki által; viszont ни у кого — senkinél, ни с кем — senkivel.

A ни prefixumos szavak, miközben mondatrész szerepét töltik be a tagadó mondatban, a kettős tagadásra is használatosak, akárcsak a не.

Нигде ни души, все спят.	Sehol egy lélek, mindenki alszik.
Ничего не ответила она.	Semmit sem felelt.

JEGYZETEK

- [1] Módosítószóknak azokat a szavakat nevezzük, amelyek a mondatnak vagy egyes részeinek különféle értelmi és érzelmi árnyalatot adnak. Vö. SZABÓ DÉNES, A mai magyar nyelv (Egyetemi jegyzet) Bp., 1955. 160. (A tagadószókat is a módosítószók közé soroljuk, ezért beszélek hol módosítószóról, hol tagadószóról.)
- [11] Priručni slovník jazyka českého. V Praze 1941—1943. 539.
- [12] JÁN HORECKÝ, Kultura slovenského slova. Vydavateľstvo Osveta Martin. 1956. 71.
- [14] Nyelvtan—Stílus—Szónoklás. Szerk. Terestyéni Ferenc. 1960. 419.

- [15] Vö. LAVROV i. m. 7—9.
- [16] Lavrov példája: i. m. 7.
- [17] Lavrov példája. (A mondat szó szerinti fordítása: Egy kicsit játszani és táncolni nem, nem szeret.)
- [18] Az ilyen típusú mondatok magyar fordításában nem mindég tükröződik az orosz tagadószó szerepe, éppen ezért nagyszerűen lehet érzékeltetni állító jelentését.
- [19] Ebben a mondatban sem tudjuk lefordítani a tagadószót.
- [20] Dobromiszlov és Rozentál i. m. 137—38.
- [21] Uo. 137.
- [22] Uo. 133.
- [23] Terestyéni i. m. 419.
- [24] A közel sem fordul elő annyiszor prefixumként, mint a .

ОБ УПОТРЕБЛЕНИИ ЧАСТИЦ «НЕ» И «НИ»

М. ЕРДЕИ

Автор статьи перечисляет самые важные правила употребления частиц «не» и «ни», сравнивая их с отрицаниями в венгерском языке.

ÜBER DEN GEBRAUCH DER VERNEINUNGSWÖRTER HE UND NI

Von

M. ERDEI

Der Verfasser zählt die wichtigsten Regeln des Gebrauchs der Verneinungswörter **he** und **ni** auf und vergleicht sie mit den Verneinungswörtern der ungarischen Sprache.

FÁRADÉKONYSÁGI TÉNYEZŐ BEFOLYÁSA EGYSZERŰ SZÁMOLÁSI FELADATOKRA OLIGOFRÉN GYERMEKEKNÉL

Írta: GERÉB GYÖRGY és MOSONYI KÁLMÁN

Az elmúlt esztendőben „A műveleti készség és fáradékonyság alakulása a 10—14 éves gyermekeknél” címmel közölt dolgozatunkban egészséges általános iskolai tanulók vizsgálatait végeztük el. Úgy találtuk, hogy az egyes osztályok tananyagához igazodó, begyakorolt és készségi fokon levő példák megoldása alkalmas arra, hogy megvilágítsa a tanulók fáradékonyságát, megterhelésének szintjét. Az osztályok szerinti eltéréseket szintén jellegzetesnek találtuk. Jelen kísérleteinkben oligofrén gyermekeknél megállapított néhány jellegzetességgel szándékozunk kiegészíteni múlt évi közlésünket.

A szegedi Gyógypedagógiai Iskola tanulóival a tanterv szerint előírt szinten számolási feladatokat végeztettünk. A IV. és V. számcsoportban a gyakorlékonyság várható hatásának megfelelően nehezedő példákat állítottunk össze. Mintaképpen közlünk néhányat.

a)	$\begin{array}{r} 334 + \\ \underline{243} \end{array}$	$\begin{array}{r} 158 + \\ \underline{127} \end{array}$	$\begin{array}{r} 249 + \\ \underline{127} \end{array}$	$\begin{array}{r} 258 + \\ \underline{216} \end{array}$	$\begin{array}{r} 349 + \\ \underline{225} \end{array}$
b)	$\begin{array}{r} 182 + \\ \underline{175} \end{array}$	$\begin{array}{r} 282 + \\ \underline{163} \end{array}$	$\begin{array}{r} 282 + \\ \underline{256} \end{array}$	$\begin{array}{r} 185 + \\ \underline{69} \end{array}$	$\begin{array}{r} 186 + \\ \underline{179} \end{array}$
c)	$\begin{array}{r} 291 + \\ \underline{264} \end{array}$	$\begin{array}{r} 179 + \\ \underline{68} \end{array}$	$\begin{array}{r} 168 + \\ \underline{176} \end{array}$	$\begin{array}{r} 276 + \\ \underline{189} \end{array}$	$\begin{array}{r} 284 + \\ \underline{248} \end{array}$

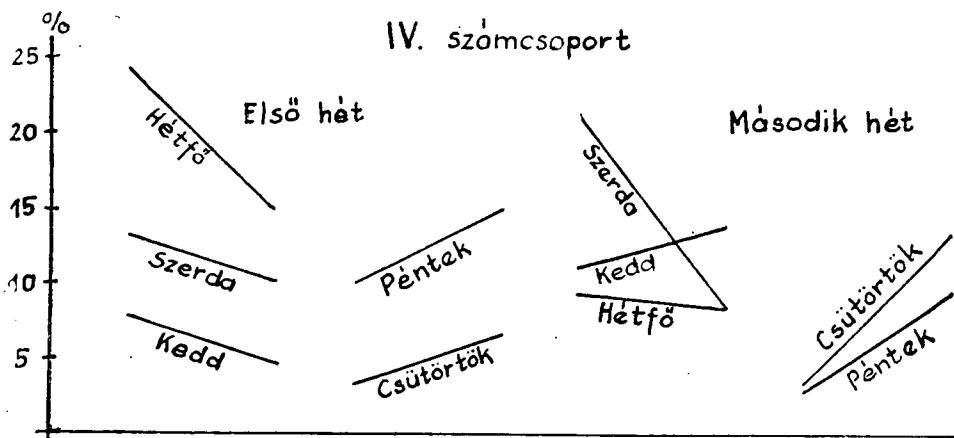
A már másutt ismertetett módon kísérleteinkkel egyidőben reflexometriás méréseket is végeztünk. Lovász Lászlóval (1959-ben) ugyancsak oligofrén gyermekeken végzett fáradékonysági vizsgálataink alapján ezen gyermekek kérgi tónusának, dinamikájának sajátosságai ismertek számunkra. Ezeket a reflexometriás méréseket most is elvégeztük azonban azért, hogy a számolási készség alakulásában a fáradékonysági és begyakorlási tényezőt jobban elkülöníthessük egymástól.

Vizsgálatainkat 1960. XII. 6-tól 17-ig két héten át végeztük. A közreműködő Veszprémi Jenőné, Lele József és Sági István kartársaknak ezúton is köszönetünket fejezzük ki értékes segítségükért. A vizsgálat eredményét az alábbi táblázat és grafikonok szemléltetik.

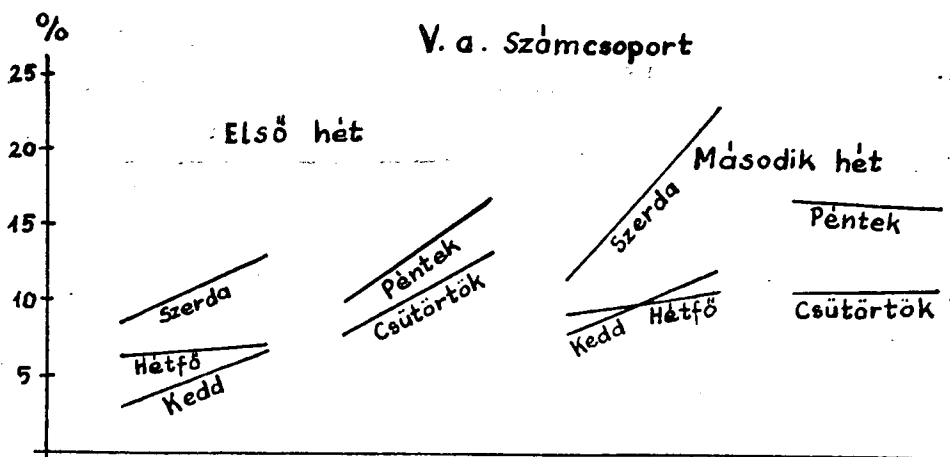
	IV. számcsoporth						V. a. számcsoporth					
	Reggel			Délben			Reggel			Délben		
	Példák száma	Hibák száma	Hibák %/o-a	Példák száma	Hibák száma	Hibák %/o-a	Példák száma	Hibák száma	Hibák %/o-a	Példák száma	Hibák száma	Hibák %/o-a
Hétfő	65	16	24,6	60	9	15,0	65	4	6,2	70	5	7,1
Kedd	65	5	7,7	65	3	4,6	65	2	3,1	60	4	6,7
Szerda	60	8	13,3	60	6	10,0	70	6	8,6	70	9	12,9
Csütörtök	60	2	3,3	60	4	6,6	65	5	7,7	60	8	13,3
Péntek	60	6	10,0	60	9	15,0	70	7	10,0	70	12	17,1
Hétfő	65	6	9,2	60	5	8,3	75	6	8,0	65	8	12,3
Kedd	65	7	10,8	65	9	13,8	75	7	9,3	75	8	10,7
Szerda	60	13	21,6	60	5	8,3	70	8	11,4	70	16	22,9
Csütörtök	60	2	3,3	60	7	13,3	70	8	11,4	65	7	10,7
Péntek	65	2	2,8	65	6	9,2	65	5	7,7	65	11	16,9

	V. b. számcsoporth						Összesen					
	Reggel			Délben			Reggel			Délben		
	Példák száma	Hibák száma	Hibák %/o-a	Példák száma	Hibák száma	Hibák %/o-a	Példák száma	Hibák száma	Hibák %/o-a	Példák száma	Hibák száma	Hibák %/o-a
	50	2	4,0	60	12	20,0	180	22	12,2	190	26	13,7
	60	12	20,0	60	9	15,0	190	19	10,0	185	16	8,6
	60	11	18,3	60	5	8,3	190	25	13,2	190	20	10,5
	60	12	20,0	60	10	16,7	185	19	10,3	180	22	12,2
	55	3	5,5	55	9	16,4	185	16	8,6	185	30	16,2
	55	5	9,0	55	6	10,9	195	17	8,7	180	19	10,5
	55	9	13,9	55	5	9,0	195	23	11,8	195	22	11,3
	50	5	10,0	50	6	12,0	180	26	14,4	180	27	15,0
	55	6	10,9	60	5	8,3	185	16	8,6	185	19	10,3
	60	10	16,7	60	4	6,7	190	17	8,9	190	21	10,9

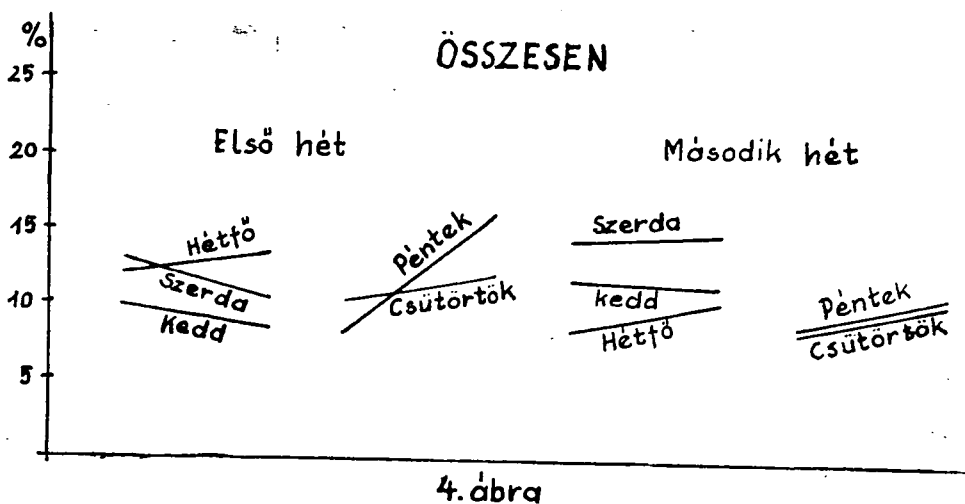
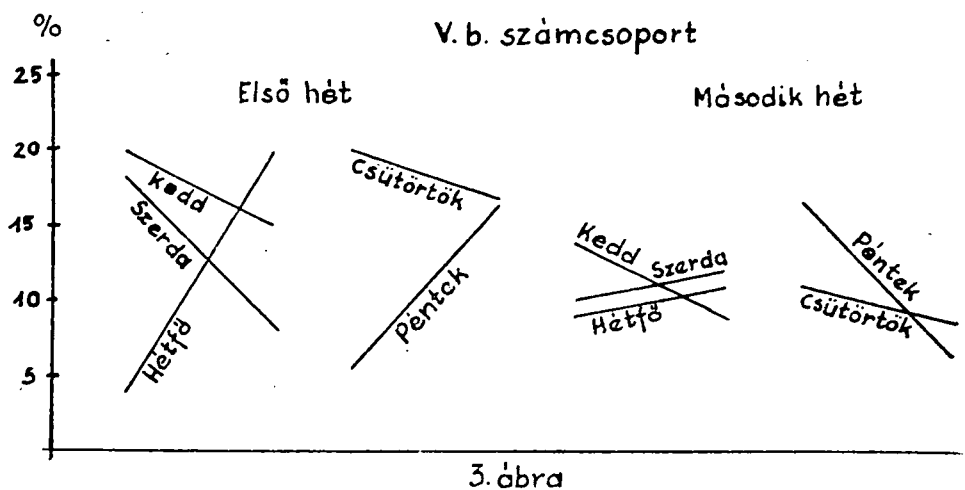

1. ábra

2. ábra

A normális általános iskolai tanulóktól tehát az oligofrén gyermekek adatai eltérnek. Az előbbi esetben a fáradtság hatására heti és napszaki ingadozás szerint sajátos módon alakulnak mind a reflexometriás értékek, mind pedig a megoldott műveletek mennyiségi és minőségi értéke; a gyógypedagógiai gyermekanyagnál ezzel szemben rapszódikus menetet találtunk. A begyakorlásnak nagyobb szerepe volt mint a fáradékonysági tényezőnek. Ennek következtében a hibák mennyisége és minősége általában javuló tendenciát mutatott. Ez alól főképp a csütörtöki és a pénteki nap volt kivétel, amikor a fáradtsági tényező nagyobb mértékben érvényesült.

Az V. számcsoporthoz két párhuzamos osztályt vizsgáltunk. A két eredmény egymástól eltérő, az V. a. csoport mérési eredményei megközelítik a normális gyermekeknél mért eredményeket, az V. b. csoport eredménye viszont a IV. számcsoporthoz hasonló. Mivel két eredmény feltűnően különböző, szükségesnek tartottuk, a két csoportnál összehasonlító számolási próba végzését. E próba eredménye a következő.

Egy feladatra fordított átlagidő:

Könnyű feladatnál (soralkotás)	V. a. csoport 5,715 sec
	V. b. csoport 4,974 sec
nehéz feladatnál (összeadás)	V. a. csoport 52,875 sec
	V. b. csoport 48,688 sec

Nehéz feladatnál elkövetett részlethiba. (Egy feladatban több hiba is lehetséges.)

V. a. csoportnál	56-ból 76 ... 135,7%
V. b. csoportnál	48-ből 89 ... 185,4%

A gyermekek orvosi vizsgálata megvilágítja a különbség okát. Az V. a. csoportban csak 30,7% az oligofrén gyermek, a többi retardált fejlődésű, az V. b. csoportban viszont az oligofrén gyermekek számaránya 80%.

Ezen kiegészítő adalék közlését azért tartottuk szükségesnek, mert megítélésünk szerint az iskolareform gyógypedagógiai vonatkozásait mind az egyes készség kialakulása, mind pedig a megterhelés szintjének megállapítása terén csakis a normál gyermekanyaggal való összehasonlítás eredményeképpen lehet helyesen kimunkálni. Jellemző eltérések, idegrendszeri és pszichés tekintetben egyaránt megnyilvánulnak, és pedagógiai, módszertani téren sajátos eljárásokat kívánnak meg.

ДЕЙСТВИЕ УТОМЛЕНИЯ НА ПРОСТЫЕ АРИФМЕТИЧЕСКИЕ ЗАДАЧИ У ДЕФЕКТИВНЫХ ДЕТЕЙ

Д. ГЕРЕБ и К. МОШЮНИ

В статье, опубликованной в прошлом году, авторы рассмотрели возникновение утомления и оформление навыков к арифметическому действию у нормальных школьников и школьниц. Их исследования были повторены, соответствующим образом, и в институте для дефективных детей. Результаты испытаний значительно отступили от результатов, полученных у нормальных детей. Разучивание имело большую роль, чем утомление и, количество и качество ошибок показали вообще тенденцию улучшить.

ния. Результаты одной из испытанных групп приступились к результатам, получившим у нормальных детей. Медицинский осмотр показал, что в этой группе число дефективных детей было 30,7%, остальные — дети неполного умственного развития, а в параллельной группе число дефективных детей было 80%.

EINFLUß DES ERMÜDBARKEITSFAKTORS AUF DIE LÖSUNG EINFACHER RECHENAUFGABEN BEI OLIGOPHRENE KINDERN

Von

GY. GERÉB und K. MOSONYI

In unserem im vorigen Jahr erschienenen Artikel analysierten wir die Gestaltung der Operationsfähigkeit und der Ermüdbarkeit bei gesunden Kindern der Grundschule. Wir haben diese Experimente auf entsprechender Stufe in heilpädagogischen Anstalten wiederholt. Das Ergebnis der Messungen war von dem bei normalen Kindern gewonnenen wesentlich verschieden. Die Einübung spielte eine größere Rolle als der Ermüdbarkeitsfaktor, die Anzahl und Qualität der Fehler zeigte im allgemeinen eine Besserungstendenz. Bei einer der untersuchten Gruppen aber stand das Resultat dem bei gesunden Kindern erreichten Ergebnis nahe. Die ärztliche Untersuchung zeigte, daß in dieser Gruppe nur 30,7% der Schüler oligophren, die übrigen aber in der Entwicklung zurückgebliebene Kinder waren, während in der parallelen Gruppe die Anzahl der oligophrenen Kinder 80% erreichte.

FÁRADTSÁGI TÉNYEZŐK VIZSGÁLATA ÉS ÚJ TÍPUSMEGHATÁROZÁSI MÓDSZERE

Írta: GERÉB GYÖRGY—SOMOGYI ISTVÁN

A fáradtságvizsgálatok főképpen ergograph, aesthesiometer és reactióidő mérésére korlátozódtak, mozaikszerű és kizárólagosan egy-egy mérési formára alapított methodikát alkalmaztak. OFFNER [1] ezeknek a kísérleteknek összefoglalását nyújtja. RANSCHBURG [2] az associatioos tevékenységet hozta kapcsolatba a fáradtság mérésével, elemi emlékezeti párok reprodukciójának módját és idejét mérte. A figyelem ingadozását vette alapul KKRAEPELIN [3], PIERON [4], STERZINGER [5]. A fáradtságritmus alakulását vizsgálta BECHTEREW [6], LINDNER [7], CSINÁDY—HORVÁTH—SZABÓ, ULICH [8], GERÉB [9]. Számos szerző elemezte a fáradtságot befolyásoló farmakonok hatását. Ezek közül újabban LEHMANN [10], BORNEMANN [11], GRAF [12] emelkedtek ki. Mikro-vibrációs levezetésekkel közelítette meg a kérdést ROHRACHER [13]. Flicker vizsgálatokat is alkalmaztak a fáradtság vizsgálatára. Megemlítjük az újabb irodalomból SIMONSON [14], BRACKEN [15], KLEBERGER [16], WEDEL [17], VIER [18] ezirányú kísérleteit.

Az EEG terén methodikai szempontból utalunk HILL és PARR [19] összefoglaló munkájára, valamint a Handbuch der Inneren Medicin [20] vonatkozó részére. A feltételes reflexvizsgálat és EEG összefüggésére hazai viszonylatban elsősorban LISSÁK és ÁNGYÁN [21] tanulmányára hivatkozunk, egyúttal az ott közölt irodalmi adatokra utalunk, valamint ÁNGYÁN és KAJTOR [22] epilepsziásoknál műtét után végzett tipológiai vizsgálataira és GERÉB reflexometriás eljárására.

Saját vizsgálataink alapját az 1948-ban létrehozott eszközünk alkalmazásával vetettük meg, majd beszámoltunk a különböző fáradtságvizsgálatokról iskolai, valamint sport-munkalélektani vonatkozásban [23].

Jelen eljárásunkban a Flickerrel reflexometriás vizsgálatokat együttesen alkalmaztuk EEG felvételek közbeiktatásával.

A vizsgálati módszer

A szokásos somaticus és psychés status felvétele után, a kellő anamnestikus adatok birtokában a fáradtságot előidéző, vagy különösképpen fokozó hatótényezők felől érdeklődtünk. Az exploratio a megterhelés heti és napszaki vonatkozásaira is fényt vetett. Az adatok öszintésége kedvéért a nevek megjelölése helyett a vizsgált személyek által felvett számok szerepeltek a vezetett

jegyzőkönyvek, naplók, kísérleti eredmények lapjain. A vizsgált személyek részletes naplót vezettek a vizsgálat egész időtartama alatt. Naponta feltüntették órák szerint elfoglaltságukat, a megterhelés, pihenés, táplálkozás, egészségi állapot, alkoholfogyasztás, használt gyógyszer stb. jellegét és mennyiségét. Feljegyzéseikben számot kellett adniuk psychés helyzetükről, a fáradtság, emocionális állapot, figyelmi sajátosságok stb. subjectív megítéléséről. Az így kapott aadatok és feljegyzések lehetőséget biztosítottak számunkra, hogy a vizsgálati értékeket korrelációba hozzuk a vizsgált személyek objectív és subjectív életkörülményeivel.

20 húszéves férfinál és nőnél (tanárjelöltek) végeztük el három héten át naponta három alkalommal, meghatározott időpontokban az alábbi műszeres vizsgálatokat:

a) Reflexometriás mérések. 5—5 fény, illetve hangingert exponáltunk, s az utasítás szerint nyomógomb útján kellett az appercepcio időpontját jelezni. Milsecundumban mértük a kapott válaszidőket, a latentiaidők napszaki és napi, valamint heti átlagértékeinek alakulását regisztráltuk. (Pi-vel jelöljük a válaszidőket; értékeinkben a gép működési ideje [185 msec] is benne foglaltatik.)

b) Flicker-vizsgálatok. Az előzővel megegyező időpontokban egyenkint 5—5 mérést végeztünk, s rögzítettük az összeolvadási határértékek alakulásának menetét.

c) EEG vizsgálatok. Az előző vizsgálatok kapcsán minden alkalommal elvégeztük az EEG felvételeket, vizsgálva az adott időszakokban a görbék jellegzetességét, a frequentia és az amplitudó menetét.

A vizsgált személyek heti értékeinek természetes terhelés melletti alakulását alapértéknek tekintve, egyes farmakonok és anyagok, valamint mesterséges megterhelés hatásfokát kerestük, összehasonlítva a természetes menet azonos időpontjának értékeivel. E célra $3 \times 1\frac{1}{2}$ Andaxint, $3 \times 1\frac{1}{2}$ Aktedront, 50 gr alkoholt, ill. indifferenst használtunk.

Megbeszélés

Reflexometriás, Flicker és EEG vizsgálatok együttes alkalmazásával a kapott értékek és a vezetett naplók összevetésével a kapott értékek jellegzetességét kerestük mindezen értékeknek a fáradékonysági statussal való korrelációja, mind pedig a megállapítható típusok megegyező sajátosságai szerint.

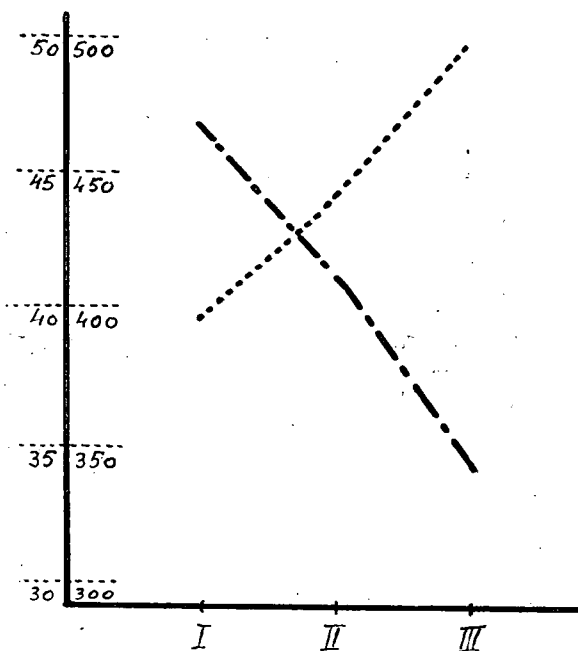
1. A fáradtság a vizsgált személyeket ért megterhelések hatására a latentiaidők megnyúlásában is kifejeződött. Ezek szerint napszakok alapján a reggeli idő kisebb latenciáértéket mutatott mint a délutáni, ez viszont kisebbet mint az esti. Esetenkénti eltérések a naplóadatok szerint rögzített kiugró életváltozások szerint pozitív vagy negatív nivellálódásban nyilvánultak meg. Rövidítette az értékeket a pihenés, alvás, kiegyensúlyozottság, szokásos napi munka csökkentése, siker-élmény. Növelte a kapott értékeket az alvászavar, fejfájás, pihenés elmaradása, alkoholfogyasztás, sikertelenség és az ennek nyomán támadt emotionalis helyzet. Nemcsak a napszakok között, hanem a hét napjai szerint is találtunk ingadozást. A kompenzáció a hét vége felé egyre nehezebb volt, a latentiaidők ennek megfelelően a hét végére megemelkedtek. Nemcsak a növekedés ténye, hanem mértéke is jellemző adatokat szolgáltatott a vizsgált személyekről.

2. A Flicker az összeolvadási határérték tendenciáját tekintve az előzőkkel éppen ellentétes irányt mutatott. Az előzőkben leírt körülmények növekvő fáradtság, megterhelés esetén süllyesztették az összeolvadási határértékeket, a pihenés, egészséges kompenzálás értékemelkedésben nyilvánultak meg.

3. Az EEG frekvenciája és amplitudója típusos formában, ezen belül pedig következetesen növekvő vagy csökkenő, illetőleg vegyes értékeket mutatott.

a) Növekvő frekvenciájú típus. A fáradtság arányában egyre csökken az EEG amplitudója és növekszik a frequentia. Az idetartozó személyek izgulékonyak, sensibilibek és általában gyorsmozgásúak. Andaxin hatására a vizsgálati értékek (frequentia és amplitudo) kiegyenlítődnek, ill. közel kerülnek egymáshoz. Hasonló helyzetkép alakul ki alkohol hatására, csak a Flicker-érték alacsonyabb. A latentiaidő hosszabb, lényegesen meghaladja a szokásos átlagot. A frequentia kiegyenlítődése kisebb mértékű. Aktedron elsősorban az amplitudó kiegyenlítődésében mutatja hatását.

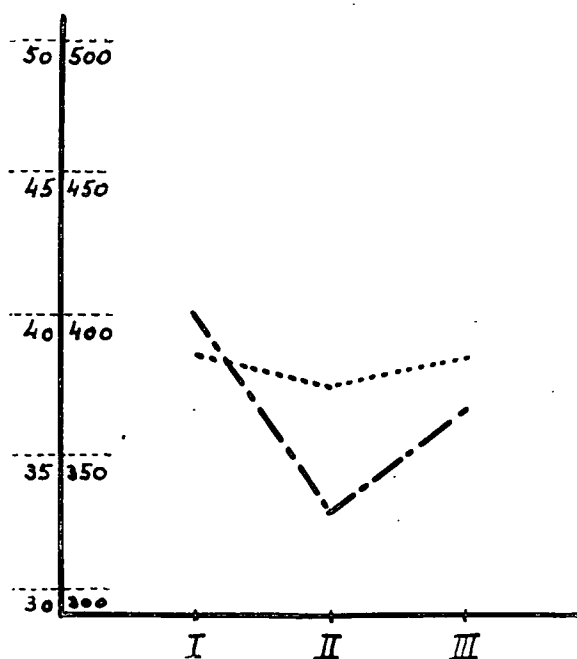
	Ri. (msec-ben)*	Fl.	fr.	EEG ampl.
I. reggeli mérés	403,65	48,16	10,41	27,48
II. déli mérés	451,18	43,61	9,97	35,61
III. esti mérés	505,60	36,60	9,51	42,15

* Az értékekben a gép működési ideje (185 msec) is benne foglaltatik.

b) Csökkenő frequentiájú típus. Az előző antagonista párjának tekinthető. A fáradtság hatására a frequentia egyre csökken, az amplitudó pedig következetesen nő. A fáradtság egyre fokozza a gátolt, nyomott helyzetkép színeződését, s ez hangulati tompultság, cselekvési insufficientia, pesszimista hangulat formájában jelentkezik. Farmakonok hatására ellentétes irányú kiegyenlítődés tapasztalható.

	Ri. (msec-ben)	Fl.	fr.	EEG ampl.
I. reggeli mérés	399,53	41,00	10,16	45,26
II. déli mérés	386,30	34,06	9,46	49,23
III. esti mérés	391,30	37,60	9,56	43,50

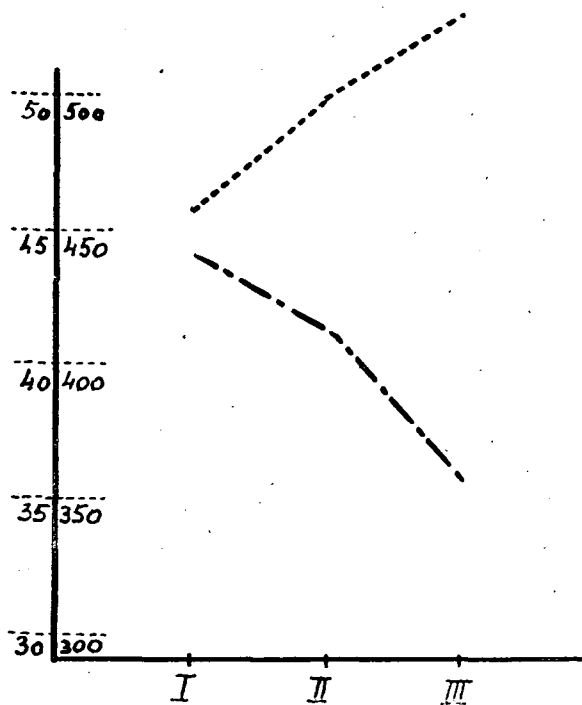

c) Vegyes típus. A fáradtságra valló latentianövekedés és összeolvadási határérték-csökkenés kevésbé következetesen, de lényegében kimutatható. A frequentia és amplitudó azonban következetlenül alakul, rendszerint egyes napokon növekvő, máskor pedig csökkenő tendenciát mutat. Az is előfordul, hogy mind a frequentia, mind az amplitudó növekszik vagy csökken, aki az előző típusoknál igen ritka kivétel, gyakorlatilag alig fordul elő. A típusba tartozó vizsgált személyek labilis emotionális képet mutatnak, azonos megterhelés mellett különböző a toleranciájuk, életvezetésük szertelenül rapszódikus.

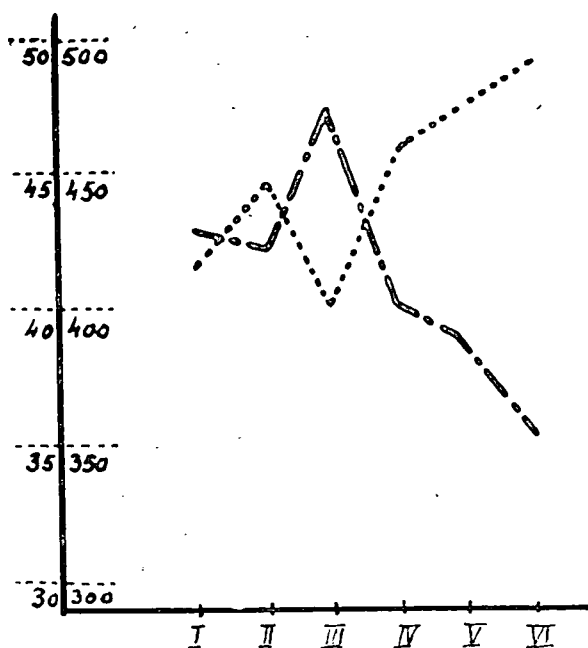
Az egyes típusok mind a fáradtság toleranciája, mind pedig a temperamentum és egyéb psychés — főként emotionalis életre vonatkozó támpontokat nyújtanak. — A gyógyszeres és egyéb terheléses változások hatása arra nyújt reményt, hogy a therápiás effektus szempontjából sem közömbös a típusokba sorolás.

	Ri. (msec-ben)	Fl.	fr.	EEG ampl.
I. reggeli mérés	445,40	43,57	9,53	56,87
II. déli mérés	484,80	41,20	10,03	40,50
III. esti mérés	518,45	36,30	10,37	29,60

4. Farmakonok hatása a következőkben nyilvánult meg:

a) Alkohol hatására a latenciaidők 100—150%-ra megnyúltak, a Flicker-értékek ezenközben felére, egyharmadára csökkentek. A frequentia és amplitudó napszaki ingadozásai nagyfokú zavartságot mutattak. Az egyébként egyenletesen növekvő vagy csökkenő frequentiát és amplitudót ellentétes irányú értékváltoztatásra vezették.

b) Andaxin hatására a latenciaidők átlagosan 50%-al megnőttek a Flicker-értékek ezenközben felére, harmadára csökkentek. A frequentia és amplitudó értékei a napszaki ingadozást alig, vagy egyáltalán nem mutatták, kiegyenlítődték.

c) Aktedron hatására a latenciaidők mintegy 60–70%-al megrövidültek, eközben a Flicker-szint 40–50%-al megnövekedett. A frequentia és amplitudó közti különbség egészen minimumra redukálódott.

5. A típusok sajátosságai jellemzően mutatkoznak meg egy-egy vizsgált személy eredményeiben. Példaképpen egy csökkenő frequentiajú típusba sorolt leányt mutatunk be.

101. sz. 19 éves, közepesen fejlett. Szokásos gyermekbetegségek. Otthoni viszonyok rendezettek. Jelenleg kollégiumban lakik, II. éves főiskolai hallgató, magyar–ének szakos. Eredményei jók. Neurologiai vizsgálat: agyidegek épek, tonus-motilitas-coordinatio jó. Reflexkör ép, sensibilis kör ép. Kóros eltérés nem mutatható ki. Psychésen: izgulékony, erős emotionalis labilitás fáradtság hatására, széleskörű érdeklődés. Pályáját szereti, szakmájához szükséges jó képességekkel rendelkezik. A vizsgálati időszakban a napló tanúsága szerint eléggé igénybevette munkája (vizsgaidőszakban folyt a kísérlet). Izgulékony, vizsgálói kilendítik, erősen hatnak rá. Szinte kivétel nélkül végigkövethető a típus jellegzetes sajátossága: a frequentia csökken, az amplitudo nő. A naplóban tett feljegyzések a megterhelés, fáradtság subjectív érzését jól rögzítik, korrelációba hozhatók a kísérletes vizsgálati értékeinkkel.

Mérési idő	Hétfő				Kedd				Szerda			
	Ri./ msec	Fl.	EEG		Ri./ msec	Fl.	EEG		Ri./ msec	Fl.	EEG	
			Fr.	Ampl.			Fr.	Ampl.			Fr.	Ampl.
Reggel	415	46	9,7	30	400	50	9,8	40	385	54	10	35
délben	420	44	9,5	40	455	42	9,7	50	410	48	9,5	40
este	445	42	9	40	510	38	9,6	50	440	43	8	50
Átlag:	426,6	44	9,4	36,66	455	43,3	9,7	46,66	411,6	48,3	9,16	41,66

Csütörtök				Péntek				Szombat				Összesen			
Ri./ msec	Fl.	EEG		Ri./ msec	Fl.	EEG		Ri./ msec	Fr.	EEG		Ri./ msec	Fl.	EEG	
		Fr.	Ampl.			Fr.	Ampl.			Fr.	Ampl.			Fr.	Ampl.
452	42	10,5	35	460	42	9,7	30	480	40	10,1	30	432	45,66	9,97	33,33
460	42	9,5	40	475	40	8,2	40	498	40	9,8	40	453	42,66	9,37	41,66
490	40	9,5	40	526	38	8	50	530	30	9,8	40	490,1	38,5	8,98	90,00
467,3	41,3	9,83	38,33	487	40	8,63	40	502,6	36,6	9,9	36,66	458,4	42,2	9,44	40

V. 19-én a szokottnál frissebben kelt. Kipihente magát. Az előző napi kevés alvás fejfájást okozott. A két reggeli mérési eredményben mutatkozó különbség egyértelműen tükröződik a vizsgálati értékekben. V. 19-én, keddi napon a reflexidő 405 msec. a hétfői 415 msec.-al szemben, a Flicker hétfőn 46, kedden 50. A frequentia süllyedése hétfőn: 9,7—9, kedden 9,8—9,7—9,6. Az amplitudó mindkét nap 10-el nő. Az esti fáradtság az izgalommal járó hangverseny megterhelése által motívált. A délután beiktatott nyelvi írásbeli vizsga még fokozza a megterhelést és a nyomában járó fáradtság érzését.

A napló szerint: „A szöveg utolsó pár sorát nem volt időm lefordítani. 6-kor volt vége az írásbelinek, de akkor már rohanni kellett a zene-tanszékre, u. i. főpróba volt az esti szereplés előtt. $\frac{3}{4}$ 7-kor jöttünk haza, alig volt időnk megvacsorázni, átöltözni $\frac{1}{2}$ 8-ig. Akkor kezdődött a hangverseny. $\frac{1}{2}$ 10-kor lett vége. Ezután mentünk vizsgálatra. Most már nagyon fáradt vagyok.” Ezen idő alatt a napi reflexérték 105 msec.-al nőtt, a Flicker ezzel párhuzamosan mintegy 20%-al csökkent, a frequentia leesett, az amplitudó megemelkedett. A fokozott megterhelést és izgalom hatását értékeink tükrözték.

Az andaxin hatása ismét kiegyenlítődésként mutatkozott meg. Az izgalmi és gátlásos kérgi alaptónusok közti különbség úgy látszik elminimálódik. A reggeli reflex-érték viszonylag alacsony (365 msec.), s ennek megfelelően magas a Flicker-szerint (81). Az andaxin hatására a reflexérték és a Flicker-szint romlik, az EEG-n talált eredmények a tónus-szint közeledését tükrözik. Megmarad a kiegyensúlyozott frequentia és amplitudó (9,56 sec., ill. 40 microvolt).

Az Aktedron megzavarja az egyensúlyi helyzetet, a frequentias növekedésben egészen paradox helyzetet produkál, mely egyébként normális megterhelés mellett soha nem jelentkezett. Szemben a szokásos csökkenő tendenciával, emelkedő ívelést találunk (9,5—10 c/s), majd hirtelen zuhanást (8 c/s-re). Ezenközben az amplitudó 30—40—50 microvolt-u görbét ír le. A reflex-értékek előnyösen alakulnak, a szokásosnál alacsonyabbak. A Flicker csökken, majd újra emelkedik, ami szintén eltér az egyébként található értékalakulástól. Az indifferens adagolásakor az Andaxinéhoz hasonló értékeket kaptunk: alig emelkedő reflexérték, stabil és elég magas Flicker-érték, alig csökkenő frequentia (8,6—8,6) és tartós (50-es) amplitudó. A kislány egész naplója a psychés hatásokra való hyperreactiót tükrözi, tele szorongással, izgalommal, kisebb-nagyobb traumákkal. A megnyugvás a corticalis dynamikában is éreztette hatását.

Emotionalisan az izgalmi és gátlásos egyensúlyi helyzet nyomott hangulatban nyilvánul meg, álmos, depressív tünetek jelentkeznek: „Egész nap nagyon álmos voltam... Egész nap olyan nyomott rossz volt a hangulatom, ezért ma elég korán lefekszem.”

Az Aktedron hatására a napló tanúsága szerint jól ment a tanulás, még vacsora után is. Éjjel azonban felébredt. „... úgy izgultam, mintha reggel vizsgáznai mentem volna legalább.”

Az alkoholos megterhelés hatására lényeges kedélyáthangolódás volt tapasztalható a vsz.-en. A hatás pregnáns volt azért is, mert általában abstinens az alkohollal szemben. „Furcsa és mulatságos volt, — nagyon sokat neveltünk. Különösebb baj nem történt, egy kicsivel jobb kedvünk lett, mint általában szokott lenni. Később elment ez a jó hangulat, s inkább szomorúak és rosszkedvűek voltunk. Nehezen tudtam tanulni, nagyon álmos voltam.” Az átlagos 448 msec. értékkel szemben 680 msec., majd később 560 msec. volt megállá-

pítható, 49,8-as Flicker-átlag 29-re esett. Elég magas amplitudó mellett (50—70) viszonylag rendezett frequentia (9,9—10) mutatkozott.

A heti értékek alakulásában a reflexvonalat és a Flicker mindig érzékenyebben követi a fáradtság alakulását, mint az EEG. A szerdai előnyös reflex-időcsökkenés és Flicker-szint-emelkedés különösen feltűnő. (481,1 átlaggal szembeni reflexidő 411,6, a 43-as Flickerrel szemben 48,3.) A hét végén divergáló két görbe szélső értékei: 502,5, illetve 36,6, ami egyúttal a maximális fáradtsági értéket tükrözi.

Napi vonatkozásban az EEG frequentia és amplitudó típusosan egyértelműnek mondható, azonban heti vonulataiban csak megközelítően, mintegy tendenciájában mutatkozott significansnak. Bemutatott példánk esetében a reflex-érték hétfőről keddre nőtt, majd szerdára süllyedt, a továbbiakban emelkedett. A Flicker éppen fordítva: keddre süllyedt, szerdára nőtt, majd emelkedett. A frequentia ingadozással csökkent, az amplitudó növekedése egyes esetekben csak napszakonként mutatkozott.

Összefoglalás

Utalva az irodalmi adatokra, úgy találtuk, hogy több vizsgálati eljárás együttes alkalmazása támpontot nyújthat különböző típusba tartozó vizsgált személyek fáradékonyságának, terheléses toleranciájának nyomonkövetésére. Ebből a célból reflexometriás méréseket, Flickert és EEG vizsgálatot végeztek. 26 vizsgált személy adatainak 3 héten keresztül való elemzését ismertettük. A heti és napszaki mérések az elfáradás menetére mutattak. A latenciaidő növekedése, az összeolvadási szint csökkenése korrelációban volt mindenkor a fáradtsággal, a vsz.-ek által vezetett naplók adataival. Az EEG frequentia és amplitudo egy-egy típuson belüli következetes alakulása alapján elkülönítettünk három típust:

- a) növekvő frequentiájú típust,
- b) csökkenő frequentiájú típust és
- c) vegyes típust.

Extrem helyzet megteremtését fármakonokkal (Andaxin, Aktedron ill. indifferens) és alkohol hatásával vizsgáltuk. Típusok szerint jellemző reagálás volt tapasztalható.

IRODALOM

- [1] OFFNER, Die geistige Ermüdung. Berlin, 1928.
- [2] RANSCHBURG, A figyelmetlenség pedagógiai pszichológiája. Psychológiai tanulmányok Bp. I. (1913).
- [3] KRAEPELIN, Gedanken über die Arbeitakurve. Psychologische Arbeiten Berlin. (1922.)
- [4] PIERON, L'attention. J. Ps. 1931. 5.
- [5] STERZINGER, Zschr. f. angew. Psychol. 1924. 23.
- [6] BECHTEREW, Neurolog. Zentralblatt, 1893. 12.
- [7] LINDNER, Zschr. f. angew. Psychol. 1920. 17.
- [8] ULICH, Psychol. u. Praxis. 7. 1956. 335. CSINÁDY, HORVÁTH, SZABÓ: Testneveléstud. 1955. 3.
- [9] GERÉB, Általános iskolai tanulók fáradékonyságának pszichológiai vizsgálata. Szegedi ped. főisk. évk. 1959. 163—93.
GERÉB, Fáradtságvizgálatra szerkesztett pszichológiai készülékeink és kísérleteink. Szegedi ped. főisk. évk. 1957. 267—74.
- [10] LEHMANN, Praktische Arbeitsphysiologie. Stuttgart, 1953.

- [11] BORNEMANN, Psychol. u. Praxis. 1956. 1., 2.
- [12] GRAF, Zbl. Arb. Wiss. 1954. 8., 8/9.
- [13] ROHRACHER, Acta Neuroveg. 1955. 11.
- [14] SIMONSON—ENZER, Industr. Hyg. 1941. 23. 83.
- [15] BRACKEN, Zbl. Arbeitswiss. 1952. 11.
- [16] KLEBERGER, Arch. Ophthalmologie. 1954. 155., 3.
- [17] WEDEL, Mschr. Feinmechan. Opt. 1958. 75.
- [18] VIER, Z. Psychol. 1956. 159.
- [19] HILL, PARR, Elektroencephalography (Symposium) 1956.
- [20] Handbuch d. Inn. Medizin. Hrsg. v. JUNG. Berlin, 1953.
- [21] LISSÁK, ÁNGYÁN, Kísérletes Orvostud. Vizsg. Módszerei. II. k. V. f. 1954.
- [22] ÁNGYÁN, KAJTOR, Ideggyógy. Szemle 1957. 10., 23.
- [23] GERÉB, Reflexometrias vizsgálatok fáradékonysági tényezők psychés hatásának kimutatására. Psychológiai tanulmányok. II. k. Bp. 1959. 29.

ИССЛЕДОВАНИЕ ФАКТОРОВ УТОМЛЕНИЯ И НОВЫЙ ВОЗНИКАЮЩИЙ ИЗ ЭТОГО ИССЛЕДОВАНИЯ МЕТОД ОПРЕДЕЛЕНИЯ ТИПА

Д. ГЕРЕБ и И. ШОМОДИ

Авторы, указывая на данные специальной литературы, полагают так, что объединённое применение нескольких приёмов исследования даёт основу изучать утомление осмотренных людей одного типа. С этой целью они сделали рефлексометрические измерения и осмотр Flichtert и EEG Авторы излагают данные 20 осмотренных людей. Ежедневные и еженедельные измерения указывают на течение утомления. Увеличение времени утомления и унижение степени слияния всегда были в корреляции с утомлением. По амплитуде и частоте различаются:

- а) нарастающий тип
- б) редуцированный тип
- в) смешанный тип.

Возникновение экстремного состояния авторы изучили при помощи алкоголя и лекарств (andaxin, aktedron, indifferena). Они испытали на опыте характерную по типам реакцию.

EXPERIMENTELLE UNTERSUCHUNG VON MÜDIGKEITSFAKTOREN UND DIE DARAUS FOLGENDE NEUE METHODE DER TYPENBESTIMMUNG

Von

GY. GERÉB—I. SOMOGYI

Die Verfasser fanden auf Grund von Daten der Literatur, daß die simultane Anwendung mehrerer Untersuchungsverfahren einen Stützpunkt dazu bieten kann, bei untersuchten Personen verschiedenen Typs die Ermüdbarkeit, die Belastungstoleranz zu verfolgen. Zu diesem Zweck wurden Messungen mit Reflexometer, Flickert und EEG Untersuchungen durchgeführt. Die Daten von 26 untersuchten Personen, die 3 Wochen hindurch analysiert worden waren, wurden bekanntgemacht. Die Messungen einer Woche und der Tageszeiten wiesen auf den Verlauf der Ermüdung hin. Das Wachsen der Latenzzeit, das Abnehmen der Verschmelzungsebene waren immer in Korrelation mit der Müdigkeit, mit den Daten der durch die untersuchten Personen geführten Tagebücher. Auf Grund der konsequenten Ausgestaltung von EEG-Frequenz und Amplitude innerhalb eines Typs wurden 3 Typen aufgestellt:

- a) Typ mit wachsender Frequenz,
- b) Typ mit abnehmender Frequenz,
- c) gemischter Typ.

Die Schaffung extremer Lagen wurde unter Einwirkung von Arzneien (Andaxin, Aktedron, resp. Indifferena) und Alkohol untersucht. Es wurde je nach den Typen charakteristische Reagenz beobachtet.

TANÁRJELÖLTEK PÁLYAVÁLASZTÁSI MOTÍVUMAINAK PSZICHOLÓGIAI ELEMZÉSE

Írta: GERÉB GYÖRGY—TÍMÁR ANDRÁSNE

A pályaválasztás eldöntésében a társadalmi szükséglet, egyéni érdeklődés, hajlamok, adottságok, kialakított képességek, készségek, személyiségjegyek éppúgy szerepet játszhatnak, mint a véletlen körülmények, szülők foglalkozása, hatása, egy-egy nevelő pozitív vagy negatív példaképe stb.

Minden foglalkozás akkor válik hivatássá, ha életcél megvalósítása fűződik hozzá. A kiegyensúlyozott „psychés higiéné” feltétele a munkaöröm. Ez az érzelmi követelmény hatványozott mértékben vonatkozik a pedagógus pályára, hiszen a tanító napról napra formálja növendékeit. Nemcsak ismereteket és készségeket közvetít, hanem együttal alakítja a tanulók psychés struktúráját, beleértve egész személyiségét, karakterét is.

A pedagógusok helyes pályaválasztása kiegyensúlyozott munkájuknak egyik feltétele, és ez szoros összefüggésben van nevelői tevékenységük sikerével. Az örökké elégedetlen, labilis emotionális életű ember nem lehet alkalmas gyermekközösség alakítására, illetve előnytelen hatásokat összpontosít.

Tanárjelölteken végzett vizsgálataink során a pályairányulás motívumait kívántuk vizsgálat tárgyává tenni. Anyagunk részletesebb feldolgozása folyamatban van, körvonalait azonban érdemesnek láttuk vázlatosan is közölni.

Kérdőíves módszert dolgoztunk ki, amelynek pontjai részint ellentétes tartalmúak voltak, részint pedig kiegészítették egymást. A megkötött és főképpen statisztikai általánosítást célzó kérdések mellett egyéni megoldásokat kívánó, szabadon kifejezhető kérdéseket is adtunk. A kérdőívet elsőéves és végző hallgatókkal dolgoztattuk ki, mert érdekelt bennünket, hogy az eltöltött időszak mennyiben teszi érettebbé, tudatosabbá a pályaválasztást. (Az utolsó kérdést csak a végző hallgatók töltötték ki.)

A kísérlet sikere, a válaszok őszintesége érdekében biztosítottuk a teljes személytelenséget. A hallgatók számot húztak és ez a szám szerepelt nevük helyett. Ennek következtében vallomásuk nyílt, őszinte és így értékelhető volt.

A kérdőív rovatai:

1. Milyen tulajdonságokkal rendelkező pedagógust tartott az általános és középiskolában jónak és miért?
2. Milyen pedagógust tartott az általános és középiskolában rossznak és miért?
3. Milyen tényezők szerepeltek pályaválasztásában?

4. Milyen mértékben játszottak szerepet jelenlegi pályaválasztásában volt pedagógusai?
5. Pedagógus akart-e lenni, vagy ide irányították?
6. Ha most döntene, milyen pályát választana?

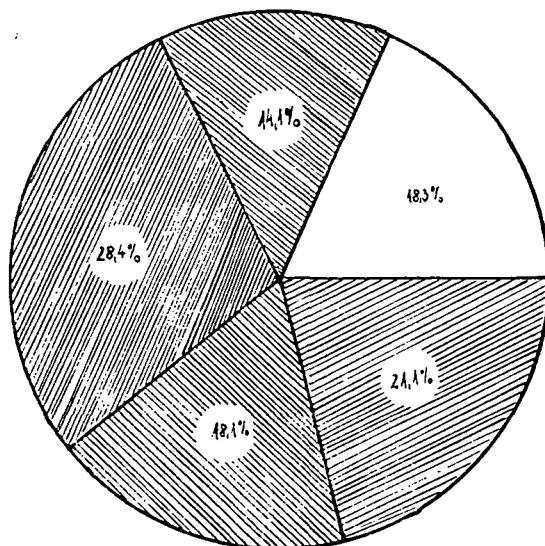
A kísérletben részt vett hallgatók megoszlását az alábbi táblázat szemlélteti:

A vizsgálatban részt vett hallgatók

I. éves hallgató					III. éves hallgató					Összesen				
fiú	%	leány	%	ö.	fiú	%	leány	%	ö.	fiú	%	leány	%	ö.
55	29	137	71	192	46	29	108	71	154	101	29	245	71	346

Különválasztottuk azokat a jelölteket, akik nem akartak pedagógusok lenni, csupán átirányítás, vagy egyéb kényszerítő hatás vezette őket erre a pályára. Az elsőéveseknél ez a szám 18,3% volt. A végző tanárjelöltek nagyobb számban tettek bizonyosságot a pedagógushivatás mellett, nyilvánvalóan közrejátszott ebben mindaz a benyomás, amit képzésük alatt szereztek. Megszerették választott pályájukat. Még mindig találtunk 6,4%-ban olyan hallgatót, aki most is más pályát választana, ha tehetné.

A másik csoportba tartozók pedagógusok akartak lenni. Ez a hallgatók 81,7%-a. Különbséget tettünk közöttük a pályaválasztás tudatossága, érettsége, valamint a hivatáshoz vezető szándék tekintetében.

☐ nem akart
☒ akart

a) A legkevésbé tudatos, érett választás motívumai külsőlegeseek, és csupán a pálya előnyeire utalnak. Az ide vonatkozó 14,1% főképpen a következő indoklást írt a pályaválasztáshoz:

Itt a legtöbb a szabadság
Anyagi előnyt jelent számára
Nem szeretne egyfolytában 8 órát dolgozni
Tiszta, kényelmes foglalkozás
Különben katonának vitték volna
Itt kapott társadalmi ösztöndíjat
Fizikai erő nem kell hozzá
Könnyebben lehet diplomát szerezni, mint másutt
Függetlenséget jelent számára
Többet mutathat, mint azok a társai, akik érettségi után nem tanultak tovább.

Az egyik hallgató így ír: „Egy kevés érdeklődés, amely a szakomhoz fűz. Hiúság is, hogy többet mutassak mint társaim, akik dolgozni mentek. S meg kell jegyezmem, hogy bár semmiféle hivatástudatot nem éreztem, most már kezdek kedvet érezni a pedagógus munkához.” [14]*

b) Mások hatására, pozitív vagy negatív példájára választotta a hivatását 18,1%. Az ide sorolható tényezők:

Szülők kívánsága
Munkatársak rábeszélése
Könyv olvasása
A családban levő pedagógusok szerepe
A nevelő pozitív, másik esetben negatív példaképe.

Érdekesen rajzolta meg pályaválasztásának motívumait egy hallgató: „Otthon mindig tanítónak szántak. Nekem sokáig nem jutott ilyen eszembe annak ellenére, hogy a gyerekeket nagyon szeretem. Nyolc nyáron keresztül mindig óvónő voltam, világéletemben forgalmista akartam lenni. Ezt sikerült is elérnem. Egy évig forgalmi szolgálattevő voltam. És éppen ez az egy év döntötte azt el, hogy pedagógus legyek. Ezalatt az egy év alatt külön is tapasztaltam, hogy a fiatalok könnyelműek, önzők, és sokat kell őket nevelni. És így határoztam el, hogy pedagógus leszek.” [157]

c) Egyes tantárgy vagy általában a nevelés lehetősége vonzott 21,1%-ot. Különösen kiemelt egy-egy tárgyat ezek közül 18%, általában a nevelés, szakma szeretetét hangsúlyozta 82%. Egy-egy tárgyat megszeretett a középiskolában és ezzel kívánt foglalkozni. „Tanulni akarok sokat, sokat. Nem a diplomáért vagy a pénzért, hanem a tudásért jöttem ide. A tanulás alatt a rajz tanulását értem. Igazi művésznek azonban mindenhez érteni kell, hogy a matematikához mennyit kell értenie, azt majd még meglátom.” [135]

d) A gyermek iránti szeretet, vonzalom elég jelentős tényezőnek bizonyult a tanárjelöltek pályaválasztásában, 28,4%-ot tett ki. A gyermekekkel való foglalkozás lehetősége, alkalmá figyelemreméltó ösztönzőerőt képviselt sok jelöltnél. Egyesek arról számoltak be, hogy óvodában, iskolában kisegítettek,

* A számok a kérdőívek sorszáma utalnak.

ifjúsági táborban voltak, magántanítványokkal foglalkoztak, vagy otthon több testvérük volt. Pályaválasztásuk éppen ezért érettnek, megfontoltnak mondható. „Kiskoromtól kezdve mindig gyerekeket gyűjtöttem magam köré, játékaim is ilyenek voltak,” — írta az egyik tanárjelölt.

A sok értékes felelet közül néhány megállapítást idézünk. A család keretében foglalkozott az egyik hallgató örökbefogadott testvérével, és a pedagógus pálya iránt hivatás ébredt benne: „Döntő szerepet játszott pályaválasztásomban az, hogy egyedül vagyok, nincs testvérem, és édesanyámék két éve két kis gyereket örökbe fogadtak. Azök a körülmények, amelyeket ők elmondtak, nagy részvétet váltottak ki nálam. Az egyik megbukott, a másik közepes tanuló volt. Ha segíteni akartam neki, szinte reszketett, ha a közelébe értem. Lassan, de nagy harcok árán sikerült megbarátkoznunk. Együtt tanultunk, küzdöttünk, édesanyám is igyekezett mindent megadni. Nagyon jóleső érzés volt évvégén az egyiktől jó, a másiktól közepes bizonyítványt átvenni. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy pedagógus legyek.” [190]

Egy másik tanárjelöltben, saját tanárait figyelve érelődött pályaválasztása: „Nem tudom, hogy miért, de már általános iskolás korom óta figyelem a pedagógus munkáját.

Ha valamit nem úgy magyarázott, mint ahogy azt én elképzeltem, pl. magyarból, akkor nekem szinte kellemetlen érzésem volt. Azt éreztem, tanítani, nevelni kell, nemcsak előadni az anyagot.

Szeretem a gyerekeket, próbálom beleélni magamat lelkivilágukba. Nagyon érdekel a pedagógus munka.” [24]

A nevelői pálya szépsége, a gyermek iránti szeretet derül ki az alábbi szép megnyilatkozásból: „Én kicsi korom óta mindig tanító szerettem volna lenni. Nagyon szeretem a gyerekeket, általános és középiskolába is ezzel a céllal indultam, hogy pedagógus legyek. Ha most nem vettek volna fel, akkor jövőre ismét megpróbáltam volna mindaddig, amíg föl nem vesznek. Nagyon szeretnék később mint gyakorló pedagógus egy árva-nevelőintézetbe kerülni.” [194]

A vázolt pályaválasztási motívumok közül kissé részletesebben elemezzük azokat, amelyek a pedagógus szerepére mutattak rá a hivatás keresésénél. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ezek a vallomások, emlékezések részint közeli élményanyaguk, részint pedig a vsz.-ek képzettsége, jelenlegi helyzete miatt igen értékesek a pedagógus személyiségjegyeinek lélektani elemzésénél.

A pedagógusok szerepe a tanárjelöltek pályaválasztásában

A pedagógus személyisége nevelői hatás szempontjából döntő tényező. A tanított ismeretanyag tulajdonképpen nevelő ereje szoros összefüggésben van a nevelői ráhatás hitelességével. A tekintély pszichológiai szempontból elsősorban a nevelőben, mint személyiségben összpontosult tulajdonságok eredője. Érdeemesnek látszott tehát, hogy a vizsgálatok során kapott megnyilatkozásokat e tekintetben is összegezzük, és általánosítható tanulságokat vonjuk le eredményeinkből.

A pedagógusok pozitív és negatív személyiségjegyeit, tulajdonságait a kapott motivációk alapján csoportosítottuk, százalékos előfordulásukat a gyakoriság indexének tekintettük.

Az egyes motívumcsoportokat az oktatás, nevelés és a nevelőhatás összefüggésében kapcsoltuk össze egymással.

I. Az oktatás motívumai

A vzs.-ek a pedagógusaik értékelésénél kitértek a nevelők oktatói tevékenységére. A pedagógus pályaválasztásban nagy szerepet játszott az is, milyen pozitív és negatív emlékek éltek a jelöltekben pedagógusaik oktató munkájának kapcsán.

Az oktatásból eredő motivációk össz-százaléka 21%. (221 válasz.) A válaszok százalékos összefüggését vizsgálva, magát az oktatást tekintve egésznek, további részeket különíthetünk el. Az oktatás tartalmi vonatkozásait érintette a kérdések 50,4%-a. Az oktatás módszeres vonatkozásait érintette a kérdések 49,6%-a.

Példaképpül tekintették azt a pedagógust, akinek a magyarázata érthető volt, jó módszerrel tanított, elvégezte az anyagot. Nem futott ki az időből, helyesen szervezte meg az óráját, az anyaggal foglalkozott, és elkalandozásai miatt nem kapkodta el a magyarázatot. Csak azt kérte számon, amit megmagyarázott, megvilágított. Ennek előfeltételeképpen óráira mindig rendszeresen felkészült, általános tudása, műveltsége, tárgyi ismerete folytán imponáló tiszteletet ébresztett növendékeiben. Órái érdekesek voltak, nem követték me-reven a tankönyvet, érdekesítő jelleget kaptak. Ezen motívumok együttes szintje az oktatás jellegét tartalmazó motívumoknak 50,4%-a volt.

Jellemzően mutat erre az egyik hallgató megjegyzése: „Az igazán jó pedagógus precíz, pontos munkát követel, de mindig csak a lényeget kívánja. Érdekesen, színesen és jól tárta fel az anyagot. Mindenki bátran odamehetett hozzá és addig kérdezhetett, míg meg nem értette az anyagot. Mindenkinek bármikor készségesen rendelkezésére állott.” [73]

A tanítás módszereire vonatkozólag érdekes megjegyzéseket tettek a tanárjelöltek. Azokat a pedagógusokat tekintették példaképnek, akik színvonalas tanításuk mellett érdekesen, meggyőzően tanítottak. Az oktatás módszeres követelményeire vonatkozó motívumok megoszlása a következő összképet adta:

Nem volt rapszódikus a feleltetésben, mindig készülni kellett	5	%
Kérdéseinkre szívesen válaszolt, órán kívül is	6	%
Érdekesek voltak az órák	5	%
Onállóságra nevelt	4	%
Életszerűen tanított	16,6	%
Felelés közben nem zavarta a tanulókat	4	%
Rendszeres munkára nevelt	4	%
Osztályozásával ösztönzött	3	%
Nem sokat feleltetett	2	%
		49,6 %

Feltűnően nagy szerepet kap „az életszerűen tanított” motívum, amely nyilvánvalóan egyes tanárok dogmatikus és merev, „skolasztikus” tanításával állott szemben. A tanulók szívesen foglalkoznak az ismeretanyaggal, ha annak teoretikus jellege mellett nyilvánvaló praktikus, életközelségben álló haszna is van. Példaképpen említjük meg azt a gyereket, aki a történelmi studiumokban az őt izgató társadalmi kérdések megoldásához vezető kulcsot kereste és igé-

nyelte. „A tanítás során kitért politikai vitákra is, mivel ez hozzátartozott a történelemhez. Ezek a viták olyan érdekesek voltak, hogy ösztönzött a tanulásra és az állandó újságolvasásra.“ [165]

II. A nevelés motívumai

A tanulók igényelték, hogy a pedagógus ne csak az óra anyagát közvetítő mesterember legyen, hanem egész személyiségével, egyéniségével törődjék növendékei fejlődésével. Az összes motívumok 79%-át tették ki.

A motívumok részletezése külön is rávilágít megállapításunk létjogosultságára, mégis fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy globálisan is kiemelték a tanulókat, hogy a jó pedagógus mindenekelőtt nevel is.

A nevelő személyiségjegyeinek százalékos megoszlásában az alábbi motívumcsoportokat összegezhettük. (A nevelési motívumcsoportot egésznek véve):

a) Erkölcsi életre vonatkozó motívumok.....	5,4 %
b) Igazságosságra vonatkozó motívumok	30,8 %
c) Jó felkészültség, műveltség motívumai ...	5,0 %
d) Követelményre vonatkozó motívumok ...	35,6 %
e) Érzelmi sajátosságok motívumai	19,0 %
f) Külsőségekre vonatkozó motívumok	4,2 %
	<hr/> 100,0 %

A nevelésre eső motívumok százalékösszegét két részre bontottuk. Ennek alapján a nevelő személyiségjegyeit magába foglaló motívumok az egészhez viszonyítva 47%-ot tesznek ki, míg a nevelőhatás irányulására 32% esik.

a) Az erkölcsi élet természetszerűen a tanulók érdeklődésének homlokterében áll. A nevelőt nem tekinthetjük az iskolán kívül sem egészében magánembernek, mert növendékei minden cselekedetét figyelik, értékelik, pozitív vagy negatív mintaképnek tekintik. Vizsgálatunk megerősíti azon állításunkat, hogy az oktató-nevelőmunka hatékonysága jelentős mértékben függ a nevelő személyiségétől, felkészültsége, tárgyi tudása, oktatása mellett nevelő hatásától, mindenekelőtt pedig személyes példamutatásától.

b) Az erkölcsi élet terén kimagasló jelentőségűnek tartották a tanulók, hogy a nevelő legyen lelkiismeretes, őszinte és becsületes növendékeivel szemben, ne csak mondja az erkölcsi normákat, hanem egész életével példázza is azt minden vonatkozásban.

Külön kiemelték az igazságosság motívumát, mint a bizalom és hitelesség feltételét. A jó nevelőnek nem voltak kedvencei, nem az előítéletek irányították a növendékek megítélésében, sem az osztályzatok eldöntésében, a felelésben, ennél fogva nem volt célja a rossz osztályzatok öncélú halmozása, s maga sem bírta elviselni a hazugságot [126]. Egy hallgató erről így ír: „Azokat a pedagógusokat szerettem és szeretem ma is, akik igazmondásukkal és becsületességükkel megnyerték bizalmunkat. Nem szeretjük azokat, akik a gyerekek felé bizalmat mutattak, és mikor az őszintén megnyilatkozott, az igazgatósághoz jelentették. Nagyon tudtam becsülni egy-egy tanárom nagy tudását és kifogyhatatlan türelmét.“ [126].

c) Csak annak a nevelőnek lehet igazi tekintélye, meggyőző hatása, aki magabiztos tantárgyában, művelt, képzett, sokoldalú ember. A jó felkészültség

minden pedagógiai hatás előfeltétele. Csak az a nevelő tudta tárgyát megszerettetni, aki meg tudta mutatni szakmája szépségét, vonzóerejét, jelentőségét, perspektíváját.

„Jó pedagógusnak tartottam azért, mert nagyon szerette munkáját, nem csupán a tankönyv száraz anyagát ismertette, hanem szívvel lélekkel azon volt, hogy adhasson ahhoz. Mindig kiegészítette az anyagot érdekes szemelvényekkel a mi érdekünkben. Így órái mindig színesek, érdekesek voltak, és mindenkit lekötöttek.“ [178].

d) Első pillanatra úgy tűnik, mintha a keveset követelő tanár vonzaná a tanulókat. Éppen ellenkezőképpen. A vizsgálat tanúsága szerint az eszményképnek tartott nevelő következetesen megkövetelte a tananyagot, szigorúan meghatározott elvekhez ragaszkodott, maga is pontos, rendszeres munkát végzett, s ezt kívánta meg határozottan a növendékektől is. Nem a „potya“ nevelőt tekintették eszményképnek, hanem a szigorú, tekintélyt és magabiztonságot eláruló pedagógust, aki fegyelmet tartott és megteremtette a munka fel-tételét. A vonatkozó motívumok 20%-a emelte ki ezt a szempontot.

„Öt nyelvet beszélt és nagyon szigorú volt. Kemény volt önmagához, és tőlünk is a legmesszebbmenőkig megkövetelt mindent. Társadalmi munkánál a tsz.-ben velünk dolgozott, pedig nem volt fiatal ember. Mindig meglebegettette előttünk azt a célt, amiért tanulnunk kell. Szüleink szeretetére buzdított. Ott-hon műhelyünk volt, ő beszélt rá, hogy megtanuljam apám mesteriségét. Szeret-tem, mert megmutatta az élet lényegét.“ [179].

„Segített mindig, ha kellett, szigorú is volt, de csak a kellő időben és helyen. Bizonyos gátlásaim vannak még most is felelés előtt, és ő sosem türelmetlenkedett, hanem segített. Sokszor hozzájárult ahhoz, hogy társaim néha gúnyos modorát jobban el tudjam viselni. Érettségim is ő nyugtatott meg. Az ő biztatására lettem főiskolai hallgató, és ha pedagógus leszek, olyan szeretnék lenni mint ő.“ [158].

e) A nevelő érzelmi sajátosságai jelentős szerepet töltenek be az oktató-nevelő folyamat sikerében. A hatás sokszor elsősorban érzelmi, s csak másodlagosan értelmi természetű. A tanító személyiségének érzelmi vetülete meg-látszik az óráján, s amennyiben hangulatait belevetíti tanításába, egyenesen rapszódikussá válhat, amely megannyi nevelési hiba, igazságtalanság, önértetbe gázolás stb. forrása lehet. A gyerekek szeretik a barátságos, vidám, fiatalos, kedves, kiegyensúlyozott érzelmi életű nevelőt, s félnek a labilis érzelmi életet eláruló kiszámíthatatlan „hangulatember“-től. A kedélyes, jó humorú nevelő kellemessé teszi az iskolai életet. A barátságos, türelmes, melegszívű pedagógus eszményképe a tanulóknak, mert megértő, kellemes, nem gúnyolódik.

„A mi osztályunk nagyon szerette a vidámságot. Azokat a tanárokat szer-rettük, akik jókedvűek voltak. Frissen, jókedvűen jöttek az órára. Különösen azokat szerettük, akik megengedték, hogy nyíltan megmondhassuk véleményünket. Ha nem egyezett véleményünk vele, nem haragudott, azt is elismerte, ha nekünk volt igazunk.“ [163].

„Azokat a tanárokat szerettük, akik nem voltak a hangulat emberei. Vi-dámak és közvetlenek voltak. Mindig igazságosak, egyetlen tanítványukat se részesítették előnybe mások rovására.“ [194].

f) Még a külsőségek sem hanyagolhatók el a pedagógusnál. Nemcsak az esztétikai problémák kerülnek felszínre, hanem a rend, a külső és belső fegyel-

mezetség, pontosság, életkor. A rendszeren öltözködő, jól ápolt nevelő külső megjelenése is tiszteletet ébreszt.

A nevelő személyiségének kisugárzó hatása tehát pozitív és negatív eredményre vezethet: taszító és vonzó sajátosságok halmazában összpontosul. A tanulók kifejezetten vagy burkoltan megírták vagy céloztak arra, hogy azt a nevelőt becsülték, aki ismerte tanítványait. Természetes is ez, hiszen csak így teremthető meg a nevelő és növendék azon közvetlen, meleg kapcsolata, amely a megkérdezett tanulók 40%-a szerint minden nevelői tulajdonság felett álló erény. Igénylik a meleg, barátságos, közvetlen, a diákot is embernek tekintő nevelő segítségét. Ha a tanító megbízik tanítványaiban, bizalmasak hozzá, mert meggyőződtek jóakarataról. Az ilyen nevelő tanítványainak példaképe lehet még a pályaválasztás terén is.

Vizsgálataink arra vallanak, hogy a pályaválasztás motívumai közül a nevelő személyi hatása jelentős.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МОМЕНТОВ ВЫБОРА ПРОФЕССИИ СТУДЕНТОВ И СТУДЕНТОК

Д. ГЕРЕБ и А. ТИМАРНЕ

В настоящей статье авторы рассматривают психологические моменты выбора профессии студентов и студенток педвуза. Данные 345 студентов и студенток были разработаны, в этом числе 192 первокурсника и 154 выпускника. При помощи вопросников авторы задавали особые вопросы, чтобы узнать: до какой степени их бывшие педагоги влияли на выбор профессии студентов и студенток. По сознательности и зрелости решения они группируют в процентном отношении моменты выбора профессии. Результаты этого группирования показывают на преимущество поприща и на любовь к поприщу или к разным предметам, наконец на влияние других факторов. В главе «Роль педагога в выборе профессии» авторы подытоживают моменты обучения и воспитания. Они приходят к выводу, что личное влияние педагога является значительным фактором среди других моментов выбора профессии.

PSYCHOLOGISCHE ANALYSE DER MOTIVE DER BERUFSWAHL BEI LEHRAMTSKANDIDATEN

Von

GY. GERÉB—FRAU TIMÁR

Die Verfasser haben in ihrer Arbeit die psychologischen Beweggründe, Motive der Berufswahl der Lehramtskandidaten untersucht. Es wurden die Daten von 346 Hochschülern beiderlei Geschlechts aufgearbeitet. 192 waren Hörer des ersten, 154 Hörer des letzten Jahrgangs. Mit Hilfe der Fragebogenmethode wurde die Persönlichkeit der positive oder negative Eigenschaften besitzenden Pedagen auf Grund der Erinnerungen an die Mittel- und die Grundschule analysiert. Unter den Fragen nach den Motiven der Berufswahl war die spezielle Frage gestellt worden: inwiefern die gewesenen Erzieher einen Einfluß auf die Berufswahl ausgeübt hätten. Die Motive wurden nach der Bewußtheit und Reife der Entscheidung in Gruppen eingeteilt, der Prozentsatz der erhaltenen Resultate errechnet. Die Motive wiesen je nach den Gruppen auf die Vorteile des Berufs, auf Einwirken anderer Personen, auf die Liebe zu irgendeinem Lehrgegenstand oder im allgemeinen der Erziehungsarbeit hin. In dem Teil „Die Rolle des Pedagen in der Berufswahl“ wurden die Motive des Unterrichts und der Erziehung zusammengefaßt. Die Verfasser gelangten zu der Schlußfolgerung, daß der persönliche Einfluß des Erziehers bei der Berufswahl eine bedeutende Rolle spielt.

A MECHANIKAI ÉS ELEKTROMOS REZGÉSEK ANALÓGIÁJÁRÓL

Írta: KOVESDI PÁL

A mechanikai és elektromos rezgések matematikai tárgyalásánál jelentkező analógiák nem ismeretlenek a fizikusok előtt. Ezek az analógiák olyan szem-beszőkők, hogy belőlük szinte önként kínálkozik e jelenségek egymás mellett való, analógiára épített tárgyalásmódja. Ezen, az alábbiakban analógiás tárgyalásmódnak nevezett eljárason a következőket értem: a mechanikai rezgések matematikai alapon való részletes tárgyalása után a megfelelő elektromos rezgéseknek csupán a differenciálegyenletét vezetjük le és rámutatva ennek a mechanikaival való analógiájára, a végeredményeket csupán felírjuk, és a formulákat a megfelelő fizikai tartalommal töltjük ki. Ezzel a szinte önmagától kínálkozó eljárással szemben az általánosan követett eljárás az, hogy a két-fajta rezgésjelenséget időben és térben egymástól elszakítva tárgyalják és az analógiára csupán hivatkozva, nem aknázzák ki teljes mértékben mindazokat az előnyöket, amelyeket azok kínálnak, nevezetesen: az analógiában levő jelenségek mélyebb megértése, lényegesen könnyebb megjegyzése és nem utolsósorban az időnyerés lehetősége.

Annak oka, hogy az analógiák nyújtotta előnyöket általában elsikkadni hagyják, minden bizonnyal az, hogy sokan elvileg látják helytelennek a két, lényegét tekintve különböző fizikai jelenségnek egymás mellett való tárgyalását pusztán matematikai leírásuk hasonló volta miatt. Ezért formálisnak érzik az analógiás tárgyalásmódot. Ez az álláspont a való körülményektől elvonatkoztatva talán tartható is lenne. Úgy érzem azonban, hogy fel kell adnunk, ha figyelembe vesszük a következőket: a rezgésjelenségek matematikai tárgyalása már olyan kísérleti fizikai és matematikai előtanulmányokat tételez fel, hogy ezek mellett az említett két jelenségcsoportnak párhuzamba állítása nem okozhat zavart, sőt a tanultaknak egy újabb szempontból való áttekintését jelenti. Így legfeljebb szépséghibának minősíthető az a körülmény, hogy a mechanikai megfontolásokkal párhuzamosan elektromos jelenségeket is vizsgálunk, de ezért a szépséghibáért bőven kárpótolnak bennünket az ilyen tárgyalás már fentebb vázolt előnyei.

Ami most már speciálisan a pedagógiai főiskolán folyó fizika oktatást illeti: itt az analógiás tárgyalás még szépséghibának sem igen tekinthető. A 4. évben „Válogatott fejezetek az elméleti fizika köréből” c. heti 2 órás előadásban — mint azt már az előadás címén kívül az órakerete is megmutatja — nemigen lehet arról szó, hogy a fizika egyes részeit, mint szorosan vett egységeket, külön tárgyaljuk. Ebben az előadásban Rezgésjelenségek címen az összevont tárgyalás a legkisebb erőltetés nélkül kitűnően megvalósít-

ható. Sőt! Gondolkozni kellene azon is, hogy melyek még azok a részek, amelyek analógiás tárgyalással összevonhatók lennének.

Mindezek alapján a dolgozat célja: a mechanikai és elektromos rezgések közti analógiák szisztematikus feltárása a felsőoktatásban való gyümölcsözőbb felhasználásuk szempontjából. E cél érdekében röviden ismertetem az analógiás tárgyalásmódot a csillapított szabad, a csillapított kényszer és az analógiák felhasználása szempontjából általában elhanyagolt kapcsolt rezgéseknél.

I. Csillapított szabad rezgések.

a) Mechanikai rezgés.

A csillapított szabad rezgések differenciálegyenlete:

$$m \frac{d^2 x}{dt^2} + w \frac{dx}{dt} + kx = 0, \quad (1)$$

ahol m a rezgő tömegpont tömege, x a kirezgés, $\frac{dx}{dt}$, ill. $\frac{d^2 x}{dt^2}$ az x helyen a rezgő tömegpont sebessége, ill. gyorsulása, w , ill. k a súrlódási erő, illetve a visszahúzó rugalmas erő jellemző együttható. (1)-et m -mel osztva és bevezetve a

$$\frac{w}{m} = 2\beta, \quad \frac{k}{m} = \omega_0^2 \quad (2)$$

jelöléseket, a következő egyenletre jutunk:

$$\frac{d^2 x}{dt^2} + 2\beta \frac{dx}{dt} + \omega_0^2 x = 0. \quad (1/a)$$

Ennek a konstans együtthatójú lineáris elsőrendű homogén differenciálegyenletnek általános megoldása

$$x = A_1 e^{-(\beta + \sqrt{\beta^2 - \omega_0^2})t} + A_2 e^{-(\beta - \sqrt{\beta^2 - \omega_0^2})t}, \quad (3)$$

ahol A_1 és A_2 a kezdeti feltételekből meghatározható konstansok. A kitevőkben szereplő négyzetgyökös kifejezés értéke szerint 3 eset lehetséges:

$\alpha)$ $\beta^2 > \omega_0^2$. Ez esetben x exponenciálisan csökkenve tart 0 felé, a mozgás aperiodikus.

$\beta)$ $\beta^2 = \omega_0^2$. A megoldás

$$x = (B_1 + B_2 t) e^{-\beta t}.$$

Ez ismét aperiodikus mozgást ír le az előbbihez képest gyorsabban csökkenő kitéréssel (határeset).

$\gamma)$ Fizikai szempontból legjelentősebb a periodikus mozgás esete, amely $\beta^2 < \omega_0^2$ esetén következik be. Legyen

$$\sqrt{\beta^2 - \omega_0^2} \equiv i\omega_1, \quad \text{ahol } i = \sqrt{-1} \text{ és } \omega_1 = \sqrt{\omega_0^2 - \beta^2}. \quad (4)$$

Ezeket figyelembe véve az (1) alatti általános megoldás az Euler formula alkalmazásával

$$x = A e^{-\beta t} \sin(\omega_1 t + \varphi) \quad (5)$$

alakba írható, ahol A és φ az A_1 és A_2 helyett bevezetett két új konstans.

Értékük $t=0$ -ban $x=x_0$ és $\frac{dx}{dt}=0$ kezdeti feltételek mellett

$$A = \frac{x_0 \omega_0}{\omega_1} \quad \text{és} \quad \operatorname{tg} \varphi = \frac{\omega_1}{\beta}. \quad (6)$$

(5) $T_1 = \frac{2\pi}{\omega_1}$ rezgésidejű csillapodó rezgést ír le.

Ha $\beta=0$, vagyis csillapodás nélküli szabad rezgésről van szó, akkor $\varphi = \frac{\pi}{2}$, $\omega_1 = \omega_0$ és $A = x_0$ miatt

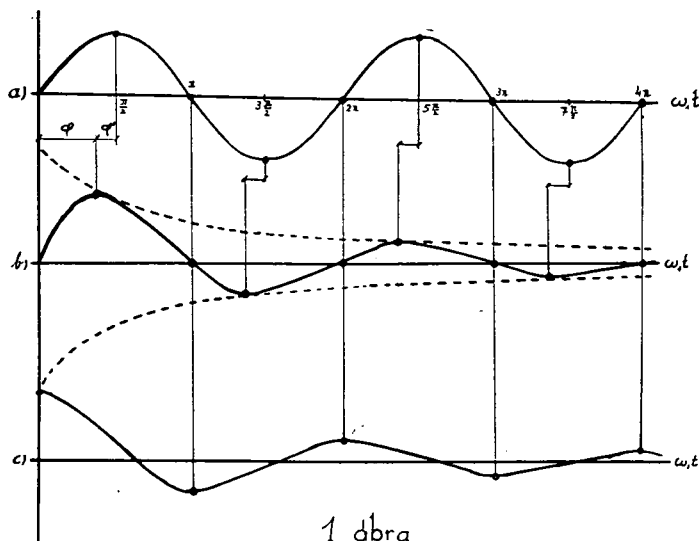
$$x = x_0 \cos \omega_0 t. \quad (5/a)$$

A rezgés ideje: $T_0 = \frac{2\pi}{\omega_0}$.

(5) és (5/a) összehasonlításából azonnal látszik, hogy a csillapított rezgés ω_1 körfrekvenciája kisebb (rezgésideje nagyobb), mint az azonos rugalmas erő hatására létrejövő csillapítatlan rezgésé. A csillapodás tehát a rezgésidőt növeli.

Végezetül igen tanulságos az (5)-ben szereplő φ fázisállandó közelebbi vizsgálata. Mindenekelőtt ábrázoljuk az $x = A \cdot \sin \omega_1 t$ csillapítatlan rezgést egy olyan koordináta-rendszerben, amelynek vízszintes tengelyére $\omega_1 t$ -t, a függőleges tengelyére pedig az x elongációt mérjük fel. A kapott görbe maximális, ill. minimális értékei a $\pm \frac{\pi}{2}$, $\pm 3 \frac{\pi}{2}$, ... helyeken vannak. (1/a ábra).

Ábrázoljuk ezek után az $x = Ae^{-\beta t} \sin \omega_1 t$ ugyancsak ω_1 körfrekvenciájú csillapított rezgés képét az előbbi rendszerben. (1/b ábra.) Amint látható,

ennek a görbének nullpontjai az előbbivel azonos helyeken vannak, maximumai (minimumai) azonban az előbbi maximumaihoz (minimumaihoz) képest

$$\varphi' = \arctg \frac{\beta}{\omega_1}$$

szöggel balra tolódtak. Hogy az elongáció görbéjének a kezdeti feltételünknek megfelelően a 0-helyen maximuma legyen, azt $\varphi = \frac{\pi}{2} - \varphi'$ szöggel balra kell eltolnunk, vagyis a görbe egyenletébe $\sin \omega_1 t$ helyett $\sin(\omega_1 t + \varphi)$ -t kell írunk. (1/c ábra.) (Az $e^{-\beta t}$ helyébe nem kell $e^{-\beta(t + \frac{\varphi}{\omega_1})}$ -et írni, mert $e^{-\beta(t + \frac{\varphi}{\omega_1})} = e^{-\beta t} e^{-\beta \frac{\varphi}{\omega_1}} = \text{const.} \cdot e^{-\beta t}$, vagyis az átírás csupán az ordináták arányos növekedését okozza.) (5)-ben fellépő φ fázisállandó fellépése tehát azt biztosítja, hogy megoldásgörbénknek $\omega_1 t = 0$ -ban maximuma van.

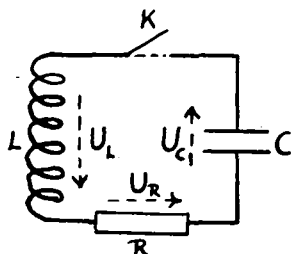
(5)-ből az idő szerinti deriválással (4) és (6) figyelembevételével a csillapított rezgést végző tömegpont sebessége

$$v = \frac{dx}{dt} = -A\omega_0 e^{-\beta t} \sin \omega_1 t. \quad (7)$$

A kapott kifejezésben fellépő negatív előjel azt jelzi, hogy csökkenő elongációhoz tartozó sebesség negatív előjelű. A sebesség előjelének a gyakorlati megfontolásokban különösebb jelentősége nincsen s ezért a következőkben tőle eltekintve azt mondhatjuk, hogy a sebesség (l. az 1/b ábrán folytonos vonallal kihúzott görbét) φ szöggel késik az elongációhoz képest.

b) Elektromos rezgés.

Tekintsük a 2. ábrán látható, L önindukciót, R ohmikus ellenállást és C kapacitást tartalmazó rezgőkört, melynek kondenzátora U feszültségű. (A lemezeken levő töltés $+q_0$, ill. $-q_0$.) Ha a K kapcsolót zárjuk, a körben időben változó I áram indul meg. Kérdés: milyen ennek időbeli lefutása?

2. ábra.

A zárt körben egy időpillanatban az áram iránya legyen az óramutató járásával egyező. A kapcsolási elemeken e pillanatban a feszültségesések U_L , U_R és U_C . Kirchhoff II. törvénye értelmében

$$U_L + U_R + U_C = 0,$$

vagy

$$L \frac{dI}{dt} + IR + \frac{q}{C} = 0. \quad (8)$$

Figyelembe véve az $I = \frac{dq}{dt}$ összefüggést, (8)

$$L \frac{d^2q}{dt^2} + R \frac{dq}{dt} + \frac{q}{C} = 0 \quad (8/a)$$

alakba írható át. Ez az egyenlet tökéletes analógiát mutat az (1) alatti egyenlettel. Az egymásnak megfelelő, analóg szerepet játszó mennyiségek:

$$m \sim L$$

$$w \sim R$$

$$k \sim \frac{1}{C}$$

$$x \sim q.$$

(8/a)-t L -lel osztva és a

$$\frac{R}{L} = 2\beta, \quad \frac{1}{LC} = \omega_0^2$$

jelöléseket bevezetve a

$$\frac{d^2q}{dt^2} + 2\beta \frac{dq}{dt} + \omega_0^2 q = 0 \quad (8/b)$$

egyenletre jutunk, amely az (1/a)-nak a megfelelője s így megoldásai az előbbiek alapján azonnal felírhatók. Csupán a $\beta^2 < \omega_0^2$ $\left(\frac{R^2}{4L^2} < \frac{1}{LC}\right)$ periodikus esetre szorítkozva

$$q = Ae^{-\beta t} \sin(\omega_1 t + \varphi), \quad (9)$$

ahol

$$A = \frac{q_0 \omega_0}{\omega_1} \quad \text{és} \quad \operatorname{tg} \varphi = \frac{\omega_1}{\beta}. \quad (10)$$

A kondenzátor töltése tehát periódikusan változva exponenciálisan csökken. A váltakozás periódusa:

$$T_1 = \frac{2\pi}{\omega_1} = \frac{2\pi}{\sqrt{\frac{1}{LC} - \frac{R^2}{4L^2}}} = 2\pi \sqrt{\frac{LC}{1 - \frac{R^2 C}{4L}}}.$$

Ha $\beta = 0$ ($R = 0$), akkor a töltésváltakozás időbeli lefutása (5/a) alapján

$$q = q_0 \cos \omega_0 t$$

és a váltakozás periódusideje

$$T_0 = \frac{2\pi}{\omega_0} = 2\pi \sqrt{LC}.$$

Tekintve, hogy $U_c = \frac{q}{C}$, azért

$$U_c = \frac{A}{C} e^{-\beta t} \sin(\omega_1 t + \varphi), \quad (11)$$

vagyis a kondenzátoron bekövetkező feszültségingadozás fázisban van töltésének változásával.

A körben folyó áramerősség a mechanikai rezgés sebességének felel meg:

$$I \sim v.$$

(7) alapján tehát I azonnal felírható

$$I = -A \omega_0 e^{-\beta t} \sin \omega_1 t. \quad (12)$$

A két jelenség között fennálló szoros analógia alapján mindaz, amit a mechanikai csillapított rezgés ω_1 körfrekvenciájáról és φ fázisállandójáról a) alatt elmondtunk, értelemszerűen átvihető az elektromos rezgésekre is. Így

α) $\omega_1 < \omega_0$, vagyis a csillapodás csökkenti a körfrekvenciát (növeli a rezgésidőt).

β) Az I negatív előjele azt mutatja, hogy a kondenzátoron levő pozitív töltés csökkenésével kapcsolatos ún. kisütési áram iránya a 2. ábrán felvett pozitív iránnyal ellentétes. Ettől az előjeltől itt is eltekinthetünk.

γ) φ fellépése q (U_c) kifejezésében azt biztosítja, hogy a megoldás a kezdeti feltételeinknek megfelelő legyen.

δ) φ azt a fázisszöveget jelenti, amellyel a körben folyó áramintenzitás elmarad a kondenzátor feszültsége mögött.

II. Kényszerrezgések.

a) Mechanikai kényszerrezgés.

Működtessünk az I/a alatt tárgyalt rezgésre képes rendszerünkre az X tengely irányában működő $P \cdot \sin \omega t$ kényszerítő erőt. A mozgás egyenlete a szokásos alakra rendezve

$$m \frac{d^2 x}{dt^2} + w \frac{dx}{dt} + kx = P \sin \omega t. \quad (13)$$

Az egyenletet m -mel osztva és bevezetve a

$$\frac{w}{m} = 2\beta, \quad \frac{k}{m} = \omega_0^2, \quad \frac{P}{m} = p$$

jelöléseket, (14) a következő alakra hozható:

$$\frac{d^2 x}{dt^2} + 2\beta \frac{dx}{dt} + \omega_0^2 x = p \sin \omega t. \quad (13/a)$$

Ennek az inhomogén konstans együtthatójú másodrendű lineáris differenciálegyenletnek az általános megoldását úgy kapjuk meg, hogy a hozzá tartozó homogén egyenlet általános megoldásához hozzáadjuk az inhomogén egyenlet egy partikuláris megoldását. $\omega_0^2 > 2\beta^2$ esetén az általános megoldás

$$x = Ae^{-\beta t} \sin(\omega_1 t + \varphi) + K \sin(\omega t + \Phi),$$

ahol ω_1 , A és Φ értékét a (4) és (6) adják, és a (13/a) partikuláris megoldását adó $K \cdot \sin(\omega t + \Phi)$ -ben K és Φ meghatározandó mennyiségek. Egy bizonyos idő elteltével a megoldásfüggvény első tagja a második mellett elhanyagolható kicsinnyé lesz. Csupán erre, a fizikai megfontolások szempontjából egyedül jelentős esetre korlátozódva (13/a) megoldása:

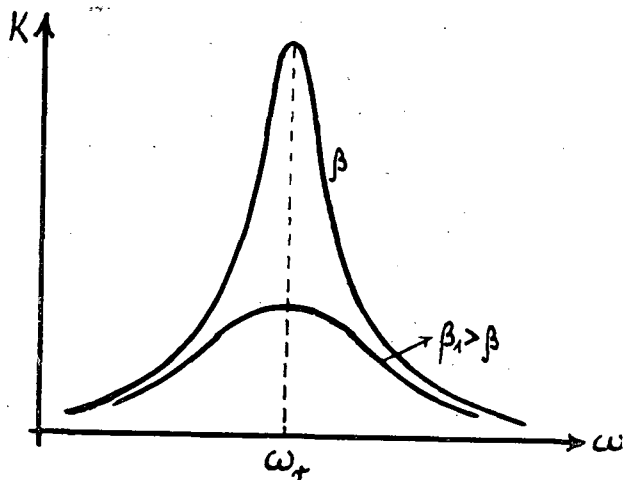
$$x = K \sin(\omega t + \Phi). \quad (14)$$

K és Φ meghatározása (14)-nek (13/a)-ba való helyettesítésével történik. A számítás eredménye:

$$K = \frac{p}{\sqrt{(\omega^2 - \omega_0^2)^2 + 4\beta^2 \omega^2}} \quad (15)$$

$$\operatorname{tg} \Phi = \frac{2\beta\omega}{\omega^2 - \omega_0^2}. \quad (16)$$

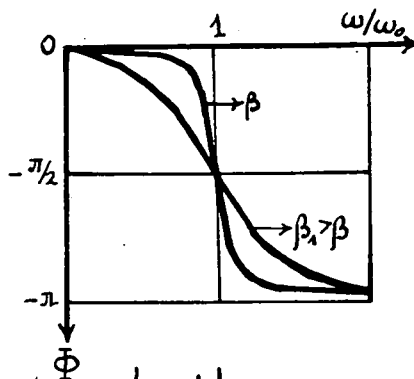
A kapott két kifejezésből látható, hogy adott rezgő rendszer és konstans p esetén mind K , mind Φ a gerjesztő ω körfrekvenciájától függ. K kifejezésének ω szerinti differenciálásával kimutatható, hogy $K(\omega)$ függvénynek $\omega_r = \sqrt{\omega_0^2 - 2\beta^2}$ helyen maximuma van. Koordináta transzformációval ugyancsak könnyen belátható, hogy $K(\omega)$ szimmetrikus az ω_r körfrekvencia értékre. Az ω_r helyen maximummal rendelkező és ω_r -re szimmetrikus $K(\omega)$ tehát harang-görbe alakú. Neve rezonancia-görbe. (3. ábra.) ω_r az ún. rezonancia

3. ábra.

körfrekvencia. A rezonancia-görbe maximális értéke és szélessége (meredeksége) a rendszer csillapodását megszabó β -tól függ. Minél kisebb β , annál keskenyebb a rezonancia görbe által határolt terület és annál nagyobb a maximuma.

Ami most már Φ -t illeti: (14)-ből látható, hogy a tömegpont rezgése általában nincsen fázisban a gerjesztővel. Ezen azt értjük, hogy kilengésének maximumát általában nem akkor éri el, mikor a gerjesztő erő maximális. Φ méri a köztük levő fáziskülönbséget. (16)-ból láthatóan Φ tangense negatív, ha $\omega \leq \omega_0$ és pozitív, ha $\omega > \omega_0$. Ebből, valamint a fáziskülönbség folytonos változásából következik, hogy Φ lefutásának a 4. ábrán láthatónak kell lennie. Φ -nek β -tól való függése is leolvasható az ábráról.

4. ábra.

Eredményeink fizikai tartalmát röviden a következőkben foglalhatjuk össze: ha egy rezgésre képes rendszerre periódikusan változó erő hat, akkor a rendszer a csillapodó rezgéskomponens „elhalása” után a gerjesztő körfrekvenciájával kényszerrezgést végez. Adott rezgő rendszernél a kényszerrezgés amplitúdója és a gerjesztőhöz viszonyított fázisa a gerjesztő ω körfrekvenciájától függ. Ha ω vagy sokkal nagyobb, vagy sokkal kisebb a gerjesztett rendszer adataitól függő ω_r rezonancia körfrekvenciánál, akkor a rezgés amplitúdója kicsiny. Ha a gerjesztő körfrekvenciáját bármely irányból közelítjük ω_r felé, a rezgésamplitúdó növekszik s ha $\omega = \omega_r$, akkor maximális értékű lesz. Ez esetben — amint mondani szokás — a gerjesztett rendszer rezonál a gerjesztőre. A rezonancia amplitúdó különösen nagy lesz, ha kicsi a rendszer csillapodása. A rezonancia körfrekvenciáról érdemes megjegyezni, hogy az kisebb mind a csillapodás nélküli rezgésre képes rendszer ω_0 , mind pedig a csillapodó rezgést végző rendszer ω_1 körfrekvenciájánál. Tehát $\omega_0 > \omega_1 > \omega_r$.

A fázisviszonyokat tekintve megállapítottuk, hogy a gerjesztett rendszer késik a gerjesztőhöz képest. Ha $\omega < \omega_0$, akkor a késés kisebb mint $\frac{\pi}{2}$, $\omega = \omega_0$ esetén $\frac{\pi}{2}$. Ha $\omega > \omega_0$, akkor $\pi/2$ -nél nagyobb s ha $\omega \gg \omega_0$, akkor közel π a fáziskésés.

Az eddigiekben a kényszerrezgés elongációját vizsgáltuk. A következőkben egész röviden az analógiák szempontjából fontos sebességviszonyokat tekintjük át. (14)-ből

$$v = K\omega \cos(\omega t + \Phi) = K\omega \sin(\omega t + \delta), \quad (17)$$

ahol $\delta = \Phi + \frac{\pi}{2}$ és

$$\operatorname{tg} \delta = -\frac{1}{\operatorname{tg} \Phi} = \frac{\omega_0^2 - \omega^2}{2\beta\omega}. \quad (18)$$

A sebesség $K\omega$ amplitúdója maximális, ha

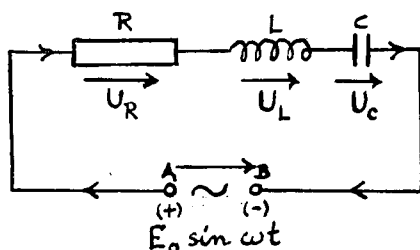
$$\omega = \omega_0 = \sqrt{\frac{k}{m}}, \quad (19)$$

vagyis ha a gerjesztő körfrekvenciája a gerjesztett csillapodás nélküli körfrekvenciájával egyenlő. Ez esetben $\delta = 0$, vagyis a gerjesztő erő és a rezgő tömeg sebessége fázisban van.

b) *Elektromos kényszerrezgés.*

1. Soros kapcsolású elektromos rezgőkör kényszerrezgése.

Az 5. ábrán látható rezgőkör AB kapcsaira $E_0 \sin \omega t$ váltakozó elektro-

5. ábra.

motoros erőt (eme) kapcsolunk. A körben ennek hatására lejátszódó jelenségeket az

$$L \frac{d^2 q}{dt^2} + R \frac{dq}{dt} + \frac{q}{C} = E_0 \sin \omega t$$

differenciálegyenlet írja le. Ennek bal oldala azonos a (8/a)-val. L -lel osztva az egyenletet és bevezetve a

$$2\beta = \frac{R}{L}, \quad \omega_0^2 = \frac{1}{LC}, \quad p = \frac{E_0}{L}$$

jelöléseket, a megoldandó egyenlet formailag azonos lesz (13/a)-val. A körben tehát elektromos kényszerrezgés jön létre. Ennél a kondenzátor töltése a csillapodó rezgés elhalása után (14) alapján

$$q = K \sin(\omega t + \Phi)$$

összefüggés szerint változik, ahol K és $\operatorname{tg} \Phi$ értékét (15) és (16) adja. Elektromos mennyiségekkel kifejezve

$$K = \frac{E_0}{\omega \sqrt{R^2 + \left(L\omega - \frac{1}{\omega C}\right)^2}} \quad \text{és} \quad \operatorname{tg} \Phi = \frac{R}{L\omega - \frac{1}{\omega C}}.$$

Változó ω esetén K értéke és ezzel együtt q , ill. $U_c = \frac{q}{C}$ maximális, ha a gerjesztő körfrekvenciája

$$\omega = \omega_r = \sqrt{\omega_0^2 - 2\beta^2} = \sqrt{\frac{1}{LC} - \frac{R^2}{2L^2}}.$$

Ez esetben a kondenzátor feszültsége $\pi/2$ -vel késik a gerjesztő elektromotoros erejéhez képest.

A körben folyó áramintenzitás (17) alapján

$$I = K \omega \sin(\omega t + \delta).$$

Az áramerősség amplitúdója és fázisállandója (17) és (18) alapján számítva

$$K\omega = \frac{E_0}{\sqrt{R^2 + \left(L\omega - \frac{1}{\omega C}\right)^2}}$$

$$\operatorname{tg} \delta = \frac{\frac{1}{\omega C} - L\omega}{R}.$$

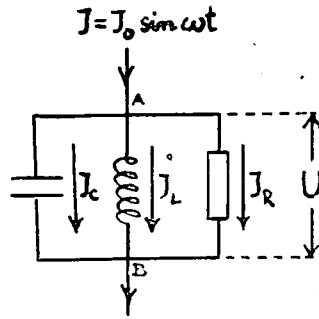
$\sqrt{R^2 + \left(L\omega - \frac{1}{\omega C}\right)^2}$ a kör váltóáramú ellenállása, impedanciája. δ az áramerősség és a gerjesztő eme közti fáziskülönbséget méri. (19) szerint, ha $\omega = \omega_0 \left(L\omega = \frac{1}{\omega C}\right)$, akkor az áramerősség amplitúdója maximális és értéke $\frac{E_0}{R}$. Ez esetben $\delta = 0$, vagyis a körben folyó áramerősség a gerjesztő eme-jével fázisban változik (feszültségrezonancia).

2. Párhuzamos kapcsolású elektromos rezgőkör kényszerrezgése.

A 6. ábrán látható párhuzamos rezgőkör is analógiát mutat az a) alatt tárgyalt mechanikai rezgő rendszerrel. Ez belátható, ha felírjuk a körre érvényes differenciálegyenletet, amely az

$$I = I_L + I_C + I_R \quad (20)$$

Kirchhoff törvényből kapható. Ebben $I = I_0 \sin \omega t$ a külső körben, $I_L = \frac{1}{L} \int_0^t U dt$

6. ábra.

$I_C = \frac{dq}{dt} = C \frac{dU}{dt}$, $I_R = \frac{1}{R} U = GU$ az L -, C - és R -t tartalmazó ágba folyó áram erőssége. Figyelembe véve, hogy $U = \frac{d\Psi}{dt}$ (Ψ a tekercs menetfelületén áthaladó fluxus) és a kapott kifejezéseket (20)-ba helyettesítve nyerjük a párhuzamos körre érvényes

$$C \frac{d^2\Psi}{dt^2} + G \frac{d\Psi}{dt} + \frac{\Psi}{L} = I_0 \sin \omega t \quad (21)$$

differentiálegyenletet. Ez az egyenlet analóg (13)-mal. Az egymásnak megfelelő mennyiségek:

$$m \sim C$$

$$w \sim G$$

$$k \sim \frac{1}{L}$$

$$\Psi \sim x$$

$$P \sim I_0.$$

Az analógia alapján azonnal megmondható, hogy a 6. ábrán látható körben kényszerrezgés jön létre, ha a külső körben periódikusan váltakozó áram folyik. A mennyiségi összefüggések is könnyen lehozhatók az analógia alapján. C -vel osztva az egyenletet és bevezetve a

$$2\beta = \frac{G}{C}, \quad \omega_0^2 = \frac{1}{LC}, \quad p = \frac{I_0}{C}$$

jelöléseket, Ψ -re a (13/a)-hoz hasonló egyenletet nyertünk. Ennek fizikai szempontból jelentős megoldása

$$\Psi = K \sin(\omega t + \Phi),$$

$$\text{ahol } K = \frac{I_0}{\omega \sqrt{G^2 + \left(C\omega - \frac{1}{L\omega}\right)^2}} \quad \text{és} \quad \operatorname{tg} \Phi = \frac{G}{C\omega - \frac{1}{L\omega}}.$$

Ezek az értékek (15) és (16) alapján azonnal felírhatók voltak.

A tekercs menetfelületén áthaladó Ψ indukciófluxusnál általában fontosabb a kör AB sarkain fellépő U feszültségnek az ismerete. Ezt Ψ -nek az idő szerinti deriváltja szolgáltatja s így U a v -vel analóg mennyiség. (17) alapján

$$U = K\omega \sin(\omega t + \delta),$$

$$\text{ahol } U_0 \equiv K\omega = \frac{I_0}{\sqrt{G^2 + \left(C\omega - \frac{1}{L\omega}\right)^2}} \quad \text{és} \quad \operatorname{tg} \delta = \frac{\frac{1}{L\omega} - C\omega}{G}.$$

$\sqrt{G^2 + \left(C\omega - \frac{1}{L\omega}\right)^2}$ a párhuzamos kapcsolású kör vezetőképessége.

Ha a külső körben folyó áramintenzitás ω körfrekvenciája megegyezik ω_0 -al, akkor $U_0 = \frac{I_0}{G}$ maximális értékű és $\delta = 0$. Ezt az áramrezonanciának nevezett esetet a kör vezetőképességének minimális (az ellenállás maximális) értéke jellemzi.

Fontos speciális eset az, mikor $G=0$, vagyis amikor R hiányzik a 6. ábrán látható körből. Ez esetben

$$U_0 = \frac{I_0}{C\omega - \frac{1}{L\omega}}$$

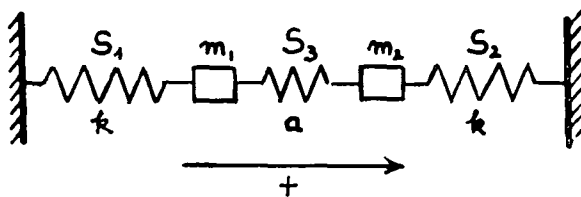
és $\operatorname{tg} \delta = \pm \infty$ aszerint, hogy $\frac{1}{L\omega}$ vagy $C\omega$ a nagyobb. Ha ez esetben $\omega = \omega_0$, akkor az LC kör kapcsain bekövetkező feszültségesés amplitúdója és a kör ellenállása is ∞ , feltételezve, hogy a külső körben folyó áramintenzitást a külső feszültség növelésével állandónak tartjuk.

III. Kapcsolt rezgések.

a) Mechanikai kapcsolt rezgés.

Tekintsük a 7. ábrán látható mechanikai rendszert. Az m_1 , illetve m_2 tömegre működjek azonos k együtthatójú S_1 , ill. S_2 rugalmas erő, míg az a együtthatójú S_3 rugalmas erő a két tömeg közti „kapcsolatot” létesíti. Gondoljuk mindkét tömeget az ábrán jelzett pozitív irányban kitérítve, de úgy, hogy m_1 x_1 kitérése nagyobb legyen mint m_2 x_2 kitérése. A két tömeg mozgásegyenlete:

$$\left. \begin{aligned} m_1 \frac{d^2 x_1}{dt^2} &= -kx_1 + a(x_2 - x_1) \\ m_2 \frac{d^2 x_2}{dt^2} &= -kx_2 + a(x_1 - x_2) \end{aligned} \right\}. \quad (22)$$

7. ábra.

(A következőkben a számítások egyszerűsítése végett legyen $m_1 = m_2 = m$.)
E két lineáris differenciálegyenletből álló rendszer partikuláris megoldásait a következő alakban tételezzük fel:

$$x_1 = A e^{i\omega t}, \quad x_2 = B e^{i\omega t},$$

ahol A és B konstansok és ω a meghatározandó körfrekvencia.

ω meghatározása; a feltételezett megoldásokat a (22) alatti egyenletekbe helyettesítve a következő egyenletekre jutunk:

$$\left. \begin{aligned} (-m\omega^2 + k + a)A - aB &= 0 \\ -aA + (-m\omega^2 + k + a)B &= 0 \end{aligned} \right\} \quad (23)$$

E két egyenlet A és B -re feltételeket szab meg, de csak akkor ad 0-tól különböző A és B értékeket, ha a rendszer determinánsa 0, vagyis ha

$$\begin{vmatrix} -m\omega^2 + k + a & -a \\ -a & -m\omega^2 + k + a \end{vmatrix} = 0.$$

Ebből a feltételből

$$\omega_{+,-}^2 = \frac{k+a}{m} \pm \frac{a}{m},$$

ahol ω_+^2 a $+$ jellel, ω_-^2 a $-$ jellel tekintett ω^2 értéket jelenti. Ha a két tömeg közül bármelyiket a másiktól függetlenül rezgésbe hozzuk, a rezgés

$$m \frac{d^2 x}{dt^2} = -(k+a)x$$

egyenlete alapján a rezgés körfrekvenciája

$$\omega_0^2 = \frac{k+a}{m}.$$

Ezt figyelembe véve

$$\left. \begin{aligned} \omega_+^2 &= \omega_0^2 + \frac{a}{m} = \frac{k+2a}{m} \\ \omega_-^2 &= \omega_0^2 - \frac{a}{m} = \frac{k}{m} \end{aligned} \right\} \quad (24)$$

A csatolt rendszernek tehát két, abszolút értékben különböző saját körfrekvenciája van: ω_+ és ω_- . Ezek közül az egyik nagyobb, a másik pedig kisebb mint a csatolt rendszerek egyik tagjának ω_0 saját frekvenciája, úgy hogy $\omega_+^2 - \omega_0^2 = \omega_0^2 - \omega_-^2$. A körfrekvenciák különbsége annál nagyobb, minél nagyobb az a csatolási tényező (állandónak feltételezett tömegek mellett).

A (22) általános megoldása; ω_+ értékét helyettesítve a (23)-ba, A és B közti kapcsolatra

$$A_+ = -B_+,$$

ω_- értékével pedig

$$A_- = B_-$$

összefüggésre jutunk. Ezeket a megkötéseket és ω négy lehetséges értékét ($\pm \omega_+$, $\pm \omega_-$) figyelembe véve a (22) alatti differenciálegyenletrendszer általános megoldásai:

$$\begin{cases} x_1 = A_1 e^{i\omega_+ t} + A_2 e^{-i\omega_+ t} + A_3 e^{i\omega_- t} + A_4 e^{-i\omega_- t} \\ x_2 = -A_1 e^{i\omega_+ t} - A_2 e^{-i\omega_+ t} + A_3 e^{i\omega_- t} + A_4 e^{-i\omega_- t} \end{cases} \quad (25)$$

Az A -k adott kezdeti feltételekből meghatározható konstansok.

Tekintsünk néhány speciális esetet!

$\alpha)$ $t=0$ -nál $x_1 = x_2 = K$ és $\frac{dx_1}{dt} = \frac{dx_2}{dt} = 0$. Ekkor $A_1 = A_2 = 0$, $A_3 = -A_4 = \frac{K}{2}$ és

$$x_1 = K \cdot \cos \omega_- t$$

$$x_2 = K \cdot \cos \omega_- t.$$

A rendszer ekkor ω_- -szal, a kisebb saját frekvenciájával rezeg.

$\beta)$ $t=0$ -nál $x_1 = K$, $x_2 = -K$ és $\frac{dx_1}{dt} = \frac{dx_2}{dt} = 0$. Ekkor $A_1 = A_2 = \frac{K}{2}$, $A_3 = A_4 = 0$ és

$$x_1 = K \cdot \cos \omega_+ t$$

$$x_2 = -K \cdot \cos \omega_+ t.$$

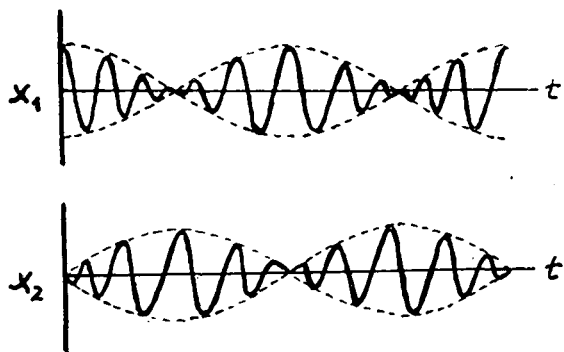
A rendszer ekkor az ω_+ nagyobb saját frekvenciájával rezeg.

$\gamma)$ $t=0$ -nál $x_1 = K$, $x_2 = 0$, $\frac{dx_1}{dt} = \frac{dx_2}{dt} = 0$. Ekkor $A_1 = A_2 = A_3 = -A_4 = \frac{K}{4}$ és

$$x_1 = K \cdot \cos \frac{\omega_+ - \omega_-}{2} t \cdot \cos \frac{\omega_+ + \omega_-}{2} t$$

$$x_2 = K \cdot \sin \frac{\omega_+ - \omega_-}{2} t \cdot \sin \frac{\omega_+ + \omega_-}{2} t.$$

Laza csatolást (a kicsi és $\omega_+ - \omega_- \ll \omega_+ + \omega_-$) feltételezve, a rendszer mindkét tagja lebegést végez a 8. ábrán látható módon.

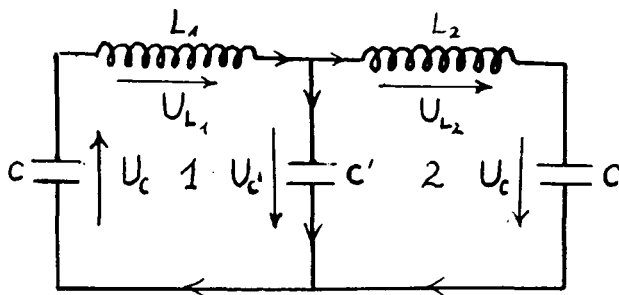

8. ábra.

b) Elektromos kapcsolt rezgések.

1. Kapacitív kapcsolt kör.

A 9. ábrán látható 1 és 2 körre alkalmazzuk Kirchhoff II. törvényét;

9. ábra.

$$U_{L_1} + U_C + U_{C'} = 0$$

$$U_{L_2} + U_C - U_{C'} = 0.$$

Beírva a feszültségek értékeit

$$\left. \begin{aligned} L_1 \frac{dI_1}{dt} + \frac{q_1}{C} + \frac{q'}{C'} &= 0 \\ L_2 \frac{dI_2}{dt} + \frac{q_2}{C} - \frac{q'}{C'} &= 0 \end{aligned} \right\} \quad (26)$$

Kirchhoff I. törvényének az E pontra való alkalmazásával kapott $I_1 = I' + I_2$ egyenlet integrálásából $q' = q_1 - q_2$ következik. Ezt beírva a (26) alatti egyenletekbe és figyelembe véve, hogy $I = \frac{dq}{dt}$, nyerjük a C' kapacitással kapcsolt körök kondenzátorainak töltésére felírt differenciálegyenlet-rendszert:

$$\left. \begin{aligned} L_1 \frac{d^2 q_1}{dt^2} + \frac{q_1}{C} + \frac{q_1 - q_2}{C'} &= 0 \\ L_2 \frac{d^2 q_2}{dt^2} + \frac{q_2}{C} + \frac{q_2 - q_1}{C'} &= 0 \end{aligned} \right\} \quad (26/a)$$

Ez az egyenletrendszer a (22) alattinak felel meg. Az analóg mennyiségek:

$$\left. \begin{aligned} m_i &\sim L_i \\ x_i &\sim q_i \end{aligned} \right\} (i = 1, 2)$$

$$k \sim \frac{1}{C}$$

$$a \sim \frac{1}{C'}.$$

Ha $L_1 = L_2 = L$, akkor (24) alapján azonnal kiszámítható az elektromos rendszernek két saját körfrekvenciája:

$$\omega_+ = \sqrt{\frac{2C + C'}{LCC'}}$$

$$\omega_- = \sqrt{\frac{1}{LC}}.$$

Ezek mindegyike különbözik a külön-külön tekintett körök

$$\omega_0 = \sqrt{\frac{C + C'}{LCC'}}$$

saját körfrekvenciájától: $\omega_+ > \omega_0 > \omega_-$. A különbség állandónak feltételezett L mellett az $\frac{1}{C'}$ csatolási tényezőtől függ.

Az analógia alapján mindazok a speciális rezgési esetek, melyeket a) alatt tárgyaltunk, az elektromosan csatolt körökre is átvihetők. Ez alapján ha a két C kapacitású kondenzátort $t = 0$ -ban úgy töltjük fel, hogy külön-külön a közös vezetékben ellentétes irányú áramot hajtsanak át, akkor mindkét rendszer ω_- , ha pedig úgy töltjük fel őket, hogy külön-külön a közös vezetékben azonos irányú áramot hajtsanak át, akkor mindkét rendszer ω_+ körfrekvenciával rezeg. Ha kezdetben csak az egyik kondenzátort töltjük fel és kisütésével rezgésbe hozzuk az egyik kört, akkor lebegés jön létre a rendszerben. A 8. ábra az elektromos kapcsolt körök lebegését is szemlélteti, ha a függőleges tengelyre a kondenzátorok q töltését, ill. a velük fázisban változó U_C kondenzátorfeszültségeket gondoljuk felmérve.

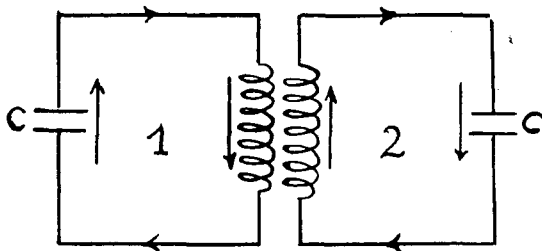

2. Induktíve kapcsolt körök.

A 10. ábra induktíve kapcsolt rezgőköröket ábrázol. Az ilyen módon kapcsolt körök differenciál-egyenletrendszere

$$\left. \begin{aligned} L_1 \frac{dI_1}{dt} + \frac{q_1}{C} + M \frac{dI_2}{dt} &= 0 \\ L_2 \frac{dI_2}{dt} + \frac{q_2}{C} + M \frac{dI_1}{dt} &= 0 \end{aligned} \right\} \quad (27)$$

(M a két tekercs kölcsönös indukciós együtthatója.)

10. ábra.

Legyen ebben az esetben is $L_1 = L_2 = L$. Figyelembe véve még a

$$\frac{dI_1}{dt} = \frac{d^2 q_1}{dt^2} \quad \text{és a} \quad \frac{dI_2}{dt} = \frac{d^2 q_2}{dt^2}$$

összefüggéseket, (27) a következőképpen írható át:

$$\left. \begin{aligned} L \frac{d^2 q_1}{dt^2} + \frac{q_1}{C} + M \frac{d^2 q_2}{dt^2} &= 0 \\ L \frac{d^2 q_2}{dt^2} + \frac{q_2}{C} + M \frac{d^2 q_1}{dt^2} &= 0 \end{aligned} \right\} \quad (27/a)$$

A második egyenletből $\frac{d^2 q_2}{dt^2}$ -et kifejezve és az első egyenletbe helyettesítve, majd az elsőből kifejezett $\frac{d^2 q_1}{dt^2}$ -et a másodikba téve a következő egyenletrendszerre jutunk:

$$\left. \begin{aligned} \left(L - \frac{M^2}{L} \right) \frac{d^2 q_1}{dt^2} + \left(\frac{1}{C} - \frac{M}{CL} \right) q_1 + \frac{M}{CL} (q_1 - q_2) &= 0 \\ \left(L - \frac{M^2}{L} \right) \frac{d^2 q_2}{dt^2} + \left(\frac{1}{C} - \frac{M}{CL} \right) q_2 + \frac{M}{CL} (q_2 - q_1) &= 0 \end{aligned} \right\} \quad (27/b)$$

Ez az egyenletrendszer a (22) alattinak a megfelelője, csak itt

$$L - \frac{M^2}{L} \sim m$$

$$\frac{L - M}{CL} \sim k$$

$$\frac{M}{CL} \sim a$$

$$q_i \sim x_i \quad (i = 1, 2)$$

az egymásnak megfelelő mennyiségek. (24) alapján

$$\omega_+^2 = \frac{1}{C(L-M)}, \quad \omega_-^2 = \frac{1}{C(L+M)}.$$

Az $\omega_0^2 = \frac{k+a}{m}$ összefüggés alkalmazásánál figyelembe kell venni, hogy amennyiben az egyik kört kiiktatjuk, $M=0$ lesz s így

$$\omega_0^2 = \frac{1}{LC}.$$

A rendszer mindkét rezgőkörre ω_- , ill. ω_+ körfrekvenciával rezeg, ha a tekercsekben minden időpillanatban egy irányban, ill. ellentétes irányban folyik az áram. Végezetül az eddig tárgyalt kapcsolt körökhöz hasonlóan az induktíve kapcsolt rendszereknél is lebegés lép fel, ha az egyik kört rezgésbe hozva a rendszert magára hagyjuk.

IRODALOM

- Budó Ágoston, *Mechanika*. Tankönyvkiadó, 1951.
 Kohrausch, *Ausgewählte Kapitel aus der Physik IV. Teil*, Springer Verlag Wien, 1948.
 Vilbig, *Lehrbuch der Hochfrequenztechnik*, Akademische Verlagsgesellschaft Leipzig, 1953.
 Hupert, *Parallel-Circuit Equivalent of Mechanical Vibrations*, *American Journal of Physics*. Vol. 27 Nb. 6. (1959).
 Baule, *Die Mathematik des Naturforschers und Ingenieurs Bd. IV*, S. Hirzel Verlag in Leipzig, 1950.

ÜBER DIE ANALOGIE DER MECHANISCHEN UND ELEKTRISCHEN SCHWINGUNGEN

Von

P. KÖVESDI

Der Verfasser stellt in dem Artikel die Analogien zwischen den freien, zwangsmäßigen und gekoppelten Schwingungen mechanischer oder elektrischer Art vom Standpunkt deren Anwendung im höheren Unterricht in systematischer Ordnung dar.

IV. MŰVÉSZET

AZ ABSZTRAKT FESTÉSZET KIALAKULÁSA ÉS HELYZETE KORUNKBAN

Írta: MAJOR JENŐ

1. Az absztrakt művészetnek, a művészet fejlődésében betöltött szerepét illetően sokat vitáznak. Nálunk a festők körében az utóbbi években élénkültek fel ezek a viták. Vannak akik az absztrakt művészet hatását általában pozitívan értékelik. E felfogás szerint az absztrakt művészet a kifejezés eszközeit nagymértékben gazdagítja. Formai „felszabadultságánál” fogva olyan tartalom kifejezésére tartják képesnek, mely a hagyományos festői módszerekkel elképzelhetetlen.

A kiállításokon ugyan újabban nem jelentkeznek a festők absztrakt képekkel, de az absztrakt művészetet tanulmányozzák, és a képépítés absztrakt módszereit alkalmazzák. Az így kialakult helyzet sok problémát vet fel. Nem szabad ugyanis elfelednünk, hogy az absztrakt művészet a kapitalista társadalom felépítményeként jött létre. Számolnunk kell viszont azzal is, hogy a technika mai fejlettsége mellett a rádió, repülő, televízió korában a kultúrák nem fejlődnek elszigetelten. A kölcsönhatás minden feltétele megvan. Nem is lenne helyes mechanikusan elzárkózni a megismerés lehetősége elől még akkor sem, ha közben negatív jelenségekkel is találkozunk. Viszont lényeges, hogy a dolgokat a helyükre állítsuk és helyesen értékeljük. Vizsgáljuk meg tehát, hogy indokolt-e azok állásfoglalása, akik az absztrakt művészetben a művészet formavilágának gazdagodását és a modern életforma kifejezésének mélyebb lehetőségét látják.

Ezt a kérdést csak úgy válaszolhatjuk meg, ha ismerjük az absztrakt művészet keletkezésének okait. Ennek érdekében célszerű végig követnünk a modern művészet fejlődésében azokat a jelenségeket, amelyek az absztrakt művészet kialakulásához vezettek.

A legújabbkori művészet problémái rendkívül bonyolultak és sokszor elentmondásosak, éppen ezért minden olyan törekvésnél, amely az egyszerűsítésre irányul, fennáll a vulgarizálás veszélye. Mégis célunk érdekében szűkítenünk kell a vizsgálódás kereteit. Úgy gondolom, hogy a témánk szempontjából alapvető művészeti irányzatoknak elsősorban a valósághoz való viszonyát szükséges elemeznünk ahhoz, hogy a kérdés lényegéhez közelíthessük. Ezzel kapcsolatban a művészi absztrakció jellegét is felfedjük, hiszen ez éppen a művészetnek a valósághoz való viszonyára utal, a mindenkori művészet központi kérdésére. Pontosabban: a művészetnek a valóságtükrözési funkciójával kap-

csolatos ez a folyamat, amelyben a tartalmat kifejező, megjelenítő művészi forma az absztrakció egyik fajtája.

2. A modern művészet gyökere a XIX. századba nyúlik vissza és fejlődése éppen olyan ellentmondásos, mint az a társadalom, amelynek talajáról sarjadt.

A kapitalista társadalom belső ellentmondásainak okait a marxizmus feltárta. A XIX. századvégi polgár számára azonban a társadalom mozgástörvényei, a saját osztálykorlátai és a mind bonyolultabbá váló gazdasági és társadalmi viszonyok következtében áttekinthetetlenek voltak. Még az írók is, akik leginkább képesek a társadalom mélyebb összefüggéseinek meglátására, még azok sem tudják a részletről az egészre irányítani figyelmüket. Balzac egyetemes társadalom rajzához képest Zola inkább töredék, amint Daumierhez képest Bastien Lepage sem hatol az összefüggések mélyére. Mintha csak a művészet a maga módszerével nem lenne képes többé a sűrítésnek arra a fokára, amire az előző korokban természetes módon vállalkozott. A jellemző művészeti stílus a század első felének realizmusával szemben a század végén a *naturalizmus* és az *impresszionizmus*. Létrejöttüknek egyik oka az, hogy a művészek érzik a hagyománytisztelő akadémikus módszereknek alkalmatlanságát a kor művészi tükrözésére. Viszont a naturalizmus és hasonlóképpen az impresszionizmus a társadalmi, emberi problémák felvetését tudatosan kerüli.

Az impresszionizmus ellentmondásokkal terhes stílus. A főellentmondás abban van, hogy lényegében a rideg és teátrális akadémizmussal szemben az impresszionizmus az élet melegét, a valóságos élmény közvetlenségét jelentette, de ugyanakkor első lépcsőfoka egy olyan folyamatnak, melyben éppen a művészet valósághoz való viszonya válik problémátikussá.

Nézzük meg részletesebben az impresszionizmusnak ezt a kétarcúságát. Az impresszionizmus keletkezése idején a polgárság által elfogadott „hivatalos” művészet, az akadémizmus, tematikus művészet volt. A témák azonban és ezek eszmei tartalma hamis volt. A nagypolgárság csak luxusnak tekintette a művészetet. Nem a mélyebb problémákat, az élet megértését, az esztétikai élményt kereste, hanem legfeljebb a felszínes szórakozást. (Nem is akarta megérteni a társadalom valódi mozgását, mert az nem sok jót mondott számára.) Így pl. különösen kedveltek voltak még mindig a már régen értelmüket veszített mitológiai témák. A nagypolgárság minden törekvése az volt, hogy hasonulhasson az arisztokráciához, amelytől a vezető szerepet már gazdaságilag átvette. Az alkotások formavilága is méltó volt a tartalomhoz. A precíz, rideg rajz, a figurák teátrális elrendezése, a konvencionális színezés, a képből száműz minden közvetlenséget.

(Pl. kedveltek voltak J. Lefebvre, Jean — Jaque Henner E. Meissonier stb. képei, ugyanakkor Millet őszinte és bensőséges parasztábrázolásain, valamint Courbet erőteljes munkásképein megbotránkoztak.)

A kispolgárság szerényebb, abban megegyezik ugyan a nagypolgársággal, hogy nem igényli a nagy emóciókat, nem égetik a problémák. Mindennapi szürke, de viszonylag nyugodt, eseménytelen életét hűen kifejezte a XIX. század biedermeier-naturalizmusa. (Greuze, J. Danhauser, F. Amerling, Waldmüller stb.)

Bár a gazdasági és politikai hatalom nélküli proletáriátus számbelileg állandóan növekszik, művészeti igényével a társadalom nem törődik.

A művészeti erjedés mégis megindult. A társadalmi ellentmondások feszítő ereje olyan nagy, hogy időnként forradalmakban csap ki. Törvényszerűnek

foghatjuk fel, hogy a legőszintébb, legemberibb hangú művészi alkotások éppen a kisemmizettek életét tükrözik, a proletársors átéléséből fakadnak. (Pl. Courbet: Kötörők.) A XIX. század második felének képzőművészetében a realista igényű törekvés csak elszigetelt jelenség. A fejlődés vonala más irányban halad, a vezető szerepet a polgári szemléletű művészek veszik át, akik téle jószándékkal, a művészi igazság iégnyével keresik a kibontakozást. A megoldás, mely arra irányult, hogy az akadémizmus szorításából szabaduljanak, nem lehetett tökéletes. A művészek osztályhelyzete lehetetlenné tette a teljességre való törekvést. A társadalom mozgásiránya épp úgy rejtve maradt előttük, mint osztályuk előtt, amelyhez tartoznak. Érezték, hogy a közízlés által elfogadott festészet hamis hangvételű, hogy tematikája, tartalma idegen a művészettől, de nem arra a következtetésre jutottak, hogy az a bizonyos tartalom és tematika hamis, hanem arra, hogy egyáltalán az eszmei tartalom idegen elem a festészetben. Mindez azért történhetett így, mert maguk a festők idegenedtek el a társadalomtól. Érezték a polgári társadalom ellentmondásait, embertelenségét, és elfordultak a társadalom egészétől. Érezték, hogy a szabadság hangoztatása ellenére a polgári társadalom ezer láthatatlan szállal béklyózza az egyén kezét és szellemét, de nem ismerték az okot, nem hitték hogy kiút is lehetséges belőle. Kárpótlásul a művészet szabadságát hirdetik meg, a l'art pour l'art elvét. A természet jelenségeiben elgyönyörködés, az érzékek látványöröme lesz a festészet bevallott célja. Az impresszionizmusban az ember a maga problémáival nem képtéma többé. Továbbra is szerepel ugyan az emberi figura a képen, de nem több jelentőséggel, mint a fa, bokor, vagy más képi tárgy. (Monet: Karneval a Kapucinus Bulevardon). Nincs szükség képi szerkezetre sem, kompozícióra, amely valami eszmei tartalom kifejezésének sűrítését célozza. A természetnek valamely kellemes részletét, jelenségét ragadja ki, olyat, ami a szemet gyönyörködteti [1]. Ez az elvi magatartás szükségképpen természetelvű szemléletet feltételez, de ugyanakkor az érzéki öröm igénye, követelménye nem elégedhet meg a naturalista köntőssel. A tudományok fejlődése, (a fizika, lélektan, színelméletek) nagymértékben közrejátszott abban, hogy a festők a látvány élményét, szépségét, mindnagyobb hatóerővel fejezhessék ki. Bár kezdetben valószínűleg csak az lehetett a törekvésük, hogy a természet különböző változásait, a természet valamely állapotáról szerzett szinte pillanatnyi benyomásaikat minél maradéktalanabban rögzítsék, lassanként rájöttek a színek hangulathordozó szerepére is [2]. Ez a festészetben rendkívül nagy jelentőségű felfedezés. Ezen keresztül lett az impresszionizmus élettelibb, bensőségesebb az előző irányzatoknál. Képes lett hangulatot, élményt tolmácsolni. Ezt nyújtja kárpótlásul — ha annak nevezhető — a társadalmi, emberi mondanivaló helyett.

Íme az impresszionizmus két arca:

1. A közvetlenség, hangulati tartalom.
2. Eszmei mondanivaló kiesése.

Elfogadottá tett egy elvet: a l'art pour l'art elvét, megszakítja a művészet közösségvállalását a társadalom fejlődéséért vívott küzdelemben, de bizonyos vonatkozásban még mindig a közösséghez tud szólni, mert ha nem is harcol, de gyönyörködhet. A művészet korábbi társadalmi funkcióját csak részben vállalja. A valóságot tükrözi, de csak felszínről. Azt adja nagyobb hatóerővel,

amit a természetben gyönyörködni tudó szem egyébként is meglát. Mélyebb összefüggésekre nem hívja fel a figyelmet.

A renaissance a perspektívát, a térábrázolást ajándékozta a festészetnek, ezzel az ábrázolást tárgyiasabbá, földibbé, racionalisabbá tette, az impresszionizmus az érzelmi gazdagodás lehetőségét villantotta fel, de háttérbe szorította a racionális elemet.

3. A művészetnek a valósághoz való viszonya az impresszionizmusban tehát más értelmet vett, mint azelőtt általában. A felületen maradt, de azt sokrétűen ragadta meg. A végsőkig elment a látvány elemzésében, a tapasztalati illuzionizmus művészi rögzítésében. Pillanatnyi állapotot tükröz, de a rögtöni változás érzését közvetíti. Az akadémizmus statikus hatású formavilágával szemben sokkal mozgékonyabb, de a XIX. század rendkívül mozgalmas korának csak felületi hullámain jelzi, mint egy nemes veretű, de beteg műszer, mely már nem képes a teljes rezgést visszaadni. (Monet: Napkelte impressziója).

A XX. század elejének képzőművészete a polgári művészet agóniáját még hívebben tükrözi. Ez elsősorban talán abban jelentkezik, hogy az impresszionizmus után az „izmusok“ szinte áttekinthetetlenül megsokasodtak.

Már az átmeneti korszak, a *posztimpresszionizmus*, amely még bizonyos teljességre törekszik, sejteti az utak szétágazódását, a művészet formaelemeinek önálló életrekelését, azt a folyamatot, amelyben egy-egy formaprobléma a művészeti irányzat tartalmává magasztosul.

A művészettörténészek az áttekinthetőség kedvéért a tágértelmű posztimpresszionizmus [3] fogalmával olyan különböző egyéniségeket és művészeti törekvéseket fognak egybe, mint Cézanne, Van Gogh, Gauguin, illetve az általuk képviselt irányzatokat. Persze minden különbözőségük ellenére van olyan vonásuk, amelyek alapján az impresszionizmussal egyaránt szembeállíthatók, és ez abban az őszinte törekvésben nyilvánul meg, hogy a valóságot mélyebben megragadják. Hogy ez milyen mértékben sikerül és milyen ellentmondásokkal vívódnak, majd a továbbiakban térünk rá.

A posztimpresszionizmus azonban csak átmenet, ugródeszka, melyről a XX. századi forgatagba jutunk. A művészettörténelemnek nincs még egy olyan viharos korszaka, mint amilyen a XX. század eleje volt. E vihar sodrása, kitérőkkel ugyan, de az absztrakt (non figuratív) művészetek kialakulása felé vezetett.

A posztimpresszionizmus úgy tűnik fel, mint kétségbeesett küzdelem a művészet teljessége érdekében. Tiltakozás az impresszionizmus felületi szépségeket kereső, passzívan gyönyörködő álláspontjával szemben, küzdelem az ernyedés, a széthullás, a művészet halála ellen. A művészek vállalkozása nehéz volt és súlyos ellentmondásokkal telített. Valójában a kiélt nyugati festészetbe akartak új lelket önteni [4]. Hogy a széthullás felé tartó folyamatot nem tudták feltartóztatni, nem rajtuk múltott. Őszinteségükhöz kétség nem férhet. Életük szakadatlan munka, anyagi és erkölcsi elismerés nélkül.

A művészet léte társadalmi szükségszerűség. A múltban a tömegeknek a valósághoz való esztétikai viszonyát tükrözte. A művész csak eszköz volt, melyen keresztül a társadalmi tudatnak ez a formája megnyilvánult. A XIX. század végével a művészek, a társadalommal szemben elfoglalt álláspontjuk következtében ezt a hagyományos szerepet nem tudták betölteni. A művészet individuálizálódik, a művészek sajátos helyzetének tükörképe elsősorban annak

az állapotnak és problematikának vetülete, amelyben a művészek élnek. Közvetve természetesen a kort is tükrözi, amennyiben erre a korra a nagymértékű, szinte a közösség-ellenességig fejlődő individuálizmus a jellemző. Az új művészet egyik alapvető belső ellentmondása abból adódik, hogy mint tudatforma társadalmi eredetű, de mindinkább az egyén, a társadalomtól elszigetelt művész belső életének tolmácsolójává kell válnia.

Ebben a korban alakul ki a művészeknek az a sajátos életformája, amely még ma is él a köztudatban. A „bohémélet” romantikusan hangzó fogalma sok nyomorúságot, meghasonlást, vitát takar és nem utolsósorban megfutamodás a társadalom problémái előtt. Nemcsak a polgár veti meg az üzleti érzék nélküli, rendszerint koplaló, nyomorgó művészt, de az is a polgárt társadalmával együtt. A művészek külön kasztot alkotnak, idegen testet a polgári társadalmon belül. Az elszigetelődés, amely a szűklátókörű polgári életforma tagadásából ered, művész-magatartássá vált. Ez a kényszerűségből létrejött helyzet semmi esetre sem kedvezett annak, hogy a festők figyelme a társadalom, de egyáltalán az ember égető kérdéseire terelődjék. A művészek szűk körében természetes folyamatként válhatott központi kérdéssé a művészet formai problémája. Sok izgalmas lehetőséget ígért az impresszionizmus által felvetett színprobléma, és talán még vonzóbb volt az a művészi szabadság, amit az impresszionizmus a „művészet a művészetért”, a l’art pour l’art elméletében hirdetett meg. Ez a szabadság azonban csak a művészi forma szabadsága lett, ami végül oda vezetett, hogy egy-egy részprobléma abszolutizálódott a különböző művészeti irányzatokban.

Sajátságos, de törvényszerű, hogy később, ha egyik-másik művész keresi is a társadalommal, emberrel való intenzív kapcsolatot, akkor is mélységesen magára marad. Van Gogh példája meggyőzően szemlélteti ezt az állapotot. Az sem véletlen, hogy e kor másik két nagy festőjének: Cézanne-nak és az önkéntes száműzetést vállaló Gauguin-nak is a legteljesebb magányosság jutott osztályrészül.

Szinte különös, hogy ilyen körülmények között a posztimpresszionizmus említett képviselőinek volt erejük a teljesség igényére törekedni, ez azonban csak törekvés maradhatott, mert a társadalomtól való elszigeteltségükben egyúttal elvetették a későbbi formabontás csírait is.

Cézanne-nak a „múzeumi klasszikus festészet” a mintaképe. Poussin-tól és a velenceiektől tanul kompozíciót, de meghirdetett geometriai alapelvei miatt a kubisták benne vélik megtalálni elődjüket [5]. Ez a jelenség arra mutat, hogy Cézanne festészetében olyan mozzanat tűnik fel, ami a régebbi, egyenes vonalon fejlődő európai festészettől idegen. A kubizmus a térábrázolás és a képszerkesztés újszerű felfogásának problémáját veti fel. Ha ilyen szempontból vizsgáljuk meg Cézanne műveit, valóban érdekes megállapításokat tehetünk.

Elég rápillantanunk pl. a „Fürdőzők”-re vagy bármely tipikusan Cézanne képre, határozott térélményünk van. A három dimenzió erőteljes hatását érezzük, mégis ha közelebbről vizsgáljuk a képeket, szinte nyomát sem leljük a tradicionális, perspektivikus térábrázolásnak. A tér kifejezése más eszközökkel, más felfogásban történik. A renaissanceval kezdő illuzionista térábrázolás a centrális látásából eredően, a tárgyak távlati elváltozására épül. Ahhoz, hogy a festészetben olyan elemi fontosságú térhatás kifejeződhessék — konven-

cionális módszerrel — a tárgyak pontos perspektivikus megfogalmazására van szükség.

Az impresszionisták még szintén a mélység irányába nyitják a teret, de a vonaltávlatot nagymértékben mellőzni tudják, mert a színtávlattal, a színek térértékének (valeur) alkalmazásával helyettesítik. Így laza, tárgyi formát bontó előadásukban nem érezzük hiányát a precíz perspektivikus megfogalmazásnak. Erre vonatkozó kevés utalással is beérjük.

Cézanne viszont már szinte síkra feszíti a teret. A kép egész felülete hülámzik, feszül, de szinte csak egyenletes kis térmélységekig (majdnem relief-szerűen). Ilyen szempontból a képfelület minden részlete egyenlő jelentőséget nyer, a levegő is testszerűen tapinthatóvá válik, de a testek is levegősen plasztikusak. Egy új világvélemény formálódik meg művészetében, a világ egyből öntöttségének, érzékileg tapinthatóságának élményét közvetíti. És ez a világ ugyanakkor dinamikus, változásra kész. Különösen erőteljes ez az élmény, ha egy Cézanne kép mellé helyezünk egy klasszicista képet (pl.: Ingres valamelyik művét).

Cézanne lelkileg kétszeresen is megbántva vonul vissza Aix-i magányába. Nemcsak a társadalommal hasonlott meg, de művészbáratait is elveszti, közöttük Zolától, fiatalkori barátjától is elidegenedik. Aszkétikus zárkózottságában mérhetetlen erőfeszítéseket tesz, hogy művészetét kibontakoztassa, hogy magát kifejezze. A kifejezésre érdemes lényeges mondanivalót, nem az emberi viszonylatokban, hanem a tárgyak sajátos szerkezeti felépítésében véli megtalálni. „Minden a természetben a gömb, henger és a kúp mintájára alakul” — hangoztatta bizalmas ismerőseinek, mint olyan igazságot, amellyel a festészetet a zsákutcából kivezetheti [6].

A tárgyak mértanias felfogását impresszionisztikus formabontással ötvözte, ami sajátos belső feszültséget ad képeinek, és ezt még tovább fokozza képeinek rendkívül érzékeny sárga, kékeszöld egymást átszövő kontrasztjával.

Zsenialitásán múlik, hogy formavilága több emberi tartalmat sűrít, mint amit talán szándékolt, és képei a századvégi ember zaklatott lelkivilágának, márcsak egyéni sorsánál fogva is, sokkal hűbb tolmácsolói lehetnek, mint a passzív impresszionizmus. Nem Cézanne hibája egészen, hogy később a kubisták egyoldalú következtetéseket vontak le művészetéből és csak formavilágának újszerűségét látták meg, nem érzik mögötte a vergődő embert, a tartalmat, ami hitelesíti a formát. Így elődje lesz egy olyan irányzatnak, melyben a tartalom valóban csak formai elem.

Van Gogh művészete egyértelműbb. Nem mintha élete kevésbé zaklatott lenne, mint Cézanne-é. Sőt, még kiszolgáltatottabb és hajszoltabb is. De nem tagadja meg az embert. Művészetével szolgálni akarja. A társadalom azonban nem igényli művészetét. Nagyon is emberi, de túlfűtött hangja nyugtalanítja a polgárt. Mondanivalóját rendkívüli intenzitással fogalmazza meg. Szín- és vonalritmus újszerű eszközeivel fokozza fel, és teszi élménnyé a néző számára a kép tartalmát.

A szín szerepe tehát itt a kifejezés lesz, eszköz a kép igazságának mélyebb, élményszerűbb megragadásához. A kifejezés új lehetőségével gazdagítja Van Gogh a művészetet, a szín és ritmus szerepének új értelmezésével.

A korábbi festészetben a szín lényegében csak járulékos eleme a képnek, az ábrázolt tárgy tulajdonsága volt, mint a tárgy alakja vagy mérete. Az impresszionizmus már az ábrázolt táj, valósággrészlet pillanatnyi állapotának

jellemzésére (napsütés, borús idő stb.), valamint a távlat kifejezésére alkalmazta. Van Gogh a szín érzelmi vonatkozásait fedezi fel és alkalmazza képeiben.

A színekben rejlő lehetőségeket a továbbiakban az expresszionisták áknázák ki nagymértékben, és a végső következtetéseket az absztrakt festészet hívei próbálják levonni.

A harmadik nagy festőegységisége e kornak Gauguin. Az ő félrevonulása a társadalomból szösz szerint érthető, kivándorolt Tahiti szigetére.

Művei az ősi, primitív emberi életformát tükrözik, ahogyan azt a kapitalista társadalom felszínes civilizációjától megcsömörlött kulturált ember látja: a civilizáció ellentmondásaitól mentesnek, idillikusnak. A nagy, nyugodt, színekben jól összehangolt felületek, képeinek szinte szényagszerűen dekoratív hatást kölcsönöznek, és egyben maradéktalanul tolmácsolják azt az életérzést, ami az önmagával és az új világával megbékélt Gauguin-nak e szigeten sajátja lehetett.

Gauguin képeinek békés, harmonikus világa egyáltalán nem jellemző e kor európai valóságára. Mégis művei nem maradnak hatástalanok. Mint új lehetőségre, a színek dekoratív értékére tereli a mindinkább formai problémákkal viaskodó, szinte mániákusan új lehetőségeket hajszoló festők figyelmét.

A XX. század első évtizedének rövidéletű, de jellemző csoportosulása az ún. *Fauves*-ok [7], élén Matisse-al.

Gauguin és Van Gogh színproblémáit tovább fejlesztve és mintegy ötvözve, a Fauves-ok elementális erejű szín-forradalmat hoznak létre. Műveiknek szinte kizárólagos eleme a szín lesz. Teljesen elvetik a posztimpresszionistáknál csökkenő jelentőségű, de még fellelhető hagyományos illuzionista fényárnyékot. Képi szerkezetük teljesen a színre épül. Keresik a drámaiságot, de tartalmilag nem mentek túl az impresszionizmuson. A drámai jelleget csak a színek feszültségére épített képszerkezet sugallja, tartalmi vonatkozás nélkül. Belső ellentmondásai következtében pár éven belül felbomlik mint irányzat, képviselői nagyjából a kubizmushoz csatlakoznak. Szinte csak Matisse marad hű mindvégig a század elején kialakított rendkívül kulturált stílusához.

4. A posztimpresszionizmus és a Fauves-ok alapjaiban rendítik meg a hagyományos festészetet. Támadásuk a klasszikus perspektíva és ezzel összefüggő illuzionisztikus ábrázolás ellen irányul. Ugyanakkor felvetik a lehetőségét az új képszerkesztési módszereknek. A kép felépítésének ez az új esztétikai rendje, bár határozottan jelentkezik a művekben, a végső következtetéseket mégsem ők, hanem a későbbi irányzatok képviselői vonják le.

A továbbiakban a „fejlődés“ rendkívül bonyolult módon történik.

Az első világháború felé sodródó kapitalista társadalom belső feszültsége robbanásig fokozódik. A tőke kénye-kedvének kiszolgáltatott embert, testi és szellemi elnyomódása mellett a közelgő háború réme megsemmisüléssel is fenyegeti. Ugyanakkor éppen a legelnyomottabb, de számbelileg mind jelentősebb osztály, a proletáriátus már erejének tudatára ébredt. A korábban magabiztos polgár mozogni érzi lába alatt a talajt. E kor forradalmi tendenciái még feszültebbé teszik a társadalom légkörét.

Erre a helyzetre a kapitalista társadalom valóságától már korábban elidegenedett művészek többféleképpen reagálnak. Egyrészt még teljesebb elzárkózással, végleg lemondva arról, hogy a valóságot a maga ellentmondásaival művészileg megragadják, a művészet formaproblémáihoz menekülnek. De

akadnak olyan festők is, akik vállalják a forradalmat, és nem ritka az olyan sem, aki rapszódikusan hol a legnagyobb együttérzéssel tükrözi műveiben a válságokkal küzdő embert, hol kiábrándulva a kilátástalannak vélt küzdelemből, a művészet formavilágára fordítja teljes érdeklődését.

Egyaránt jellemző azonban e kor festőire, hogy a formát forradalmasítani akarják. Egyik része azért, mert a festészet fejlődését egyszerűen csak a formán keresztül tudja elképzelni, mások azért, mert a forradalmi tartalomhoz csak az új forradalmi formát tartják megfelelőnek.

Egymás után és egymás mellett hamarosan sok irányzat kel életre, és mindegyik a kifejezésnek valami újszerű lehetőségét ígéri. Sok esetben azonban tisztázatlan kérdés marad, hogy mit akarnak kifejezni. Az irányzatok közül csak a témánk szempontjából legfontosabbakra: a *kubizmusra* és az *expresszionizmusra* térünk ki. Ezen a vonalon jutunk el az absztrakt művészet kialakulásához, mint az általuk felvetett formai problémák végső konklúziójához. Ez a végső, lényegében negatív irányú fejlődés nem jelenti azt, hogy mind a kubizmusnak, mind az expresszionizmusnak ne lettek volna érdemei a művészet formai kérdéseinek tisztázása szempontjából.

A kölcsönhatás a törekvések között nem vitatható. Mégis lényeges a különbség. A *l'art pour l'art*, a „tisztá művészet“ elvét valló festők műveiben a központi kérdés a formai probléma, s ha valamely tartalmi vonatkozással találkozunk is, ez csak ürügy, a forma kedvéért van, a felvetett probléma megoldását szolgálja. Ez a folyamat végül is ennek a művészetnek tartalmi és formai elszegényedéséhez vezet.

A társadalmi haladás gondolatát vállaló festők az új formai lehetőségeket, mint a tartalmi kifejezés teljesebb eszközét veszik igénybe. Művészetük éppen ezért többszólamú, soha nem redukálódik egyetlen formaprobléma variálására. Ennek még az sem mond ellent, ha történetesen a művekben valamely formalista irányzat stílusjegyei hangsúlyozottan jelentkeznek. (Pl. Kollwitz-nál az expresszionizmus, Picassó-nál a kubizmus.) A XX. század művészetének ez a vonala, ha egyes szempontokból problematikus is lehet, mégis az új valóság teljes megragadására törekszik, jelzi a polgári társadalom mélyében meginduló forradalmi mozgalmakat. Ismételten azt bizonyítja, amit a múlt időállító műalkotásai, hogy a teljes értékű művészet törvényszerűen a társadalmi valóság előrehaladó mozgásához kapcsolódik. De egyben azt is dokumentálja, hogy az adott kor meggyőzően csak a neki megfelelő formanyelven fejezhető ki. A különbség tehát a formalista irányzatok képviselői és a haladó gondolkodású festők között nem az új forma igényén, illetve annak elvetésén múlik, de nem is a polgári társadalommal szemben elfoglalt álláspontjukon. Egyaránt igénylik az új formát, és egyaránt szemben állnak a polgári társadalom életformájával. A különbség a társadalmi valóság törvényszerű mozgásának felismerésében van. Ennek megfelelően vállalták a harcot vagy nem, és ennek megfelelően lett központi kérdés művészetükben: az új valóság kifejezése vagy elfordulás a valóságtól. A valóságtól való elfordulással természetesen a művészet az éltető talaját is elvesztette.

Mivel mindkét folyamat ugyanazon korban, ugyanazon társadalmon belül zajlik le, kölcsönhatásban vannak, élesen nem szigetelhetők el egymástól. A kibékíthetetlen ellentét a két irányzat között akkor válik nyilvánvalóvá, mikor a Szovjetunió létrejön és az új szocialista kultúra igénye is jelentkezik. De ez

már későbbi probléma, most kövessük nyomon a polgári társadalmon belül a művészet valóságtól távolodó útját.

Az elszakadás folyamata elsősorban és következetesen a már említett kubizmus vonalán zajlik le. A kubizmus központi kérdése a tér kifejezésének újszerű lehetősége. A folyamat — amint láttuk — már előbb megindult. A kubisták nem tagadják a tér kifejezésének szükségességét, de a statikus hatású, egy nézőponthoz kötött perspektivikus térképzést elavultnak érzik, új lehetőségeket keresnek.

A *korai kubizmusnál* ez az igény egyáltalán nem a valóságtól való elszakadás jegyében vetődik fel. Sőt a dolgok szerkezetének és anyagságának kézzelfogható valóságát igyekeztek kifejezésre juttatni.

Az első fázis a prekubizmus, amely Cézanne és a néger plasztika tanulmányai alapján a perspektivikus térhatást a testek mértanias szerkezetének erőteljes hangsúlyozásával helyettesíti. A kép síkját szinte betördeli, kristályrendszerre építi ki. A színnek redukált jelentősége van, csak annyi, hogy fokozza a sík reliefszerű feldaraboltságának hatását. (Picasso: Három nő).

A második fázis az *analitikus kubizmus*, a képfelület síkját tiszteletben tartja, érzi, hogy lényegében a korábban elvetett illúzionista módszert (persp. térhatást) plasztikus hatással pótolta, és ez még akkor is ellentmond a sík valóságának, ha azt csak kismélységekig szaggatta meg. És nem mondott el mindent a tárgyról sem, mert csak egy nézőpontból mutatja be. Most spekulatív megfontolások alapján lebontja a testről a különböző nézeteket (aspektusokat) és ezeket a lapokat egymás mellé, néha egymást részben takarva, a kép síkjára préseli. Ezáltal a képfelület elrendezésének egészen szokatlan lehetőségéhez jut el. A térhatást az egymást részben fedő síkok közvetítik, de ugyanakkor a foltok síkszerű jellege az elrendezés sajátos dekoratív lehetőségét biztosítja. A szín szerepe egészen redukált, szürkésbarna hatású. A kép már majdnem absztrakt, mert a tárgyakról önkényesen lefejtett nézetek tárgyi vonatkozás szempontjából önkényes, csak a képi szerkezetnek alárendelt elhelyezése, a felismerhetőség rovására megy. Az analitikus kubizmus tehát a valóságból indul ki olyan értelemben, hogy racionálisan elemzi a természeti formát és a motívumot, amit a kép alakítására felhasznál. A valóságról fejt le a szó legszorosabb értelmében, mégis nagymértékben eltávolodik a természettől, mert a formákat nem a természetes látásnak, illetve a forma szerkezetének megfelelően illeszti össze a képen, hanem spekulatív úton, több nézőpontot egyesítve a kép felépítésének szüksége szerint. Tehát a képszerkezet esztétikai rendjét nem hozza összhangba (nem is akarja) a természetes látásélménnyel, a kettő elszakad egymástól. (Braque: Gitárjátékos).

Az analitikus kubizmusban is mindinkább nyilvánvalóvá vált az ellentmondás. Elemző módszerének célja eredetileg a tárgyi világ szerkezetének mélyebb megismerése volt. A végsőig fokozta a szerkezeti elemzést. A tárgyak felbontása lehetővé tette, hogy eredeti szerkezeti kötöttségeik helyett egy új térfelfogás általános elveit juttassák kifejezésre. Képi megfogalmazásuk azonban éppen a valóságról mindinkább kevesebbet mondott.

A harmadik szakasz, a *szintetikus kubizmus* nem is kísérletezik tovább a természetből vett tárgyi formákkal. Szabadon kitalált síkmértanias jellegű foltokkal, jelekkel építi a képfelületet úgy, hogy azok elrendezésükkal, kölcsönös viszonyukkal némileg utaljanak a természeti formára. Megtartja és fejleszti a kép felépítésének előbb felfedett lehetőségeit. A szürkésbarna tónu-

sok helyett gazdagodnak a színek és hangsúlyosabb szerep jut a foltok síkszerű, ritmikusabb elrendezésének. A kép kompozíciója dinamikusabbá válik. (Picasso: Három muzsikusk).

A további lépés már a teljes absztrakciót jelenti. Érdekes, hogy itt már szétágaznak az utak, a kubizmus eredeti célkitűzéseinek megfelelően tovább nem fejleszthető. A kubizmus legnagyobb képviselői: Picasso és Braque, nem is mennek tovább az absztrakció felé.

A kubizmus a térhatás újszerű lehetőségeinek kísérlete mellett a sík felület dekoratív elrendezésének újszerű megfogalmazását is kialakítja. A régebbi korok dekoratív jellegű felület kiképzésénél lényegesen kifejezőbb. Azelőtt ugyanis a dekoratív értelmű megoldások, rendszerint a kötött formájú motívumok kötött ritmusú szabályos rendjére vagy éppen a szimmetriára épültek. Ez minden esetben kellemesen harmónikus hatást biztosított, de a kifejezés szűkebb skáláját jelentette. A kubisták kísérletei a formák szabad ritmusának, az aszimmetria alkalmazásának és a képi egyensúly elvének bevezetésével, ennek a skálának bővítését eredményezték. A hatása elsősorban a dekoratív művészeteken mutatkozik. A modern plakát, könyvcímlap, belső építészet stb. nagymértékben felhasználja a kubizmus tanulságait.

A kubizmusból tovább haladó irányzatok már az absztrakt festészet keretébe sorolhatók. Csak a legjellemzőbbeket említem meg:

A *konstruktivizmus* egyetlen problémája a horizontális és vertikális vonalak ritmusa (Mondrian: Kompozíció), vagy egy adott felületen a síkmértani alakzatok harmonikus elrendezése (Malewitsch: Szuprematista kompozíció). Ezek a kísérletek lényegében már nem is illeszthetők a festészet keretébe. Inkább a modern építészetre voltak hatással.

Ugyancsak a kubizmusból ered a *Section d'Or* (arany metszés) mozgalmak. A kellemesen összehangolt színfoltokat az arany metszés szabályának megfelelő arányban viszonyítják egymáshoz. (Jaques Villon: Versenyló).

Egy további irányzat az *Orfizmus*, bár részben a kubizmus talajáról szakadt el, lényegében visszahatás a kubizmus klasszicizáló jellegével szemben. Az a pont, ahol a kubizmusból kiinduló absztrakt festészet vonala az absztrakt expresszionizmussal találkozik. A képek a színek hideg-meleg kontrasztjára és a színfoltok ritmusára épülnek. A közelítő hatású meleg és távolodó hideg színek a tér mélységi hatását a ritmikus elrendezés időbeliségével próbálják ötvözni, a tér és idő egységének megfogalmazása érdekében. (Delaunay: Levegő, tűz és víz).

Amint látható, a kubizmusból kiinduló irányzatok problematikája még tovább szűkül. Az egész folyamat lezajlása persze bonyolultabb volt és több kitérővel történt, mint ahogy vázlatosan bemutattam. De nem volt szándékomban teljességre törekedni, csak a főirányvonalat szemléltetni annak illusztrálására, hogy az eszmei tartalom kiesése, tagadása hogyan vezet szükségképpen a művészeti forma elszegényedéséhez.

Az előbbihez hasonló folyamat tapasztalható az expresszionizmus keretén belül is. Csakhogy amíg a kubizmust a teljes objektivitás, a művész szubjektumának háttérbe szorítása jellemzi; (már amennyire ez lehetséges művészi jellegű alkotásnál), az expresszionizmus a művész érzésvilágának szinte beteges kivetítése. Annak a szorongásnak és tragikus életérzésnek jelentkezése, amely az embert az első világháború körüli időkben jellemezte. Formavilága sokkal dinamikusabb, mint a kubizmusé és nem véletlen, hogy azok a festők, akik

ebben a korban vállalják a haladás gondolatát, nagyobbbrészt az expresszionizmus nyelvén szólnak. Azok viszont, akik elfordulnak a társadalom problémáitól, műveikben a saját szubjektív világukat tárják fel, az énjük lesz művészetük középpontja. A fejlődésnek ezen a vonalán végül már csak legfeljebb a külső világ által ébresztett érzelmeket akarják tolmácsolni anélkül, hogy konkrétan vonatkoztatnák valamire. Így hamar eljutnak az ábrázolás teljes tagadásához.

Míg a kubisták, mint közvetlen ősré Cézanne-ra hivatkoznak, az expresszionizmus a kifejezésnek azokat a lehetőségeit fejleszti tovább, melyeket korábban Van Gogh művészetében és a Fauves-oknál láttunk feltűnni.

A valóság talajáról való elszakadás azonban itt sem történik egyik pillanatról a másikra. Kezdetben még a színek kifejező erejét valóságból vett témára vonatkoztatják és így konkrét tartalmi megfogalmazáshoz jutnak. Oskar Kokoschka az expresszionizmus egyik legnagyobb képviselője, a szín és formaritmus rendkívül mesteri alkalmazásával a legmélyebb pszichológiai elemzésre képes portréiban. De még tájképei is szinte emberi életet élnek. Művészete jellemző példa arra, hogy milyen gazdag lehetőség rejlik az új művészi formában, ha mély emberi tartalom telíti.

Franz Marc erősen szubjektív, a misztika felé hajló művész. Az első generáción belül azt a típust képviseli, aki az absztrakció felé törekszik, éppen a túlzott szubjektivitásánál fogva. A valóságból vett motívumokkal teljesen szuverén módon bánik, a kifejezés érdekében torzítja és alárendeli a képi felépítésnek. A kép gondos szerkesztése a kubizmus hatására is utal. (Franz Marc: Kék lovak).

Nem lehet véletlen jelenség, hogy míg a kubizmus a nem ábrázoló állapot felé haladva színesedni kezd, tehát az expresszionizmusra jellemző elemeket vesz át, addig az expresszionizmus a valóság tárgyi elemeinek mértanias redukálásán keresztül közeledik az absztrakcióhoz. Végül is a két különböző formai célt kitűző törekvés az absztrakció fokán találkozódik, mert önmagában mindegyik elégtelennek bizonyult. Az absztrakt festészet a kubizmus képszerkesztési elveit az expresszionizmus színproblémáival egyesíti.

W. Kandinszky-ról, az *abszolút* (absztrakt, non figuratív) festészet meghirdetőjéről és egyik fő teoretikusáról nehezen lehetne eldönteni, hogy a kubizmus vagy expresszionizmus képviselője-e. Legtöbb képe kubista és expresszionista elemek szintézisét jelenti. Ez a szintézis azonban a festészet formaelemeinek rendkívül leszűkített skáláját tartalmazza. A formának csak a legáltalánosabb jelentésű, legelvontabb elemeit: a színt és a rávonatköztartott ritmust foglalja magában. De Kandinszky nem is akar többet. A festészetet a zenéhez szándékozik közelíteni. Ezért vet el minden olyan elemet a képből, amely a külső valóságra utalna. Az ember belső világának, érzelmeinek zenei értelemben vett vizuális kifejezésére a színt tartja a legmegfelelőbb eszköznek, mint a legáltalánosabb tartalmú, legtárgyatlanabb esztétikai minőséget.

Ez a törekvés teljesen szakít a festészet hagyományos szerepével, lényegében egy másik művészeti ág, a zene feladatait akarja betölteni. Felesleges bővebben fejtegetnünk, hogy ezen az úton ugyanolyan hibához jutunk el más vonatkozásban, mint azok a XIX. századbeli festők, akik a festészet eszközeivel irodalmi jellegű témákat akartak megjeleníteni. (Greuze). Akkor a festészet

elirodalmiasodott, most elzeneiesedett. Lényegében mind a két törekvés mérenylet a festészet ellen.

5. A XX. század második évtizedének végéig kialakult az absztrakt festészet. Ezideig még ezt a folyamatot nem lehet egyértelműen csak negatív jelenségnek minősíteni, különösen akkor, ha a kubizmus és az expresszionizmus képviselőinek személyét és szándékait tekintjük. Negatív jelenség ugyan olyan értelemben, hogy a festők elfordulnak a társadalom és az ember problémáitól. Ez a passzivitás azonban, mint az előbbieken láttuk, éppen a polgári társadalomtól való elidegenedésből ered és abból, hogy reménytelennek látták az ember jövőjét a kapitalista társadalom keretein belül. Művészetükkel nem akarták ezt a társadalmat szolgálni.

Pozitív vonásként foghatjuk fel, hogy törekvésük őszinte volt, a művészet határait akarták kiterjeszteni és inkább tragikus mozzanat, hogy miközben úgy vélték, teljesebb értékű művészetet hoznak létre, részproblémákon rágódtak. Viszont kétségtelen, hogy a részproblémák tisztázása terén kifejezett érdekük van, ez már a korabeli realista igényű művészetben lemérhető. És ugyancsak befolyásolták a modern iparművészet, formatervezés és építészet fejlődését is, amint a tapasztalat bizonyítja, nem előnytelenül [8].

Az absztrakt művészet további fejlődése egészen más értelmezést kíván. A Szovjetunió megalakulása után az ideológiai harc világviszonylatban megerősödik. Ebben a küzdelemben az absztrakt művészet az idealizmus oldalára áll.

Az absztrakt irányzatok ideológusai az absztrakt műveknek misztikus, „természetfeletti” tartalmat tulajdonítanak. Itt már nem formaproblémák tisztázásáról van szó többé, nem is a valóság által ébresztett érzelmek vizuális kifejezéséről, — Kandinszky értelmében —, hanem egy misztikus világkép megfogalmazásáról. (Fritz Winter: A Föld hajtóerői).

Lehet, hogy vannak olyan absztrakt festők is, akik bevallottan csak a színvariációk lehetőségeit kutatják, sok esetben utalnak erre a képcímek is (pl. Bissière: okker és kék), vagy éppen valamely valóságtartalom kifejezését célozzák (Manessier: Éjszaka), mégis közvetve a reakció ideológiájának tesznek szolgálatot, amennyiben elterelik a figyelmet a művészet valódi feladatáról. És azt is megállapíthatjuk, hogy bár a színek variálása szinte kimeríthetetlen, az alapvető elvi problémák kb. az első világháború befejezéséig tisztázódtak.

A Szovjetunió és később a népi demokráciák megalakulása meggyőzően szemlélteti, hogy a kapitalizmus kultúrát elsorvasztó világa az ember társadalmi fejlődésében nem a végső állapot. A reménytelenség és passzivitás ma már nem menthető olyan értelemben, mint az első világháború előtt, amikor még a fejlődés távlatai bizonytalanok voltak, és a kapitalista életformával szembeni passzív magatartást is haladónak lehetett minősíteni. Különösen vonatkozik ez a művészekre, akiknek ősi örökségük, hogy kezüket a társadalom életének útjában tartsák és a fejlődést jelző minden mozgást művészetükkel, mint erre legérzékenyebb műszerrel kifejezzék.

Ugyanakkor helytelen lenne a művészeket az olyan kutatásban korlátozni, amely arra irányul, hogy a mély emberi tartalmat korszerűen, a legnagyobb hatóerővel fejezzék ki. Sőt örömmel kell venni minden olyan erőfeszítést, mely a korszerű művészi forma kialakítására irányul.

A korszerű művészi forma és az absztrakt művészet közé azonban nem tehetünk egyenlőségi jelt. Az absztrakt művészetet a formai elszegényedés jellemzi. Mint művészeti fejlődés: mellékvágány. A leszűkítés és nem a teljesség felé halad. Ha a múltban, főleg előzményeiben voltak is érdemei a forma-problémák tisztázása terén, ma éppen leszűkített formavilága teszi lehetővé jelentéstartalmának tág értelmezését, a ködösítést, misztika belemagyarázását, amit a reakciós ideológia saját céljára eszközként felhasználhat. Az absztrakt művészet ma feltétlenül negatív jelenség.

A szocializmus korának művészi realizmusa viszont csak úgy tölti be hivatását, ha bátran alkalmazza azokat a legkorszerűbb kifejezési eszközöket, amelyekkel meggyőző erővel tudja tolmácsolni és élményesíteni a ma igazságát. Nem vethet ki eszközei közül egyetlen formaelemet sem azon a címen, hogy az valamikor, mint részprobléma esetleg az absztrakt művészetben is szerepelt. Ehhez természetesen nincs szükség arra, hogy a festők absztrakt képeket fessenek, de szuverén módon kell bánniuk minden olyan eszközzel, amire a tartalom kifejezése érdekében szükség lehet. A társadalmi valóság mozgását felismerő művész a tehetségéhez mértén mindig meg fogja találni a kifejezés legmegfelelőbb formáit és módszereit.

JEGYZETEK

- [1] Cézanne mondja Monet-ről: „Monet csak szem, de jó isten, micsoda szem“. (HANS GRABER, Paul Cézanne).
- [2] Monet, Pissaro, Sisley művei meggyőzően bizonyítják, hogy a színek elsősorban nem a tárgyak tulajdonságaként jelentkeznek (mint általában a korábbi festészetben), hanem egyrészt a tárgyak térértékét (valeur!) másrészt összehatásukkal a látvány hangulatát fejezik ki. Monet pl. a Roueni katedrálisról egész sorozat képet festett, a nap különböző szakaszaiban, hogy a fénynek a színekre gyakorolt módosító hatását tanulmányozza.
- [3] *Posztimpresszionizmus* alatt azok a különféle áramlatok értendők, melyek az impresszionizmus tanulságait leszűrték, részben magukévá tették, de lényegében eltérnek az impresszionizmustól.
- [4] Cézanne a képépítés klasszikus szilárdságát kereste, Van Gogh újra ki akarta fejezni az emberi tartalmat, Gauguin a széthullott képfelületet dekoratív egységgé alakította.
- [5] Cézanne művészetével a kubizmus első korszaka, az ún. *prekubizmus* hozható kapcsolatba. A kubizmus ebben a szakaszában még nem csak megtartja a formák természetes összefüggését, de a szerkezetet és a plasztikát nagymértékben hangsúlyozza is.
- [6] Leo Languier fiatal francia író megemlékezéseire hivatkozva közli HANS GRABER Cézanne-ról írt könyvében.
- [7] *Fauves* (Vadak) a Henri Matisse körül 1905 tájt csoportosuló francia festők gúnyneve. Az elnevezés Luis Vauxcelles művészeti kritikustól származik és később hivatalosan is elfogadják.
- [8] A legújabbkori épületek homlokzati kiképzése, a modern kisbútorok formai megoldása, a kárpitok színhatása, a belső építészet, a modern járművek és használati eszközök formái stb. erre a hatásra utalnak.

IRODALOM:

- GUSZEV, Alkotás és világnézet (Realizmus és Modernizmus c. kötet) 1959.
 NEDOSIVIN, Művészet és társadalmi élet (Művészetelméleti tanulmányok Képzőműv. Alap Kiadó V.).
 BORJEV, A művészeti módszer természetéről (Realizmus és Modernizmus c. kötet).
 VANSZLOV, A szép problémája (1960).
 FISCHER, A valóság a modern művészetben. Valóság 1959. 2. sz.
 FISCHER, A művészet szerepéről. Valóság 1959. 4. sz.

KOMLÓS JÁNOS, Modernség és mesterség. Valóság 1959. 4. sz.
 KOCZOGH ÁKOS, Muzikális korszakába lépett a festészet. Muzsika 1960. 5. sz.
 BÓKA LÁSZLÓ, Modernség, modernizmus, kritika. Élet és Irodalom 1959. 28. sz.
 KANDINSKY, Über das Geistige der Kunst. München 1912.
 HEVESY IVÁN, Öt esztéta az absztrakt művészetről. Szabad Művészet 1949. 7—8. sz.
 GENTHON ISTVÁN, A posztimpresszionizmus. 1960.
 HANS GRABER, Paul Cézanne. Basel, 1942.
 NÉMETH LAJOS, Képzőművészet 1919-től napjainkig. 1960.
 NÉMETH LAJOS, Képzőművészet a XX. sz. elején. 1960.
 KÖRNER ÉVA, Picasso. 1959.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И ПОЛОЖЕНИЕ АБСТРАКТНОЙ ЖИВОПИСИ В ИСКУССТВЕ НАШЕГО ВРЕМЕНИ

И. МАЙОР

В наши дни идут споры среди художников о роли абстрактного искусства в развитии изобразительных искусств. Некоторые из художников положительно оценивают абстрактное искусство. По их мнению оно обогащает средства художественного изображения, и даёт возможность более глубокому художественному изображению действительности.

Возникается вопрос, что действительно обогащение художественной формы и более глубокий подход к действительности характеризует ли абстрактное искусство?

Следуя за направлениями искусства XX века, указывающими посредственно или непосредственно на абстрактное искусство, можно установить, что для них характерна постепенная оторванность от действительности. Вследствие этой оторванности идейное содержание в живописи отодвигается на задний план и проблемы формы становятся первичными. Выдвижение на первый план проблем формы значило одновременно уменьшение данного вопроса. Это течение началось импрессионизмом и становится всё сильнее при приближении к абстрактной (абсолютной, *non figurativ*) живописи.

Абстрактная живопись сохраняет в сущности только цвет и ритм, как эстетическое качество самого общего значения, и отрицает каждый элемент формы, указывающий на действительность. Вследствие этого она имеет такой широкий смысл, что по сущности уже не говорит ничего, именно поэтому даёт возможность любому пониманию её содержания.

Абстрактное искусство возникло как надстройка капиталистического общества. Буржуазия не интересуется художественное раскрытие общественной действительности, она поддерживает абстрактное искусство, ибо оно отводит внимание от истинной задачи искусства.

DIE ENTWICKLUNG DER ABSTRAKTEN MALEREI UND DEREN LAGE IN DER KUNST UNSERER ZEIT

Von

J. MAJOR

Über die Rolle, die die abstrakte Kunst in der Kunstentwicklung spielt, wird in den Kreisen der bildenden Künstler auch heute noch debattiert. Es gibt Künstler, die die abstrakte Kunst positiv bewerten. Ihrer Auffassung nach bereichert die abstrakte Kunst die Mittel des Ausdrucks und ermöglicht so die tiefere künstlerische Darstellung der Wirklichkeit.

Ob wohl tatsächlich Bereicherung der künstlerischen Form und tieferes Erfassen der Wirklichkeit die abstrakte Kunst charakterisieren?

Wenn man in der Kunst des XX. Jahrhunderts jene Richtungen verfolgt, die mittelbar oder unmittelbar auf die abstrakte Kunst hinielen, kann man feststellen, daß diese Richtungen durch ihre sukzessive Loslösung von dem Boden der Wirklichkeit gekennzeichnet sind.

Dies geht in der Malkunst Hand in Hand mit dem Zurückdrängen des ideellen Gehalts und dem inden-Vordergrund-stellen der Formenprobleme. Das Vordringen der Formenprobleme bedeutet zugleich auch das Einengen des Problemenkreises. Dieser Prozeß beginnt mit dem Impressionismus, und tritt markanter hervor, wenn wir uns der „non figurativen“ (abstrakten, absoluten) Malerei nähern.

Die abstrakte Malerei hat im wesentlichen nur mehr die Farbe und den Rhythmus — als ästhetische Qualität allgemeiner Bedeutung — behalten, verleugnet aber alle solchen Elemente, die auf die konkrete Wirklichkeit hinweisen würden. Infolgedessen läßt sie sich so dehnbar deuten, daß sie eigentlich schon nichts mehr sagt. Eben deshalb gibt sie die Möglichkeit, jeden beliebigen Sinn hineinzudeuten.

Die abstrakte Kunst ist als Überbau der kapitalistischen Gesellschaft entstanden. Die Bourgeoisie, in deren Interesse es nicht steht, daß die gesellschaftliche Wirklichkeit künstlerisch dargestellt und so vor Augen gebracht werde, unterstützt die abstrakte Kunst, weil diese die Aufmerksamkeit von den wahren Aufgaben der Kunst ablenkt.

A RAJZTANSZÉK MŰVÉSZI REPRODUKCIÓI

Major Jenő: Gyárrészlet (45×50 cm tempera)

Buday Lajos: *Faluvége* (30×45 cm aquarell)

Buday Lajos: *Mecsekénádásd* (30×40 cm gonache)

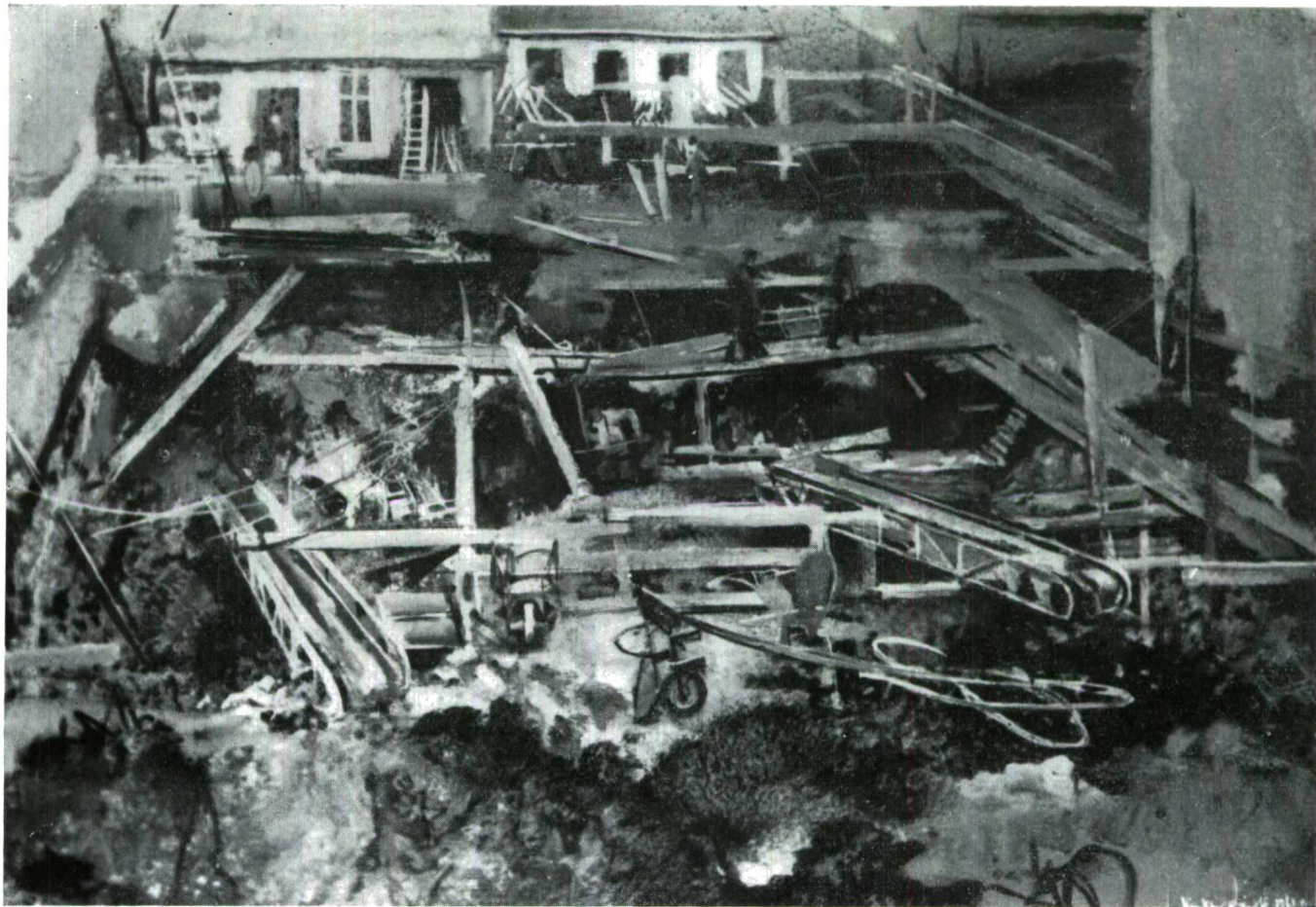
Buday Lajos: *Ártér* (30×40 cm aquarell)

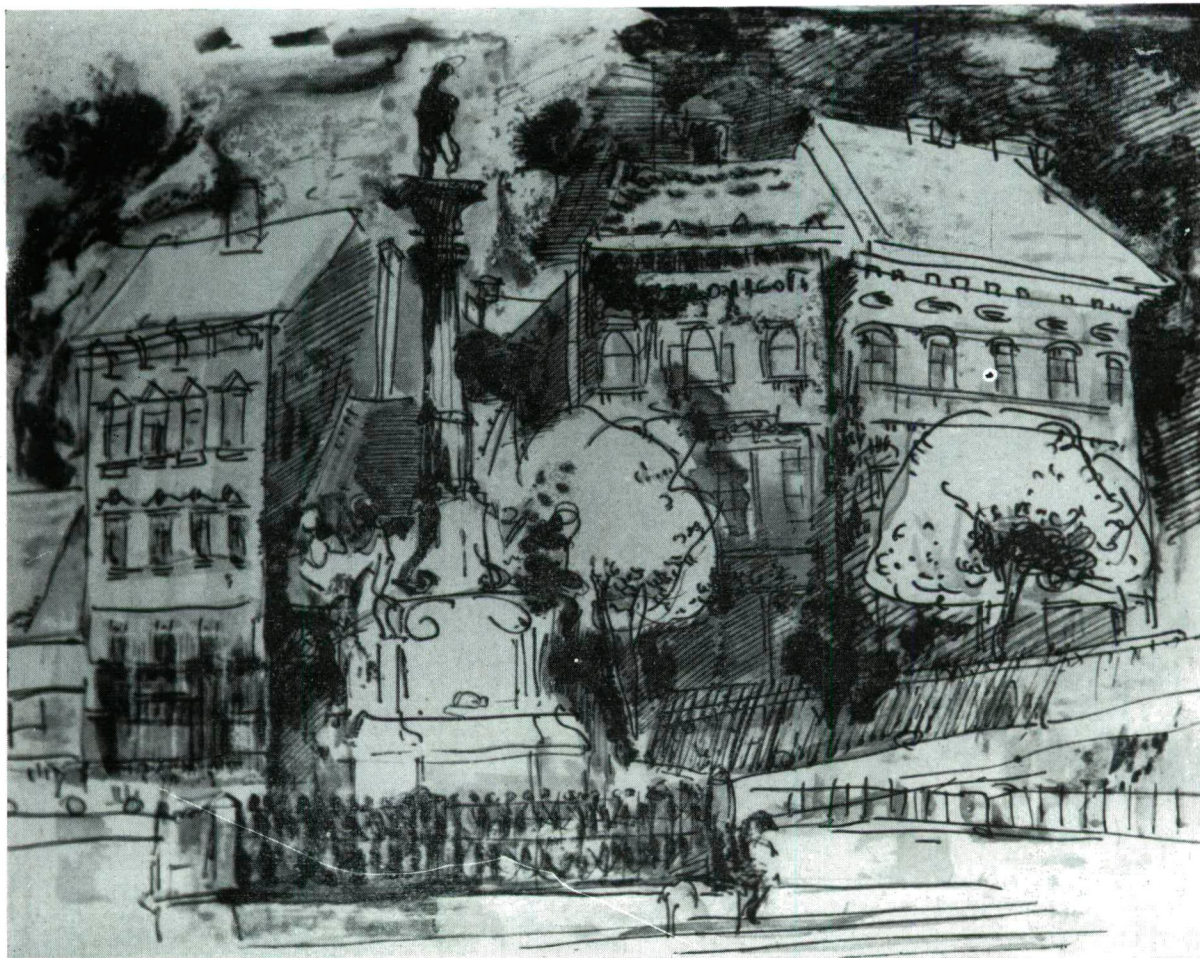
Vinkler László: *Pihenő lányok* (100×140 cm olaj)

Vinkler László: *Építés előtt* (70×100 cm gonache)

Fischer Ernő: *Sopron* (20×25 cm. lavírozott tusrajz)

Vinkler László: *Virágcsendélet* (50×80 cm akvarell)

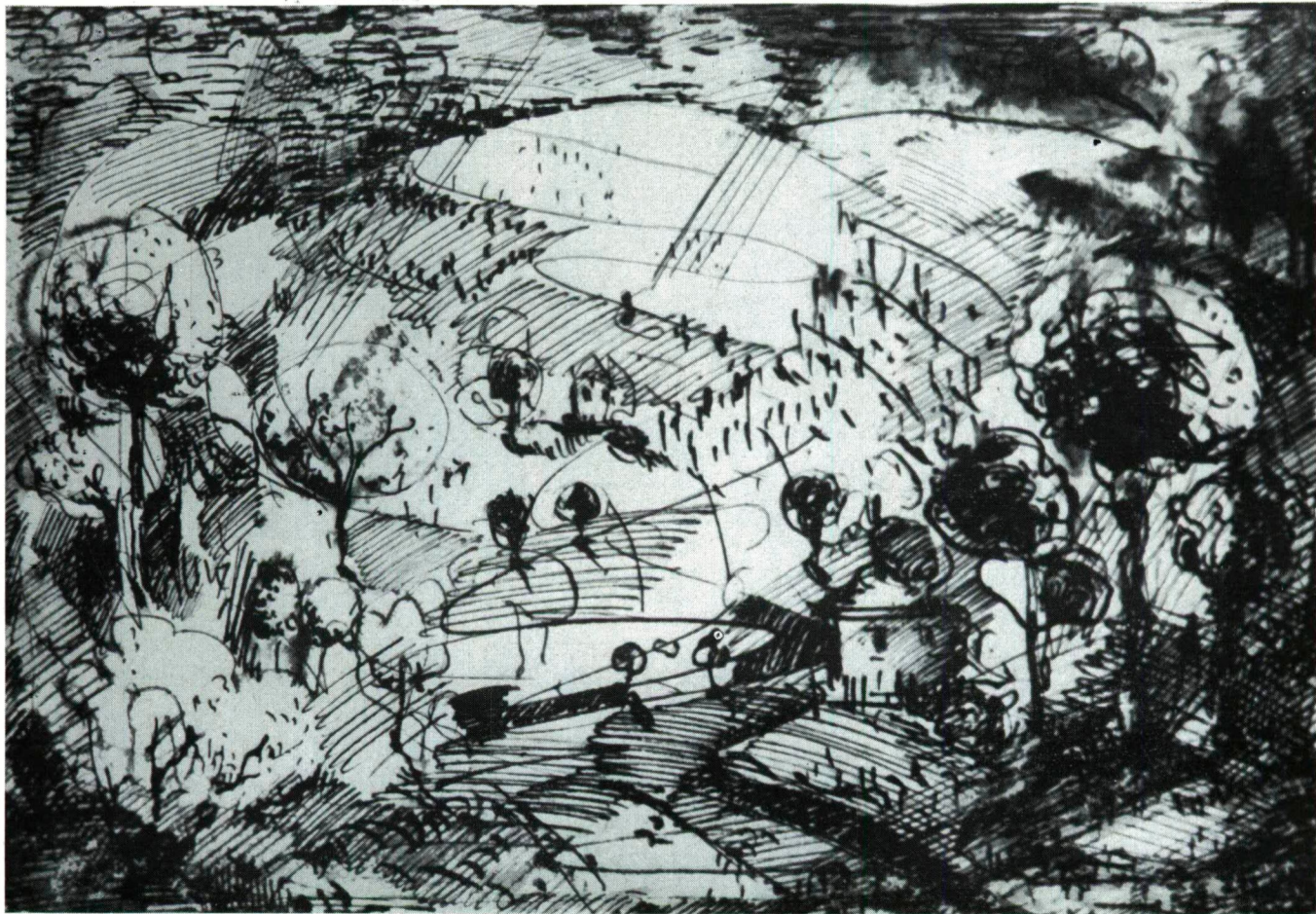

Fischer Ernő: *Krisztin* (50×60 cm olaj)

Major Jenő: Országút (70×80 cm olaj)

Fischer Ernő: *Tokaji táj* (20×25 cm tusrajz)

Major Jenő: *Balatoni táj* (50×52 cm tempera)

TARTALOMJEGYZÉK

Tanulmányok a társadalomtudományok köréből

I. Nyelv és irodalom

<i>Csukás István</i> : Megjegyzések a szlovák József Attila képhez	3
<i>Inczeffi Géza</i> : A Tisza—Maros szöge halászatának nyelvi emlékei	29
<i>Orgoványi Zoltán</i> : Szemelvények a klasszikus orosz és szovjet irodalom antiklerikális és ateista fejezeteiből	39
<i>Turák János</i> : A divatlapok szerepe Magyarországon a XIX. sz. második felének irodalmi életében	63
<i>Vajda László</i> : Ellentmondások Móra pályájának első szakaszában	73

II. Filozófia, történelem

<i>K. Tóth Ferenc</i> : Igazság és pártosság	91
<i>Görög József</i> : Adatok a Csanád megyei mezőgazdasági munkások helyzetéhez és mozgalmaihoz a XX. sz. elején	101
<i>Palásti László</i> : Francia eredetű családnévek Szegeden 1958-ban	133
<i>Sziklay László</i> : A lengyel—magyar, szláv—magyar viszony néhány kérdéséről a XIX. század első felében	151

III. A pedagógia elmélete és gyakorlata

<i>Benkő László</i> : Stílselemzési gyakorlatok	165
<i>Erdei Mihály</i> : А. не és нн módosító szók használatáról	183
<i>Geréb György—Mosonyi Kálmán</i> : Fáradékonysági tényezők befolyása egyszerű számolási feladatokra	193
<i>Geréb György—Somogyi István</i> : Fáradtsági tényezők kísérletes vizsgálata és új típus-meghatározási módszere	199
<i>Geréb György—Timár Andrásné</i> : Tanárjelöltek pályaválasztási motívumainak pszichológiai elemzése	209
<i>Kövesdi Pál</i> : A mechanikai és elektromos rezgések analógiájáról	219

IV. Művészet

<i>Major Jenő</i> : Az absztrakt festészet kialakulása	237
Reprodukciók a rajztanszék tanárainak művészi munkáiból	267

Статьи из области общественных наук

I. Язык и литература

<i>Чукаш, И.</i> : Замечания к словацкому образу Аттилы Йожефа	3
<i>Инцефи, Г.</i> : Из памятника языка рыболовства угла рек Тиса и Марош	29
<i>Орговань, З.</i> : Отрывки из антиклерикальных и атеистических глав классической русской и советской литературы	39
<i>Турак, И.</i> : Роль модных журналов в литературной жизни второй половины XIX века в Венгрии	63
<i>Вайда, Л.</i> : Противоречия в первом периоде творчества Мора	73

II. Философия, история

<i>Тот К., Ф.</i> : Истина и партийность	91
<i>Гёрёг, И.</i> : Данные к положению и движению сельскохозяйственных рабочих области Чанад в начале XX века	101
<i>Палашти, Л.</i> : Фамилии французского происхождения в г. Сегеде в 1958 г.	133
<i>Сиклаи, Л.</i> : О некоторых вопросах польско-венгерского и словацко-венгерского отношений в первой половине XIX века	151

III. Теория и практика педагогики

<i>Бенкё, Л.</i> : Стилистические разборы	165
<i>Эрдеи, М.</i> : Об употреблении частиц «не» и «ни»	183
<i>Герёб, Д. и Мошон, К.</i> : Действие утомления на простые арифметические задачи у дефективных детей	193
<i>Герёб, Д. и Шомоди И.</i> : Исследование факторов утомления и новый, возникающий из этого исследования, метод определения типа	199
<i>Герёб, Д. и Тимарне, А.</i> : Психологический анализ моментов выбора профессии студентов и студентов	209
<i>Кёвешди, П.</i> : Об аналогии механических и электрических колебаний	219

IV. Искусство

<i>Майор, И.</i> : Возникновение и положение абстрактной живописи в искусстве нашего времени	237
Репродукции из художественных творческих работ преподавателей кафедры рисования.	

INHALTSVERZEICHNIS

Studien aus dem Bereich der Gesellschaftswissenschaften

I. Sprache und Literatur

<i>Csukás, I.</i> : Bemerkungen zu dem slowakischen Bild von Attila József	3
<i>Inczeffi, G.</i> : Aus den sprachlichen Andenken der alten Fischerei im Winkel der Flüsse Theiss und Maros	29
<i>Orgovány, Z.</i> : Auslese aus den antiklerikalen und atheistischen Kapiteln der russischen und der sowjetischen Belletristik	39
<i>Turák, J.</i> : Die Rolle der Modeblätter im literarischen Leben Ungarns in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts	63
<i>Vajda, L.</i> : Widersprüche in der ersten Periode von Móra's Laufbahn	73

II. Philosophie, Geschichte

<i>Tóth, F. K.</i> : Wahrheit und Parteilichkeit	91
<i>Görög, J.</i> : Daten zu der Lage und den Bewegungen der landwirtschaftlichen Arbeiter am Anfang des XX. Jahrhunderts	101
<i>Palásti, L.</i> : Familiennamen französischen Ursprungs in Szeged, 1958	133
<i>Sziklay, L.</i> : Über einige Fragen des Verhältnisses zwischen Polen und Ungarn, in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts	151

III. Theorie und Praxis der Pädagogik

<i>Benkő, L.</i> : Stilanalytische Übungen	165
<i>Erdei, M.</i> : Über den Gebrauch der Verneinungswörter не und ни	183
<i>Geréb, Gy.—Mosonyi, K.</i> : Einfluss des Ermüdbarkeitsfaktors auf die Lösung einfacher Rechenaufgaben bei oligophrenen Kindern	193
<i>Geréb, Gy.—Somogyi, I.</i> : Experimentelle Untersuchung von Müdigkeitsfaktoren und die daraus folgende neue Methode der Typenbestimmung	199
<i>Geréb, Gy.—Frau Timár</i> : Psychologische Analyse der Motive der Berufswahl bei Lehramtskandidaten	209
<i>Kövesdi, P.</i> : Über die Analogie der mechanischen und elektrischen Schwingungen	219

IV. Kunst

<i>Major, J.</i> : Die Entwicklung der abstrakten Malerei und deren Lage in der Kunst unserer Zeit	237
Künstlerische Reproduktionen der Lehrer des Lehrstuhls für Zeichenunterricht	269

